

SEGESVÁRY VIKTOR

A RÁDAY KÖNYVTÁR 18. SZÁZADI TÖRTÉNETE

Mikes International

Hága, Hollandia

2005.

Kiadó

'Stichting MIKES INTERNATIONAL' alapítvány, Hága, Hollandia.

Számlaszám: Postbank rek.nr. 7528240

Cégbejegyzés: Stichtingenregister: S 41158447 Kamer van Koophandel en Fabrieken Den Haag

Terjesztés

A könyv a következő Internet-címről tölthető le: **http://www.federatio.org/mikes_bibl.html**

Aki az email-levelezési listánkon kíván szerepelni, a következő címen iratkozhat fel:

mikes_int-subscribe@yahoogroups.com

A kiadó nem rendelkezik anyagi forrásokkal. Többek áldozatos munkájából és adományaiból tartja fenn magát. Adományokat szívesen fogadunk.

Cím

A szerkesztőség, illetve a kiadó elérhető a következő címeken:

Email: mikes_int@federatio.org

Levelezési cím: P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Hollandia

Publisher

Foundation 'Stichting MIKES INTERNATIONAL', established in The Hague, Holland.

Account: Postbank rek.nr. 7528240

Registered: Stichtingenregister: S 41158447 Kamer van Koophandel en Fabrieken Den Haag

Distribution

The book can be downloaded from the following Internet-address: **http://www.federatio.org/mikes_bibl.html**

If you wish to subscribe to the email mailing list, you can do it by sending an email to the following address:

mikes_int-subscribe@yahoogroups.com

The publisher has no financial sources. It is supported by many in the form of voluntary work and gifts. We kindly appreciate your gifts.

Address

The Editors and the Publisher can be contacted at the following addresses:

Email: mikes_int@federatio.org

Postal address: P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Holland

ISSN 1570-0070

ISBN 90-8501-034-9

NUR 694

© Mikes International 2001-2005, Segesváry Viktor 1968-2005, All Rights Reserved

A KIADÓ ELŐSZAVA

A mai napon megjelentettük elektronikusan Segesváry Viktor első könyvét, mely egyike a hazánkban kiadott kevés, rendszeres könyvtártörténeti munkáknak. E munka egy olyan magánkönyvtár történetét dolgozza fel, mely nagy szerepet játszott a nemzet kulturális életében.

A könyv első kiadása 1992-ben látott napvilágot Budapesten Ráday Gedeon halálának 200. évfordulója alkalmából. Ez az *editio princeps* a Ráday Gyűjtemény főigazgatója, Benda Kálmán gondozásában jelent meg. A második, javított kiadást a Ráday Gyűjtemény engedélyezte.

A kiadó hálás köszönetet mond dr. Berecz Ágnesnek, a Ráday Gyűjtemény jelenlegi főigazgatójának, e kiadásban való közreműködéséért és a kiegészített bibliográfia rendelkezésére való bocsájtásáért. A kötet technikai előállításában közreműködött Gáspár Katalin, akinek itt ugyancsak hálás köszönetet mondunk.

A szerző következő művei jelentek meg eddig a Bibliotheca Mikes International keretében:

- ♣ DIALOGUE OF CIVILIZATIONS – An Introduction to Civilizational Analysis
- ♣ CIVILIZÁCIÓK DIALÓGUSA – Bevezetés a civilizációk tanulmányozásába (A 'Dialogue of Civilizations' magyar fordítása)
- ♣ INTER-CIVILIZATIONAL RELATIONS AND THE DESTINY OF THE WEST – Dialogue or Confrontation?
- ♣ EXISTENCE AND TRANSCENDENCE – An Anti-Faustian Essay in Philosophical Anthropology
- ♣ WORLD STATE, NATION STATES, OR NON-CENTRALIZED INSTITUTIONS – A Vision of the Future in Politics
- ♣ FROM ILLUSION TO DELUSION – Globalization and the Contradictions of Late Modernity
- ♣ A KÖZÉP-KELET-EURÓPAI FÖDERÁCIÓS ESZME TÖRTÉNETE A 18. SZÁZADTÓL 1945-IG
- ♣ L'ISLAM ET LA REFORME - Etude sur l'attitude des réformateurs zurichois envers l'Islam, 1510-1550
- ♣ AZ ISZLÁM ÉS A REFORMÁCIÓ - Tanulmány a zürichi reformátorok Iszlámmal szembeni magatartásáról, 1510-1550 (A 'L'Islam et la Réforme' magyar fordítása)
- ♣ LE RÉALISME KHROUCHTCHÉVIEN – La politique soviétique à l'égard du nationalisme arabe, 1953-1960.

Hága (Hollandia), 2005. július 20.

MIKES INTERNATIONAL

PUBLISHER'S PREFACE

Today we publish the very first book written by Victor Segesvary which is, until today, one of the few systematic histories of a private library in Hungary that, in particular, played a considerable role in the nation's cultural life.

The present volume was first published in Budapest, in 1992, by the Ráday Collection (Ráday Gyűjtemény). This *editio princeps* was brought out at the occasion of the 200th anniversary of the death of Gedeon Ráday, one of the founders of the library. We publish electronically this volume with the permission of the Ráday Collection.

Katalin Gáspár contributed to the production of the electronic version of this book. We wish to express our deepest gratitude to her.

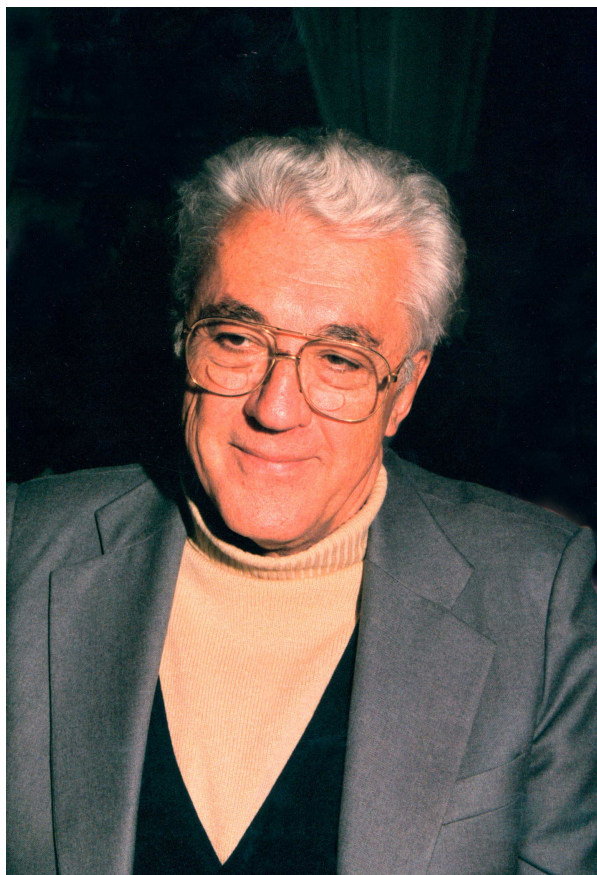
Other works of Victor Segesvary published by Mikes International:

- ♣ DIALOGUE OF CIVILIZATIONS – An Introduction to Civilizational Analysis
- ♣ CIVILIZÁCIÓK DIALÓGUSA – Bevezetés a civilizációk tanulmányozásába (A 'Dialogue of Civilizations' magyar fordítása)
- ♣ INTER-CIVILIZATIONAL RELATIONS AND THE DESTINY OF THE WEST – Dialogue or Confrontation?
- ♣ EXISTENCE AND TRANSCENDENCE – An Anti-Faustian Essay in Philosophical Anthropology
- ♣ WORLD STATE, NATION STATES, OR NON-CENTRALIZED INSTITUTIONS – A Vision of the Future in Politics
- ♣ FROM ILLUSION TO DELUSION – Globalization and the Contradictions of Late Modernity
- ♣ A KÖZÉP-KELET-EURÓPAI FÖDERÁCIÓS ESZME TÖRTÉNETE A 18. SZÁZADTÓL 1945-IG
- ♣ L'ISLAM ET LA REFORME - Etude sur l'attitude des réformateurs zurichois envers l'Islam, 1510-1550 (*ISLAM AND REFORMATION - A Study Concerning the Zurich Reformers' Attitude towards Islam, 1510-1550*)
- ♣ AZ ISZLÁM ÉS A REFORMÁCIÓ - Tanulmány a zürichi reformátorok Iszlámmal szembeni magatartásáról, 1510-1550 (A 'L'Islam et la Réforme' magyar fordítása)
- ♣ LE RÉALISME KHROUCHTCHÉVIEN – La politique soviétique à l'égard du nationalisme arabe, 1953-1960 (*A HRUSCSOVI REALIZMUS – A szovjet külpolitika és az arab nacionalizmus, 1953-1960*)

The Hague (Holland), July 20, 2005

MIKES INTERNATIONAL

**IN MEMORIAM PAP LÁSZLÓ
ÉS BENDA KÁLMÁN**

SEGESVÁRY VIKTOR

TARTALOMJEGYZÉK

<i>A Kiadó előszava</i>	<i>III</i>
<i>Publisher's Preface</i>	<i>IV</i>
<i>Rövidítések jegyzéke</i>	<i>IX</i>
<i>A 18. században használt pénznemek</i>	<i>X</i>
<i>Előszó</i>	<i>XI</i>

BEVEZETÉS

<i>Könyvgyűjtés Magyarországon a 18. században</i>	<i>1</i>
--	----------

ELSŐ FEJEZET

<i>A Rádayak</i>	<i>8</i>
1. Ráday Pál	<i>10</i>
2. Ráday Gedeon	<i>13</i>

MÁSODIK FEJEZET

<i>A Könyvtár Ráday Pál korában</i>	<i>17</i>
1. A gyűjtés területei és a beszerzők	<i>17</i>
2. GYARAPODÁS	<i>18</i>
a) Beszerzés	<i>18</i>
b) Ajándékozás	<i>24</i>
3. Ráday Pál szakrendszere	<i>24</i>
4. Az állomány elemzése	<i>25</i>

HARMADIK FEJEZET

<i>A Könyvtár Ráday Gedeon korában, I. rész</i>	<i>28</i>
1. A gyűjtés területei és a beszerzők	<i>28</i>
2. Gyarapodás: Beszerzések Erdélyben és Magyarországon	<i>29</i>
a) Erdély	<i>29</i>
b) Pozsony	<i>34</i>
c) Pest és a többi magyarországi részek	<i>40</i>

NEGYEDIK FEJEZET

<i>A Könyvtár Ráday Gedeon Korában, II. rész</i>	<i>49</i>
Gyarapodás: Beszerzések Bécsben	<i>49</i>
a) Megbízott ügynökök	<i>49</i>
b) Aukciók	<i>53</i>
c) Kereskedők	<i>63</i>
d) Szállítás és küldemények továbbítása	<i>79</i>

ÖTÖDIK FEJEZET

A Könyvtár Ráday Gedeon korában, III. rész	83
---	-----------

Gyarpodás: Beszerzések külföldön.....	83
a) Bázeli.....	84
b) Leipzig.....	90
c) Odera-Frankfurt	95

HATODIK FEJEZET

A Könyvtár Ráday Gedeon korában, IV. rész.....	96
---	-----------

Gyarpodás: Ajándékozás	96
-------------------------------------	-----------

HETEDIK FEJEZET

Ráday Gedeon szakrendszere és az állomány elemzése	99
---	-----------

1. Ráday Gedeon szakrendszere	99
2. Az állomány elemzése	101

NYOLCADIK FEJEZET

A Rádayak gazdasági helyzete és a Könyvtár fejlesztése.....	110
--	------------

KILENCEDIK FEJEZET

A Könyvtár külső képe.....	116
-----------------------------------	------------

TIZEDIK FEJEZET

A Könyvtár kölcsönzései.....	125
-------------------------------------	------------

TIZENEGYEDIK FEJEZET

Epilógus : A Könyvtár története Ráday Gedeon halála után.....	134
--	------------

BIBLIOGRÁFIA.....	140
--------------------------	------------

NÉVMUTATÓ	147
------------------------	------------

A szerzőről.....	156
-------------------------	------------

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

ADB	JÖCHER, Christian Gottlieb. <i>Allgemeine Deutsche Biographie</i> . München-Leipzig, 1875-1912.
AGL	<i>Allgemeines Gelehrten-Lexicon</i> . Leipzig, 1750.
Graesse	GRAESSE, Jean George Théodore. <i>Trésor de livres rares et précieux ou nouveau dictionnaire bibliographique</i> . Vols. 1-7. Dresden, 1859-1900.
IT	<i>Irodalomtörténet</i>
ITK	<i>Irodalomtörténeti Közlöny</i>
Kempelen	KEMPELEN Béla. <i>Magyar nemes családok</i> . Budapest, 1911.
Löffler–Kirchner	<i>Lexikon des gesamten Buchwesens</i> . Kiadta: Karl LÖFFLER és Joachim KIRCHNER. Leipzig, 1935.
MKSz	<i>Magyar Könyvszemle</i>
MTAK	<i>A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattár – Irodalmi Levéltár</i>
Műv. Ért.	<i>Művészettörténeti értesítő</i>
Nagy Iván	NAGY IVÁN. <i>Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal</i> . Kiadta: Friebeisz István. Vols. 1-13. Pest, 1857-1868.
OL	<i>Országos Levéltár</i>
Petrik	PETRIK Géza. <i>Magyarország bibliográfiája, 1712-1860</i> . Budapest, 1891.
RLt, RLt/Doc.	<i>Ráday levéltár</i>
RLt/RGL	<i>Ráday levéltár/ Ráday Gedeon levelezése</i>
RLt/K	<i>Ráday Levéltár/Kézirattár</i>
RLt/KKL	<i>Ráday Levéltár/Könyvkereskedőkkel való levelezés</i>
RGG	<i>Die Religion in Geschichte und Gegenwart</i> . Tübingen, 1927-1931.
RGyÉ	<i>A Ráday Gyűjtemény Évkönyve</i>
RMK	<i>Régi magyar könyvtár</i> . Kiadta: Szabó Károly. Budapest, 1879-1898.
RMNy	<i>Régi magyar nyomtatványok</i> . Kiadta: Borsa Gedeon. Budapest, 1971-1983.
RPE	<i>Ráday Pál Emlékkönyv</i> . Kiadta: Esze Tamás. Budapest, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1980.
RTH	<i>Realencyclopaedie für protestantische Theologie und Kirche</i> . Alapította: I. I. HERZOG. 3. ed. Kiadta: A. HAUCK. Vols. 1-24. Leipzig, 1896-1913.
Szinnyei	Szinnyei, József. <i>Magyar írók élete és munkái</i> . Budapest, n.d.
Zoványi–Ladányi	ZOVÁNYI Jenő. <i>Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon</i> . 3. javított és kiegészített kiadás. Kiadta: LADÁNYI Sándor. Budapest, 1977.

A 18. SZÁZADBAN HASZNÁLT PÉNZNEMEK

Az alábbi néhány adat jelzi a 18. században használt pénznemek egymáshoz való viszonyát és piaci értékét. A korabeli pénzegységek a következők voltak:

A rajnai (rh) forint egyenlő volt 1 1/5 magyar vagy kurta forinttal (a feljegyzésekben gyakran nehezen dönthető el, milyen forintról volt szó):

1 rajnai forint = 20 garas = 60 krajcár = 120 dénár; 100 dénár pedig 1 magyar forinttal volt egyenlő.

A rajnai forint értéke az 1896-os táblázat szerint: 1 arany forint = 4 rajnai forint, ill. 4,4/5 magyar forint.¹

1722-ben egy font szalonna 12 dénárba került, vagyis 1 rajnai forintért 10 font (5,60 kg) szalonnát lehetett venni; 1770-ben a marhahús fontja 2 1/2 krajcár, egy tyúk 5 krajcár, 8 tojás 3 krajcár volt, tehát 1 rajnai forint 24 font marhahús, 12 tyúk vagy 160 tojás árának felelt meg. Egy férficsizma ára 1 forint 6 krajcárt tett ki.²

¹ MATLEKOVITS, i.m. VIII. köt. 483. p.

² *Magyar Gazdaságtörténeti Szemle*, 1894, 51. és 354. p. Idevonatkozólag ld. még WEIS (FÖLDES) Béla, *Beiträge zur Preisstatistik von 1200 bis 1800. Statistisches Jahrbuch der Stadt Pest*. I–II. köt. Pest, 1873.

ELŐSZÓ

„Novum prematur in annum”, – kilenc esztendeig pihentesd kéziratodat, mielőtt kiadnád – tanácsolta a római költő, Horatius. Segesváry Viktor monográfiája 36 évig várt a megjelenésre. Igaz, nem a szerző akaratából.

Segesváry Viktor 1952-ben végzett a Budapesti Református Teológiai Akadémián és tudományos érdeklődését követve a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Könyvtárába került könyvtárosként. A könyvtár igazgatója Pap László professzor volt. Ő fejlesztette a korábban csupán főiskolai oktatási feladatokat szolgáló bibliotékát kutató műhellyé és tette a Ráday Gyűjteményt a református egyház egyik tudományos központjává. Az 1950-es években az állami tudományos szervezeteket már béklyóba verte a politikai irányítás, az egyházi intézmények ekkor viszonylag még szabadabban mozoghattak. A Ráday Gyűjtemény felolvasó ülésein, amelyeken a belső munkatársak és külső szakemberek ismertették a Gyűjteményben őrzött, az egyetemes magyar műveltség szerves egészéhez tartozó történelmi örökséget, a különböző kutatóknak rendszeres találkozóhelye volt. Itt hangzottak el az első ismertetések a Ráday család könyvtáráról is.

Segesváryt Pap László bízta meg, hogy dolgozza fel a Gyűjteményben őrzött Ráday családi könyvtár történetét. Az már korábban is tudott volt, hogy ez a könyvtár az európai felvilágosodás irodalmának talán a legteljesebb hazai gyűjteménye, mindeddig azonban nem készült róla rendszeres felmérés. Nem vizsgálták, hogy Ráday Gedeon, a költő és tudós, csupán nagyúri kedvtelésből hozta létre bibliotékáját, vagy messzebb néző elgondolások vezették. Másként szólva, mennyiben szolgálta a gyűjtemény a 18. században a közéletből kiszorított református értelmiség tájékozódását, egy tudatos protestáns művelődési politikát?

Segesváry munkájának fő forrása a család levéltára volt, amelyből nemcsak a könyvgyűjtés művelődéspolitikai vonatkozásai derültek ki, hanem szinte minden kiadványról megállapítható volt, hogy mikor, hogyan és mennyiért szerezték. A könyvtár története így a magyar protestáns kulturális politika megismerésén túl a magyar könyvgyűjtés és könyvbeszerzés történetéhez is értékes adatokat szolgáltat.

A kész kéziratot Szauder József professzor, a 18. századi magyar irodalom korán elhunyt neves kutatója lektorálta. Javaslatára a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete vállalta a mű kiadását. Ezt azonban keresztülhúzta az 1956-os forradalom, illetve Segesváry Viktor Nyugatra távozása.

A munka a kényszerű pihenés alatt sem veszített jelentőségéből, ezért a szerző egyetértésével az 1956-ban lezárt szöveget változtatás nélkül közöljük. Csupán a függelékben olvasható bibliográfiát egészítettük ki az újabb művekkel és az időközben megváltozott könyvtári jelzeteket javítottuk.

Meggyőződésünk, hogy a monográfia kézreadása értékesen járul hozzá a 18. századi magyar művelődési törekvések alaposabb megismeréséhez.

Benda Kálmán

Segesváry Viktor 1954-56 között írt a Ráday Geleon könyvtáráról szóló munkáját. Akkor a Ráday Könyvtárban volt könyvtáros, és az igazgató, Pap László meghívására foglalkozott ezzel a témával. Attól az volt, hogy a munka az Irodalomtörténeti Intézet kiadásában jelenik meg. A kérésről 1956 őréu Grauder József leírtálta, p általában igen jó véleményt mondott róla. Ugy volt, hogy őttel más is kerülhet a nyomdába adásra.

Azról, hogy 1956 őttében Segesváry nyugatra ment, a kiadás is leállt: disszidens munkáját nem lehetett kiadni. Pap László elkerült a Ráday Könyvtártól, Grauder is más beosztásba került, így azután a megjelentetés teljesen lekerült a napirendről. Segesváry kinti politikai meggyőződése kértos nem tette lehetővé, hogy en általa itt munka kérésével bárhol is előmozdodjánh.

Kés pedig, hogy a könyv nem jelenhetett meg, mert igen értékes, másutt nem póálható adatokat hoz arra, hogyan, milyen anyagi, szellemi és embereri nehézségek közegett, milyen nagy áldozatok árán állt össze a xviii. század egyik legjelentősebb hazai könyvtára.

A kérésről, melyet még annaridején bított rára Segesváry, a Jászorpalatki Ref. Nagy könyvtárban helyezett el, a szerző írásnak minden szempontból való fenntartásával.

Budapest, 1967 szeptember 15-én

Bentánálman

BEVEZETÉS

KÖNYVGYŰJTÉS MAGYARORSZÁGON A 18. SZÁZADBAN

A 18. század a magyar könyvtártörténet leglendületesebb korszaka. Bár az előző századok folyamán is találunk hazánkban gyűjteményeket, melyek a nemzetközi könyvkultúra számottevő részesei voltak – elsősorban Corvin Mátyás világhírű könyvtárára gondolok itt –, mégis ez a kor, főleg az 1750 utáni évtizedek adták hazánknak a legtöbb magyar gyűjtőt, s ekkor született a neves bibliotékák legnagyobb része. E könyvtártörténeti fellendülés egy korszakváltás idejére esett, a magyar történelmi fejlődés döntő esztendeire, ezért motívumait részben még a régiben találjuk meg, részben már az újban kell keresnünk.

Könyvtáraink 18. századi történetével kapcsolatban, melybe szervesen illeszkednek a Rádayak könyvgyűjtéséről szóló részletek, elemeznünk kell azokat a feltételeket, melyek alapjaivá váltak ennek a fellendülésnek és ugyanakkor meg kell határozni a bekövetkezett fejlődés törvényszerűségeit és fő jellemvonásait, hogy így, egy általános képet nyerve, foghassunk hozzá tulajdonképpen témánkhoz: a péceli könyvtár gyarapodásának, anyagának, kölcsönzésének és külső képének vizsgálatához.

1711-ben, a szatmári békével, véget ért a Rákóczi-szabadságharc. Az ország nagy erőfeszítése nem hozta meg a várt eredményt, a függetlenségi küzdelem elbukott. A Habsburg-ház korlátlan hatalmat nyert a nemzet felett, ami kifejeződött a Pragmatica Sanctióban is, melyben a rendek végleg lemondtak arról, hogy megszabaduljanak az osztrák uralkodócsaládtól. III. Károly természetesen azt kívánta a feudális társadalom vezető osztályától, hogy ismerje el abszolút uralkodói jogait, ennek fejében ő békén hagyta őket birtokaikban és szerzett jogaikban.

A nemesség így kiegyezett a királlyal, s az udvar támasza volt a század hatvanas éveit, mikor anyagi érdekei összeütközésbe kerültek Bécs gazdaságpolitikájával. Az 1764-es országgyűléstől kezdve mindinkább szembefordult az uralkodóval, s különösen II. József centralizáló és németesítő törekvéseinek ellenhatásként egy nemesi-nemzeti ellenállás bontakozott ki, mely az 1790–92-es országgyűlés eredménytelenségébe és a jakobinus összeesküvés elfojtásába torkollott.

1711 és 1790 között tehát Magyarország nem volt ura önmagának, ki volt szolgáltatva a bécsi udvarnak. Az udvar gazdaságpolitikájának célja az volt, hogy Magyarországból az iparosodó Ausztria számára egyre szélesedő élelmiszerpiacot teremtsenek, a fejlődő osztrák ipar részére pedig lekössék nyersanyagainkat. Ezért arra törekedtek, hogy a mezőgazdasági termelést fokozzák, a kezdődő magyar ipart visszaszorítsák, a külföldre irányuló kereskedelmet pedig akadályozzák. E korszakban már hazánkban is megtaláljuk a polgári fejlődés első jeleit, azonban nálunk az egész átalakulás ellenkező előjellel ment végbe, mint a nyugati, kapitalista államokban. Míg ott a modern adózás bevezetése, az iparosítás fellendülése, a közlekedés és szállítás lehetőségeinek gyors kihasználása és a protekcionizmusra támaszkodó gazdaságpolitika az állam népességének polgárosodására, anyagi előnyére szolgált, addig nálunk mindezek az intézkedések az osztrák örökös tartományok fejlődésének érdekében, a kapitalizálódó osztrák társadalom előnyére és hasznára jöttek létre. A negyvenes évektől kezdve igénybe vettek a Habsburgok még súlyosabb eszközöket is, hogy a magyarországi kezdeti tőkés fejlődést elfojtsák. Magas védővámokkal, behozatali tilalmakkal, azzal, hogy állami szubvenciókat és privilégiumokat csak osztrák kereskedőknek juttattak, továbbá a két ország közötti vámvonallal fenntartásával eltorlasztották a magyar külkereskedelmet. Ezt nemcsak a terménykivitel, hanem elsősorban a borkereskedelem terén érezték meg a földesurak, és nagyon súlyosan érintette a Rádayakat is. Az udvar gazdaságpolitikáját erőteljes centralizáció tetőzte be, mely a Helytartótanács felállításában, az udvari kancelláriától való függésben, tehát a teljes politikai alárendeltségben nyilvánkozott meg. Az állandó hadsereg megszervezése pedig az ország katonai kézben tartását jelentette, az abszolutizmus céljainak szolgálatában.

Ebben a helyzetben, a sok akadály ellenére is megkezdődött a magyarországi mezőgazdasági termelés lassú átalakulása a majorsági gazdálkodás egyre nagyobb arányú elterjedésével. A földesurak mindinkább a piacra termeltek, ezért állandóan növelni igyekeztek allódiumaikat. A megnövekedett termény mennyisége számára a piacot a növekvő osztrák szükséglet, s a katonaság ellátását biztosító állami felvásárlás jelentette. Így – bár bizonyos korlátok között – megnövekedett a földesurak jövedelme, amit gazdálkodásuk további intenzitásának növelésére, és részben művelődési célokra fordíthattak. Elemzésünk első eredménye tehát az a megállapítás, hogy a majorsági gazdálkodásra való áttérés, s az ebből eredő nagyobb jövedelmek teremtették meg az anyagi előfeltételeket annyi nevezetes könyvtár létrejöttéhez a 18. század második felében.

A termelés alakulásának megfelelően a társadalmi helyzet is változott a század folyamán. A parasztság, különösen a szerződéses jobbágyság sorsa eleinte elviselhetőbb volt, mert a török alól felszabadított területek „kiárúsításának” idején a lakatlan pusztákat be kellett népesíteni, s ezeken nemcsak az idegen telepések, hanem a magyar jobbágyság vállára is lényegesen kevesebb teher nehezedett, mint a többi vidékeken. Ezért a század első évtizedeiben hatalmas belső vándormozgalom indult meg a nyugati és északi megyékből a déliek felé. A helyzet később fokról-fokra rosszabbodott, a feszültség egyre nőtt.

A majorsági gazdálkodás terjedésével együtt járt a parasztság földtől való megfosztása. A földesurak egyre nagyobb allodiális birtokra törekedtek, a jobbágytelkek nemzedékről nemzedékre fogytak és aprózódtak, a földközösség lassú bomlásnak indult, és a falu határában lévő közös haszonvételek is mindinkább megszűntek. Mária Terézia 1767-es úrbérrendezése nem segített a bajokon, sőt szentesítette az addigi foglalatásokat, elismerte az úrbéri föld köré szabott korlátokat, a földközösséget pedig megszüntette. Némely vidékeken rendelkezései rosszabb helyzetet teremtettek, mint amilyen azelőtt volt. Sok jobbágy nem bírta a ránehezedő terheket, a súlyos földesúri és állami szolgáltatásokat, s beállott az egyre szaporodó bujdosók – „kóborlók, csavargók” – közé, akik Rákóczi visszajövetelében reménykedtek. A nemesség félszázadon át támasza volt az udvar politikájának, s nem tett semmit a fejlődést korlátozó rendelkezések megakadályozására, csak akkor fordult szembe a Habsburg hatalommal, midőn a jobbágy egyre fokozódó földesúri megadóztatására irányuló szándék összeütközött az uralkodó törekvéseivel, aki a földesúr rovására könnyíteni akart az adózó alanyok terhein, attól félve, hogy legbiztosabb jövedelmi forrásának fizetőképessége veszélyben forog. E „nemzetietlen” kor társadalmi képét tehát a „Vitam et sanguinem” hamis hangulata és a nemesi-nemzeti ellenállás eredménytelensége mellett az antifeudális parasztfelkelésekben – mint a békésszentandrásiban vagy a Pető–Törő–Bujdosó-félében – kirobbanó társadalmi feszültség alakította ki.

18. századi közművelődésünk, irodalmi és tudományos életünk, valamint a könyvnyomtatás, könyvkiadás és könyvkereskedelem viszonyainak összegezésénél arra kell figyelni, hogy mindezeket a fent elmondottakból kivilágító politikai és társadalmi feszültség szempontjából, a nemzet mellé állás és az idegen uralkodóval való szembe fordulás dialektikájában szemléljük. Jól tudták Bécsben, hogy milyen hatalmas fegyvert jelent egy elnyomott, kizsákmányolt nép kezében a nyelv, a műveltség és a tudás, ezért igyekeztek Magyarországot ezen a téren is elmaradott állapotában tartani. Martini, az államtanács mindenható tagja „bölcse” jelentette ki, hogy veszedelmes lesz a magyaroknak kultúrát adni, mert Ausztriára nézve egykor azt a szerepet játszhatná, mint az amerikaiak az angolokra. A jakobinusok már tudatában voltak ennek: Martinovics Ignác 1792-ben arról ír, hogy a forradalom kitöréséhez két dolog szükséges: az ész művelése, azaz a műveltség elterjedése és a nép túlságos elnyomása; az előbbi nagy léptekkel közeledik, az utóbbiról a főpapok és mágnások szinte csömörig gondoskodnak.¹ Az „ész művelésének” fontos eszközei voltak az egyes könyvtárak. Létrejöttükhöz az anyagi feltételek kialakulása mellett még sok más tényező járult, elsősorban a felvilágosodás eszméinek terjedése, aztán a hazai könyvnyomtatás- és kereskedelem fejlődése, végül pedig a barokk ízlés hatása, mely egészen a 18. század végéig tartott.

Könyvgyűjtés a magánember és a társadalom szélesebb rétegei számára csak a könyvnyomtatás feltalálása óta lehetséges – amint ezt Konrád Lautenbach már 1597-ben megállapította a *Frankfurter Marckschiffer-Gesprächben*.² Ehhez a lehetőséghez járult az újkor szellemében mélyen gyökerező

¹ MARTINOVICS Ignác, *Status regni Hungariae. A magyar jakobinusok iratai*. Sajtó alá rendezte: Benda Kálmán. I. kötet. Bp., 1957. 770. p.

² WIDMANN, Hans, *Geschichte des Buchhandels vom Altertum bis zur Gegenwart*. Wiesbaden, 1952. 1. p.

tudásvágyból és megismerni akarásból fakadó érdeklődés a könyvek iránt, a vágy, hogy megszerezzék őket – sőt már korán, a 15–16. század fordulóján megjelenik az első, modern értelemben vett bibliofil, aki szép könyveket szép kötésben gyűjtött: Jean Grolier. Száz év múlva pedig nagy főúri és szaporodó városi könyvtárakat találunk Itáliában, Francia- és Németországban, s 1609 körül nyitva áll az első közkönyvtár is: a milánói Ambrosiana.³

A felvilágosodás eszméinek hatására, a feudalizmus bomlásának idején a könyvgyűjtés már nemcsak a főrangúak szükséglete és kiváltsága, hanem a köznemesség, sőt a harmadik rend, a polgárság számára is lehetővé vált. A 18. század visszanyúlt a humanizmus örökségéhez, új életre támadt az optimista kutató ösztön, a természet és az emberi élet igazságainak megismerésére irányuló vágy, szervezettebbé vált a tudomány, – ennek útját jelzik a tudományos akadémiák megalapításai,⁴ a mindinkább elterjedő tudományos folyóiratok, a *Journal des Savants*, az *Acta Eruditorum* és a többiek. A felvilágosodás embere olvasó, művelődő ember volt, hiszen csak a könyvekből értesülhetett az új tudományos eredményekről, csak az írott szó közvetítésével juthatott hozzá a tekintélyeket döngető, új világot ígérő eszmékhez, melyek egész szemléletét átalakították. A felvilágosodásnak mint mozgalomnak és eszmei áramlatnak létfeltétele volt az, hogy a könyvek minél nagyobb és hosszabb utat járjanak meg, minél több emberhez vigyék el a józan észnek és az emberiségnek a fényét, létfeltétele volt tehát az is, hogy egyre több könyvtár álljon a művelődők, elsősorban a barátok és ismerősök rendelkezésére. A friss szellemi érdeklődés fokozott szükségletet ébresztett a könyvek iránt, a növekvő kereslet pedig nagymértékben tágitotta a piaci lehetőségeket, így a könyvtermelés is hatalmas arányban emelkedett. A termelőerők fejlődése és a felvilágosodás tudományos és művészi követelményei tehát együtt teremtették meg a feltételeket a könyvtárak nagyarányú fejlődéséhez.

A felvilágosodás eszméinek hatására indult meg a küzdelem a nemzeti nyelv érvényesüléséért, a nemzeti irodalom megeremtéséért is. Ennek különös jelentősége volt nálunk Magyarországon, ahol a 17. század első évtizedei után, az addig nagy százalékarányú magyar nyelvű irodalom az ellenreformáció előretörésének, a Habsburg feudális abszolutizmus megerősödésének és a barokk stílus uralkodóvá válásának eredményeképpen erősen visszaszorult. A humanizmus kései szakaszának, főleg azonban a reformációnak hatásaként ugyanis az 1570 és 1630 közé eső hat évtizedben a magyar nyelvű nyomtatványok száma hatalmas mértékben megnőtt: 1580-ban az összes megjelent nyomtatvány 75,2%-a, 1630-ban 62%-a volt magyar. 1640 és 1770 között újra túlsúlyba került a latin, a magyar nyelvű nyomtatványok arányszáma pedig mélyre süllyedt, 1731-ben egészen 19,4%-ig. Különösen a 18. században tűnik fel ez a tény, amikor a század „húszas éveitől kezdve Magyarországon minden nyelvű nyomtatvány száma erősen emelkedik, de egyelőre még a latin, később pedig a német is annyira gyarapszik, hogy százalékos arányban 1720 és 1780 között a magyar könyvek a többihez képest még 10%-ot sem nyerne”⁵. Mélyebb okát a tridenti zsinat után újrászerveződő, lassanként erősödő katolicizmus térhódításában találjuk meg, melynek nemzetközi nyelve, a nemzeti államok felett álló jellegének kifejezője: a latin. Természetes tehát, hogy a magyar nyelvű nyomtatványok arányszámának csökkenését elsősorban „a katolikus restauráció előrehaladásával szaporodó latin nyelvű nyomtatványok” okozták.⁶ Meg kell azonban állapítanunk, hogy a latin nyelvűség a humanizmus idején még jogosult volt, anyanyelvünk fejletlensége és a humanisták magas igényei miatt, – de a reformáció kora, a magyar nyelv elterjedése és fejlődése után már csak visszaesésnek, a haladással szembenállónak tekinthetjük újabb uralomra jutását.⁷ Döntő ez a szempont a nemzeti közművelődés fejlődését tekintve, hiszen „a könyvnyomtatás csak akkor válik egy nemzet közkincsévé, az általános műveltséget terjesztő eszközzé, tömegcikké, amikor túlnyomó többségben olyan könyveket termel, amelyeket nyelvünk a társadalom minden tagja számára megközelíthetővé tett”,⁸

³ VORSTIUS, i.m. 23. p.

⁴ 1720: Porosz Tudományos Akadémia; 1725: Orosz Tudományos Akadémia stb.

⁵ CSAPODI Csaba, A magyarországi nyomtatványok nyelvi megoszlása 1800-ig. *MKSz*, 1946. 100 and 103. p.

⁶ *Ibid.*, 102. p. A barokk stílus a nemzeti nyelvnek sehol sem kedvezett, így pl. Ausztriában sem: „Die gepriesene Barockzeit in Österreich war wohl der bildenden Kunst überaus günstig, das Schrifttum in deutscher Sprache lag aber damals völlig darnieder.” – Ld. CLOETHER, i.m. 33. p.

⁷ „Az irodalomtörténeti kutatás helyzetéről és feladatairól” in: KLANICZAY Tibor előadásai, *IT* 1952. 119. p.

⁸ CSAPODI, *MKSz*, 1946. 98-99. p.

de döntő – Apáczai és Zrínyi után – latin nyelvű tudományos irodalmunk értékelésében is. A felvilágosodás tehát a nemzeti értékeknek adott elsőséget, s a nemzeti nyelvet mint a kultúra egyik legfontosabb tényezőjét tekintette, melynek uralkodóvá tétele éppen ezért a polgári-nemzeti fejlődésnek is egyik leglényegesebb követelménye volt, – így kézenfekvő, hogy a század könyvtárainak történetét kutatva, vizsgálódásainkban állandóan szem előtt kell tartani, hogy a gyűjtők milyen súlyt helyeztek a magyar nyelvű nyomtatványok gyűjtésére, a nemzeti nyelv ápolására. A gyűjtő nemzeti érzése, hazafisága nyilatkozott meg abban a szeretetben vagy elutasításban, amellyel a magyar nyelvű irodalom felé fordult.

A nemzeti nyelv érvényesítésére vonatkozó követelés, melyet a felvilágosodás hozott magával, a nemzeti öntudat kialakulásának is elsődleges követelménye volt. A nemzetté válásnak ez a szakasza a könyvtártörténetben oly módon nyilatkozott meg, hogy a gyűjtők egyre inkább ráébredtek annak szükségességére, hogy könyvtáraikat a köz rendelkezésére kell bocsátaniuk. A közkönyvtárak kialakulásának kezdeti periódusa volt ez, midőn a díszes gyűjtemények tulajdonosai megnyitották a féltve őrzött kincsek tárházát az érdeklődők előtt, vagy egész anyagukat odaajándékozták a nemzet művelődésének emelésére.

A felvilágosodás eszméinek terjedésével kapcsolatban megállapítottuk, hogy a növekvő olvasókedv sokkal nagyobb piacokat teremtett, mint az addigi vásárok, s fellendítette a nyomdászok termelését is. Egy-egy műből több ezer példány kellett, ami a kiadóknak tekintélyes jövedelmet jelentett; a könnyűszerrel megszerezhető haszonnal azonban felvetődött a szerzői és kiadói jog, ill. az utánnyomás kérdése.⁹

A hazai nyomtatványok iránti szükséglet a nyelv ápolására való törekvéssel párhuzamosan, s a megújuló irodalmi élet hatására kezd lassan növekedni. Ezzel a ténnyel hozható összefüggésbe, hogy a magyar nyomdászat 18. századi teljesítménye nemzeti kultúránk szempontjából elmaradt a régebbi századok nyomdái mögött. A század elején még ott áll Misztótfalusi Kis Miklós alakja, aki egy klasszikus korszakot zár le nyomdászatunk történetében. Azt a korszakot, melyben még nem az üzleti vállalkozás szempontjai voltak elsődlegesek a nyomdász számára, hanem a nemzeti művelődés szolgálata; amikor még tartott az egész kultúránkat átformáló nagy mozgalmak, mint a humanizmus, a reformáció és a korai ellenreformáció frissessége és lendülete, és voltak emberek, mint Misztótfalusi, akik erejüket meghaladó feladatokra is vállalkoztak, hogy szolgálják a nemzeti művelődés ügyét. A Rákóczi szabadságharc után a régi, nagynevű nyomdák vagy megszűntek – mint a löcsei,¹⁰ vagy elvesztették jelentőségüket; csak egy-kettő tartotta meg előző hírnevét. Az új alapítások pedig az olvasóközönség érdektelenségével, az államhatalom korlátozásaival, a jezsuiták cenzúrájával küszködtek. A könyvnyomtatás még ebben az időben is az egyetlen hazai iparágak közül, melynek életéhez a távol fekvő városokban elszórtan élő, elenyészően csekély számú nyomdászok miatt nem a céh adja a keretet. Ez a vonása azonban a későbbiekben előnyére vált, mert az egyéni vállalkozáson alapuló kapitalista fejlődésnek a céhbeli szempontok nem állották útját. Az ország központja politikai és kormányzati szempontból az egész századon át Pozsony, kulturális és tudományos szempontból pedig az első öt évtizedben Nagyszombat, később azonban, főleg a tudományegyetem Budára helyezéseével, már Buda és Pest. Természetes, hogy a nyomdaipar ezek köré a központok köré összpontosult a század folyamán, de Buda a Landerer, majd később Nottenstein-nyomda termékeivel említésre méltó szerepet játszott az első évtizedekben is.

Bár a század jórésében –1760-ig – nyomdászatunk nem mutathat fel a nemzeti kultúra szempontjából olyan értékeket, mint az előző másfél száz év hazai könyvnyomtatása, mégis meg kell állapítanunk, hogy a gátló tényezők ellenére komoly fejlődésen ment át. Ez a fejlődés elsősorban a nyomdák

⁹ Ebben a korban az utánnyomás nálunk még nem általános, hiszen nincsenek olyan nagy vállalkozók, mint Ausztriában Trattner, vagy Németországban Varrentrap. Ahhoz, hogy az utánnyomás komoly üzleti nyereséggel járjon, nagy tőkebefektetés volt szükséges, amire pedig a magyar kiadók nem voltak képesek. Ezért az itt előforduló esetek csak a naptárak és egyes népszerű kiadványok utánnyomását mutatják, s legtöbbször a királyi szabadalom megsértését jelentik, ami az utánnyomás problematikáján tulajdonképpen kívül esik. Így – a mi körülményeink között – a szerzői és kiadói jog védelme csak a 19. században vált égető kérdéssé.

¹⁰ 1717-ben meggyanúsították a nyomdát, hogy a cenzor által eltiltott műveket ad ki, s csak a városi tanács szavatossága mellett engedték meg további működését. Később is több munka kiadását akadályozta meg a jezsuita cenzor, melyek már félig ki voltak nyomtatva. 1747-ben, a várost pusztító tűzvész alkalmával az egész műhely leégett, s felszerelésének jórészt Károlyi Ferenc vette meg. GÁRDONYI, 1944, i.m., 9. p.

számának megsokszorozódásán, és a kiadások és példányszámok óriási megnövekedésén mérhető le. Az 1710-es évek elején csak 8 nyomda működött az országban;¹¹ a század végére pedig már 40.¹² 18. századi nyomdáink keletkezésének történetén végignézve, a municipális hatóságok nagy szerepére kell felfigyelnünk, amelyek akár az egyházi, akár az állami felsőséggel szemben megvédték városuk könyvnyomtatóit. Az 1720-as évek közepétől egy új üzem alapításakor a Helytartótanácsra keresztül a Kancelláriához kellett folyamodni. Az engedélyek kiadásánál természetesen nem a magyar fejlődés és művelődés érdekei voltak a döntőek, hanem az uralkodó egyház vagy az államhatalom szempontjai, így ez az intézkedés is egyike lett a nyomdák fejlődését gátló okoknak.

A könyvnyomtatók legsúlyosabb problémája, az állami és egyházi hatalom által támasztott nehézségek leküzdése mellett, az üzlet rentábilissá tétele volt. A könyvnyomtatás sajátos tulajdonsága ugyanis, hogy „természeténél fogva tömegszükséglet kielégítésére van rendelve s ennek következtében csupán ott tud boldogulni, ahol a tömegfogyasztás előfeltételei megvannak. A tömegfogyasztás előmozdítása céljából pedig tömegszükséglet kielégítésére szolgáló nyomtatványokat kénytelen termelni”.¹³ Ilyen tömegszükségleti cikkek voltak elsősorban a tankönyvek, naptárak, ájtatos olvasmányok és népies szépirodalmi termékek. Ez utóbbiak – a vásárokon ponyva alatt forgalomba került irodalom – jelentőségét régebben lebecsülték, pedig nagy fontosságuk volt a korabeli magyar műveltség szempontjából, mint elsősorban a kiemelkedő írókat, pl. Gyöngyösi Istvánt népszerűvé tévő kiadások. Természetesen az egyes kiadók, ill. nyomdászok között ezeknek az üzletet rentábilissá tévő nyomtatványoknak kiadásában nagy verseny folyt, s már kezdetől fogva azzal igyekeztek maguknak előnyt biztosítani, hogy privilégiumok engedélyezését kérték a királytól. A privilégiumok nagy száma és jelentősége éppen a korszakváltás, a fejlődés egyik jele volt, arra figyelmeztetve bennünket, hogy a magyar könyvnyomtatás, ha megkésett és alig észrevehetően is, de belépett a modern fejlődés szakaszába.

Bizonyítja ezt a nyomdák termelésének nagyarányú emelkedése is. A termelőerők fejlődésének egy bizonyos pontján ennek be kellett következnie, s az elnyomottság, a műveltségi állapotok elmaradottsága és egyoldalúsága magyarázzák azt, hogy e nagymértékben megnőtt termelés minőségi színvonala olyan mélyen maradt. „Ha a 18. században a nagyszombati és debreceni nyomdák termelését óvatosan másfélmillió példányszámmal vesszük fel – írja Trócsányi Zoltán –, a pécsi, győri, egri, pozsonyi, budai, soproni, kassai, kolozsvári stb. nyomdák termelésével együtt talán négy millióra tehetjük a 18. században megjelent magyar könyvek összes példányszámát.”¹⁴ A kilencvenes években, válaszul a politikai élet viharaira, a forradalom szelének érintésére a nyomtatványok száma is erősen megnőtt, 1790–91-ben 500 politikai irat jelenik meg.¹⁵

Nyomdászatunk fejlődésének és a könyvkiadásnak komoly akadálya volt a cenzúra. A nyomdász, aki kiadó is volt egy személyben – hiszen nálunk akkor még nem vált el egymástól a két vállalkozás –, soha nem tudhatta, vajon az utólagos cenzúra nem tiltja-e be a könyv terjesztését, nem vész-e kárba a befektetett tőke. „A szabados gondolkodás, írás, nyomtatás... hol e három dolog nincsen, nem kell ottan sem embert, sem tudományt keresni... Aki a gondolkodásban való szabadságot meg akarja az emberben fojtani, nincsen annál a világon nagyobb tyrannus”¹⁶ – mondja Decsy Sámuel. A 18. századi reakciós magyarországi

¹¹ Kolozsváron Telegdi Pap Sámuel, Szebenben Hetzdorfer Miklós, Brassóban a Seuler, Lőcsén a Breuer nyomda, a debreceni városi nyomda, Komáromban Töltési István és végül a jezsuiták nagyszombati és kassai nyomdája.

¹² Pl. Vácott Gottlieb Antal, Kármán folyóiratának, az *Urániának* nyomtatója.

¹³ GÁRDONYI, 1944, i.m. 1. p.

¹⁴ TRÓCSÁNYI Zoltán, A 18. század magyarnyelvű nyomtatványainak meghatározása. *MKsz* 1938. 197. p. Ld. még ZOLTAY Lajos, *Debrecen város könyvnyomdájának 18. századi működése*. Debrecen, 1937. Az ország legnagyobb nyomdája a nagyszombati, az aprónyomtatványokat nem számítva, 1745 és 1773 között 382 latin, 62 magyar, 36 német, 46 tót, 5 francia és 1 horvát nyelvű, összesen 532 művet bocsátott ki. 1773-tól, az államosítás évtől kezdve 1776-ig, a Nagyszombatban töltött utolsó esztendőig 52 latin, 2 magyar, 2 német és 2 szlovák nyelvű munka került ki műhelyéből. Ld. Trócsányi, 1938, i.m.

¹⁵ BALLAGI, i.m. 283. p.

¹⁶ *Pannóniai Fénisz, avagy hamvából feltámadott magyar nyelv*. Bécs, 1790. 190-191. p.

cenzúra valóban a korlátlan önkény szolgálatában állott, s működése – még a befolyásos és felvilágosult van Swieten idejében is – erősen sújtotta a protestánsokat és az új forradalmi eszmék, új tudományos eredmények terjesztőit, s a legmegfelelőbb eszköz volt az állami és egyházi hatalom kezében a könyvnyomtatás elszorvasztására. Bihar megyének a cenzúra ügyében tett, 1793. szeptember 30-i fölterjesztése a nádorhoz,¹⁷ világosan mutat rá a cenzúra káros és felháborító voltára. A fölterjesztés, melyet Benda Kálmán feltevése szerint Kazinczy fogalmazott, súlyos és kiáltó vádként vágja a hatalmasok szemébe, hogy bennünket már barbárokként emleget a világ, hiszen olyan könyvek is cenzúra alá kerülnek, melyek a király többi országában szabadon terjeszthetők. Nem kultúránknak, nemzeti művelődésünknek kára ez? – kérdezi, s hangja összecsendül Georg Christoph Lichtenberg szellemes és satirikus szavaival, aki ezt írja: „Az a könyv, mely a világon először szolgált rá az eltiltásra, a tiltott könyvek katalógusa”.¹⁸

18. századi nyomdászatunk jellemző vonásainak áttekintése után foglalkoznunk kell hazai könyvkereskedelmünkkel is, hiszen „a könyv lényege szerint kettős jellegű: szellemi értéket képvisel, mely ugyanakkor áru is, – áru, azonban nem hasonlítható össze semmiféle más áruval”.¹⁹ Könyvkereskedelmünk fejlődése messze elmaradt a polgárosodás útján előttünk járó nemzetek kereskedelmétől, ahol a bizományi rendszer széles hálózata mellett az üzlet szempontjából sokkal biztosabb kondicionális rendszer²⁰ kezdett előtérbe jutni, s az antikvárkereskedés lassan elvált a szortimentertől.²¹ A nálunk uralkodó állapotok a 17. század első fele németországi viszonyainak feleltek meg. Általános volt a szortiment-rendszer, a bizományosok között viszont nem találunk önálló kereskedőket, hanem az ország minden vidékén szétszórtan élő könyvkötőket, akik kapcsolatban álltak egy vagy több nyomdával, s az átvett árurol utólag számoltak el.²² A könyvkötők céhszabályai magukban foglalták a könyvkereskedelem gyakorlására vonatkozó jogait. Ugyanakkor maguk a nyomdászok is foglalkoztak nemcsak saját nyomdatermékeik, hanem mások nyomtatványainak eladásával is. A bizományi kereskedelem korában nagy fontosságúak voltak a vásárok. Közismert a nemzetközi piac középpontját alkotó frankfurti, majd lipcsei vásár jelentősége. Hazánkban is elsősorban a nagy, országos sokadalmat összegyűjtő vásárok teremtik meg a könyvkereskedelem széleskörű lehetőségét. „A vásár volt az első hathatósabb eszköze a könyvterjesztésnek” – állapítja meg Gárdonyi Albert –, „s ponyva alatt nem csupán tömegcikket, hanem irodalmi értékű sajtótermékeket is árusítottak. Amíg a könyvkereskedelem szervezete ki nem épült, vásárokon kellett a nyomdatermékek számára vevőket keresni, mert a könyvnyomtató műhelyekben nem nagyon keresték azokat, s könyvjegyzékek kibocsátásával, vagy hírlapi hirdetésekkel is alig lehetett vásárlóközönséget biztosítani. Ezzel szemben a vásárok felfokozták a vásárlókedvet, könnyebben lehetett vevőket szerezni. Talán ezért is történt, hogy a könyvkereskedelem aránylag későn önállósult, s a könyvnyomtatók mellett sokáig a könyvkötők kezében volt a könyvárusítás, kik a nyomtatóműhelyekből kikerült sajtótermékeknek vonzóbb külsőt tudtak adni s a vásárt járók figyelmét jobban le tudták kötni”.²³

¹⁷ „Calumniatores nationis nostrae nos barbaros esse publicarunt et hodie clamant. Si arbitraria modernorum censorum activitas ultro quoque admittetur, veremur, ne honim culpa merito pro talibus reputamur. Nam an non defectum culturae redolet librorum etiam philosophicarum censura? Librorum, qui in ditionibus Suae Majestatis aliis publice et libere venduntur.” MARTINOVICS, i.m., 95. p.

¹⁸ LICHTENBERG, Georg Christoph, *Vermischte Schriften*. Göttingen, 1844. 2. Bd. 69. p.

¹⁹ MEINER, Annemarie, *Der deutsche Verlegerverein. 1886-1935*. Leipzig, 1936. 3.p.

²⁰ E rendszer lényege az, hogy a könyvkereskedők csereviszonyba lépnek egymással, azzal a feltétellel, hogy meghatározott időpontban az el nem adott árut visszaküldik, s csak az eladottért fizetik meg a rendes bolti árat, 33, 5% haszon levonása után. – Ld. WIDMANN, i.m. 56. p.

²¹ Ilyen irányú fejlődésre nálunk az 1775. évi rendelet adott alapot, amennyiben engedélyezte az előírt feltételeknek meg nem felelő egyének számára is a régi és kötött könyvekkel való kereskedést, ha helytartótanácsi engedélyt nyertek.

²² Pl. a debreceni nyomdával 1730 és 1780 között kapcsolatban állott kompaktorok névsorát ld. ZOLTAY, *Debrecen város könyvnyomdájának 18. századi működése*, 17. p. – Nottenstein budai nyomdással kapcsolatban állt Zalonyi Nagy János nagyváradi, Szász Gergely komáromi, Dreschovszky Sámuel kassai kompaktor. GÁRDONYI, 1944, i.m. 6. p.

²³ *Ibid.*, 1. p. A legújabb irodalomra vonatkozóan lásd KÓKAY, i.m. 71. és köv. p.

A század utolsó évtizedeiben határozott fejlődés mutatható ki könyvkereskedelmünk történetében. Ennek egyik legfontosabb előidézője a feloszlott szerzetesrendek piacra kerülő könyvtárainak óriási anyaga volt, hiszen e nagytömegű könyv forgalomba kerülésével nemcsak a könyvgyűjtésnek, hanem a gyűjtőkhöz eljuttató kereskedelemnek lehetőségei is hatalmas mértékben megnövekedtek. A könyvkereskedelem ekkor vált el végleg a könyvnyomtatástól, s központja a bécsi hatalmas piachoz közel fekvő Pozsony mellett egyre inkább Pest lett, ahol az első önálló könyvkereskedő, Mauss Gellért 1748-ban telepedett le. Az önállósuló könyvkereskedelem szempontjából nagy jelentőségű volt az 1772. augusztus 13-án kibocsátott rendelet, mely megszabta a könyvkereskedői foglalkozás üzéséhez szükséges feltételeket. A hetvenes-nyolcvanas években aztán a korra jellemző könyvtárjegyzékek is elszaporodtak. Ilyeneket már a nyomdászok is adtak ki – így 1754-ben a pozsonyi Landerer –, az idők folyamán aztán állandó tartozékai lettek a könyvpiacnak. Elsősorban a vásárok alkalmával láttak napvilágot, mint a Lettner-cég, vagy Ernest Klopstock katalógusai; később a könyvkereskedők rendszeresen nyomtattatták őket, hogy a vevőkönységnek tájékoztatásul szolgáljanak. A könyvkereskedői katalógusok az új könyveket ismertető tudományos folyóiratokat is pótolták, s az erre irányuló törekvés sok cégnél tudatos volt, amint azt a Weingand és Köpff – Pest egyik legrégibb könyvkereskedése – 1779-i katalógusának előszava is mutatja. A Rádayak könyvtárára vonatkozó részletek arra is derítenek némi fényt, hogy a század utolsó negyedének hazai kereskedői már elég széles külföldi kapcsolatokkal rendelkeztek, melyek révén messzi piacokon is el tudták intézni a gyűjtők megbízásait.

Egyfelől a Bécs érdekeit képviselő államhatalom, másfelől a mégis szélesedő anyagi és piaci lehetőségek, a növekvő jövedelmek, valamint a felvilágosodás eszmeiségének átforgató hatása irodalmi életünkben, a magyarnyelvűség követelménye és az öntudatosodó nemzeti érzés, mindezek mellett egy kibontakozni nem tudó könyvnyomdászat és könyvkereskedelem: ezek voltak azok az erők, melyek meghatározták a magyar könyvtártörténet egyik érdekes és sokat ígérő szakaszát. Ebben a helyzetben jött létre a péceli bibliotéka, ezeknek a viszonyoknak a tükrében kell tehát néznünk a Rádayak könyvgyűjtésének egyes mozzanatait.

A végső kép megalkotásához feltétlenül hasznos és szükséges lenne a Ráday könyvtár történetének egyes elemeit összevetni a kor más nagy gyűjteményeinek – Teleki Sámuel, Széchényi Ferenc, Festetics György, Csáky István vagy Bruckenthal Sámuel könyvtárának – történetével; összehasonlítani a beszerzésekre vonatkozó adatokat, vagy e könyvtárak kölcsönzéseiről fennmaradt emlékeket. Ez azonban az egyes könyvtárak történetére vonatkozó részletes monográfiák hiányában nem áll módunkban. Az eddig megjelent publikációk rövidek, általában nem alapulnak levéltári kutatásokon, így részletes összevetést készíteni a ma ismert anyag alapján lehetetlen. Ez a munka – a részmonográfiák megjelenése után – egy összehasonlító könyvtártörténeti tanulmány elkészítőjére vár.

ELSŐ FEJEZET

A RÁDAYAK

Egy magánkönyvtárra, mint a Ráday könyvtár is, feltétlenül rányomják egyéniségük bélyegét azok, akik áldozatot hoznak megszerzéséért, kiválogatják a bekerülő műveket, röviden a könyvgyűjtők, a könyvtár tulajdonosai. Ezért látom helyesnek azt, hogy a Ráday könyvtár 18. századi történetére vonatkozó anyagot a két gyűjtő személye köré csoportosítsam, Ráday Pál és Ráday Gedeon koráról beszéljek, és mindig a személyhez kapcsolódva vizsgáljam magának a könyvtár életének keresztmetszetét, így, abból indulva ki, hogy a könyvtár és a könyvgyűjtő személye, annak lelki és szellemi konstrukciója, műveltsége és politikai beállítottsága között szoros kapcsolat van, először röviden a Ráday családdal, majd Ráday Pál és Ráday Gedeon életével kell foglalkoznunk.

A Ráday család a török hódítás előtt igen jómódú volt, birtokai elsősorban Pest megye északi részein feküdtek –, így a névadó Ráda is.¹ A török elnyomulásakor, midőn a Duna-Tisza köze elveszett, a család igyekezett vagyonát északabbra, Nógrádba menteni. Ott viszont csak részbirtokokat vásárolhatott, régi birtokai helyén pedig hamarosan nem maradt egyebe az egykori falvak helyén álló romoknál, sívár pusztáknál. Ráday András – Pálnak, a könyvtár alapítójának nagyapja – a 17. század közepén hosszú időn át Pest megye ugyancsak északra menekült közigazgatási apparátusának alispánja, a nógrádi nemesi társadalom kiemelkedő alakja. Két fia közül az idősebb, András, 1650 körül Pest-Pilis megye szolgabírája; a fiatalabb, Gáspár – Pál apja –, csak egyszer-egyszer vállal rövid időre alispáni és megyei pénztárnoki tisztséget, inkább birtokain gazdálkodik.

A család birtokainak értékét erősen csökkentette felaprózott volta, pedig létalapjuk ez az ágról-ágra szálló, a testvérek között osztódó, de anyai jussal gyarapodó földbirtok volt. A birtokot a Nógrád megyei alsóludányi kúriából igazgatták, Pécel csak Ráday Gedeon idején lett a központ, – s a hasznosítás a tájnak és a kor kisközépnemesi gazdálkodástípusának megfelelően történt. Az északi dombos vidékeken az úrbéri szolgáltatás volt a gazdálkodás alapja; a délebbre fekvő, töröktől letarolt és elnéptelenedett területen, a pusztákon túlnyomórészt steppei, extenzív állattenyésztés folyt. Ahol valami település megmaradt, oda a Rádayak is igyekeztek telepéseket hozni, hogy benépesítsék a falut és jövedelmezőbbé tegyék a gazdálkodást. Telepítésről még Gedeon idejében is hallunk, aki Ikladra és Hartára hozott be protestáns stájerokat. Voltak a családnak nem úrbéres, saját kezelésű földjei, a majorsági szántó, ill. rét nagysága azonban nem haladta meg egy jobbágytelek kétszeresét. Összefüggő, nagyobb majorgazdaságot sehol sem találunk. A központi ludányi kúrián Ráday Pál 1700-ban építtet kőházat, Gedeon 1764 körül építteti a péceli kastélyt. Szerény vagyoni állapotukat jellemzi egy 1650 körül, Ráday Gáspár fiatal korában készített leltár, mely a család ingóságai között könyveket is említ.² Ráday Pál és Gedeon tehát a jó középbirtokos nemességből jöttek, de ez a réteg akkor még nem vált el élesen a bocskorosokhoz közel álló, néhány jobbágytelken gazdálkodó kishemesi rétegtől. A családnak különben is az átlagosnál többet ártottak a háborús válságok. Műveltségük, iskolázottságuk viszonylag magasabb voltának is ez a magyarázata, hiszen magából a vagyonból a régi konzervatív gazdálkodás mellett már nem élhettek meg gondtalanul, s megyei tisztségek vállalásával igyekeztek a hiányt pótolni. E kettő – műveltség és megyei tisztség – viszont nem volt elegendő ahhoz, hogy akár a Bécs felé tekintő arisztokraták, akár a szabadságharc alatt

¹ A Ráday családra vonatkozólag általában ld. *Ráday Pál iratai. I. 1703-1706.* Sajtó alá rendezte: BENDA Kálmán, ESZE Tamás, MAKSAJ Ferenc és PAP László. Bp., 1955. Bevezetés. Továbbá: BALÁZS László, *A Ráday-család és könyvtára. RGyÉ.* VI. 1989., 135-143. p.

² RLt. 6. fasc. – Ez az adat semmi alapot nem nyújt annak feltételezésére, hogy a Rádayak ősei „a XVI. század óta állandóan megszerezték koruk nevezetesebb munkáit ...”, amint RUPP Kornél megállapítja. Rupp, i.m. 173. p. A Ráday vagyonnal kapcsolatban ld. még BALÁZS László, i.m. 142. p.

Rákóczi körül csoportosuló főurak – nagybirtok és vagyon híján – egyenrangúnak ismerjék el őket. Csak Gedeon fiának, a jozefinizmus kiemelkedő képviselőjének, II. Ráday Gedeonnak idején lett a család főrangú³ és befogadott a főnemesség körébe.

A könyvtáralapító és fejlesztő két Ráday a köznemességből nőtt ki és mindvégig ennek a zömében protestáns, ezen belül pedig túlnyomórészt református vallású megyei nemességnek volt tipikus, de műveltségében és tehetségében magasan kiemelkedő képviselője. Apa és fiú, két ellentétes szerepet játszó személyiség: az egyik a nemzeti függetlenség harcosa, a küzdelem elbukása után pedig a protestánsok ellenállásának vezére; a másik a politika terétől félrevonuló, csak szívében kuruc, irodalomszervező és könyvgyűjtő, a kettő sorsa azonban eggyé olvad a nemzet szolgálatában.

³ Bár a bárói, majd a grófi rangot már az öreg Gedeon is megkapta, az teljesen fia magatartásának és törtetésének volt köszönhető. Erre vonatkozólag utalok Zsindely Endre *Ráday Gedeon* című, kéziratban maradt tanulmányára.

1. Ráday Pál

Ráday Pál

1677. július 2-án, Losoncon született. Gondos nevelésben részesült. Szülővárosában, Losoncon kezdte az iskolát, ahol akkoriban nagyrészt Johann Sturm rendszere szerint folyt a nevelés.⁴ Itt járt a syntaxis⁵ bevégzéséig, kb. 2 évig. Utána Rahóra került, ahol Braxatoris (Bánóczy) János⁶ a várban nemes ifjak számára iskolát tartott fenn. Rövid ideig volt nála, mert Braxatoris 1683-ban otthagyta Rahót és Rozsnyóra ment. Ekkor apja Losoncra vitte vissza, s jónevű tanítókat hozatott fiának nevelésére. Leghosszabb ideig volt nála és a legerősebb hatást gyakorolta rá Braxatoris tanítványa, Missovicz Mihály,⁷ „kinek is főképpen tulajdoníthatom a tudományban való előmeneteletem” – írja. E két nevelőjétől kapta azokat az erős pietista hatásokat, melyek átalakulva és megtisztulva formálódtak az ő mély kegyességévé. 1693-ban Selmece ment, a német szónak tanulására, s a következő évben pedig Körmöcre, ezt folytatni; közben azonban foglalkozott a „felsőbb scientiákkal is”. „18 éves korában, 1695-ben iskolai tanulmányai végeztével Ráday széleskörű jogi, irodalmi, történelmi és (a kor egyházi nevelésében lényegileg a filozófiát helyettesítő) teológiai ismeretekkel lépett az életbe. A magyaron kívül irodalmi fokon fogalmazott latinul is, jól beszélt németül és szlovákul, és értett franciául.” Bár apja anyagi nehézségek miatt nem küldhette ki külföldi egyetemek látogatására, elmondhatjuk, hogy Ráday Pál a korabeli magyar műveltség legmagasabb fokát

⁴ Életrajzára ld. Önéletírását In: *Ráday Pál iratai*, i.m. I. 35. és köv. pp.); NÉGYESSY, i.m. Bevezetés; GORZÓ, 1915, i.m. és *Ráday Pál iratainak* már idézett bevezetését.

⁵ A gimnázium második osztálya; GORZÓ, i.m.

⁶ A kor egyik legnevesebb pedagógusa. SZINNYEI, I. 1329. h.

⁷ ZOVÁNYI–LADÁNYI, 409. p.

érte el. Ez a műveltség, hozzájárulva különleges tehetségeihez, írás- és tárgyalókészségéhez, párosulva mélyen érző lelkével, emelte őt korának nemesi társadalma fölé.

1695-től két esztendőn át Kajali Pál, Nógrád megye nótáriusa, későbbi apósa mellett volt törvényt tanulni, majd gr. Forgách Simon nógrádi nagybirtokos, kanizsai vicegenerális, a majdani kuruc tábornagy udvarába küldte atyja a hadi mesterség megismerésére. 1699-ben, visszatérve szülőföldjére, Nógrád megye nótáriusa lett, mindjobban kibontakozó tehetsége és megnyerő egyénisége révén egyre nagyobb szerepet kap az ügyek intézésében. 1703-ban már ő irányítja a tárgyalásokat a szomszéd megyékkel éppúgy, mint az udvarral szemben. „Itt a megyei életben szerzi politikai jártasságát, közigazgatási tapasztalatait, emberismeretét, itt bontakozik ki tárgyalási készsége, mindenekelőtt itt ismeri meg egészen részletesen megyéje és az egész Felvidék gazdasági helyzetét, nemességének és parasztságának problémáit, a rendi alkotmány paragrafusait és a nemzeti sérelmeket, sőt bécsi tárgyalásai alkalmával a magyar ügyekben intézkedő központi szerveket is.”⁸ Minderre szüksége volt ahhoz, hogy majdan, a szabadságharc idején, a fejedelem széles látókörét, nemzetközi tájékozottságát a maga itthoni viszonyokra, jogi és történelmi jellegzetességekre vonatkozó ismereteivel kiegészítse. Összegezve végül a műveltségének és szellemiségének alakulásáról vázolt képet, meg kell állapítanunk, hogy Ráday érdeklődése elsősorban a teológiai-filozófiai, jogi és történelmi-politikai tudományok felé irányult, de a dunántúli végvidéken töltött évek sem múltak el nyomtalanul fölötte, s bár sokkal kisebb mértékben, a katonai tudományok is érdekelték. Ezekhez járult még a századforduló körül a barokk szellemből fakadó és az udvarral való érintkezései által táplált érdeklődése az udvari élet iránt, valamint a klasszikus műveltség, a régi latin irodalom iránti vonzódása, mely általános e korban. Ezekből a csomópontokból aztán egyenes vonalak húzhatók könyvjújtásának irányaihoz.

Ráday Pál életének legdöntőbb, középponti jelentőségű szakasza a Rákóczi-szabadságharc ideje. 1703-ban – mindössze 26 éves volt ekkor – csatlakozott Rákóczihoz, midőn a Gács várába szorult Nógrád megyei nemességgel együtt ráébredt arra, hogy nem parasztmozgalommal áll szemben, s megvan a lehetősége a széles nemzeti összefogáson alapuló Habsburg-ellenes küzdelemnek. Kajali Pállal, leendő apósával ő ment a tokaji táborba a nógrádiak hűségét jelenteni, s a fejedelem mindjárt maga mellé vette és megtette „intimus secretarius”-ává. Hamarosan a titkos kancellária élére kerül, mint széles látókörű, a hazai viszonyokban is tájékozott, jótollú és megbízható ember, akire rá lehetett bízni a kényesebb bel- és külpolitikai kérdések előkészítését és kidolgozását. Miután rátermettségét a *Recrudescunt vulnera indytæ gentis Hungaræ* kezdetű manifestum megírásával bebizonyította – ebben a világ népei elé tárja a magyar nép igazságos harcát –, Rákóczi mind több és több bizalmas ügy előkészítését bízta rá. „A szabadságharc e legbelsőbb szellemi műhelyére” – a titkos kancelláriára – hárult a nemzeti állam önálló szerveinek kiépítésére irányuló intézkedések megtétele, az előkészítés munkája. Ráday végezte az 1705. évi szécsényi országgyűlés, az 1706-i huszti diéta, majd 1707-ben a marosvásárhelyi és ónodi országgyűlések előkészítését, foglalmazta a fejedelmi propozíciókat, az üléseken képviselte a fejedelem álláspontját, s végső formába öntötte a határozatokat. Még a kuruc hadsereg nagy katonai törvénykönyvét is ő állította össze. Politikai és diplomáciai tehetségének egyik legnagyobb erőpróbáját 1706-ban sikerrel állja meg, midőn ura azzal a bizalmas jellegű feladattal küldte őt Erdélybe, hogy a császári csapatok sikerei miatt ingadozó észak-erdélyi nemességet megnyerje s előkészítse Erdély és Magyarország szövetségét. Ráday lelket öntött a vesztt zibói csata után a nemzeti ügytől elforduló társadalmi osztályba, szervező munkája lehetővé tette, hogy a katonailag elvesztett Erdély követői Magyarországgal szövetségben jelenhettek meg a császárral folytatott béketárgyalásokon. 1707-től az Erdélyi Kancellária, 1709-től pedig még a Hadikancellária élére is őt állítja a fejedelem. 1703-tól kezdve a bányavárosok főharmincadosa, és az 1707 őszén alakult Nemesi Társaság auditora.

Mint a titkos kancellária vezetőjének, Rádaynak kezében futottak össze a kuruc diplomácia szálai. Levelez a követekkel és a külföldi – francia, német, lengyel – ügyvivőkkel, irányítja működésüket, személyes összeköttetésben áll a külföldi udvarok vezető politikusai és diplomatái közül többel, akik vele mint magánemberrel tárgyaltak a szabadságharcot érintő, nemzetközi kérdésekről. Ezek közé tartozott Dániel Ernest Jablonski,⁹ a porosz király udvari prédikátora, aki majd Ráday fiát, Gedeont külföldi tanulmányútja

⁸ A megelőző idézetek Ráday Pál Önéletrajzából származnak; in: *Ráday Pál iratai*, i.m. 37, 11. és 12. p.

⁹ Daniel Ernest Jablonski (1660-1741), Comenius unokája, az Északi-tengerhez húzódott cseh protestánsok, a „cseh testvérek” püspöke, 1693-tól porosz udvari prédikátor. A protestáns uniós törekvések egyik korai harcosa, a magyar szabadságharc ügyének szószólója a porosz udvarban. Életrajzára ld. KVAČALA, Jan, *Fünzig Jahre im preussischen Hofpredigerdienste. D. E. Jablonski*. Dorpat, 1896.

alatt támogatja; Piper svéd kancellár, vagy Hermelin, majd 1709-től Müllern svéd királyi titkár. Mindemellett Ráday Pál volt Rákóczi első számú diplomatája, a fejedelem és a szövetséget rendek képviselője nagy horderejű tárgyalásokon. 1704-ben és 1705-ben a svéd, porosz és lengyel királynál járt; 1707-ben tagja a Bercsényi vezetésével a cárhoz küldött ünnepélyes követségnek, mely a magyar-orosz szerződést köti meg Varsóban; 1709-ben Benderbe megy s felajánlja XII. Károly svéd királynak Rákóczi közvetítését az oroszok felé; 1710-ben ismét a cárnál jár, majd a moldvai vajdával és a lengyel palatínusokkal tárgyal. Egyike a fejedelem megbízottjainak a császárral folytatott béketárgyalásokon s még 1711-ben is őt küldi Rákóczi Debrecenbe Pálffy Jánoshoz. Az iratok megfogalmazásában, az ügyek intézésében egyre nagyobb önállóságra tett szert, – azonban minden önállósága mellett is csak tolmácsa volt a fejedelem elgondolásainak, aki a nemzeti államapparátus felépítéséhez, az európai helyzet felméréséhez szükséges átfogó pillantással rendelkezett.

Külön meg kell említeni végül Ráday publicisztikai munkásságát. A megrázó erejű *Manifestum* mellett ő fogalmazta Rákóczi újvári kiáltványait, a horvát rendekhez, a magyarsághoz és Erdélyhez szóló kiáltványokat. Az *Explosio punctoriae repplicae caesariae* c. nagy röpirat, mely az 1706-os tárgyalások megszakadása után a bécsi udvar álnok magatartását tárja a világ elé; az eddig Vay Ádámnak tulajdonított, 1706 őszén megjelent, és a jezsuita rend magyarországi végzetes szerepére rámutató hatalmas röpirat, – mind az ő alkotása. Szerkesztője és írója 1710-ig a *Mercurius Veridicus ex Hungaria*-nak, az első magyarországi hírlapnak. Publicisztikai tevékenységében nyilván komoly segítséget nyújtott könyvtára, ezért a könyvanyag értékelésénél igyekszünk majd rámutatni azokra a könyvekre, melyek ilyen irányú működéséhez alapul szolgálhattak.

A szabadságharc bukása után, 1711 őszén Ráday – bár a fejedelmet és őt összekapcsoló bizalmas viszony végig megmaradt – úgy döntött, hogy elfogadja a szatmári békében felajánlott amnesztiát. Családjával együtt hazatért Lengyelországból s letette a hűségeskü Herberstein grófnak, a Haditanács elnökének kezébe. Életének még hátralévő két évtizedében visszavonultan, családjának, a könyvgyűjtésnek – ebből az időből maradt fenn az egyetlen összefüggő anyag beszerzéseiről – és a református egyháznak élt. A diétákon többnyire részt vett ugyan, mint megyéjének, Nógrádnak követe, de országos szerephez már nem jutott. Ő irányította haláláig a magyar protestáns egyházak küzdelmét az egyre kíméletlenebbé váló Habsburg rekatolizációs törekvések ellen, s ez a küzdelem akkor a dinasztia elleni küzdelem egyik formája volt. Ráday tehát beilleszkedett a megváltozott helyzetbe, távolról sem lett azonban az udvar készséges híve.

Végül meg kell még emlékeznünk Ráday Pálról mint kiváló protestáns énekköltőről is, akinek *Lelki Hódulása* a 18. század egyik legtöbbször nyomtatott könyve. Ilyen irányú munkásságához szintén bizonyos könyvanyag kapcsolódik, mely friss élményekkel gazdagította.

Színes és értékes élet után, 1733. május 20-án halt meg Ráday Pál, s elszórt birtokai mellett könyvtára is fiára, az Odera-Frankfurtban tanuló Gedeonra maradt. Könyvgyűjtő tevékenységét, a hazai irodalom iránt megnyilvánult szeretetét már kortársai is értékelték, s a temetésén szóló Sárkány Dávid így emlékezett meg róla búcsúztatójában: „Nem illik érzékeny vesztegeléssel elhallgatnom, e' boldog emlékezetű urnak egész életében a' tisztességes tudományokkal és a' bölts emberek könyveivel való szoros szövetségét, mellyeknek szeretetivel annyira égett, hogy valamikor a' közönséges jó és háza körül való szorgalmatosságtól ürességet nyerhetett, kedvesebb mulatságot a' könyvek olvasásánál nem szeretett. Kiváltképpen való indulattal más magyar emberek felett viseltetett a mi született nyelvünkön írott könyvekhez, mellyeket sok költséggel és szorgalmatossággal a két országban fölkerestetett és magához gyűjtött”.¹⁰

Halotti magyar oratio ... Sárkány Dávid által. H. és év nélk.

2. Ráday Gedeon

Ráday Gedeon

1713. október 1-én született.¹¹ Gyermekéveit Ludányban, Pécelen és Losoncon töltötte, a családi ház puritán vallásos légkörében, ahol féltve őrizték a nemzeti és vallásszabadság, s a függetlenségi küzdelem emlékét. Apja úgy irányította nevelését, hogy fia „erejét egészen a nemzeti művelődés”-nek áldozza – ezt írja Kazinczy.¹² Hiszen a protestánsok, mint másodosztályú állampolgárok az országos politikában nem vehettek részt, s az érvényesülés csak hitük és elveik megtagadásával történhetett.

¹¹ Életrajzára ld. Ráday Gedeon, *Összes művei*. Összegejtötte és bevezette Váczy János. Bp., 1892. Bevezetés; VAS Margit, i.m.

¹² KAZINCZY Ferenc, *Magyar Pantheon*. Nemzeti Könyvtár XXXVI./ Bp., 1886, 25. p.

Tízéves korában Gedeon a pozsonyi evangélikus gimnáziumba került, Bél Mátyásnak, a kor kiváló tudósának keze alá. Nála is lakott, nevelését így teljesen atyjának e jóbarátja irányította, akit a kisfiú nagyon megszeretett. A pozsonyi gimnázium Bél, majd Beer Vilmos rektor vezetése alatt a pietizmus friss és modern pedagógiáját képviselte. A fiatal Ráday itt szerezte német és latin tudását, s széleskörű műveltségének alapjait. Itt kapja az első benyomásokat a politikai élet eseményeiről, bejár az 1728–29-es országgyűlés üléseire, s benne él hitsorsosai küzdelmében, akiket a Mária-esküre fenyegetéssel akarnak kényszeríteni. Sok ismeretséget szerez eközben. Ebben az időben jut szorosabb kapcsolatba a Drezdából hazatért Mátyosi Ádámmal is, a 18. század nagy magyar portréfestőjével.¹³ Mátyosival záródik Gedeon életének pozsonyi korszaka, mert a tanárai által sokat dicsért, tehetséges és szerény fiú – apja akaratából – vele megy ki Németországba, külföldi tanulmányútra. A Haditanács sok nehézséget támasztott az útlelél kiadásánál, végre 1731 tavaszán megérkezik Gedeon számára az engedély, s május 2-án – a tanulni vágyó ifjú és a hazáját megnemértés miatt újra elhagyni kényszerült művész – útnak indulnak.

Sok tanakodás, tervezgetés előzte meg ezt az utat. Ráday Pál már 1727-től kezdve levelezett Kármán Andrással,¹⁴ a költő nagyapjával, akit ő patronált tanulmányai közben; Gyöngyösi Pállal,¹⁵ a száműzött kassai lelkészéből lett Odera-Frankfurt-i egyetemi professzorral, de tanácsot kért Bél Mátyástól is. Végül úgy döntött, hogy Berlinbe küldi fiát, ahol régi barátjára, Dániel Ernest Jablonskira bízhatta, ki nemcsak támasza volt a fiatal fiúnak, hanem mint befolyásos udvari ember sokfelé bemutathatta, és az apjára emlékező ismerősökkel összehozhatta. Ez az elhatározás Ráday Pál beállítottságára is rávilágít, hiszen nem volt mindegy, hogy az udvarhoz húzó nemesség fiaival együtt Bécsbe, vagy pedig a protestáns és az udvar előtt ellenszenves Poroszországba küldi-e fiát, a Habsburg-ellenes politika egyik fő reprezentánsának keze alá. Gedeon a berlini Joachimicum Gymnasiumban töltött egy év alatt változatos anyagot hallgat: teológiát, régiségtant, logikát, egyházi, világi és politikai történelmet, stílus- és szónoklattan. Különórákon franciául, rajzolni és táncolni tanul. Ilyenformán előkészülve az egyetemi tanulmányokra, 1732 húsvétján ment át Jablonskival Odera-Frankfurtba, s itt már mint önálló ember rendezkedett be. Az Odera–Frankfurt-i egyetem kálvinista szellemben nevelte az ifjúságot; sok magyar és főleg erdélyi diák látogatta, Gyöngyösi Pál személyében pedig magyar ember is helyet foglalt a professzori karban. Diáktársai közül a nagyenyedi tanárcsaládból származó Szilágyi Sámuellel,¹⁶ későbbi könyvbeszerzőjével került Ráday Gedeon jóbarátságba. – A magyar köznemesi hagyományoknak megfelelően főleg jogi tanulmányokat végzett. Hallgatott ezenkívül teológiát s apja engedélyét kérte arra, hogy Hoffmann¹⁷ professzor „De intimis aulorum statisticis” c. tárgyát felvehesse.¹⁸ Ráday tehát az államismereti irány elveinek megfelelően a kor színvonalán álló legmodernebb nevelésben részesült; erre utal nemcsak az, hogy tantárgyai között ott szerepel a statisztika, hanem az egyháztörténettel szemben a világi, sőt politikai történelemre, a teológiával szemben a jogra fektetett hangsúlyt; ezeken belül pedig a természetjog, ill. természeti teológia nagy szerepe. Mindez a felvilágosodás diadalát jelentette a nevelésben, s a német egyetemeken elsősorban a hallei pietizmusnak és racionalizmusnak, valamint az államismereti iskola hatásának tulajdonítható. Már ebben az időben, a peregrinációban, megkezdte könyvgyűjtését, erről azonban majd a beszerzéssel kapcsolatban beszélünk. A családnak nagy áldozatokat jelentő, de Ráday műveltsége, könyvgyűjtése és irodalmi szerepe szempontjából döntő tanulmányút 1733 kora nyarán hirtelen félbeszakad Ráday Pál májusban bekövetkezett halálával. Gedeon hazatér, s bekapcsolódik az itthoni életbe. Élete első szakaszának összegezésésképpen elmondhatjuk, hogy egészen széles skálájú műveltséget szerzett, melyben a teológiai és jogi alapszíneződés mellett komolyan jelentkezik a felvilágosodás hatása, a nemzet

¹³ Mátyosi és a Rádayak kapcsolatára ld. ZSINDELY, 1954, i.m. és Uő., 1955, i.m.

¹⁴ ZOVÁNYI–LADÁNYI, 295. p.; SZINNYEI, V. 1049–1051. h.

¹⁵ ZOVÁNYI–LADÁNYI, 229. p.; SZINNYEI, IV. 65–71. h.

¹⁶ ZOVÁNYI–LADÁNYI, 605. p.

¹⁷ Christian Gottfried Hoffmann (1692–1734), 1718-tól Lipcsében a természetjog és a nemzetközi jog professzora, 1723-tól Odera-Frankfurtban professor iuris primarius. AGL, II. 1653. h.

¹⁸ Gedeon megkapta az engedélyt, bár apja sokallotta az 50 tallér díjat a fél éves kurzusért. Ráday Pál levele fiához, 1732. szeptember 15. (RLt/RG)

életének szélesebb körű ismerete. – Külön figyelemre méltó francia nyelvtudása, s az Odera-Frankfurtban uralkodó légkör által inspirált franciás műveltsége.

Hazatérése után anyjának segít a gazdálkodásban, kezd bekapcsolódni az egyházi és politikai életbe, az ügyek intézésébe. 1741-ben először vesz részt az országgyűlésen, mint megyéjének, Pestnek követe, ugyanakkor tagja a koronázásra menő protestáns deputációnak is. Életének egész folyamán e kettő – politikai szereplés és egyházának védelme – szervesen összefonódik, hiszen 1780-ig hasonló volt a helyzet Magyarországon, mint apja idejében, s a protestánsok védekezése az egyedüli ellenállást jelentette a Habsburgokkal és politikájukkal szemben, melyet a nemesség a század jó részében felmutatott. Ráday részt vett az 1741-es, 1752-es és 1764-es országgyűléseken Pest megye képviselőjeként; megyei tisztséget szívesen vállalt, udvari titulusokra azonban sohasem vágyott. Midőn 1744-ben Szilágyi Sámuel, akkor bécsi református ágens, rá akarja venni, hogy folyamodjék a címzetes consiliariusáért, felháborodottan utasítja barátját, hogy vonja vissza a nevében beadott kérvényt s hallani sem akar címeiről és rangokról, „melyeknek emberi opiniótul függ minden bötsök. ... Miért kívánnék ilyen árnyékért instálni, az mely, ha mindjárt jól szólnak is felőle, tsak árnyék, ha pedig rosszul, betstelenség?” Ez a felfogása a kuruc apától magával hozott Habsburg-ellenes beállítottságból ered, ami egész életén végigkísérte. Kortársai is így ismerték, ezért jelentették fel az udvar hívei 1767-ben rebellióval vádolva,¹⁹ s tulajdonítottak neki 1791-ben névtelenül megjelent Habsburg-ellenes röpiratokat.²⁰

Ráday politikai és egyházi tevékenysége elsősorban II. József uralkodásának idején, 1781-ben a Türelmi Rendelet által teremtett új helyzetben jelentős. Addig is intézte ugyan a dunántúli kerület ügyeit mint főgondnok, – sőt országos ügyeket is; a Bécsben működő ágensek minden alkalommal hozzá fordultak tanácsért és eligazításért, hiszen a tekintélye előtt adózó tiszteletük mellett mind familiárisai vagy barátai voltak. A Türelmi Rendelet kibocsátása után állandóan egy protestáns küldöttség tartózkodott Bécsben, a felmerülő nehézségek és problémák azonnali elintézésére. E deputáció egyik legaktívabb tagja, az ifjabb Ráday Gedeon, apjának naponta beszámol a császári kihallgatásokról, a protestánsok panaszainak orvoslásáról. Az öreg Ráday tanácsaival irányítja a küldöttség munkáját, s a Türelmi Rendeletért köszönetet mondó emlékirat mind tartalmában, mind nyelvében az ő felfogásának megfelelően nyeri végső formáját. Ugyanakkor hírül adja az itthoni hangulatot – maga is harcol a pesti megyegyűlésen a katolikus többséggel szemben, mely egyhangú tiltakozást akar felküldeni a császárhoz a rendelet ellen –, s pontokba szedve írja meg érveit a protestáns vallásgyakorlat ügyében. Érvéle a feudális rendi szemléletnek megfelelő, de a magyar protestáns jogi gondolkodás tipikus kifejezője. Nem a felvilágosodás jellegzetes követeléseit hangoztatja, nem az új eszmékre hivatkozik, hanem a hagyományos szokás szerint a régi vallásügyi törvények alapján áll s azok paragrafusaival érvel. Mint az iskolaügyi deputáció tagja, Pozsonyban tárgyal a tanügyi reform problémáiról, s reméli, hogy Erdéllyel együtt „az két hazában az studiumokra nézve uniformitást hozhatnánk be”.²¹ – A jozefinizmus politikáját mindkét Ráday Gedeon elsősorban a protestánsok javára tett intézkedéseiből ítélte meg, s ezért – bár tartottak az erőszakos germanizáló törekvésektől – a felvilágosult abszolutizmus támaszaivá lettek. Így, a protestánsok egyenjogúságának bizonyítékaképpen, az első között kaptak bárói (1782), majd grófi (1790) rangot.

Ráday Gedeon jelentősége nemzeti történetünk szempontjából könyvgyűjtése mellett irodalmi téren a legnagyobb. Ő hozza be külföldről a nyugat-európai versformát – tanulmányútjának jelentőségét ez külön aláhúzza –, s meghonosítja a Ráday-rímet. *Tavaszi este* című verse az 1735 körüli évekből az első ilyen irányú próbálkozása, melyet csak 1790-ben közöl. Neki köszönhetjük, hogy a leoninusnak nevezett tetszetős, de üres verselés, éles kritikája nyomán, lassan háttérbe szorul. Költészettel egész életében foglalkozott, de csak az utolsó öt évben, 1787–1792-ig hozta nyilvánosságra verseit. 42 költeménye maradt ránk nyomtatásban, jórésük töredék, ezen kívül néhány újonnan előkerült kézirat. Irodalmi működését azonban nem költeményei teszik nagyfontosságúvá, hanem az a szerepe, melyet Orczy Lőrinc úgy jellemzett, hogy Ráday „a magyar litterátusok atyja”. Működése 1792-ben bekövetkezett haláláig hasonló volt Kazinczynak a későbbi években játszott szerepéhez; támogatója, inspirátora volt a tudományos

¹⁹ Szilágyi Sámuel levele Ráday Gedeonhoz. Marosvásárhely, 1768. február 5. (RLt/RG)

²⁰ Kohlmayer Sámuel ügyvéd, rendőri besúgó jelentése Gotthardi Ferenchez, 1791. április 13. OL. Privatbibliothek, 11. fasc. 15. köteg.

²¹ Ráday Gedeon levele fiához. Pest, 1782. március 17. (RLt/RG)

próbálkozásoknak, vezére, irányítója megújuló irodalmi életünknek. Műveltsége, kifinomult ízlése, könyvtára és egyéb gyűjteményei nagy tekintélyt szereztek neki, s az írók hozzá fordulnak tanácsért, elküldik neki műveiket bírálatra, úgyhogy a nyolcvanas években Pécel már valóságos irodalmi és tudományos központ, és az írókat, tudósokat mindig szívesen látó öreg Ráday körül egész írói kör alakul ki. Gondoskodik új kiadásokról vagy támogatja a már elkezdetteket; Pozsonyban Révai Miklós magyar költeményes gyűjteményét, az ország másik végén, Marosvásárhelyen pedig Zrínyi és Gyöngyösi új kiadásait. Támogatása nemcsak azért jelentett sokat, mert tekintélyével, melyet a társadalomban elfoglalt helye és általánosan elismert műveltsége kölcsönzött neki, a vállalkozások mögé állt, hanem régi, értékes, nyomtatott vagy kéziratos anyag, s nélkülözhetetlen irodalomtörténeti jegyzetek megküldése, rendelkezésre bocsátása miatt is. Sokszor olyan példányokat küldött egyes szerzők műveiből az új kiadást sajtó alá rendezőknek, melyekről azok még nem is hallottak. Állandóan tanácsért fordulnak hozzá nyelvészeti kérdésekben, s ő maradandó érvénnyel dönt a nyelvújítás helyes vagy helytelen módjáról. 1788-ban, a kassai Tudós Társaság megalakulásával és a Kazinczy és Batsányi által szerkesztett *Magyar Museum* megindulásával saját régi tervét látja megvalósulni, s elvállalja a gyámkodást a lap felett, épp oly buzgalommal, mint amilyennel szívesen lett Kazinczy 1790-ben indított lapjának, az *Orpheusnak* főmunkatársa. A *Museumnak* nemcsak a tartalmát, vagy az egyes beérkezett kéziratokat bírálja, hanem az adminisztrációs teendőket is ő intézi, gondoskodik korrektorról Földi János személyében, bár maga is átvív minden számot. Más írók beszerzésére is törekszik, a marosvásárhelyi írói kör, Aranka György, Kovásznai Sándor, Zilai Sámuel rajta keresztül kapcsolódik a *Museum* táborába. Még a terjesztésben is segítkeznek ismerősei, lekötöleztetjéi révén. Mindezek mellett nagy pártfogója a magyar színjátszásnak, s „magyar játéknézőhely” felállítására törekszik. Irodalmi tevékenységéről elmondhatjuk, hogy hatása saját életén messze túlterjed, hiszen céljai, ízlése Kazinczyban élnek tovább, s a következő században valósulnak meg.

1792. augusztus 6-án halt meg Ráday Gedeon, 79 éves korában. Művei közül nem sok maradt fenn, mert a család – már életében sem méltányolva irodalmi törekvéseit, működését – halála után legtöbb kéziratát megsemmisítette. Emlékét azonban megőrizték kortársai s Kazinczy méltán jósolta, hogy „a későbbi idők nyugtalanul fognak kapkodni minden hír után Ráday felől”.²²

²² KAZINCZY Ferenc, *Pályám emlékezete*. Bp., év nélk. 121. p.

MÁSODIK FEJEZET

A KÖNYVTÁR RÁDAY PÁL KORÁBAN

1. A gyűjtés területei és a beszerzők

A könyvtár e korszakának részleteivel – beszerzéssel, szállítással, kötetéssel, majd kulturális szerepével– kapcsolatban sokkal kevésbé támaszkodhatunk konkrét adatokra, és sokkal szerényebb méretű képet vázolhatunk fel, mint Ráday Gedeon korszakáról. Már ezekben az évtizedekben világosan elválnak azonban egymástól a könyvtár gyűjtésének területei és megmutatkozik, hogy milyen típusú, tehát milyen társadalmi helyzetből jövő és milyen műveltséggel rendelkező beszerzők járnak a könyvanyag után. E két szempont Ráday Pál idején különösen összefügg: a gyűjtés egy-egy területéhez legtöbbször a beszerzők meghatározott típusai kapcsolódnak. A gyűjtőkörök, ill. területek természetes módon határolódnak el hazai és külföldi gyűjtőkörre, melyek tovább tagolódnak az erdélyi és nyugat-magyarországi, ill. a bécsi és a – szélesebb értelemben vett – külföldi gyűjtésre.

E két utóbbival kapcsolatban megállapíthatjuk, hogy a bécsi gyűjtést nagyrészt a református egyház ott működő kancelláriai ágensei végezték, a külföldi nagy egyetemi városokban pedig, melyek a szellemi élet és könyvnyomtatás központjai voltak, a kint tanuló, Ráday által patronált diákok jártak el. Itthon szintén egyházi emberek, lelkészek, professzorok és diákok a megbízások végrehajtói, akár Erdélyben, akár a Felvidéken, s ez érthető is, ha Rádaynak egyházában vitt vezető szerepére gondolunk. A megbízott beszerzőkön kívül meg kell említenünk barátait, tisztelőit és rokonait, akik kedveskedésből kerestek és küldtek számára könyveket. Általánosságban levonhatjuk tehát azt a következtetést, hogy a gyűjtés négy kialakult területén a beszerzők a gyűjtő familiárisai voltak, s ez a tény bizonyíték arra nézve is, hogy az általában már bomlásnak indult familiáris rendszer az üldözött protestantizmus körén belül még utóvirágzását érte.

Nagy jelentőségű volt ezeknek a beszerzőknek, diákoknak és professzoroknak, lelkészeknek és ágenseknek nemcsak a könyveket felkutató, hanem a patrónusukat, ill. megbízójukat tájékoztató munkája is. Szathmári Paksi Mihály 1726. október 4-i levelében arról ír Ráday Pálnak, hogy náluk most indul útba egy jeles embernek, akit személyesen ismer, az egész teológiát magában foglaló munkája, magyar prédikációkban. Egy évvel később pedig értesíti, hogy Lampe utrechti teológus kiadta apósának, Debreceni Ember Pálnak *Historia Ecclesiastica Hungariae* c. munkáját, negyedrét papíron, 3 forintos áron. Ő levelezett is Lampével ebben az ügyben. Ugyanott – írja tovább Szathmári Paksi – egy teológiai professzor kegyes indulatban abban fáradozik, hogy a magyar Biblia „iuxta exemplar Tótfalusianum” kiadassék.¹ Sőt, Nürnbergben is ezen munkálkodnak professzor Alphen² és társai, az Újtestamentummal már végeztek is. Teljesen megegyezik a Lampéra és az utrechti bibliakiadásra vonatkozó fenti híradással Kármán András Utrechtből Ráday Pálhoz írt levele.³ Ennek idevonatkozó része így hangzik: „... Spes non contemnenda affulget etiam de Bibliis Hungaricis hic loci studio et nisi professorum huius Academiae iuxta versionem antiquam, denuo excudendis”. Ez a momentum igen fontos, jellemző lévén mind a két Ráday, főleg azonban Gedeon gyűjtésére. Könyvbeszerzőik, vagy mai szóval „könyvügynökeik, könyvfelhajtói” mindig számon tartották annak a vidéknek, annak az országnak szellemi, irodalmi, tudományos jelenségeit, ahol éltek,

¹ Erről a bibliakiadásról nem tudunk semmit.

² Hieronymus Simons van Alphen (1665-1742) holland református teológus. 1715-től élete végéig professzor Utrechtnben. ADB, I. 294-295. h.

³ 1727. szeptember 1. (RLt. A. II. 240)

s erről értesítették pártfogójukat. Így érthetjük meg Ráday Gedeon széleskörű tájékozottságát kora tudományos életében, azt, hogy rögtön igyekezett megszerezni a legfrissebb műveket, melyeknek fejlődését, megszületését is figyelemmel kísérte. Nem túlzás ezt elmondani a magyar könyvekkel kapcsolatban Ráday Pálról sem, aki, mint mecénás, egyes művek kiadását is elősegítette.

A könyvtár fent megállapított gyűjtési területeivel kapcsolatban érdekes jelenség, hogy Erdélyhez mindvégig meghatározott jellegű könyvanyag kapcsolódott. A fennmaradt levéltári adatok alapján bizonyos, hogy Erdélyből a Ráday könyvtár számára kizárólag magyar könyvek érkeztek. Erre utal a következő, Ráday Pál beszerzéseivel foglalkozó fejezet is.

2. GYARAPODÁS

a) Beszerzés

Ráday Pál bizonyára igyekezett már 1711 előtt is könyveket szerezni, s könyvtárának egy része feltétlenül ebből az időből – tanulmányai, nótáriussága, majd a szabadságharc idejéből – származik; erre azonban semmi konkrét adatunk nincs. Apjától, apósától és nagybátyjától, Darvas Jánostól örökölt néhány kötetet.⁴ Ezekhez pedig elsősorban megszerezte azokat, amelyekre szüksége volt. Így ebben az időben, még a XVII. sz. végén vehette meg a különféle *Vita Aulicakat* és *Hermes Aulcusokat*,⁵ melyek Castiglione *Il corteggiano* című munkája nyomán ismertették az európai udvarok életét, cselszövényeit, a társalgás és a diplomáciai rábeszélés művészetét. Teológiai könyvei közül is több a század első éveiből származhat, hiszen hatásukra utal az 1710-ben Kassán megjelent *Leiki Hódulás* puritán kegyességű énekeinek hangja. Ugyancsak e korábbi időszak szerzeményeinek tekinthetjük jogi és történeti munkáinak egy részét, melyek feltétlenül ott voltak szobájának könyvespolcain, mikor a kuruc idők fontos röpiratait fogalmazta, vagy súlyos diplomáciai tárgyalásokra készült fel. Levéltári kutatások alapján gyűjtésről csak 1711 után, főleg 1720 és 1733 között beszélhetünk. Összefüggő és nagyobb időegységet átfogó adatokat azonban ekkor is csak a Ráday Pál és Szathmári Paksi Mihály közötti levelezésben találni, a többiek elszórtabbak és különállóak, s az előzőktől területileg és jellegben is teljesen különbözők. Szathmári Paksi Marosvásárhelyen élt ez idő tájt, s Erdélyben keresett magyar könyveket Rádaynak. A többi adatok pedig a nyugati gyűjtőkörökhöz, Pozsonyhoz, Bécshez és a külföldi egyetemi székhelyekhez kapcsolódnak, s a Nyugat-Magyarországon és külföldön megjelent irodalomra vonatkoznak.

Tekintsünk most először Erdély felé, ahonnan Szathmári Paksi Mihály küldözgette a magyar könyveket Ludányba vagy Pécelre.

Szathmári Paksi⁶ 1683-ban született, apja mezőkaszonyi református prédikátor volt, kit ékesszólásáért kortársai „magyar Cicero”-nak nevezték. Gyulafehérváron és Tállyán tanult, majd az ideiglenesen Kassán lévő sárospataki kollégiumba iratkozott be tógátusnak. Innen nemsokára elvitték Győrbe tanítónak, honnan 1702-ben jött vissza Kassára, majd Patakra. 1708-ban tokaji rektor, s onnan indul ki 1709 végén Franeckerába és Utrechtbe, külföldi professzorokat hallgatni. Visszatérve, 1711 őszén, mint tokaji lelkész feleségül veszi Debreceni Ember Pál lányát, Juditot. Valószínűleg ebből az időből ered az a kapcsolat is, mely Rádayhoz fűzte – Debreceni Ember Pál ugyanis losonci lelkész volt akkor, s közeli viszonyban állott a Rádayakkal. Híre mindjobban terjed, 1716 elején a főconsistorium meghívja

⁴ DEBRECENI EMBER Pál, *Garisim és Ébál* című munkája Ráday Andrásé volt; az *Acta comitialia Hungarica Soproniensia*. 1681, Kajali Pálé; CZEGLÉDI István két munkájában, *Az országok romlásáról* és *A megtért bűnösnek a lelki harcban való bajvívásáról*, valamint CSUZI CSEH Jakab, *Edom ostora, avagy Abdiás próféta* című munkájában Darvas János exlibrisét találjuk.

⁵ Így pl. Johannes Müller és Henricus Petraeus (Herdesanus) munkáit.

⁶ ZOVÁNYI–LADÁNYI, 575. p. és KONCZ József, *A marosvásárhelyi ev. ref. kollégium története*. Marosvásárhely, 1896, 149-154. p.

Gyulafehérvárra professzornak. Innen kerül 1718-ban a németektől üldözött és hajszolt iskolájával Marosvásárhelyre, hol 1719-től a teológiai tanszéken működik. Itt marad 1734-ig; erre az időre esik Ráday Pállal folytatott levelezése és a könyvtár története szempontjából fontos tevékenysége. 1734-ben a sárospataki iskola hívja meg rektornak, s bár közben az erdélyi egyházkerület generális nótáriusának választja meg a püspökségre következős jogával, szeretett iskolájáért mégis otthagyja Erdélyt, és 1744-ben bekövetkezett haláláig terjedő tízéves működése alatt rendbe hozza annak sok belső vizsálytól zilált viszonyait.⁷ Munkássága elsősorban teológiai és igehirdetői volt, sok szép halotti oratója maradt ránk nyomtatásban, de a külföldi egyetemeken már megismerkedett az újkor természettudományi eredményeivel, maga is foglalkozott azokkal a problémákkal, melyek az akkori tudományos érdeklődés középpontjában állottak. A gyulafehérvári kollégiumban először filozófiát és természettudományt tanított, s a kollégium diákjai számára tankönyvet írt: *Physica contracta iuxta principia Neoteritorum* címmel (Kolozsvár 1719).

A Ráday könyvtár kéziratárának anyagában 20, Ráday Pálhoz írott levele maradt fenn. Ezek azonban nem mind könyvtári vonatkozásúak, jórésük családi ügyeket tárgyal. Ő közvetítette ugyanis a két család között Ráday Ester és Teleki László házasságkötését, tolmácsolva a leánykérést Rádayék felé.

Első könyvtári vonatkozású levele 1726. október 4-én kelt Marosvásárhelyen, az utolsó pedig 1732. január 4-én. E két dátum közé eső 5 évben sem oszlanak el egyenlően a levelek, nagy részük 1727-ből való, így Szathmári Paksi beszerzői tevékenységének súlypontja – az adatok szerint – az 1727-es esztendőre esik. Bizonyos viszont, hogy már az 1726. év előtti időből származik Ráday Szathmári Paksinak adott megbízása magyar könyvek szerzésére, mert utóbbi fent említett, 1726-ból való levelében azt írja, hogy mindeddig abban forgolódik, hogy a hozzá „katalógusban nem küldetett authorokat” megszerezze. Emellett nyugtázza a nyár végén Tussai György⁸ által kezéhez juttatott 60 magyar forintot.⁹ Erre utal Eötvös Lajos közlése is, aki az 1860-as években még látta Szathmári Paksinak egy 1724. augusztus 10-én Rádayhoz intézett és könyvészeti szempontból értékes, beszerzésekre vonatkozó levelét.¹⁰

A levelekből kitűnik, hogy tevékenysége egész szűk körű volt, csak a helybeli csekély lehetőségek kihasználására szorítkozott. Arra, hogy utazzon, felhajtja az eladandó könyveket, sem elegendő idővel, sem pénzzel nem rendelkezett, s a soraiból kivilágló szegényes viszonyok a 18. század eleji Erdély könyvkereskedelmének rendkívüli elmaradottságára utalnak. Igénybe veszi a helybeli kompaktort,¹¹ a kolozsvári tipográfus fiát, bízattva, hogy járjon utána a szükséges művek megszerzésének, de lassan „épült” általa (1727. március 15); próbálkozik az özvegy prédikátornénál,¹² mivel náluk többnyire lehetett

⁷ Ezekben az években fajult el a harc véglegesen Tsétsi János és Nagymihályi Szomoló Gergely professzorok között, s az iskolai fegyelem és a rend felbomlott. Elmozdításuk után, mely 1734-ben következett be, Szathmári Paksi állította helyre a nyugalmat.

⁸ Zempléni birtokos, felesége Ráday Ilona, Pál nővére. NAGY Iván, XI. 356. p.

⁹ Ráday Pálné Kajali Klára kalendáriumi bejegyzése 1726 augusztus hóról sem mond ellene ennek az adatnak, melyben azt írja, hogy „midőn Tusai uram Erdélyben indult, attam az eő kegyelme kezéhez könyvek vásárlására 50 német forintot.” (Ebben az időben a német forint a magyarnál annak 1/5 részével ért többet.)

¹⁰ EÖTVÖS Lajos, Újabb pótlék a pápai nyomda történetéhez (*Századok*, 1869, 331-332. p.) cikkében írja a következőket: „Kanizsai Pálfi János *Arany temjénező* című imakönyvének megjelenését is a bizonyosság színvonalára emelhetem Szathmári Mihály marosvásárhelyi tanárnak egyik, régi könyvészetünkre nézve szerföltt érdekes leveléből, melyet 1724. augusztus 10-én írt Ráday Pálhoz, ki már ekkor megkezdte a később oly nevezetessé lett Ráday-könyvtár gyűjtését. E levélben, régi magyar szerzőkről és könyvekről írtában, egyebek közt így nyilatkozik: a sok szép imádságos könyveket el hallgatom, u.m. *Arany Temjénező*, *Lilium humilitatis*, *Paradicsom Kert*, *Füstölő Csepű*, etc. etc. ...” Ld. még BALÁZS László, i.m. 141. p., 13. jegyzet.

¹¹ Hogy ki volt az a kompaktor, nem sikerült megállapítanom. Ebben az időben a kolozsvári ref. kollégium nyomdájában Telegdi Pap Sámuel, Misztótfalusi Kis Miklós egyik munkatársa működött. Feltételezhető, hogy a kompaktor ez egyébként is népes családba tartozott. Az 1710-es években működött Marosvásárhelyen Szentgyörgyi Mihály is. TOLNAI Gábor, Két erdélyi könyvkötő. *MKSz*, 1941. 364-365. p.

¹² Petki Nagy Sámuel özvegyéről van szó. Petki Nagy marosvásárhelyi prédikátor volt a 18. sz. első évtizedeiben; meghalt 1721-ben, amikor Szathmári Paksi mondott halotti orációt fölötte. (Nyomtatásban megjelent: Kolozsvár 1725.) Literátor emberként ismerték, munkásságának azonban semmi nyoma, bibliográfiákban sehol sem szerepel. Szinnyi tévesen tulajdonítja neki Lázár János verseinek kiadását 1795-ben, összetévesztve őt Zilai Sámuel professzorral.

magyar szerzőket találni és ők igyekeznek rábeszélni egy-két könyv eladására. Lassan jártak a hírek, ezért elmulasztott olyan alkalmat is, mint a fejedelmi bibliotéka aukcióját, s nem szerezhetett meg onnan jó szerzőket. Szinte minden levelében ígéri azonban, hogy utánanézz a könyveknek, legjobb igyekezettel, s a megmaradt pénzt visszaküldi. Pedig súlyos betegség is akadályozta, „sok bajjal megverte e kitsiny tartományt az igaz isten” – írja 1730 októberében –, hideg hagymázás betegség pusztít, ebben a nyavalyában fekszik már ő maga is, hatodik hete. Legfőbb mentsége a könyvszerzés lassúságában a hazai szellemi élet megromlása: „a könyvek iránt szorgalmatos leszek, de igen szűken találok, mivel a mi könyveken nem kapó nemzetünk kétszer, háromszor a jó könyveket nem szokta imprimáltatni, hanem a fajtalan és haszontalan költeményeket”.¹³

A Szathmári Paksi által beszerzett anyagot legnagyobbbrészt erdélyi protestáns szerzők művei alkották. 1726-ban az özvegy prédikátornétól vette meg Melotai Nyilas Istvánnak a Socinianusok ellen írt munkáját,¹⁴ és Medgyesi Pál: *De disciplina ecclesiastica*¹⁵ című művét. Mindkettőt nagyon dicséri, de különösen az utóbbit: „Ez utolsót magamnak is igen szeretném; igen jelesen készült munka s rakva sok értelmes auctoroknak sententiáikkal. De mégis inkább kívánok véle az Úrnak kedveskednem, mint magamnak megtartanom”. Az 1727. év folyamán – az előző két könyvet is beleértve, mert ezeket csak 1727 elején indította el – 12 könyvet küldött Rádaynak. Így márciusban (1727. március 5) hatot jelez. Ezek: Melotai in 4to; Medgyesi Pál in 4to, néhány halotti beszéd, in 4to, melyek között saját munkái is szerepeltek,¹⁶ ezt írja róluk: „... némellyikével magam alázatossan kedveskedem az Úrnak ...”; Hegyesi István, *Kegyességnek nagy titka*¹⁷ in 8vo, gen jeles és tudós politicus ember munkája Tiszteletes Vári Mihály *Thaberája*¹⁸ in 8vo és végül Keresztúri Pál munkája in 12°.¹⁹ Elszámolást még nem küld, hiszen a 60 forintból egyelőre bőven futotta, de „árakat in prima pagine feljegyeztettem”, írja, „mely nem nagy.” Június folyamán (1727. június 27) újabb négy könyvről számol be, s árakat is megírja. Megszerezte Sóvári Soós Kristóf munkáját²⁰ 90 dénárért; Szatmárnémeti Mihályét²¹ 2 fl. 40 dénárért, Pápai Ferencet²² 1 fl-ért, Nadányi János *Florus Hungaricus*át²³ 72 dénárért. Két könyv megszerzését jelenti július 17-én: ezek: Haller János *Pajzs, a békességes tűrésnek pajzsa*,²⁴ és „egy pápista imádságos könyv”.²⁵ Három év kimaradása

¹³ E felfogásra ld. TRÓCSÁNYI Zoltán cikkei. *MKsz* 1938, 375. p. és 1943, 433. p.

¹⁴ *Speculum Trinitatis, azaz: Szent Háromság egy bizony örök Istennek ... maga kimutatása.* Debrecen, 1622 (*RMK* I. 521).

¹⁵ *Dialogus politico-ecclesiasticus...* Bártfa, 1650. (*RMK* I. 831)

¹⁶ Ma nincs meg a könyvtár őssanyagában egy halotti orációja sem.

¹⁷ HEGYESI, István, Borosjenői, *Kegyességnek nagy titka.* Kolozsvár, 1686. (*RMK*, I. 1352) E könyvet többször kiadták a 16. és 17. századok folyamán. A Ráday könyvtárban lévő példányban Ráday Gedeon feleségének, Szentpétery Katalin bejegyzése található.

¹⁸ *Thabera: azaz Istennek olyan meg gyulladt tűze ...* Kolozsvár, 1716.

¹⁹ KERESZTÚRI Pálnak tizenketted nagyságban megjelent munkájáról Szabó Károly nem tud; itt tehát vagy egy eddig ismeretlen, s elveszett művéről van szó, vagy – ami valószínűbb – elírásról. Azt hiszem, inkább a *Csecsemő–keresztén* című munkájára (*RMK*, I. 678.) kell gondolnunk, mely – egy bejegyzés szerint – 1716-ban még a nagyenyedi kollégiumnak, Szathmári Paksi iskolájának a könyvtárába tartozott. Szathmári Paksi bizonyára mint duplumot szerezte meg és küldte el Rádaynak.

²⁰ *Postilla, azaz Epistoláknak ... magyarázatja.* Bártfa, 1598. (*RMK*, I. 299) Ráday Gedeon egyik katalógusában ez a mű szerepelt, ma azonban nincs meg a gyűjteményben.

²¹ *A négy evangelisták szerint való dominica ...* Kolozsvár, 1675. (*RMK*, I. 1779)

²² *Pax crucis, azaz Szent Dávid 150 zsoltári, 150 könyörgésben.* Kolozsvár, 1710. (*RMK*, I. 1775)

²³ Amsterdam, 1683. (*RMK*, III. 2192)

²⁴ Csiki klastrom, 1682. (*RMK*, I. 1273)

után újabb küldeményvel, egy *Lelki olaj*²⁶ nevű egészben megjelent könyvecskével és a vele együtt küldött „magyar Charta”-val²⁷ udvarol Rádaynak. Végül 1732. január 4-i levelében olvashatjuk, hogy „kevés halotti actiókkal” kedvesedik szeretett urának, „tudván, hogy efélék ott kinn, mint itt is ritkán imprimálatnak.”

A könyvek szállítása nagyjából Tussai Györgyön keresztül bonyolódott le, aki ekkor hosszabb ideig Kolozsváron tartózkodhatott – talán ott is lakott –, de többször járt odahaza a Felvidékre. Ha pedig maga nem ment, akkor mindig talált megfelelő és megbízható embert, aki Magyarországra készülve, magával vitte a küldeményt. Szathmári Paksi diákjait használta fel még erre a célra, mint ahogy Gedeon idejében is, akár a két haza, akár a külföld és a magyar hon között ide-oda rajzó tanulók, akadémikusok jelentették a hírek és könyvek számára a legbiztosabb postát. Így az 1727. június 17-i levelében jelzett 4 könyvet Ladányi Istvánnal küldötte Tussai Györgyhez, ill. a következő július 19-i sorok szerint magához Rádayhoz. Valószínűleg ez a Ladányi István először csak Kolozsvárig szándékozott menni; azután, mikor úgy döntött, hogy továbbmegy, Tussai rábízta a könyvek elvitelét. Ez utóbbi levél egy másikat is említ, Sárkány Pált, akivel Haller *Pajzs* című munkáját és a „pápista imádságos könyvet” küldte „Igen jeles ifjú”, Szathmári Paksi melegen ajánlja Rádaynak mint patrónusnak figyelmébe. A Szathmári Paksi által küldött könyvek nyilván megérkeztek Ráday Pálhoz – ha levéltéri adat nem is bizonyítja ezt –, mert a könyvtár ma meglévő őssanyagában nagy részük megtalálható. Végeredményben megállapíthatjuk azt, hogy a Ráday Pál könyvei között található erdélyi nyomtatványok nagy részét Szathmári Paksi szerezte meg neki, bár a meglévő anyag alapján fel kell tételeznünk, hogy könyvtára más beszerzők révén is gyarapodott magyar munkákkal.²⁸

Vázlatosan áttekintve a rendelkezésre álló adatok alapján azt a módot, ahogy a Ráday könyvtár magyar könyvekkel gyarapodott első korszakában, forduljunk most Erdélytől a nyugat-magyarországi részek s a külföld felé, hogy összegezzük az itteni könyvgyűjtésre utaló adatokat. Elsősorban Pozsonyra kell gondolnunk, ahonnan Ráday feltétlenül kapott könyveket. Itt élt és tanított Bél Mátyás, akit meleg baráti kapcsok fűztek a Nógrád megyei nagyműveltségű nemes úrhoz, a magyar tudományos élet egyik inspirátorához. Bél megküldte neki a *Notitia Hungariae* kéziratát, véleményét és kiegészítéseit kérve. Ezeket a kiegészítéseket később bedolgozta a kéziratba s úgy jelentette meg.²⁹ Természetes tehát, hogy Bél maga is szerzett és hozatott jóbarátjának könyveket, bár erre csak egy közvetett adatot találtam. Azt írja ugyanis Fatavics Ferenc,³⁰ a Ráday által támogatott, Pozsonyban tanuló s az ott nevelkedő Gedeonra felügyelő jobbágyfiú Rádaynak, hogy Bél uram adandó alkalommal, meghozatja a könyveket (1723. október 24). Teljesen valószínűtlen, hogy Bél ne segített volna külföldi kapcsolataival és szélesebb lehetőségeivel az annyira becsült barátnak, s minden bizonnyal ő maga küldte meg saját műveit könyvtárába. Fatavics levelei még további két, a pozsonyi tevékenységre vonatkozó adattal szolgálnak. Ezek azt mutatják, hogy mind ő, mind pedig a Gedeonnal foglalatosskódó többi nevelők intézték uruk megbízásait, akár könyvek vételéről, akár a megvett könyvek kötetéséről volt szó. 1725. január 4-i levelében olvashatjuk: „.... a compactortól

²⁵ Nem lehet megállapítani, hogy melyik katolikus imádságos könyvről ír, mert ma egy sincs meg az őssanyagban.

²⁶ DOBRAI CSULAK Sámuel, *Lelki olaj*. Kolozsvár, 1730.

²⁷ Nem tudtam meghatározni, hogy ez mi lehetett.

²⁸ Hiszen maga Szathmári Paksi is azt írja 1732 januárjában, hogyha valahol talál könyveket, elküldi, de „sok tudakozással is alig talállok olyt, mely a catalogusban nem volna.”

²⁹ Ráday kiegészítései a *Notitia* Nógrád megyét tárgyaló részéhez: RLt., Ráday Pál irodalmi jellegű kéziratai. Fasc. 107.

³⁰ Fatavics Ferencet, aki nagyon tehetséges jobbágyfiú volt, Ráday Pál támogatta tanulmányaiban. A jog felé irányította, s még a nemesség megszerzését is kilátásba helyezte neki. Felajánlotta, hogy intézze birtokügyeit, legyen jószágigazgatójuk. (Ld. Ráday Pál levelét Fatavicshoz, RLt., RádayPál levelezése) Fatavics el is fogadta az ajánlatot, s majd 48 éven át hűségesen szolgált a családot. Sőregeen lakott, onnan járta be a szétszórta fekvő Ráday birtokokat, melyeknek ő volt a „fiscalis director”.

kiváltott könyveket megküldöm a Tekintetes Úrnak." Később pedig hetekig járt a Kegelius³¹ után, amíg sikerült megszerezni.³²

Bécsben a református egyház kancelláriai ágensei intézték a beszerzéseket, akiket szoros kapcsok fűztek Ráday Pálhoz, a generális kurátorhoz, hiszen ő gyűjtötte össze a létalapjukat jelentő hozzájárulást az egyházkerületektől és egyházmegyéktől, midőn hivataluk még nem vált országos intézménnyé.³³ A könyvtár szempontjából számba jövő működésükről nem sok nyom maradt. Kétségtelen azonban, hogy Ráday az 1710-es évek közepétől haláláig terjedő időszak mindkét ágensével kapcsolatban áll. Sipos Mihály³⁴ a bécsi postahivatalban intézte levelek és újságok – így a *Mercure historique et politique*³⁵ – Budán keresztül Ludányba irányítását.³⁶ A sajtó iránti érdeklődés nem lep meg Rádaynál, az első kiemelkedő, a *Mercurius Veridicus* hosszú éveken át szerkesztő magyar publicistánál. Érthető, hogy könyvtárát korabeli újságokkal is gyarapította, s 18 éven át rendszeresen hozatta a Hágában megjelenő *Mercure*t Csejthey Zsigmonddal, az 1728-tól működő bécsi ágenssel való kapcsolatára csak egy kalendáriumba tett bejegyzés utal, s ez is az 1721. évből, midőn Csejthey még nem volt hivatalos megbízott, „... attam Csejthey ur deákjának 25 forintot az Bibliának compactiójára”³⁷ – jegyzi fel ekkor Ráday Pál.

A külföldi beszerzésekre vonatkozó adatok egész kiterjedt tevékenységre engednek következtetni. Mint már említettem, azok a kintjáró diákok és papok a könyvbeszerzők, akikkel már itthon is barátságban volt Ráday, vagy akiket peregrinációjukban patronált. Gyöngyösi Pál, a hányatott sorsú kassai lelkész, akit azért száműzött a császári kormány, mert neki tulajdonítottak egy izgató, jezsuitaellenes röpiratot, élete végéig levelezett vele. Száműzetésének első szakaszában még próbálkozott a hazatéréssel s az engedély kieszközlésében régi jóakarója, Ráday támogatta. 1726. március 14-én Berlinből írt levelében³⁸ elmondja, hogy a porosz király közbenjár érdekében, s köszöni Ráday iránta megmutatott jóakarátát, aki Jablonski révén elősegítette ezt. A levél postscriptumában egy könyv elküldéséről számol be: „Illustri Dominationi transmitto per praesentem tabellionem *Enchiridion precum*”³⁹ novissima authoris Angli opus, libellum spiritualis vitae luculentissimum et celtissimum mercurium; alias si occasione ferat, pluribus gratitudinem constestaturus.” Ebben az utóiratban az *Enchiridion praecum* küldéséről szóló értesítés csak másodlagos fontosságú, döntő jelentőségű inkább az, hogy a jövőben is, ha lesz alkalma rá, szerezni és küldeni fog támogatójának könyveket. Nem kétséges, hogy volt alkalma, midőn az Odera–Frankfurt-i egyetem professzora lett és nagy hírnévre tett szert. Így tehát nyugodtan feltételezhetjük, hogy Gyöngyösi később is küldött, főleg teológiai műveket Rádaynak.

Ráday Pál külföldi beszerzéseinek egy másik intézője Kármán András volt, aki debreceni és pataki tanulmányait befejezve, Ráday támogatásával tanult Utrechtben. 1727 nyarán ment ki a nagy egyetemi

³¹ A könyvtár régi magyar anyagában megvan KEGEL munkájának mind a DEBRECZENI Péter-féle, 1637-es leydeni kiadású, mind a DESELWICH-féle, Lőcsén 1629-ben megjelent fordítása. (RMK, I. 669 és 696) Így nem dönthető el, hogy melyikről van szó.

³² Fatavics levelei Ráday Pálhoz, 1725. január 10. és 1725. március 5 (RLt, Ráday Pál levelezése); Ráday Gedeon levele anyjához, 1725. február 25. (RLt. Kajali Klára levelezése, 108. fasc.); Ráday Pál levele feleségéhez, 1725. július 24. (RLt. Ráday Pál levelei feleségéhez, 92. fasc.)

³³ Ráday Pál levelezése Sipos Mihállyal {RLt/A. II. 77., 78., 82., 91., 94., 99. stb. sz.}, Csejthey Zsigmonddal és Döry Andrásal a már idézett fasciculusokban.

³⁴ Valószínűleg azonos azzal, akit NAGY Iván említ, X. 219. p.

³⁵ Megjelent Hágában, évfolyamai több-kevesebb hiánnyal az 1714 és 1732 közötti időből megvannak a könyvtár anyagában.

³⁶ RLt. A. II. 76-77., 82.

³⁷ A biblia, melyről itt szó van, valószínűleg Ráday Pál latin és görög nyelvű Újtestamentuma, Béza Teodor kommentárjával. Kötése ma is ép és egészen különleges.

³⁸ RLt. A. II. 232.

³⁹ BOEHME, Anton Wilhelm, *Enchiridion praecum, ad promovendum solidioris pietatis studium collectum*. London, 1715.

városba, s szeptemberi levelében (1727. szeptember 1).⁴⁰ beszámol megérkezéséről, tanulmányairól, anyagi helyzetéről, végül két magyar vonatkozású dologról, melyek közül a bibliakiadásra vonatkozó híradást már idéztük. A továbbiakban ezt írja: „Prodiit heic non ita quidem opera Caroli Adolphi Lampe *Historia Ecclesiae Reformatae in Hungaria* ad praesentia usque tempora decurrens, cujus exemplar prima quaque occasione ut ad Perillustram Vestram Dominationem deveniat, studebo.” A Debreceni Ember Pál által kiadott egyháztörténet így került hát Rádayhoz, akinek Kármán egész külföldet járása alatt beszerzője maradt. Ezt bizonyítják Selyebi Pál Brémából 1729 augusztusában írt sorai is.⁴¹ Selyeb leveléből nyilvánvaló, hogy Ráday megbízta könyvek szerzésével, s ő az utasítás értelmében rögtön érintkezésbe lépett az akkor valószínűleg Leydenben tanuló Kármánnal, közölve a szükséges könyvek jegyzékét, s érdeklődve a lehetőségek és árak felől. Hollandiából kapott értesülései azonban nem voltak biztatóak: az árak magasak, Bayle *Lexicon Historico-Criticum* című munkájáért 25 forintot kérnek⁴², a *Geographicum Lexicon*⁴³ felől pedig nem is tud Kármán. A két Vitriarius *Opera omnia judiciaria*-ja⁴⁴ 8 vagy 9 forintba került s a *Corpus Omnium Poetarum*-ból⁴⁵ mindössze egyet látott, az is drágán ment el az aukción. E 170 poéta munkáit tartalmazó művet azonban Selyebi egy jó brémai aukción olcsón – 7 tallérért – megvette urának. E művet is a könyvtár e korszakának külföldi gyarapodásához számíthatjuk tehát, – emellett meg kell állapítanunk, hogy Selyebi levelének adatai külföldi aukciókról és beszerzésekről Ráday Pál gyűjtésének jelentősen szélesebb perspektívájú képét engedik sejteni, mint amilyen a meglévő levéltári anyag alapján élénk tárul. Ide, a külföldi gyűjtéshez kapcsolódnak Mányoki Ádám és Dániel Ernest Jablonski leveleinek azok a sorai, melyek szerint ők is ellátták Rádayt külföldi újságokkal.⁴⁶

Végül itt kell megemlíteni azokat a nagyrészt Ráday Pál idejéből származó katalógusokat is, melyek a Dussart⁴⁷ berlini, Péter Conrad Monath⁴⁸ nürnbergi kereskedőktől, a leipzig Gleditsch és Weidmann cégtől,⁴⁹ valamint Gerhard Thomas toruni, Johannes Gabriel Grahl és Adam Weber⁵⁰ bécsi ügynököktől megveendő könyveket tüntetik fel. Kétségtelen bizonyítékai ezek annak, hogy Ráday megszerezte a kereskedői katalógusokat – hiszen főleg ezek lehettek az ő jegyzékeinek forrásai is – másrészt valószínűvé teszik, hogy nemcsak Gedeon, hanem már Ráday Pál is közvetlen kapcsolatokat tartott fenn egyes kereskedőkkel. Alátámasztja ezt a feltevést, hogy nincs tudomásunk arról, hogy bárkivel is levelezett volna, aki Torunban vagy Nürnbergben intézte vásárlásait. Így az eddigi kép még szélesebbre tárul, s a későbbi évek beszerzésének minden jellemzőjét megtalálhatjuk már a könyvtár gyűjtésének első évtizedeiben. A katalógusok és följegyzések pedig arra is utalnak, hogy a gyűjtés ebben a korszakban az évek folyamán rendszeressé, céltudatosná vált, s Ráday Pált nem az ötletszerűség, hanem határozott szempontok vezették.

⁴⁰ RLt. A. II. 240.

⁴¹ Selyebi, akiről a lexikonok mit sem tudnak, minden bizonnyal szintén Ráday támogatásával indult útnak s jutott Lipcsén és Hallén keresztül Brémába. Egyetlen ismert Rádayhoz írott levele 1729. augusztus 23-án kelt. (Magántulajdonban)

⁴² *Dictionnaire historique et critique*, valószínűleg az 1720-as rotterdami kiadás.

⁴³ A megadott cím általánossága miatt nem határozható meg, milyen műről van szó.

⁴⁴ Philipp Reinhard Vitriarius és fia, Johann Jacob Vitriarius munkái.

⁴⁵ *Corpus omnium poetarum latinorum* ... Haag-London, 1721.

⁴⁶ Mányoki leveleire ld. ZSINDELY, 1954.

⁴⁷ A szakirodalomban sehol nem találtam rá vonatkozó adatokat.

⁴⁸ LÖFFLER-KIRCHNER, II. 477. p.

⁴⁹ *Ibid.*, I. 636. p.

⁵⁰ Egyikük nevét sem találtam a szakirodalomban.

b) Ajándékozás

A könyvanyag gyarapodásáról szólva kell még megemlékeznünk – bár elenyésző az ilyen módon a könyvtárba került művek száma – az ajándékozásról is. Azok az írók vagy lelkészek, akikkel Ráday kapcsolatban állott, ismerte a könyvek iránti szeretetét, sokszor ajándékoztak neki tiszteletük és hálájuk jeléül egy-egy művet, legtöbbször saját írásukat. Debreceni Ember Pál, a hosszú ideig losonci lelkész és mindvégig jóbarát, *Garizim és Ébál* című művét még apjának ajánlja meleg szavakkal. Pápai Páriz Ferenc, kit ő támogatott 1708-ban megjelent szótárának kiadásában, hálája jeléül küldött neki egy példányt; éppen úgy, mint Szathmári Paksi, aki szintén elküldte *Physica contracta* című munkáját. Az általa támogatott külföldet járó diákok közül Kármán András Utrechtben kiadott teológiai értekezését ajánlja patrónusának. Negyedi Sámuel⁵¹ pedig 1724-ben Hamburgból „egy magyar diáktól fordított magyar könyvecskével” kedveskedett neki (1724. augusztus 2). Daniel Ernest Jablonski, kivel berlini követsége alatt kötött egész életre szóló barátságot, 1704. július 8-án dedikálta neki Turretinus Ferenc *Institutio theologiae elencticae* című művét. De nemcsak Ráday Pálnak, hanem feleségének is ajándékoztak könyveket. Így került a könyvtárba az 1707-ben megjelent *Ébresztő kakasszó*,⁵² melyet Pekry Kata ajánlott Klára asszonynak.

3. Ráday Pál szakrendszere⁵³

Ráday az 1720-as évek elején saját kezűleg írt könyvkatalógusában 13 szakba osztotta a műveket. Ezek a következők:

Theologici
Libri theologici adversariorum
Libri ascetici
Historici
Historici in ecclesiasticis
Chronologi
Geographi
Politici
Philosophi
Philologi
Juridici
Poetae
Rhetores et alii classici.

E felosztás sok hasonlóságot mutat a kor külföldi szakrendszereivel, melyek a 17. század második felében és a 17–18. század fordulóján készültek. A rendszerezők jórésze nem követte Konrad Gessner példáját, aki egy szisztematikus, tudományos bibliográfiát állított össze, hanem a tudományegyetemek fakultásainak rendjét vette alapul, s a hit-, jog-, orvostudomány és a művészetek, mesterségek 4 kategóriáján belül csoportosította az anyagot, a könyvcímeket a főterminusok betűrendjében hozva. Ilyen rendszert állított fel Gabriel Naudé is, Richelieu és Mazarin bíborosok híres könyvtárosa. Nagyobb hatású

⁵¹ Nevét nem találtam a lexikonokban.

⁵² Lőcse, 1707. (*RMK*, I. 1736)

⁵³ Természetesen itt könyvtári szakrendszerről van szó, melyet a gyűjtő a meglévő könyvanyag alapján alakított ki; míg a bibliográfiai szakrendszer állandó érvénnyel lép fel, tekintettel az irodalmi össztermelésre. Ld. GULYÁS Pál, *A bibliográfia kézikönyve*. Bp., 1941. I. 244. és 360. p.

volt Jean Garnier párizsi jezsuitának 1678-ban kidolgozott rendszere, aki a tehetségek alapján osztotta fel az emberi ismereteket: a felsőbb értelemnek megfelel a hittudomány; az alsóbb értelemnek az emberi tudomány, mely további három részre oszlik: filozófia; medicina; litterae humaniores; az emlékezőtehetség, az idő tudománya szerinte a história; a társadalmi tehetség pedig az eunómiában, a jogra, államra, társadalomra vonatkozó tudásban fejeződik ki. Rendszerét Ismael Bouillau, Jacques Auguste de Thou könyvtárának rendezője fejlesztette tovább s tette finomabban tagozottá. Daniel Georg Morhof csak az irodalom-, bölcsélet, gyakorlati tudományok hármas felosztását használta; Leibniz viszont a régebbiek sémáit tíz osztályra bővítette ki, midőn a wolfenbütteli hercegi könyvtár őre lett az 1690-es évek elején: hit-, jog-, orvostudomány, intellektuális bölcsészet, a képzeleti dolgok bölcsészete vagy matematika, az érzéki dolgok bölcsészete vagy fizika, filológia, világtörténet, irodalomtörténet, általános és vegyes művek.

Ráday Pál szakrendszere tehát korszerű volt, megfelelt az akkori tudományos álláspontnak, bár a kis anyag keretei között alosztásokra és további ragozásra nem volt szüksége. Hat főszakot vett tulajdonképpen fel: teológia, história, filozófia, filológia, jogtudomány és irodalom. Ezeket aztán néhány szempontból differenciálta: a hittudományt szétválasztotta protestánsra és katolikusra, külön kiemelve a quietista irodalmat, – a történelmet világi és egyházi történetre osztotta, s önálló szakként vette fel a többi rendszerekben históriai alosztályt alkotó kronológiai munkákat. A jogtudomány körétől pedig elkülönítette a Garnier által az eunómikus tudományok közé sorolt munkákat, „Politici” cím alatt. Ráday Pál katalógusának érdekessége még az, hogy a földrajz külön kategóriát alkot, szemben az összes többi rendszerrel, melyek a történelemhez vagy a filozófiához sorolták.

4. Az állomány elemzése

A gyűjtés területeinek, a beszerzőknek, a beszerzés és ajándékozás részleteinek áttekintése után foglalkoznunk kell magával a beszerzett anyaggal. Meg kell állapítanunk, hogy az a gyűjtemény, melyet nagyrészt rekonstruálni lehetett a meglévő katalógusok és a beszerzésekhez vonatkozó missilis anyag alapján, milyen szellemi áramlatokra utal és mennyiben tükrözi a kor eszmevilágát. Éppen ezért meg kell húznunk az összekötő vonalat a gyűjtő társadalmi helyzete, politikai állásfoglalása és műveltsége, valamint könyvtára anyagának egyes csoportjai között, hiszen az utóbbiak világosan vallanak gyűjtőjük egyéniségére, felfogására vonatkozóan.

A könyvanyag a maga egészében nagyon jellemző. Tisztán mutatja a köznemesei-protestáns műveltség tipikus vonásait, bár az átlagosnál sokkal magasabb fokon. Ráday Pál – amint erre már életrajzában is utaltam – a protestáns köznemesei műveltség legmagasabb fokát érte el, könyvtára anyagának jellegzetességei, az egyéni vonásokon túl, mégis a tipikusra, a protestáns köznemesség átlagos műveltségére is ráirányítják figyelmünket. Külön ki kell emelnünk a magyar könyvek nagy számát gyűjteményében, ami jelzi, hogy valóban „kiváltképen való indulattal más magyar emberek felett viseltetett a mi született nyelvünkön írott könyvekhez.” A magyar nyelvű könyveknek ilyen határozott, céltudatos gyűjtését először Ráday Pálnál találjuk meg a magyar könyvtártörténetben, s e tényt nemzeti művelődésünk szempontjából feltétlenül sokra kell értékelnünk. Az adott történelmi helyzetben, midőn a feudális abszolutizmus a maga erőszakos eszközeivel nemzeti irodalmunk és kultúránk elfojtására törekedett, s az újra megerősödött katolicizmus hatására a latin nyelv ismét uralomra jutott, színvalló lépés volt az elmúlt 150 év magyar nyelvű irodalmát gyűjteni, s a későbbi korok fiai számára átmenteni. Színvalló lépés volt Ráday részéről is és arra mutat, hogy – élete későbbi ellentmondásainak ellenére – Rákóczi kancellárja bensőleg továbbra is kuruc maradt.

Könyveinek legnagyobb részét teológiai munkák képezik. Ezek nemcsak őszintén és komolyan átélt kereszténységét tükrözik, nemcsak arra a fontos szerepre emlékeztetnek, melyet mint generális főkurátor játszott egyháza életében, – hanem bizonyítékai a magyar könyvek szeretetének is, hiszen az előző század nyomtatott, magyar nyelvű irodalmának legnagyobb részét a hitvitázó vagy kegyességi, tehát egyházi irodalom alkotta, így ennek gyűjtésével elsősorban a nemzet kultúrájának áldozott. Bizonyíték erre, hogy

a beszerzőkkel folytatott levelezésében ritkán van szó kimondottan teológiai munkák kereséséről, inkább „magyar auctorokat” igyekszik szerezni gyűjteményébe.⁵⁴

A teológiai munkák két irányba mutatnak: egyrészt megtaláljuk közöttük a 17. század protestáns ortodoxiájának legkiemelkedőbb képviselőit – ezek között jelen vannak az ún. föderális teológia képviselői is; másrészt sok olyan munkát – csak Amesius és Medgyesi Pál műveit említem meg –, melyek világosan jelzik Ráday vallásos felfogásának erősen puritán színezetét. Ő valóban a magyar puritanizmus késői, de kiváló utóhajtása volt, s az újabb pietista hatások is ebben az irányban befolyásolták. Az írásmagyarázatok és hitvallások mellett helyet kaptak még teológiai könyvei között a protestáns hitvitázó iratok – oly jellemző termékei a 17. századnak –, elsősorban kézdivásárhelyi Matkó István művei által képviselve. Ráday működésével kapcsolatban külön fel kell figyelniünk olyan művekre, mint a *Fides Jesu et Jesuitarum* című munka, mely elvezet a jezsuitákat leleplező, hatalmas, Rákóczi-kori röpirathoz, – vagy Jewel *Apológiája* és Csiba Márton *Romanocategorusa*, melyek az 1711 után következő idők harcaiban, a vallásügy rendezésére összehívott „mixta commission” ülésein szolgáltatott neki érveket.

Aránylag kevés volt a katolikus teológusok művei közül Ráday könyvtárában, – ezek között első helyen a konvertita Otrókócsi Főris Ferenc munkái. Ezt a tényt mint negatívumot kell értékelni, mert nyilvánvaló, hogy a felekezeti szempont a magyar könyvek gyűjtését is korlátok közé szorította.

A történelmi munkák között, melyeket Ráday világi és egyházi történet szerint osztott fel, négy csoportot különböztethetünk meg:

a) Az ókori történetre vonatkozó munkák. A renaissance-től öröklött vonzalom az ókor, a klasszicitás iránt az alapja mind a régi historikusok, mind a klasszikus költők művei gyűjtésének a 17. és 18. század művelt embereinél és a feudális nagyúri könyvtárakban. Ráday könyvtárában a klasszikus történetírást képviselte Tacitus, Livius, Valerius Maximus, Justinus és – a zsidókra vonatkozólag – Josephus Flavius.

b) Az előző két század történeti munkái, tehát a legújabb történelemre vonatkozó anyag. Ráday élénken érdeklődött a külföld egyes nagyhatalmainak története iránt; ez az érdeklődés a történelmi érzéken túl, önként következett diplomáciai szolgálataiból, az eléje kerülő feladatokból és a szerzett tapasztalatokra való visszaemlékezésekből. Bertius *Commentaria rerum Germanicarum* című műve, Staphilusnak, az ide-oda vetődő litván tudósnak V. Károlyról szóló históriája, vagy az egészen frissen megjelent *Mercurius Germanus*, a német történetre utalnak; Guicciardini és Sande művei Hollandiára és Belgiumra; Gramondnak, a toulouse-i parlament elnökének *Historia Galliae*, és Jacques Auguste Thou-nak, a neves államférfinak és IV. Henrik diplomatájának *Historia mei temporis* című munkái pedig a franciák történetének legérdekesebb korszakairól szólnak. Az általános politikai történetre vonatkozólag Christian Funck és Georg Horn munkáit találjuk – melyek közül az utóbbi sokkal kevesebbet érő, mert nem alapult megfelelő előtanulmányokon,⁵⁵ valamint a ryswiki békére vonatkozó iratokat és memoárokat összefoglaló nagy kiadványt. A felsorolt történeti művekre általánosságban meg kell jegyeznünk, hogy nem képviselnek különösebb értéket, a kor dúsan termő, átlagos színvonalon mozgó irodalmához tartoznak, csak egyet emelhetek ki közülük, mint amelyik a 17. század folyamán folyton bővülő kiadásokban jelent meg és az élvonalbeli munkák közé tartozott: Thou históriáját.

c) A történeti rész harmadik csoportját a magyar történetre vonatkozó munkák alkotják. Ezek között ott voltak Ráday könyvtárában az alapvető források: Bonfini és Istvánffy mellett a régebbi, külföldön megjelent magyar vonatkozású anyagból Caspar Ens és Balthasar Han munkái. Ezeken kívül az újabb történetírást Bethlen János *Rerum Transylvanicarum kötetei*, Parschitiusnak, a Kajali és Ráday családok régi barátjának 1702-ben megjelent értékes műve, s a Vanet montpellier-i adóhivatali tanácsosnak tulajdonított *Histoire des troubles de Hongrie* című munka képviselte.

d) Végül a Ráday Pál által is külön felsorolt egyháztörténeti művekkel kell foglalkoznunk. Ezek, amennyire katalógusukat össze lehetett állítani, nem mutatnak változatos képet. A csoportot elsősorban a magyar protestantizmus 1680 utáni helyzetére vonatkozó és azt szabályozó kiadványok alkotják, kiválik azonban közülük az a hely nélkül, 1721-ben megjelent francia nyelvű röpirat, mely a felvilágosodás új fényét sugározza a vallási türelmetlenség sötétségével szemben. A többi művek közül kitűnik a *Historia*

⁵⁴ Ld. Szathmári Paksizhoz írott leveleit.

⁵⁵ AGL, II. 1709. h.

persecutionum ecclesiae Bohemicae című munka, arra az érdeklődésre figyelmeztetve bennünket, amellyel Ráday Pál a bujdosó cseh protestánsok, főleg a magyarországi "Ecclesia vaga Bohemica" sorsát kísérte.

A filozófiai könyvekkel érdekes és fontos szemléletbeli különbséget állapíthatunk meg Ráday és a későbbi korok felfogása között, ha szemünk végigfut a könyvcímeken. Azt látjuk ugyanis, hogy Ráday az idealista filozófia későbbi álláspontjával szemben a filozófusok művei közé sorolja a természettudományos kutatásokkal foglalkozó, azok eredményeit összegező műveket. Az ő szemléletében még nem vált szét a tudomány és az eszmélkedés, a megelőző, Arisztotelész óta eltelt évszázadok felfogásához hasonlóan. Plinius és Seneca képviselik az idetartozó könyvek között az ókori gondolkodókat, Agrippa a renaissance kori filozófiát, míg az újkori filozófusok közül bizonyára Descartes hatott leginkább Rádayra, bár egy munkája sem található a katalógusban, de két mű is van, mely az ő felfogását tolmácsolja: Le Grand francia, majd Apáczai Csere magyar nyelvű *Enciklopédiája*.

A teológiai és történelmi könyvek mellett Ráday Pál könyvtárának harmadik, legtöbb művet számláló részét a jogi-politikai munkák képezték. A jogi művek között szinte kizárólag a Werbőczy-féle *Tripartitumot* és az ahhoz kapcsolódó kompendiumokat, az országgyűlések articulusait, vagy a magyar jogi gyakorlatba bevezető útmutatókat találunk, amelyek akár a szabadságharc alatti, akár az 1711 után viselt tisztségeiben a legszükségesebbek voltak. Mindenekelőtt ezek adják könyvtárának köznemesei jellegét; Ráday Pál, fiával együtt a protestáns köznemességből nőtt ki, így ennek formális jogi szemléletét, melynek bizonyítékát Ráday Gedeonnál meg a Türelmi Rendelet körüli harcokban is láttuk, nem tudták levetkezni. E „standard” munkák mellett Justinianus *Institutio*ját találjuk még e csoportban, s Grotiusnak ehhez fűződő írását. Ez utóbbin kívül nem is találunk többet a természetjogi iskola művelőinek munkái közül Ráday gyűjteményében, s ez komoly hiányt jelent. Magyarázatul szolgál azonban az előbb említett rendi felfogás, mely idegenkedett a természetjogászok felvilágosult álláspontjától. A politikai szakba Ráday részben az államtudományokhoz tartozó műveket osztotta – az arisztotelészi meghatározás szerint, másrészt – Machiavelli szellemében – az állami és udvari életben való tájékozódásra, a feudális társadalomban a célok eléréséhez szükséges gyakorlati magatartásra oktató munkákat. Az elsők közül Machiavelli híres *Princeps*ét, Justus Lipsius és Diego Saavedra műveit, az ún. elegáns-antikizáló romanisztika képviselőit érdemes kiemelni; míg az érvényesülés, az udvari élet titkaiba beavató munkák közül csak utalok a különféle *Vita Aulicakra* és *Hermes Aulicusokra*, Johann Adam Webernek a beszélgetés művészetéről szóló könyveire, s Antonio Guevarának a fejedelmek életével foglalkozó *Horologii principum* című munkájára. Az európai feudalizmus tipikus udvari irodalma ez, a 18. századi barokk egyik hajtása, mely a felvilágosodás diadalra jutásával teljesen értelmét veszti.

Végül a költeményes kötetek és retorikai munkák sorából a klasszikusok mellett Gyöngyösi *Murányi Venus*ának második és *A porából megéledett phoenix*nek első kiadását érdemes megemlíteni, valamint az egyetlen ősnymtatványt, mely valószínűleg még Ráday Pál szerzeménye: Temesvári Pelbárt beszédeinek 1499-es, Hagenauban megjelent kötetét.

HARMADIK FEJEZET

A KÖNYVTÁR RÁDAY GEDEON KORÁBAN I. RÉSZ

1. A gyűjtés területei és a beszerzők

A könyvtár aranykora az a hat évtized, 1733 és 1792 között, mely alatt Ráday Gedeon gyűjtötte a könyveket, s mind ő, mind könyvtára a felvilágosodás korának Magyarországon a szellemi és irodalmi élet egyik központja volt. E korra vonatkozóan jókora levéltári anyag maradt fenn, melynek alapján világos képet kapunk arról, hogy milyen úton-módon gyarapította könyvtárát egy 18. századi nemes úr; kibontakozik előttünk a hatalmas, spontán keletkező beszerzői kör; a széleskörű tevékenység, s egy, a könyveket szerető ember gyűjtési szenvedélye; de kirajzolódnak a kor társadalmi és technikai viszonyaiból eredő korlátozottságok is.

A gyűjtés területeiről és a beszerzőkről eddig felvázolt képünk helytálló a könyvtár életének ebben a szakaszában is, az intenzívebb tevékenységnek megfelelően azonban sokkal gazdagabbá válva. Két döntő fontosságú változást meg kell viszont említeni: az egyik a súlypont eltolódása a beszerzés területein és a különféle beszerzők jelentőségében, a másik a könyvkereskedők növekvő jelentősége a bécsi és pozsonyi gyűjtésben. Amíg ugyanis Ráday Pál beszerzéseinek központja – a levéltári anyag tanúsága szerint – Erdély volt, addig fia, Gedeon elsősorban Bécsben és a külföldi nagy városokban szerezte be könyveit.

Bécsnek ez a túlsúlya és középponti szerepe változatlanul jellemző az egész korszakra, természetes tehát, ha Ráday Gedeon gyűjtésének szempontjait s a császárváros növekvő könyvpiacát és élénk forgalmát összevetjük. Ráday, örököelve apjának magyar könyvek iránti szeretetét, továbbra is szorgalmasan igyekezett könyvtárába megszerezni nemcsak a régi századok, hanem saját korának új és felvilágosodott szellemű, hazai irodalmát, – viszont nem elégedett meg ezzel, hanem a külföldi könyvtermelés szép és értékes kiadásainak megszerzésére, enciklopédikus érdeklődésének az összes tudományszakokat képviselő könyvek által való kielégítésére törekedett. E széles skálájú beszerzői tevékenység számára itthon nem volt megfelelő piac, s szűkebb lehetőségeket nyújtó könyvkereskedelmünk nem felelt meg az ő kívánságainak. Így önként adódott, hogy a legközelebb fekvő világváros, Bécs felé fordult, ahol a 18. század második felében hatalmas könyvpiac alakult ki, rendszeres aukciókkal, kiterjedt külföldi kapcsolatokkal rendelkező kereskedőkkel, ahol más városok, mint Lipcse, Nürnberg, Bazel, kereskedői is fiókokat nyitottak, vagy állandó megbízottat tartottak. Ezért aztán Ráday Gedeon korában a könyvtár beszerzései kétharmad részben a bécsi piacról – kereskedőktől és aukciókról – származnak.

A gyűjtés többi, az előző fejezetben tárgyalt területei közül Erdély továbbra is a régebbi magyar irodalom fő forrása maradt Ráday számára, az 1748–1770-ig terjedő, Szilágyi Sámuel és Bod Péter működésére eső két évtizedben és 1782 után, amikor összeköttetésbe került Kovásznai Tóth Sándor és Zilai Sámuel marosvásárhelyi professzorokkal. A hasonló jellegű magyar könyvekre vonatkozó beszerzés miatt tulajdonképpen Erdélyhez kapcsolódnának a felvidéki – sárospataki, lőcsei – gyűjtésre vonatkozó adatok is, ezeket azonban Pesttel összekapcsolva, külön fogjuk áttekinteni. Ugyanakkor Pozsony már teljesen Bécshez kapcsolódik, nemcsak azért, mert szerepe elsősorban a Bécsből és a távolabbi külföldről érkező szállítmányok továbbítása, hanem a külföldi és idegen nyelvű könyvanyag szempontjából is, mellyel az ott működő Nagylórágy ágens vagy a Rádayval évtizedeken keresztül kapcsolatban álló Anton Löwe kereskedő a péceli könyvtárát gyarapították. Végül a külföldi – német, svájci, holland – piacokról szólva, meg kell

állapítanunk, hogy Ráday Gedeon gyűjtése sokkal tágabb körben folyt, mint apjáé, s a kint tanuló diákokon keresztül Bázeli, Zürich, Utrecht, Leyden és Odera-Frankfurt; lipcsei megbízottja, Thiele révén pedig Lipcse, Drezda, Gotha és más szászországi városok kapcsolódtak be gyűjtőkörébe.

A könyvtár életének e szakaszában a beszerzői kör jellege mit sem változott, továbbra is lelkészek, professzorok, ágensek és diákok, jórészt Ráday Gedeon familiárisai intézték a megbízásokat. A fent megállapított súlypont-eltolódás itt abban mutatkozott meg, hogy a gyűjtés nagy részét a Bécsben, illetve Pozsonyban működő ágensek végezték. Ezeknek szerepe Ráday Pál korában nem volt jelentős; 1735 után annál jobban kidomborodik. Külön ki kell emelnünk Nagy Sámuelnek, az 1763-tól működő bécsi református ágensnek ezirányú működését, akinek nevéhez – bázeli tevékenysége mellett – a harminc éven át hűségesen folytatott, s a könyvtár szempontjából nagyon fontos bécsi gyűjtés fűződik. A beszerzők tájékoztató, megbízójukat az irodalom és kereskedelem vérkeringésébe bekapcsoló tevékenysége, melyet az előző fejezetben vázoltunk, ezekben az évtizedekben is megmaradt. Sőt, mivel a beszerzők tudták, hogy Rádayt minden érdekli, ettől az élénk érdeklődéstől inspirálva akár Bécsből, akár a külföldi egyetemi városokból származó leveleikben a körülöttük folyó élet tudományos és irodalmi eseményeiről is.

A beszerzőkkel kapcsolatban rá kell még mutatnunk arra is, hogy Ráday, tőlük függetlenül, több bécsi, pozsonyi és pesti kereskedővel közvetlen kapcsolatban állott. Saját maga tárgyalt velük, vagy személyesen, vagy leveleken keresztül; bár sokszor megtörtént, hogy megbízottjait küldte el hozzájuk. Ráday Pál korából ilyen, a kereskedőkkel való közvetlen kapcsolatra vonatkozó konkrét adatok nem maradtak fenn – egyes feljegyzések csak feltevésekre adnak alapot –, így egy új és fontos elem jelent meg ezzel a Rádayak könyvgyűjtésének történetében.

2. Gyarapodás Beszerzések Erdélyben és Magyarországon

a) Erdély

A könyvtár második korszakának beszerzéseit tekintve át, az előző fejezet rendjét követve, először az erdélyi gyűjtéssel kell foglalkoznunk.

Ráday Gedeon 1748 után kapcsolta be Erdélyt gyűjtésébe. Az apja halála óta eltelt másfél évtizedből semmi adatunk nincs arról, hogy bárki is szerzett volna Erdélyben, s általában a Dunától keletre eső területen könyveket számára, így nyugodtan megállapíthatjuk, hogy gyűjtés ebben az időben csak Bécsben és Pozsonyban folyt. 1748 azért jelent fordulópontot ezen a téren, mert Szilágyi Sámuel – előzőleg bécsi ágens és könyvbeszerző – bárói rangot kapva a szebeni táblához került ülnöknek, s most már innen írogatta leveleit barátjának.

Szilágyi Sámuel, Szilágyi Péter tanár fia, nem tévesztendő össze piskárosi Szilágyi Sámuel püspökkel, mivel Rádaynak, a levéltári anyag tanúsága szerint, semmi kapcsolata nem volt.¹

Szilágyi nagyenyedi tanulmányai után külföldre ment ismereteket szerezni, s 1728. november 24-től Odera-Frankfurtban járt az egyetemi előadásokra. Itt istápolta az oda kiérkező fiatal Ráday Gedeont – Pálhoz írt leveleiben beszámolt a fiúról –, s a két diák között meleg barátság szövődött. A diákoknak ez a kapcsolata megmaradt később is, midőn Ráday a nemes urak szokásos életét élte, Szilágyi pedig ágens

¹ Vas Margit Ráday életrajzában összekeveri őket: „Szilágyi Sámuel hódmezővásárhelyi lelkész, később püspök, nagy nyelvtudása és a külföldi irodalomnak ismerete miatt az idegennyelvű munkák vásárlásában ad tanácsot.” (Vas Margit, i.m., 140. p.) Ez már csak azért sem igaz, mert Ráday is nagy nyelvtudással és a külföldi irodalomban széleskörű tájékozottsággal rendelkezett. A Ráday-levéltárban ma is meglévő és jórészt Erdélyből, Szebenből datált levelek pedig minden kétséget kizáróan az ágens, majd táblai ülnök Szilágyi Sámuelről származnak.

lett. Szolgálati jutalmául 1748-ban bárói címet kapott az uralkodótól, és az erdélyi ítéltábla ülnöki állásába nevezték ki. *Keresztyén Seneca, az az: L. A. Seneca munkáiból kiszedegetett keresztyéni virágok* címmel írt egy művet;² levelei egyébként is élénk szellemi érdeklődésről tanúskodnak.³ Meghalt 1771-ben.

Ötvenhat Rádayhoz írott levele maradt fent, melyeket részben Bécsből, részben Erdélyből – Szebenből, Marosvásárhelyről és Meggyesről – küldött. A könyvtár szempontjából jelentős működése a Bécsben töltött 15 évre esik, erdélyi levelei kevesebb idevonatkozó adatot tartalmaznak. Legtöbbször családi ügyekről, vagy a státusok dolgairól írt. Néhány értesítés vonatkozik csak könyvekre, ill. kéziratokra. Ezek is bizonyítják azonban, hogy Szilágyi Ráday megbízása alapján keresett különféle értékes kéziratokat, melyeknek megszerzését vagy legalábbis lemásoltatását vállalta. „Már két manuscriptumra akadtam, az egyik Böjti,⁴ másik Soterius⁵ munkája; ez utolsó nem alább való az elsőnél. Még kezemhez nem vehettem.” (1749. május 7). E jóbarát két levelének (1749. március 15.; 1749. május 7) sorai tehát bizonyossá teszik – más levéltári adatok mellett⁶ –, hogy Ráday nemcsak könyveket, hanem kéziratokat is gyűjtött. Az első bécsi megbízott így 1771-ben bekövetkezett haláláig Ráday beszerzőjének tekinthető, hiszen még 1766 decemberében is szolgálatait ajánlja. Ugyanakkor történeti vonatkozású munkákról disputál, melyek „historiam patriae” nagyon megvilágosítók, s részben Prayt is korrigálhatják.

Szilágyi tevékenységénél sokkal jelentősebb az Erdélyből származó anyag nagy részét beszerző Bod Péter és a rokon Telekiek szerepe. Bod 1743-tól gr. Teleki József özvegyének, Bethlen Katának⁷ udvari papja s bizonyára e művelt, könyvgyűjtő asszony környezetében ismerte meg Rádayt, – annál is inkább, mert ennek sógora, Teleki László, az „árva” nagyasszony unokaöccse volt. Természetes, hogy Ráday könyvgyűjtő rokonához és annak tudós papjához fordult, hogy segítségüket kérje erdélyi beszerzéseikhez. Bod ugyan már Magyarigenben lelkészkedett 1749 óta, de kapcsolata nem szakadt meg nagyasszonyával, továbbra is sokat időzött nála. Ráday az 1750-es évek elején járhatott Erdélyben hűgát és sógorát meglátogatni – amint Bod leveleiből kitűnik –, s ekkor eshetett először szó a számára küldendő könyvekről. Bodnak 1754 és 1756 között hozzá írt levelei élénk tárják az ottani beszerzések képét, sőt az egyikhez csatolja a szerzett művek listáját is.⁸

Az 1754. április 26-i levél szerint Ráday elsősorban Teleki Józsefné könyvkatalógusának kiegészítését kérte Bodtól: „Leirattá volt az Úr Erdélyben létében a Méltóságos Gróf Aszszony Teleki Jósefné aszszonyom könyveinek lajstromokat; mellyek azon lajstromban nem találtattak, az Ur parantsolatja szerint magam jedzéseimból azokat leírván, most elküldöttem az Urnak.” E könyvkatalógus kiegészítése, ill. elküldése inkább csak előjátéka volt könyvbeszerzői tevékenységének, melynek kezdetét az 1754. esztendő őszére tehetjük. Ere utalnak decemberben írt sorai: „Nem régen arra kértem vala a Méltóságos Gróf Teleki Jósef urfit, hogy írna az Urnak az iránt, hogy magyar könyveinek listájokat küldené bé, mert én, a mint a Méltóságos Ur kért vala magyar könyvek szerzésére, arra kész vagyok, s reménységem is vagyon; de némellyek drágátskák, s ha volnának a Catalógusban, azokat ujjólag nem szerzenők itt meg. Nem régen is

² Bécs, 1740. 2. kiad. 1770.

³ Kedvenc elmélete volt, hogy a magyarságra támadó kunok nem jelentettek külön népet, hanem az Erdély hegyei között lakó, a keresztyénség és az állami szervezet igájába még be nem tört magyarokat nevezték kunoknak. Hosszasan és részletesen bizonyítja ezt 1767. április 20-án barátjához intézett levelében.

⁴ Bizonyára Böjthy (Böjté) Antal jezsuita hitszónok munkájának kéziratáról volt szó, aki ebben az időben Udvarhelyen vagy Marosvásárhelyen élt. Megjelent munkái: *Magyar nyelvtudomány* (Marosvásárhely, 1790); *A nemes magyar nyelv írásának vagy szólásának tudománya* (Marosvásárhely, 1794.). SZINNYEI, I. 1304. h.

⁵ Soterius György szászbudai születésű ág. ev. lelkész, aki hosszas külföldi időzés után, 1708-ban lett Szászkeresztúron pap, s meghalt 1788. február 10-én. Kéziratban maradt Erdély történetére vonatkozó fontos munkája és *Scriptores Hungarici et Transsylvanici* című, Czvitinger Dávid nyomán készült, pusztá katalógust adó műve. SZINNYEI, XII. 1305. h.

⁶ Ld. Szentpéteri-Hodor József leveleit Ráday Gedeonhoz. (Pl. 1760 május 10., melyben egy eredeti Balassi kézirat küldéséről ír.)

⁷ NAGY Iván, XI. 82. p.

⁸ E levelek könyvtörténeti vonatkozású részeit leközlölte Kiss Áron, *MKsz*, 1882. 257-263. p.

akadtam egy néhány ritka és szép magyar könyvekre, meg is vettem. Ha az könyvek listájok kezünkön lesznek, osztán bátrabban vásárlunk" (1751. december 16). E sorok kétségtelenné teszik, hogy Rádaynak ebben az időben – 1754 – már jelentős könyvtára volt, melyről Bod is tudott.

A kért katalógus meg is érkezett 1755 első hónapjaiban, s Bod április 16-i levelében nyugtázza: „Vettem mind a Méltóságos Ur 20. Martii Ludányból írott levelét, mind az Nagy Sámuel uram Pestről 24. Martii írott levelét, az magyar könyvek lajstromokkal együtt. Igen jól esett, hogy e katalógus kezemhez jött, mert eddig tartózkodtam megvenni némely könyveket, a melyek előfordultanak, nem tudván, ha szükségesek-e, vagy nem? Már pedig a melyek ezen lajstromban nem lesznek, azokat meg szerzeni kívált a régiebbeket, telyes tehetségem szerint igyekezem. Ezenkívül más lajstromok az Ur könyveinek velem nem közöltek. Ezt pedig pareáltván, mind tiszteletes Ajtai uramnak⁹ Enyedre, s mind a Méltóságos Gróf Aszszonyinak, Teleki Jósefné Aszszonyomnak Hévízre elküldöm." E sorok szerint Teleki Jósefné éppúgy, mint Ajtai Mihály nagyenyedi professzor Bod Péteren keresztül Ráday beszerzői körébe kapcsolódott. Bizonyítja ezt az a lista is, melyet Bod fentebbi leveléhez csatolt, feltüntetve benne a saját maga által Rádayhoz küldött könyvek mellett a Teleki Jósefné által vásároltakat is. „Gróf Teleki Jósefné aszszony ő nagysága eddig vette az Ur számára ezeket:

1. Tótfalusi Biblia¹⁰
2. Roterdami Rézmánnak keresztyénséget tanító kézbe viselő könyvecskéje¹¹
3. Tófeus Soltárok Magyarázata¹²
4. Kulcsár György Postillája¹³
5. Jesuiták Titka¹⁴
6. Bornemissa Péter Dominicájának 3-dik része¹⁵
7. Szatmár Németi Dominicájának toldalékja¹⁶

Magam is vettem:

1. Sárpataki Mihály Noé bárkáját¹⁷
2. Félegyházi Tamás keresztyén hitrül írt könyvét¹⁸
3. Enyedi György munkáját magyarul¹⁹ és holmi apróságokat."

⁹ Ajtai Abod Mihály 1735-től 1737-ig gr. Teleki Jósefné Bethlen Kata udvari papja; 1737-től 1755-ig a nagyenyedi kollégium tanára. ZOVÁNYI–LADÁNYI, 16. p.

¹⁰ *Biblia*. Ford.: Károli Gáspár. Kiadta: Misztótfalusi Kis Miklós. Amsterdam 1685. (RMK, I. 1324) A Ráday könyvtár régi magyar gyűjteményében található mindkét példány nagyon sérült, s nem lehet megállapítani, vajon azonos-e az egyik a Telekiné által szerzettel, sőt azt sem, hogy ezek a példányok egyáltalán Ráday Gedeon könyvtárából valók-e.

¹¹ SALÁNKI György, *Roterdami Rézmánnak a keresztyén vitéséget tanító kézben viselő könyvecskéje*. Leyden, 1627. (RMK, I. 563)

¹² TÓFEUS Mihály, *A szent soltárok resolutioja*. Kolozsvár, 1683. (RMK, I. 1302)

¹³ KULCSÁR György, *Postilla*. Mivel nincs meg a könyvtár anyagában, nem lehet megállapítani, hogy alsóindvai, vagy a két bártai kiadás egyikéről volt-e szó.

¹⁴ *Jezsuita páterek titkai*. Várad, 1657. Ez a mű már Ráday Pál idejében megvolt a könyvtárban, valószínű, hogy a ma meglévő példány az ő szerzeménye, s az itt szóban forgót Ráday Gedeon visszaküldötte, illetve írt, hogy már megvan neki. Bod megjegyzése is erre utal ugyanebben a levélben: „... látom, hogy vettem vagy kettőt, a melyek megvoltanak."

¹⁵ BORNEMISSZA Péter, *Harmadik része az evangéliumokból ... való tanúságoknak*. Sempre, 1575. (RMK, I. 119; RMNy, I. 362)

¹⁶ SZATMÁRNÉMETI Mihály, *Dominicális praedikációk toldalékja*. Kolozsvár, 1686. (RMK, I. 1353)

¹⁷ SÁROSPATAKI N. Mihály, *Noé bárkája*. Kolozsvár, 1681. (RMK, I. 1264)

¹⁸ FÉLEGYHÁZI Tamás, *Az keresztyéni igaz hitnek részéről való tanítás*. Debrecen, 1583. (RMK, I. 202; RMNy, I. 525)

Ez az egyetlen jegyzék, mely az erdélyi gyűjtésből fennmaradt. Nem tudjuk, hogy a rajta feltüntetett könyvek mind eljutottak-e Rádayhoz, néhányuk sorsára azonban, és éppen azokra, amelyeket Bod vett, fényt vet Rádaynak a cédulára tett sajátkezű jegyzése: „Ezen subducált hármát Türi uram²⁰ kezemhez hozta, és ezeken kívül úgy tettik hármát (mert ez könyvek Ludányban adódtak kezemben, és így itt nem lévén, az neveik eszemben nem jutnak), de úgy tettik, hogy volt

az Edgyik: Az Szent háromságrul írott könyv in 8-vo bizonyos Anonimusé, ha az titulussa jól jutt eszembe: Igasság Sarka.²¹

az Másik: Debretzenyi prédicátor Köleséri Sámuel Uram bizonyos munkátskája,

a Harmadiknak neve mostan éppen eszemben nem jutt, mivel confundálom más könyvekkel, melyeket legközelebb szerzettem. Ezeket csak azért jedzettem fel, hogy tudva legyen, hogy már ezeket Türi uram kezemhez hozta.”

A beszerzés persze nehezen ment, hiszen oly sok pusztult el a régi értékek közül: „A könyvek szerzéseken igyekeztem, de kevésre lehetett menni, minthogy a régiség és hazánknak sok féle vesződései, a melyek voltak is, meg emésztették; de tsuda, hogy e tatár-égette, török hamvazta hazában csak annyit is lehet találni, holott itt egymást érte a sok pusztulás ezelőtt” (1756. szeptember 20). Hangja itt összecsendül a Szathmári Paksiéval, s a többi, külföldet látott, itthon küszködő tanárával és diákával, akiknek mind fáj a magyar szellemi élet évszázados elnyomatásból eredő fejletlensége és tespedése; ugyanakkor túl is mutat ezek legtöbbszörén, hiszen soraiban nem szólal meg a szépirodalmat elvető teológus, s minden szava a történelmi sors fájdalmát, pusztításait átérző igaz hazafi megnyilatkozása. Saját korának siralmas állapotát is ebből a szemszögből ítéli meg, keserű hangon utal az ország könyvnyomtatását fojtogató cenzúra hatására: „A tipographiák még azon állapotban vagynak, a melyben látta az Ur Erdélyben létében. Nem is fogtak azután semmi új munkához, mivel censura nélkül nem mernek, a censurát pedig elkezdni terhesnek látszik. Én kértem azon kis Bibliai Historiátskának megújítását, a mely már egyszer kijött, de azt sem merik vállalni...” (1755. április 16). Így nem is reméli nagyobb mennyiségű könyv beszerzését: „Száz rénes forintok iránt írt a Méltóságos Ur magyar könyvek szerzésekre, hogy akar küldeni. Sok magyar könyvek kellenének ennyi pénzre” (1755. április 16.) Íme, ez az idézet jól érzékelteti, hogy mennyivel kisebb arányú volt az Erdélyben folyó gyűjtés a bécsinél, mely, mint látni fogjuk, különösen Nagy Sámuel idejében, évente 1000-nél több forintot emésztett fel.

1755 tavasza és 1756 ősze között csak gyűjtögettek a könyveket Rádaynak – Bod is, Teleki Józsefné is. Utóbbi megbízást adott több lelkésznek, hogy ne csak az ő számára, hanem a péceli neves gyűjtőnek is keressenek és szerezzenek könyveket (1756. február 20).²² E kiterjedt beszerzői kör tevékenységének eredményeként összegyűlt jó pár magyar munka – közel 30 darab –, melyeket Ráday Lázár Istvánnal²³ akart Pécelre hozatni. Terve azonban nem sikerült, mert a könyvek Telekiné szebeni bibliotékájában voltak, ő maga pedig Gernyeszegen, így Lázár, aki sietett, nem juthatott hozzájuk.²⁴ Elküldésük Teleki Lászlóra maradt, aki szeptember végén jelzi útnak indításukat Szebenből.²⁵

¹⁹ ENYEDI György, *Az ó és újtestamentumbeli helyek magyarázatja a háromságról*. Latinból ford.: Toroczka Máté. Kolozsvár, 1619. (RMK, I. 494)

²⁰ Életrajzát ld. a bécsi beszerzésekkel kapcsolatban.

²¹ Ráday emlékezetből írván e sorokat, nyilvánvalóan tévedett, s összekeverte a Szentháromságról szóló munkát KÖLESÉRI Sámuel, *Idvesség sarka* című művével, melyet másodiknak említ. Ez utóbbi mű első kiadása – Sárospatak, 1666 (RMK, I. 1038) – kétségtelenül Ráday gyűjtése, s az anyagban ma is megvan.

²² Leköszölve a *Figyelőben*, 1876/6, 173. p., a mű a Ráday család levéltárában ma nincs meg.

²³ KEMPELEN, VI. 357. p.

²⁴ Lázár István levele Ráday Gedeonhoz: Dabas, 1756. október 15. (RLI/RGL)

²⁵ Teleki László levele Ráday Gedeonhoz. 1756. szeptember 22. *Ibid.*

Több híradás Bod és az erdélyi beszerzők működéséről nem maradt fenn; csak egy jóval későbből, 1766 januárjából származó level (Január 21) mutat arra, hogy az ötvenes és hatvanas évek folyamán kis arányokban mindig gyűjtögette a magyar könyveket Rádaynak a magyarigeni prédikátor.²⁶

Ráday és Bod mindvégig, az 1750-es évek elejétől 1769-ig, Bod haláláig baráti jó viszonyban voltak, s a *Magyar Athenas* írója nem hiába fáradt a péceli bibliotéka gyarapításán. Ráday azzal hálálta meg sok fáradozását, hogy a történelmi tanulmányaihoz szükséges, frissen megjelent műveket²⁷ megvette számára a pesti kereskedőktől és leküldötte, sőt egyik művének megjelentetésében is támogatta (1754. április 26). Ezért írja 1756 szeptemberében Bod hálás szolgálatkészséggel, hogy: „Én pedig ennek utána is, ha csak találhatok olyat, a mi az Ur könyveinek lajstromokban nem leszen, szerentsémnek tartom meg venni, módot keresek az elküldetéseken is. Az mi az árokat illeti, az itt vásárolt könyveknek, az iránt nem illő Méltóságos Urnak szorgalmatoskodni; mert nékem eléggé előre meg fizetett az magyar írók két darabjoknak meg küldetéseken, csak azt sem tudom vissza fizetni, egész életemben is; annál inkább tovább is vagyok reménségem, hogy a Méltóságos Úr által a Magyar országban nem régen ki adott könyveket megkaphatom, a melyek vagy historiára, vagy törvényes dolgokra tartoznak” (1756. szeptember 20).

Az erdélyi gyűjtés 1770 és 1780 között majdnem szünetel, s Ráday életének utolsó évtizedében sem jelentenek az innen érkező művek nagyobb gyarapodást. Az erdélyi beszerzés, amint erre már az előző koroknál utaltam, különben is sohasem a beszerzett mennyiség, hanem az onnan származó magyar művek miatt volt értékes. 1770-ben Cornides Dániel,²⁸ 18. századi tudományosságunk kiemelkedő képviselője, aki ekkor Teleki József titkáráként Szebenben tartózkodott, egyik leveléhez csatoltan megküldötte Rádaynak Seivert János²⁹ szebeni evangélikus lelkész eladandó könyveinek jegyzékét.³⁰ Ebben – Cornides szerint – öt ritka és értékes mű található, melyekért 10 dukátot vagy 50 magyar aranyat kért tulajdonosuk, s nem valószínű, hogy akár csak 8 dukát is leengedné árukat. Cornides Ráday utasítását kérte, hogy lefoglalja-e őket. Ezek a sorok nem utalnak rendszeres gyűjtésre, inkább azt mutatják, hogy a felvidéki Cornides, aki jól ismerte Rádayékát, kedveskedni akart a híres gyűjtőnek, s ezért egyszer egy értékes metszetet küldött,³¹ máskor pedig a jelzett szebeni könyvvásárlási lehetőséget jelentette.

Bod Péter és Teleki Józsefné beszerzése után erdélyi gyűjtésről tulajdonképpen csak az 1788–1792-ig terjedő időben beszélhetünk. Ebben a négy esztendőben Zilai Sámuel, a marosvásárhelyi kollégium professzora keresett Rádaynak magyar könyveket: „A magyar könyvek megszerzésében tellyes igyekezettel rajta leszek, mind magam személy szerint, mind mások által, csak hogy tudhassam, melyekre vagyok Nagyságodnak szüksége. Elvárom ezek iránt is a catalogust” (1788. január 23).

Zilai Sámuel 1753-ban született. Marosvásárhelyen tanult, s ottani könyvtároskodása és tanítóskodása után 1781-ben kiment Utrechtbe. Itt nemcsak a magyar irodalomnak tett szolgálatokat, kinyomtatta többek között Teleki Sámuel megbízásából Janus Pannonius költeményeit, hanem teljesíti Teleki könyvvételre vonatkozó megbízásait, beszámol aukciókról és a könyvkereskedőkkel folytatott tárgyalásairól. 1784 tavaszán Heidelbergbe ment. Hogy innen mikor tért haza, nem tudjuk. 1788-ban

²⁶ „A magyar könyvek lajstromokat tessék az Urnak mennél hamaráb elküldeni, senki benne hasznosabban nem szolgál, mint én, csak tudhassam, mik kellenek. Nem meszsze vagyok az enyedi kollégium, ritka az a könyv, a mely ott elő nem fordul, az ekklesiákban is nékem járnom kell s ha mit észre veszek, abban jó szívvel szolgálok.”

²⁷ Így pl. a *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini ... cura et studio Joannis Georgii Schwandtner*. Ld. Ráday 1746. szeptember 20.-án írt levelét.

²⁸ SZINNYEI, II. 113-115. h.

²⁹ ZOVÁNYI-LADÁNYI, 404. p.

³⁰ Cornides Dániel levele Ráday Gedeonhoz. Szeben, 1770. október 2. – A jegyzék ma már nincs a levél mellett.

³¹ 1770. július 2-i levelében írja: ismervén Ráday magyar tudósokról készült metszet-gyűjteményét, egy ilyen metszettel szeretne neki udvarolni. Megírja a metszeten ábrázolt erdélyi író egyik művének címét is. (*Breviculus originum rationum et praecipue Saxonicae in Transylvania*, etc, Nagyszeben, 1696., *RMK*, II. 1865), ennek alapján megállapítható, hogy a metszet Franck Bálintot, a szászok grófját és királybíráját (Ld. SZINNYEI, III. 720-721. h.) ábrázolta.

a marosvásárhelyi kollégium lektor-professzora lett Kovásznai Tóth Sándor³² mellett, majd annak halála után a filológia rendes tanára 1792-től 1800-ig. 1798 szeptemberétől a kollégium rektora, bár rengeteg tárgyat – három nyelvet, történelmet és exegézist – tanított. Irodalmi munkásságának főbb eredményei: Zrínyi Miklós *Ne bántsd a magyart* című munkájának 1790-es, Lázár János gróf hátrahagyott verseinek pedig *Külömb-külömbféle világi dolgokat az erkölcsökre szabogató magyar versek* cím alatti 1795-ös kiadása, de legfőképpen a *Magyar Museum* erdélyi és székelyföldi terjesztése. Irodalmi munkásságában tanácsadója, támogatója Ráday volt, s hozzá írt levelei részletesen tükrözik mind az akkori szövegkritikai munka, mind a *Museum* terjesztésének nehézségeit. 47 éves korában egészsége gyengülni kezdett, s férfikorának delén, 1800. június 16-án meghalt.³³

Gyűjtése, sorainak bizonyossága szerint, egészen kis jelentőségű a péceli könyvtár kialakulásának szempontjából. Mindössze egy beszerzésre vonatkozó adatot találunk leveleiben: 1788 őszén Ráday Benczédi Székely István és Heltai Gáspár krónikáinak megszerzésére serkentette, s Zilai erre válaszolt: „Székely István és Heltai Gáspár krónikáit mindenfelé tudakoztam. Akadtam is már nyomába mindeniknek. De még a könyveket nem láthattam, s nem tudok állapotjukról írni. Nemsokára megkerítem és ha épek lesznek, a Nagyságod commissiójára megvásárlom” (1788. október 12). A következő év januárjában azután szomorúan jelenti, hogy Heltai Gáspárét két, Székely Istvánét egy példányban megtalálta, de mindegyik csonka. Ezeket hát nem küldheti el Rádaynak; inkább rábízta sok erre s arra csavargó diákra megszerzésüket (1789. január 21). Ráday Gedeon könyvgyűjtésének egyik jellemző vonása jelentkezik itt. Ő, mint gondos gyűjtő, könyvtárba csonka könyvet nem volt hajlandó megvenni; megbízottjai ismerték már erről az oldaláról, s ezért eleve lemondtak rossz állapotban lévő vagy csonka munkák megszerzéséről.

Az erdélyi szerzemények Pécelre szállítása a kor viszonyainak megfelelően mindig alkalmi volt, hol egy ismerőst, hol egy külföldre utazó diákot kértek meg arra, hogy magával vigye a „pakétot”. Elsősorban mégis a Telekiek jöttek számításba, hiszen e nagy család tagjai vagy embereik állandóan rajzottak a két haza között, s a legbiztosabb postát jelentették. Teleki László 1756 szeptemberében küldött el egy csomagot sógorának; előzőleg pedig Bod adott néhány munkát Türi Sámuel, a későbbi bécsi beszerző kezébe, aki el is juttatta azokat rendeltetési helyükre. Sokszor csak a következő nagyobb központig, mint Debrecen, sikerült eljuttatni a szállítmányt, s onnan a jóbarátok egy újabb postással küldték tovább.³⁴ Hasonló volt az eset akkor is, midőn Ráday küldött Erdélybe Bodnak frissen vásárolt könyveket, vagy Kovásznainak és Zilainak irodalmi munkásságukhoz különféle edíciókat.³⁵

b) Pozsony

Pozsonyi beszerzésekről hallottunk már az előző korszakban is, de a szűkszavú adatok csak egész kisméretű tevékenységet tükröztek. Bár Ráday Gedeon idejében megnőtt az innen Pécelre került könyvek száma – távolról sem érte el ugyan a bécsi gyűjtés arányait – Pozsony jelentőségét inkább a bécsi és a külföldi gyűjtőkör, valamint a péceli könyvtár közötti közvetítő szerepe adja meg.

A pozsonyi beszerzéseket Ráday egyrészt megbízottain, az ott működő ágenseken, Nagy Istvánon, majd Mihályfalvi Jánoson, vagy unokáinak nevelőjén, Szerentsi Nagy Istvánon keresztül intézte, – másrészt közvetlen kapcsolatban állott Anton Löwe kereskedővel.

³² 1730-1792. Ld. ZOVÁNYI–LADÁNYI, 342. p.

³³ KONCZ József, *A marosvásárhelyi ev. ref. kollégium története*. Marosvásárhely, 1896. 233-237. p.

³⁴ Jellemző erre a Bodnak szánt egyik könyvküldemény sorsa, melyet Ráday Szeremley Sámuelnek adott át. Ő Tatai Csirke Ferenc debreceni lelkésznek továbbította, hogy juttassa el Erdélybe. Tatai azonban jó ideig nem talált megfelelő embert, ezért, amikor Szeremleyné Erdélybe készült, visszaadta neki, hogy Kolozsvárott adja Pataki István főbíró kezébe. Tőle Teleki Lászlóhoz került, s így jutott végül Bod Péterhez. Ld. Tatai Ferenc levelét Ráday Gedeonhoz. Debrecen, 1755. augusztus 12.

³⁵ Zilai a hozzáküldendő könyvek továbbítására Bora Dávid, Dienes Sámuel és Farczádi Sándor hazatérő diákokat ajánlja, vagy a pesti kereskedő Natorpot, kinek „hatalmas correspondentiája” van Szebenben, honnan Benkő Ferenc, a főconsistorium papja juttathatta volna el hozzá a küldeményt.

Nagy István pozsonyi tevékenységére nem sok adatot nyújt a missilis anyag, a könyvtár szempontjából bécsi működése a számottevő. Életéről sem tudunk sokat, a bibliográfiák és az életrajzi lexikonok nem írnak róla. Rádayhoz 1755 decemberétől, főleg Bécsből könyvtári ügyekben írott levelei az első nyomok, melyek rá vonatkoznak. Ezek szerint 1755 késő őszén rövid ideig Bécsben tartózkodott, de 1756 téli hónapjaira újra visszament Pestre, s véglegesen csak 1757 májusában érkezett a császárvárosba. 1757 és 1759 között tehát Bécsben élt, s egyik dátum nélküli, de feltehetően 1757 előtt írt levelében írja, hogy nem megy le hosszasabban Pestre lakni, ha Bécsben fenn tudja tartani magát. Ez sikerült is neki; Dömjén Gergely református kancelláriai ágens segédje lett, s hamarosan arról ad hírt, hogy két szobát bérelt, miután előbb 3 napig Dömjén Gergelynél lakott. Címe: „...Der Hof-Markt in Carminit Hauss in anderten Stock” (1757. február 11).³⁶

Dömjén Gergellyel való kapcsolatára nemcsak a Rádayhoz írt levelei utalnak, mert Zoványi Jenő már 1914-ben „Ágensválasztás 1762/63-ban” című cikkében³⁷ megállapítja, hogy 1762 nyarán Türi Sámuellel szemben Nagy István is fellépett pályázóként az ágensi tisztségre, arra hivatkozva, hogy pozsonyi hivatalnokoskodását megelőzve, „több éven át a bécsi agentia körül forgolódott, mint segédje (adjunctus sollicitator) Dömjénnek.”³⁸ E munkája mellett intézte aztán Ráday megbízásait. Bécsi élete elég változatos lehetett; a kancellárián való forgolódás révén járatos volt a korabeli Bécs társadalmában, s a jogi tudnivalók gyarapítása mellett a nagyváros társasági életébe is beeláthatott (1757. február 14).³⁹ 1759-ben Nogell István helyére kerül Pozsonyba a Helytartótanács mellé ágensnek. Pozsonyban töltött éveinek derekán megnősül, elveszi a Komárom megyei Csép községben lakó Pázmándy József Theresia lányát. A lakodalmat Szent Mihály nap után három héttel tartották, erre Rádayékat is meghívja.⁴⁰ 1775-ben lemond az ágensi hivatalról, s ezzel véget ér a könyvtártörténet szempontjából jelentős tevékenysége is. Bizonyára visszavonult gazdálkodni; életéről további adatok nem maradtak.

1775-től Mihályfalvi János,⁴¹ Nagy István utódja intézett néha könyvvételi ügyeket; leveleiben azonban leginkább agenciális dolgokról számol be. 1780-ig nem is működött más beszerző Pozsonyban, viszont ugyanerre az időre esnek Ráday Lőwénél tett vásárlásai. 1780 és 1783 között kapcsolódott a pozsonyi gyűjtésbe Szerentsi Nagy István, a literátor pap és jóbarát.

Szerentsi Nagy papi családból született. Tanulmányait Székelyudvarhelyen és Nagyenyeden végezte, aztán külföldre ment, s 1777. július 25-én iratkozott be az Odera–Frankfurt-i egyetemre. Innen 1780-ban hazatérve, három évig Ráday Gedeon unokáinak, Gedeonnak és Pálnak nevelője volt. Erre az időre esik könyvbeszerzői tevékenysége. Leveleiben vagy a gyerekekről, vagy a könyvekről számol be, emellett élénk színekkel festi le az ottani társasági életet, az udvar pozsonyi időzéseit. Legjellemzőbbek és a kutatás szempontjából fontosak a Türelmi Rendelet körüli hangulatra tett megjegyzései (Pl. 1782. február 18; július 9; december 28; 1783. március 1.) 1783 tavaszán győri lelkésznek választották meg, ahol 1789. június 4-én bekövetkezett haláláig működött. Életének ebben az utolsó szakaszában irodalmi téren tevékenykedett, ekkor készítette elő a *Magyar Athenas* új, kiegészített kiadását. Rádayval sűrűn levelezett, s ha kezébe került valami jó könyv, nem feledkezett meg róla. Halálának Erdélyben is nagy visszhangja volt.⁴²

³⁶ Első lakásában csak 10 hónapig maradt, mert már 1757. december 19-én jelzi, hogy címe megváltozott, újabban „Der Sanctt Stephan gegen in Löwen Apothecken Hauss im 4. Stock” lakik.

³⁷ *Protestáns Szemle*, 1914, 79-91, 151-168, 222-239. p.

³⁸ ZOVÁNYI–LADÁNYI, 599. p.

³⁹ „Én szerdára bálba vagyok invitálva, Türy uram is ott lesz, – írja egyik meleg hangulatú levelében – az Urfiat is szívesen invitálnánk, tsak közelebb volna Péczel ide.” A következőkben idézett levelek, ha más jelzetet nem közlök, mind itt találhatók.)

⁴⁰ 1766. augusztus 22.

⁴¹ Ágens 1775-től 1787-ig. ZOVÁNYI–LADÁNYI, 16. p.

⁴² Zilai Sámuel levele Ráday Gedeonhoz, 1789. március 18. Szerentsi Nagy életére vonatkozóan ld. ZOVÁNYI–LADÁNYI, 599. p.

A pozsonyi beszerzők közül egyedül Szerentsi Nagy volt az, aki Ráday Pál beszerzőihez, vagy a bécsi Nagy Sámuelhez hasonlóan tájékoztatta Ráday Gedeont a frissen megjelenő munkákról, s megvételre ajánlott neki ilyeneket. Értesíti például Watteroth újabban kijött, a toleranciáról szóló munkájáról;⁴³ beszámol arról, hogy gróf Festetics secretáriusa – ugyanarról a Festeticsről van itt szó, aki Bécsben az aukciókon annyiszor volt Ráday versenytársa –, elhozta neki Sylvester János praefatióját; ezt is leküldheti, ha szükséges (1781. december 7).⁴⁴

E korszak pozsonyi gyűjtésére vonatkozó adatokat ugyanolyan sorrendben tárgyalom, mint a következő fejezetben a bécsi beszerzéseket. Először az aukciókon való, aztán a könyvkereskedőknél tett vásárlásokat tekintem át, külön szólok a folyóiratok beszerzéséről, végül pedig Pozsonynak és a pozsonyi aukcióknak közvetítő szerepéről.

Könyvek pozsonyi aukciójáról két híradás számol be. E csekély szám a bécsi nagyszámú aukcióval szemben nem meglepő, hiszen Pozsonyban, melynek könyvpiaca csak magyar vonatkozásban volt számottevő, ritkán akadtak ilyenek. Az egyiknek előkészületeiről Nagy István ír; ezen Szászky-Tomka Jánosnak, a pozsonyi líceum igazgatójának könyveit akarták elérverezni. Szászky-Tomka, a harmincas és negyvenes évek folyamán maga is Ráday megbízottja, 1762 augusztusában halt meg. Könyveit – Nagy István sorai szerint – még december elején sem szedték rendbe és nem készítették el katalógusukat, – „de mihelyt katalógusuk lesz, mindgyárt megküldöm az Urnak. Annyival inkább, ha auctionálni találnák, jó előre tudtára fogom az Urnak adni, ha szinte a tekintetes Aszontul megtiltatom is, mivel a protestatióval az Urtul megelőztetem (1762. december 2). Januárra már utánanézett a könyvek sorsának, s kideríti, hogy Szászkynek Adonyi procurator,⁴⁵ aki szegről-végről rokona volt, még életében valami pénzt adott, – s most az özvegygel úgy egyezett meg, hogy a tartozás fejében megkapja az összes könyvet. Adonyi állítólag csak a manuscriptumokat akarja eladni. Nagylstván azonban nem tudott beszélni vele, mert hirtelen leutazott Pestre, ezért jó lenne, ha Ráday felkeresné (1763. január 15). A licitáció tehát elmaradt, s nincs adatunk, mely arra mutatna, hogy Ráday Adonyi procuratortól szerzett volna Szászky-Tomka féle könyveket. Külön érdekessége a híradásnak, hogy rámutat Ráday feleségének, Szentpéteri Katalinnak ellenzésére, mellyel a nagymértékű könyvvásárlásokat meg akarta akadályozni, a család anyagi nehézségeire való tekintettel.

Mihályfalvi János, a Nagy István után működő helytartótanácsi ágens leveleiben olvashatunk egy másik készülő licitációról. 1775. november 8-án nyugtázza a gróf Szluha⁴⁶ könyvtárának katalógusából kijegyzett könyvek listájának vételét. „Sajnos – írja – Conradi uram, aki megszerzésüket vállalta, eddigi sok biztatása után azt mondja, hogy gróf Szluháné gróf Jankovicscsal⁴⁷ már alkuban áll, mert Jankovics a könyveket teljes egészükben átvinné.” Tovább fogja azonban Conradit noszogatni, hogy mindent próbáljon meg (1775. november 8).⁴⁸ A nagyobb anyagi erővel rendelkező versenytárs jelentkezik itt – mint annyiszor a 60-as évek bécsi aukcióin –, aki megkaparintja a péceli gyűjtő elől az egész értékes anyagot. Sajnos, Mihályfalvi leveleiben a gróf Szluha-féle könyvekről többet nem olvashatunk, s egyéb, a könyvek

⁴³ WATTEROTH, Heinrich Joseph, *Für Toleranz überhaupt und Bürgerrechte der Protestanten in katolischen Staaten*.

⁴⁴ Szerentsi Nagy nemcsak könyvvételi megbízásokat teljesített Rádaynak, hanem egyes könyvek kiadásának ügyében is eljárta. Ráday ekkor már a magyar irodalmi és tudományos élet „szent öregje”, egyik mozgatója és irányítója; ilyen irányú munkásságában is segítségére volt Szerentsi. Ő tartotta a kapcsolatot Landererrel, a pozsonyi nyomdással, akivel egy bizonyos méhész-könyv kiadásáról tárgyalt 1782, július 9-i levele szerint, melynek kéziratát maga a nyomdász vitte előzőleg Pestre Rádayhoz. Ugyanakkor Szerentsi Nagy intézte Landerernél Sturm Kristóf és Tied Johann imádságos könyvének (ld. PETRIK, i.m. 457. és 640. p.) kinyomtatását, melyet Kármán József fordított magyarra. Örömmel számol be Rádaynak, hogy mihelyt a cenzúra visszaadta a munkát, azonnal hozzáfognak a nyomtatáshoz. 1787-ben már mint győri lelkész, az ottani nyomdással, Streibiggel tervezte – Ráday segítségével mellett – Gyöngyösi minden munkájának kiadását. Utóbbi tervéről 1787. augusztus 20-i levelében ír Rádaynak.

⁴⁵ Valószínűleg az a Pál, aki 1765-ben kapott nemességet Mária Teréziától. NAGY Iván, I. 7. p.

⁴⁶ Gr. Szluha György, aki a családnak a grófi rangot szerezte; felesége, Zinzendorf Rozália grófnő volt. NAGY Iván, X. 768. p.

⁴⁷ Nem lehet pontosan meghatározni, melyik Jankovicsról van szó; valószínűleg a híres gyűjtő, Jankovics Miklós azonos nevű atyja.

⁴⁸ .RLt/A. II. 1126.

szállítására vagy átadására vonatkozó megjegyzései sem jelentősek; annál érdekesebbek viszont levelei a kor politikai- vagy művelődéstörténetét kutatók számára.

Nagy István pozsonyi működésével kapcsolatban csak kevés konkrét beszerzésről tudunk; ekkor vette meg Rádaynak Du Pin egyik művét, melynek 16. kötete nála maradt, mert saját könyvei közé keveredett; ígéri, hogy személyesen leviszi (1761. március 3).⁴⁹ Veismann *Ecclesia Historiáját* nemcsak meghozatta a kompaktor által, hanem be is köttette vele 1765-ben, s maga vitte le Pécelre (1765. szeptember 24).⁵⁰ Tevékenységének nem is ez a szerzői oldala a fontos, sokkal jelentősebb közvetítő szerepe, hiszen több mint tíz esztendőn át ő volt az összekötő kapocs Bécs és Pécel között.

Anton Löwe pozsonyi könyvkereskedő nevét a szakirodalom már eddig is ismerte,⁵¹ de kereskedői működését részletesen még nem dolgozták fel, mint ahogy a pozsonyi könyvkereskedelem történetének feltárása is a jövő kutatóinak feladata lesz. Így az alábbi részletek adalékul szolgálnak mindkét fent említett téma megírásához.

Löwe – a pozsonyi kereskedők között egyedül – intenzív üzleti kapcsolatban állt Rádayval, főleg 1774 és 1780 között. Kapcsolatuk 1780 után sem szakadt meg; ekkor, három éven át, Szerentsi Nagy István tartotta vele – Ráday megbízottjaként – az összeköttetést. Leveleinek nagy része nem jelent különösebb értéket a péceli gyűjtemény gyarapodásának szempontjából, mert bennük követeléseinek kifizetését sürgeti. Mindenesetre jelzik, hogy Ráday milyen nehéz anyagi helyzetben volt a 70-es évek végén, s így aránylag kis összegekkel is adós maradt. Ennek oka lehetett a feledékenység is, ez azonban nem változtat azon a tényen, hogy kénytelen volt elviselni – mint később a bécsi beszerzéseknél – a kereskedők vagy saját megbízottai állandó sürgetését és zaklatását.

1773. május 10-én írt levelében⁵² Löwe a Ráday által rendelt könyvek leküldését jelenti; reméli, hogy mind kötetésükkel, mind tartalmukkal meg lesz elégedve. Arra kéri, hogy az értük járó 36 forint 1 krajcárt adja át páter Horányinak,⁵³ aki továbbítani fogja neki. 1774 augusztusában (1774. augusztus 30) rendelt meg nála a péceli gyűjtő 38 művet,⁵⁴ 328 fl. 30 kr. értékben.⁵⁵ A számlán felsorolt munkák közül Löwe a *Le monarque accompli*,⁵⁶ a *Guillaume* Bitaubé⁵⁷ és a *Décameron françois*⁵⁸ leküldésével elmaradt, mert nem tudott hozzájuk jutni (1775. február 26). Még 1775 májusában (1775. május 29) is ez a helyzet, de ígéri, hogy amint a lipcsei vásárról megjön a portékája – közöttük van a *Le monarque accompli* és a *Décameron françois* is –, azonnal útnak indítja őket Pécelre. Csak erről a kettőről ír, Bitaubé *Guillaume*-járól többé nem esik szó, ezt időközben nyilván megszerezte és eljuttatta Pécelre, mert a könyvtár

⁴⁹ DU PIN, Louis E.: *Nouvelle biblothèque des auteurs ecclésiastiques*. 1-19. köt. Paris 1693. (jelzete: 0,809)

⁵⁰ WEISSMANN, Christian Eberhard, *Introductio in memorabilia ecclesiasticae historiae Novi Testamenti*. Halle. 1745. (jelzete: 0,708)

⁵¹ A rávonatkozó, eddig ismert adatok ellentmondóak. Ballagi Aladár szerint az ulmi születésű Löwe 1784-ben alapította pozsonyi kereskedését.

⁵² RLt/KKL

⁵³ SZINNYEI, 1069-1076. h.

⁵⁴ E művek közül, melyek jórészt biblikiadások és prédikációs kötetek alkotják, figyelemre méltóbbak: *A Collection complète des oeuvres de DIDEROT*. I–V. köt. London, 1773. (jelzete: 0,369; 12 fl-ért); NOLLET, Jean-Antoine, *L'art des expériences*. I–III. köt. Paris, 1770, ára 6 fl volt (jelzete: 0,3136); THOMAS János, *Nouvelle grammaire française et hongroise*. Sopron, 1763, ma már nincs meg az anyagban. ára 1 fl 30 krajcár volt; *Histoire naturelle des oiseaux*. I–VI. köt. Paris, 1770, 8 fl-ért (jelzete: 0,4188) és végül *Lettres de Madame de SÉVIGNÉ* I–VIII. köt. Amsterdam, 1766, 8 fl 30 krajcárért (jelzete: 0,2080)

⁵⁵ Ld. számláját Ráday lt. 228. fasc.

⁵⁶ Talán a *L'esprit des monarques philosophiques*. Bécs, 1765, című munka, mely a könyvtárban nem található, de a régi katalógusban szerepel.

⁵⁷ BITAUBÉ, Paul Jérôme, *Guillaume en dix chants*.

⁵⁸ D'USSIEUX, Louis, *Le décameron françois*. Paris, 1775. I–II. köt. (jelzete: 0,2749)

anyagában megtalálható.⁵⁹ Az összeg kiegyenlítését Ráday a számla aljára írt sajátkezű sorai szerint két részletben vállalta a következő év (1775) György napján (április 23) és Szent Mihálykor (szeptember 29). Úgy látszik, már az első részlettel adós maradt, mert a kereskedő májusban emlékezteti az esedékes 150 forintra, mivel a lipcsei vásárral kapcsolatban nagy összegű fizetnivalói voltak. Júniusban (1775. június 16) Löwe hálás köszönettel nyugtázta az összeget, s ugyanakkor a közeledő pesti vásárra leküldendő könyveire hívja fel a figyelmet, melyek mind szépek és újak, a lipcsei húsvéti vásárkor vette őket. A következő év tavaszán (1776. március 12) – féléves késéssel – megkapta a második részletet is; a *Le monarque accompli*-t és a *Décameron français*-t azonban nem tudta megszerezni. Az elsőnek nyomását betiltották, a másodiké pedig még folyik, s az ára is magasabb lett, ezért azt ajánlja, hogy Ráday válasszon katalógusából a két mű árának, – 2 fl. 30 kr., ill. 4 fl. 30 kr., összesen 7 fl. – megfelelő értékű könyvet.

1777 márciusának elején (március 10) Löwe az általa kiadott Horányi: *Memoria Hungarorum* harmadik, tehát utolsó kötetét⁶⁰ rögtön a nyomdából kikerülése után megküldte Rádaynak Kuneth nevű⁶¹ ismerőseivel. Az érte járó összeg – 11 fl. – kifizetését azzal a 150 forinttal kéri, mely még az elmúlt év októberében esedékes lett volna, az 1775. augusztus 31-én vett Graevius: *Thesaurus Italiae*⁶² című mű árának második részleteként. Kuneth, aki visszatért Pozsonyba, vállalkozott az összegnek Löwe kezéhez juttatására. Ráday azonban úgy emlékezett, hogy Mihályfalvi ágens által egész 300 fl-nyi tartozását rendezte Löwénél még 1776 folyamán. A kereskedő ezért 1777. április 11-én csatolja leveléhez Ráday nála lévő kötelezvényét, s felhívja figyelmét, hogy ő csak 150 forintról adott ellennyugtát. Megrendelője mégis tovább késlekedett a fizetéssel, s Löwe még augusztus 21-én is kéri a 161 forint tartozás rendezését. 1778 nyarára (1778. július 2) ez a kellemetlen félreértés lezáródott. Júliusban a kereskedő a Ráday által megrendelt, de még le nem küldött könyvek útnak indításáról ír, melyekhez legújabb katalógusát is csatolta. Arról szintén értesíti péceli üzletfelét, hogy az *Histoire Générale de la Chine*⁶³ hat kötete már kijött, s ezzel teljes is, ebben azonban tévedett Löwe, mert 1783-ig még hat kötet jelent meg. A *Cheffs d'oeuvres dramatiques*-ból⁶⁴ azonban csak egy hagyta el a nyomdát. Löwének a következő két évben írt levelei – hiszen bizonyára levelezhetett Rádayval 1778 nyara és 1780 tavasza között is – elvesztek. A ma meglévőkhöz közül az utolsó 1780. március 11-én kelt; ebben azt kéri, hogy Ráday a még fennálló 59 fl. 20 kr. tartozását egy pozsonyi kereskedővel küldje meg neki a következő vásár alkalmával, mert ő nem tud Pestre lemenni.

1780 és 1783 között Ráday unokáinak nevelője, Szerentsi Nagy István intézte a vásárlásokat Anton Löwénél. A pozsonyi kereskedő ezekben az években is nagyobb mennyiségű könyvet szállított Pécelre; így 1781 folyamán 26 művet, 66 kötetben, 264 forint 51 krajcárért.⁶⁵ Ebből az összegből 1782. június 17-én 200 forintot Szerentsi Nagy készpénzben fizetett ki, a maradékot azonban még 1784 januárjában is követeli Löwe (január 12). Szerentsi Nagy járt utána az *Allgemeines Kirchenrecht bey der Evangelischen Confessionen*⁶⁶ című munkának, mely nem volt ugyan raktáron a kereskedőnél, de megrendelte és érkezését várta (1782. június 17). Két hónappal később (1782. augusztus 21) jelenti, hogy megvan Löwénél

⁵⁹ Amsterdam, 1773 (jelzete: 0,3758)

⁶⁰ Jelzete: 0,2769/3

⁶¹ Nevét a lexikonokban nem találtam.

⁶² GRAEVIUS, Johann G., *Thesaurus antiquitatum et historiarum Italiae*. I–X. köt. Leyden, 1725. (jelzete: 0,152)

⁶³ *Histoire générale de la Chine, ou annale de cet empire*. Paris, 1777-1783. (jelzete: 0,110)

⁶⁴ Hasonló című munkát a könyvtár régi katalógusaiban nem találtam, Graesse említ egy művet: *Chefs-d'oeuvres des théâtres étrangers* címmel, mely Párizsban, 1722-23-ban jelent meg.

⁶⁵ A számlára írt művek közül ki kell emelnem a következőket: *Commentaire historique sur les oeuvres de l'auteur de la Henriade*. Neuchâtel, 1776. (1 fl-ért, jelzete: 0,5746) *Les nouvelles découvertes de Prusse*. Paris, 1781, ára 5 fl 30 kr volt (jelzete: 0,2802); ROBERTSON, William, *Histoire de l'Amérique*. I–IV. Köt. Amsterdam, 1778, 6 fl 30 kr-ba került (jelzete: 0,85); VOLTAIRE, *Histoire littéraire*. I–VI. köt., 10 fl-ért; a cím nyilván téves, mert Voltaire ilyen című művéről sem a lexikonok nem tudnak, sem a könyvtári régi katalógusban nem fordul elő.

⁶⁶ Szerzőjét nem említi, a könyvtár anyagában pedig tárgyi címszó alatt nincs felvéve.

Johann Nösselt *Anweisung* című művének⁶⁷ 1780-i kiadása. Az elmúlt októberben megvette ezt a munkát Rádaynak, de nem tudja, ugyanez a kiadás volt-e. Ebben van lajstrom is és a címlap szerint második, javított kiadás; drágán adja a kereskedő, 2 fl-ért. Kéri hát Rádayt, írjon, szüksége van-e erre könyvre.⁶⁸ Íme, a pozsonyi gyűjtésnél is láthatjuk, amit a bécsinél több példával fogok illusztrálni, hogy Ráday külön figyelemmel kísérte egyes művek kiadásait, s ha lehetett, mindegyiket igyekezett megszerezni könyvtárába.

Mindezek az adatok bizonyítékai annak, hogy Ráday és Löwe 1775 és 1783 között állandó kapcsolatban álltak, s a nagy könyvgyűjtő évi 2–300 forintnyi összegben vásárolt a pozsonyi kereskedőnél. Érdekes megfigyelnünk, hogy a német teológiai irodalom mellett Ráday szinte kizárólag francia szépirodalmat vásárolt Löwétől. Ez a tény nemcsak a gyűjtő franciás műveltségét és a francia irodalom iránti érdeklődését mutatja, hanem Löwe szélesebb beszerzői körére is utal, hiszen e műveket külföldi vásárokon, elsősorban Lipcsében – mely Frankfurt után a németországi könyvkereskedelem központja volt, – talán közvetlenül francia kereskedőktől, vagy nagyobb német cégektől szerezte be. Hazai könyvkereskedelmünk fejlődését a század első felében fennálló helyzettel szemben, a pesti kereskedők tevékenysége mellett, a pozsonyi tevékenységén mérhetjük le, s Löwének a lipcsei vásáron keresztül a nemzetközi kereskedelembe kapcsolódását ennek egyik jeleként tekinthetjük. Mégsem mondhatjuk el, hogy Löwe a külföldi bizományi, s ugyanakkor kiadással is foglalkozó kereskedőkkel összehasonlítható üzletember lett volna. Üzlete a cenzúra és az elmaradott hazai gazdasági és műveltségi viszonyok által szabott korlátok között, kis tőkeerővel és nagyobb vásárlóközönség hiányában, távolról sem érthette el a külföldi szortimenterek forgalmát; piacot számára elsősorban a vásárok jelentettek, s csak ritkán akadt olyan vevőre, mint Ráday.

Újságok – „novellák” – előfizetéséről Pozsonyból mindössze egy híradás maradt számunkra. Ez azonban fontos, mert a magyar felvilágosodás irodalmának egyik zengéjére vonatkozik, egyben utal Ráday érdeklődő szeretetére, mellyel új erőre kapó művelődésünk bármelyik friss termékét megszerezte gyűjteményébe. Szerentsi Nagy 1783. február 2-án jelenti, hogy a *Magyar Hírmondót* prenumerálta. Ebben az időben vette át a lap szerkesztését Ráth Mátyástól Barcafalvi Szabó Dávid s Szerentsi Nagy nála biztosította a már előzőleg (1780–1783) megrendelt lap továbbküldését Pécelre. A bécsi beszerzésekkel kapcsolatban pedig látni fogjuk majd, hogy Ráday a *Magyar Kurirt* és a *Hadi és más nevezetes történeteket* is járatta, így gyűjteményét a legfrissebb magyar hírlapirodalom is kiegészítette.

A pozsonyi gyűjtéssel kapcsolatban utoljára beszélni kell arról a közvetítő szerepről, melyet ez a város a péceli gyűjtemény kialakulásában játszott, továbbítva a postát és a szállítmányokat Bécs és a többi külföldi piac felől Pestre, ill. Pécelre, vagy viszont. Ide kapcsolódó adatokat már az 1730–1740-es évek folyamán is találunk Szászky-Tomka János leveleiben, midőn tulajdonképpeni gyűjtés itt még nem folyt.

Szászky-Tomka 1694. szeptember 7-én született Zólyomban. Tanulmányait Rozsnyón, Besztercebányán, Győrött és Pozsonyban folytatta, majd 1719 és 1721 között a jénai egyetemen. 1721 őszén tért vissza, s Győrben lett rektor. 1732-ben a pozsonyi evangélikus líceumhoz vitték tanárnak, ahol 1747-től mint rektor vezette az intézetet. Pozsonyi működése alatt Rádayval állandó összeköttetésben állt, s mint megbízottja járt el különféle ügyekben. 1760-ban lemondott hivataláról, s meghalt 1762-ben. Nagy jelentőségű és merész lépése volt az, hogy már 1734-ben megkezdte Magyarország történetének tanítását és magyar önképzőkört alakított. A történelem, de elsősorban a földrajz terén szerzett kimagasló érdemeket; írói munkásságával az ébredő magyar szellemi és tudományos életet szolgálta.⁶⁹

Rádayt nagyon tisztelte s úgy tartotta, hogy osztályának oly kiemelkedő tagja, amilyent Magyarországon mást nem is találni, hiszen inkább Minervát, mint Dianát követi (1734. február 13). 1734 karácsony estéjén írott levelében bizonyos németországi könyvek Bécsbe érkezéséről, s a brucki vámon való átjuttatásuk nehézségeiről ír.⁷⁰ Bizonyos, a másfél éves időköz ellenére, hogy itt a Ráday Gedeon által

⁶⁷ NÖSSELT, Johann August, *Anweisung zur Kenntniss der besten allgemeinen Bücher*. Leipzig, 1780.

⁶⁸ A könyvtárban a műnek említett 1780-as, második kiadása van meg (jelzete: 0,2119), ezt tehát Ráday Löwétől Szerentsi Nagy révén szerezte be. Szerentsi 1781 októberében bizonyára Nösselt egy másik munkáját (*Verteidigung der Wahrheit und Göttlichkeit der christlichen Religion*. Halle, 1769.) küldte le, mely a könyvtárban ma is megtalálható.

⁶⁹ Szinnyei, XIII. 28. h.; MARKUSOVSKY Sámuel, *A pozsonyi ág. hitv. lyceum története*. Pozsony, 1896. 55. p.

⁷⁰ A levélnek e részlete oly jellemző és érdekes, hogy szükségesnek látom közölni: „Ex schedis Seydelio Villardianis cognosces, Spectabilis Domine, non solum eas, Paullo Gyöngyösi esse exsolutum, sed omnino rem librariam

berlini és Odera–Frankfurt-i tanulmányai alatt vásárolt könyvekről van szó; erre mutat, hogy a szállítmány Boroszlón keresztül érkezett Bécsbe, azon az úton, amelyen egy évtizeddel előbb a pénz- és borküldeményeket az Odera-Frankfurtban tanuló fiatal Rádayhoz juttatták. Sőt, emellett bizonyított Gyöngyösi Pálnak, az Odera–Frankfurt-i egyetem professzorának szerepe is. Ráday bizonyára megkapta Seydel értesítését az érmék és könyvek Bécsbe érkezéséről, melyeket Straub kereskedő mellett Szilágyi is gondjaiba vett s tovább irányított Pozsony felé, ahonnan Szászky-Tomka juttatta őket helybeli fuvarosokkal Pestre. Szászky-Tomka közvetítő szerepére jellemzőek azok a sorai, melyekben jelzi Franckenberg *Herold* című könyvének⁷¹ vételét, melyet Monath bécsi kereskedő küldött le hozzá, árát nem tudta, de hírek szerint 10–12 forintba fog kerülni (1735. szeptember 15), vagy nyugtazza a Ráday megbízottjától egy másik bécsi könyvkereskedő és kompaktor számára felvett 20 forintot (1736. január 12.), melyet ő továbbított. E levelekben 1735 őszén s a következő év telén nagyszombati könyvekről ír, ezeket talán ő szerezte meg barátjának. Egy részüket a kompaktor késése miatt csak Szent Mihály napjára ígéri, amikor a Podmaniczky fivérekkel le tudja küldeni a csomagot, a többit pedig, mind oktáv nagyságú, sértetlen és kötött művek, 1736 januárjában juttatta el Pécelre.

Szászky-Tomka levelei értékes adatokat nyújtanak annak meglátásához, hogyan értékelték a kortársak Ráday költészetét, s igen fontos adalékkal járulnak a péceli könyvtárnak a kor tudományos életében és az akkori művelődésben játszott szerepéről alkotott képünkhöz is. Ide vonatkozó megjegyzéseire az utolsó fejezetben térek ki.

Nagy István pozsonyi ágensségének ideje alatt nemcsak az ottani beszerzéseket intézte, hanem Szászky-Tomkához hasonlóan közvetített az akkor már legfontosabb beszerzési hely, Bécs, és a Pécelen élő gyűjtő között. Különösen így volt ez 1761 elején, midőn Nagy Sámuel még nem tartózkodott állandóan a császárvárosban, s Nagyl István Pozsonyból felutazgatva járt el ott Ráday megbízásaiban. 1761 elején (1761. január 13) például azokat a Pozsonyba érkezett könyveket továbbította, melyeket az elmúlt év folyamán a péceli gyűjtő maga vett Herinnes bécsi könyvkereskedőnél.

A könyvek szállításánál a pozsonyi beszerzők is barátokat és ismerősöket vettek igénybe. Ilyenek sűrűn akadtak, hiszen Pozsony és Pest között nagy volt a forgalom. Így 1766 augusztusában Teleki Ádám gróf tiszttartója által juttatott le egy szállítmányt Nagy István (1766. augusztus 22), 1783 februárjában pedig Szerentsi Nagy használta fel „Benczur urat”⁷² a Ráday által parancsolt könyvek leküldésére (1783. február 2).

c) Pest és a többi magyarországi részek

A könyvtár gyarapodása szempontjából Pest szerepe a század hetvenes éveiben egyszerre megnőtt, az innen származó anyag jelentősége Ráday Gedeon életének utolsó két évtizedében magasan felülmúlja akár az Erdélyben, akár Pozsonyban vagy a többi magyarországi részekben beszerzett munkákat. Ez a tény természetesnek tűnik, hiszen a rohamosan fejlődő Pest általában növekvő szerepet játszott az

etiam per Vratislaviam Vindobonam esse adlatam, ubi, non minus Straubius bibliopola, quam Szilagyus amicus noster, curam eius diligenter habent. Eam ego, ubi censorum ungves effugerit: ope aurigarum Posoniensim, in Hungariam devehendum existimaverim, qua in re multum servire potero illustri Domino. Dicit nequit, quantopere Pruckiensis in optimos quosque libellos saeviant. Praeterquam enim quod universa res libraria Georgii Pastoris de Megyaszó et Stephani Szoboszlay Pruckini intercepta, penitus interiit: nuper admodum etiam in eodem itinere, Holosii condam rectoris scholae lauriensis, libelli omnes, quos secum ex Hollandia advexerat, publicati sunt. Caute igitur nobis agendum erit, ne quid intertrimenti per injuriam experiamus. Sumptus, partim in transmutationem pecuniae, partim in rei librariae transportationem impensi, prout ex syngrapha mercatorum constat ad florenos 21 et erucigeros 52 extenduntur.” E részlet is egy adalék a magyarországi cenzúra 18. századi történetéhez s világosan mutatja ennek bénító szigorát. Megyaszy György, Lévy Sámuel és Szoboszlai István esete, akiknek könyveit 12 esztendeig tartotta vissza a revízió, már eddig is ismeretes volt. Ld. SCHERMANN, i.m. 28. p. és FINÁCY Ernő, *A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában*. Bp., 1899, 67. p.

⁷¹ FRANCKENBERG, Friedrich Leutholf, *Europäischer Herold...* Leipzig, 1705. (jelzete: 0,2933)

⁷² Bizonyára Benczur Józsefre (1728-1784), az evangélikus iskolaigazgatóra vonatkozik ez az utalás, aki 1776-ban pozsonyi tanácsos lett, 1784-től pedig a Kamara alkalmazásában állt. SZINNYEI, I. 813-814. h.

ország gazdasági és kulturális életében, amint ezt a történettudomány legújabb eredményei is bizonyítják. Gárdonyi Albert kutatásai nem hagynak kétséget a felől, hogy a 18. század második felében Pest a könyvkereskedelem központja is volt, s itt, az ország szívében alakult ki a hazánkban egyedül számbajövő könyvpiac. Érthető tehát, hogy a közeli Pécelen lakó, de igen sokszor pesti házában tartózkodó Ráday vásárlásainak jórészt a pesti kereskedőknél, elsősorban a Weingand és Köpff cégnél bonyolította le. Ezekkel közvetlenül tudott tárgyalni, rendeléseinek leadását, kívánságainak vagy kifogásainak elmondását, a vételár kifizetését személyesen intézte el, s csak akkor bízott meg valakit maga helyett, ha beteg volt, vagy Pozsonyban és Bécsben tartózkodott.⁷³

Éppen ezért a pesti beszerzésekre vonatkozólag nagyon kevés levéltári anyag maradt fenn. Idevágó levelezést, beszámolókat, feljegyzéseket egyáltalában nem találunk, – egyedül az egyes cégek, legnagyobb részben a Weingand és Köpff számlái, elszámolásai azok, melyek alapján képet formálhatunk a pesti kereskedőktől Pécelre került könyvanyag mennyiségéről és minőségéről.

Pest város első, önálló könyvkereskedője az 1748-ban letelepedett Mauss János Gellért volt. Ráday kapcsolatban állt vele, s az ötvenes évek folyamán többször vásárolt tőle. Erre utal Maussnak egy 1753-ból és egy 1758-ból való számlája. Ezek nem mutatnak nagyobb vásárlásokra, – 1753-ban 43 fl. 22 kr.-t fizetett neki Ráday, ezenkívül előlegezte a *Hispania illustrata*⁷⁴ árát, 40 forintot; az 1758-as számla pedig mindössze 8 fl. 37 kr.-ról szól. A Mausstól beszerzett művek, éppúgy mint a Löwe üzletéből származók, nagyrészt franciák. Található közöttük egy 12° nagyságú *Oeuvres de Molière*,⁷⁵ hasonló nagyságban *Oeuvres de Destouches*⁷⁶ és az *Essai sur l'histoire des belles lettres* című munka.⁷⁷ Külön ki kell emelni a Ráday könyvészeti érdeklődésére jellemző műveket: így a *Conseils pour former une bibliothèque-et*⁷⁸ és a latin *Relationes de libris novis*⁷⁹ egy-két évfolyamát. Nollet *Leçons de physique*-je⁸⁰ a természettudományokat képviseli a Mauss-féle könyvek között, Cicero *Epistolae* és *Orationes* című munkái,⁸¹ Justinus és Ovidius⁸² pedig a klasszikus irodalmat. Az egyetlen magyar vonatkozású mű egy Janus Pannonius kötet.⁸³ Mauss

⁷³ Pl. 1782. március 27-én a pesti ügyvéd Sárói Szabó Sámuel (1794-95-ben a magyar jakobinusok perében egyike a védőügyvédeknek), kérte meg, hogy a Bibliopolának fizessen ki 100 tallért. Sárói Szabó április 26-i válaszában biztosította Rádayt, hogy az összeget már régen letette; valóban, a Weingand és Köpff cég feljegyzése bizonyítja, hogy Sárói Szabó 1782. április 3-án 150 fl-ot Ráday számlájának törlesztésére befizetett. A Weingand és Köpff cég, valamint Mauss könyvkereskedő elszámolásai megtalálhatók a RLt. 228. fasc.-ában.

⁷⁴ *Scriptores variae Hispaniae illustratae seu rerum urbiumque Hispaniae*. Frankfurt, 1603. (jelzete: 0,544)

⁷⁵ MOLIÈRE, Jean Baptiste, *Oeuvres*. I–VI. köt. Paris, 1773, de nem 12°, hanem 8° nagyságú. (jelzete: 0,2770)

⁷⁶ DESTOUCHES, Philippe Néricault, *Oeuvres*. I–IV. köt. Amsterdam-Leipzig, 1755. (jelzete: 0,2465)

⁷⁷ Ilyen címen nem található sem a könyvtár katalógusában, sem a bibliográfiákban. Bizonyára a szerző nevét, a korabeli szokás szerint, nem tüntették fel a számlán.

⁷⁸ FORMEY, Jean H. Samuel, *Conseils pour former une bibliothèque peu nombreuse, mais choisie*. E mű az 1753-as listán olvasható, tehát az akkortájt megjelent első kiadást vette meg Mausstól Ráday. Ma a könyvtár anyagában a 3. és 4., 1755-ös és 1756-os berlini kiadások vannak meg. (0,2842 és 0,299)

⁷⁹ Göttingában jelent meg, Johann David Michaelis, a *Göttinger Gelehrter Anzeiger* főszerkesztőjének gondozásában; a könyvtár anyagában az 1752-től 1755-ig való évfolyamai találhatók, 0,4345 jelzet alatt.

⁸⁰ NOLLET, Jean-Antoine, *Leçons de physique expérimentale*. I–VI. köt. Paris, 1753-1764. (jelzete: 0,2147)

⁸¹ Mindkettő több példányban megvan a könyvtárban, így nem lehet megállapítani, melyik a Mauss-féle szerzemény.

⁸² Mind Justinus, mind Ovidius művei közül több is található a katalógusban, némelyik két-három példányban, tehát itt sem állapítható meg, hogy melyikről van szó.

⁸³ JANUS PANNONIUS, *Poematum elegiarum et epigrammatum libri III*. Buda, 1754. Az említett művek közül MOLIÈRE és DESTOUCHES munkái s az *Essay sur l'histoire...* című mű 6-6 fl-ba, FORMEY *Conseils pour former une bibliothèque* 24 kr-ba, míg a *Relationes* egy kötete 2 fl 45 kr-ba került. NOLLET munkájáért 8 fl 30 kr-t, CICERO és OVIDIUS műveiről együtt 3 fl 54 kr-t, JUSTINUSÉRT 1 fl-ot, JANUS PANNONIUSÉRT pedig 36 kr-t fizetett Ráday.

könyvanyagára a számlákon feltüntetett műveknél sokkal jellemzőbb egy lista,⁸⁴ melyet Ráday saját kezével írt, s a pesti kereskedőnél kapható könyveket tartalmazza. Ezen elsősorban latin nyelvű és tudományos művek olvashatók, szakok szerint csoportosítva.

A pesti kereskedők közül a péceli gyűjtő főszállítója a Weingand és Köpff cég⁸⁵ volt. Az akkori Pest legnagyobb könyvárusai, mint ügyes üzletemberek, széles külföldi összeköttetésekkel rendelkeztek, s éppúgy szolgálatára tudtak lenni a fejlett ízlésű és szisztematikusan gyűjtő megrendelőnek, mint a bécsi nagy cégek. A hetvenes évek elejétől a nyolcvanas évek közepéig valóban nagy mennyiségű könyvet szállított ez a cég Rádaynak, s Weingand, az egyik társtulajdonos, méltán mondhatta Komjáti Ábrahámnak, Kazinczy nevelőjének, hogy „Rádaytól magától annyit véve be, mint vásárlóitól egyetemben.”⁸⁶ A ma is megtalálható elszámolások egy része egy ívrét nagyságú füzetbe van beírva, mely a következő címet viseli: „Verzeichniss deren Bücher, die (:Titl:) Hr. Gedeon v. Rada aus der Weingand u. Köpffschen Buchhandlung erhielt. 1776.” Ennek feljegyzései az 1775. november 9. és 1784. április 8. közötti időből valók, míg a többiek a levéltári anyag rendezésekor a legkülönbözőbb állagokból, szétszórta kerültek elő. Ezek alapján el lehet készíteni az összesítést Rádaynak Weingand és Köpffnél tett vásárlásairól:

1774	9 mű	29 fl.	(csak a március 5-i és május 30-i vásárlás)
1775	110 mű	322 fl. 53 kr.	
1776	96 mű	389 fl. 05 kr.	
1777	124 mű	524 fl. 11 kr.	
1778	96 mű	362 fl. 35 kr.	
1779	82 mű	312 fl. 32 kr.	
1780	79 mű	335 fl. 47 kr.	
1781	50 mű	203 fl. 16 kr.	
1782 ⁸⁷	41 mű	156 fl. 09 kr.	
1783	34 mű	117 fl. 10 kr.	
1784	23 mű	108 fl. 05 kr.	
1785	8 mű	18 fl. 36 kr.	(április–május)
Összesen:	762 mű	2850 fl. 10 kr.	

Weingand és Köpff könyvanyagának profilja a cég nyomtatott katalógusaiból ismeretes, így nem tartom szükségesnek az elszámolásban szereplő művekről részletesebben beszélni; csak azokat emelem ki a több száz kötetre menő anyagból, amelyek a gyűjtő érdeklődésére jellemzőek. E pesti könyvkereskedésből a péceli gyűjteménybe került könyvek igen változatos képet nyújtanak; zömükben latin és német nyelvűek, de van közöttük sok francia is. Ha szakok szempontjából nézzük őket, akkor meg kell állapítanunk, hogy teológiát és tudományos műveket éppúgy találunk közöttük, mint szépirodalmat, vagy a klasszikusok sokféle kiadását. Weingand és Köpff szállította Rádaynak – és ez természetes is – az akkori hazai latin nyelvű

⁸⁴ RLt. 227. fasc.

⁸⁵ GÁRDONYI, 1930, i.m. 18. és köv. p.

⁸⁶ KAZINCZY Ferenc, *Magyar Pantheon*. Bp., év. n. 26. p.

⁸⁷ A Weingandéktól beszerzett művek csökkenő száma Ráday anyagi nehézségein kívül azzal is magyarázható, hogy a 80-as évek elején a gyűjtő több száz forintba rúgó összeget fizetett a pesti cégnek az általuk közvetített, s a leydeni Schultens aukción és az ottani Luchtmans cégtől beszerzett könyvekért. 1782 folyamán például 650 ft-ot könyvelt el Weingand és Köpff ezen a címen.

tudományosság, elsősorban a történészek munkáit; így pl. Wagner *Analectái*⁸⁸ Katona *Historia criticáját*,⁸⁹ vagy Pray különféle értekezéseit;⁹⁰ de ott láthatók ezeken a listákon Bessenyei Györgynek a felvilágosodás szellemét lehelő művei is: *Filosofia*, *Hunyadi János*, *Anyai oktatás* és a *Társaság*.⁹¹ E cégtől szerezte be Ráday Riccoboni *Histoire du théâtre italien*⁹² című munkáját, mely ma is unikum hazánkban; Voltaire *Henriade*-jét,⁹³ Helvétius *Oeuvre*-jét,⁹⁴ tehát a forradalmat előkészítő francia irodalom jeleseinek műveit; hiányos munkák kiegészítéseit és folytatólagosan megjelenő sorozatok, mint az *Allgemeine Deutsche Bibliothek*⁹⁵ vagy a különféle magazinok újabb darabjait. A pesti könyvkereskedelem korai szakaszának e kiemelkedő képviselői külföldi vásárlásokat is bonyolítottak le Ráday számára, így a leydeni Luchtmans testvéreknél,⁹⁶ akiknek a Weingand és Köpff cég közvetítésével 1779 és 1780 folyamán 1475 fl. 29 kr.-t fizetett ki Ráday, elsősorban a Schultens⁹⁷ aukción vásárolt könyvek ellenértékéért.

A Weingand és Köpff cég mellett megrendelője volt Ráday Strohmayer Ignácnak is,⁹⁸ aki az 1730-as évek végén nyitott Pesten üzletet. Gárdonyi Albert megállapítása szerint⁹⁹ midőn a cég csődbejutott, a péceli gyűjtő bizományi követeléssel jelentkezett. – A levéltári anyagban mindössze egy számla utal Ráday és Strohmayer kapcsolatára; 1789. október 12-én 33 fl. 30 kr.-nyi összeg kiegyenlítését nyugtázza a kereskedő a július 24-én és augusztus 6-án vásárolt könyvek áráképpen, melyek közül Mirabeau munkái¹⁰⁰ a legérdekesebbek. Meg kell állapítanunk tehát, hogy e könyvkereskedőnek, aki a titkos rendőrség besúgója volt,¹⁰¹ szerepe nem jelentős a péceli könyvtár kialakulásában.

Hazánk más helyein, elsősorban a Felvidéken, többször gyűjtöttek könyveket a péceli bibliotéka gyarapítására, de mindig csak esetlegesen és egyes személyekhez kapcsolódva. Ezeket az elszórtan

⁸⁸ WAGNER Károly, *Analecta Scepustii*. I–IV. köt. Wien, 1774–1778. (jelzete: 0,2811) Az első és második kötetért 4-4 fl-ot, a harmadikért és negyedikért egyenként 2 fl 80 kr-t kért a Weingand és Köpff cég.

⁸⁹ KATONA István, *Historia critica primorum Hungariae ducum*. Pest, Weingand és Köpff kiadása, 1778. (jelzete: 0,2708)

⁹⁰ PI. *Dissertatio historico-critica de Sancto Ladislao*. Pozsony, 1774, 1 fl-ba került (jelzete: 0,4680), vagy *Dissertationes historico-criticae in annales veteres Hunnorum, Avarorum et Hungarorum*. Wien, 1775, ára 2 fl 45 kr volt (jelzete: 0,2838)

⁹¹ A filozófus. Hely nélkül. 1777, 1 fl 30 kr; *Hunyadi János élete és viselt dolgai*. Wien, 1778, 15 kr; *Anyai oktatás* Wien, 1777, 15 kr; és *Egy magyar társaság*. Wien, 1777, 18 kr; Bessenyeinek ezeket a műveit több más munkájával együtt Ráday egybekötötte; a kötet jelzete: 0,3354.

⁹² RICCOBONI, Lodovico, *Histoire du théâtre italien*. Paris, 1731, 7 fl 8 kr. (jelzete: 0,5659)

⁹³ *Henriades libri X*. Mannheim 1775, 1 fl 36 kr. (jelzete: 0,4318)

⁹⁴ HELVÉTIUS, Claude Adrien, *Oeuvres complètes*. I–V. köt. London, 1777–1778. (jelzete: 0,5449)

⁹⁵ *Allgemeine deutsche Bibliothek*. Berlin-Stettin 1765–1784. A könyvtár anyagában 61 kötete van, 12 kötet függelékkal (jelzete: 0,333)

⁹⁶ Jordan Luchtmans (1652–1709) 1683-ban alapított könyvkereskedést Leydenben. 1708-tól fia, Samuel, 1755-től unokái, Samuel és Johann vezették tovább. 1814-ben átvette Brill, kinek kereskedése még ma is virágzik. *Löffler-Kirchner*, II. 373. p.

⁹⁷ Rávonatkozó életrajzi adatokat a lexikonokban nem találtam.

⁹⁸ GÁRDONYI, 1930, i.m., 35. p. Rádayt mint Strohmayer megrendelőjét, Barkóczy, Prónay, Csáky, Szathmári, Puky, Verseggy, Schaffrath, Sinai, Ráckevei és Budai Ézsaiás mellett említi, s ezt a megjegyzést teszi: „Ezek közül egyik sem érdeklődött magyar könyvek iránt, s úgy látszik, hogy e korban a nagy Széchényi Ferenc volt az egyedüli, aki a magyar könyvek gyűjtésére gondot fordított.” E kijelentés téves voltát ez a tanulmány is bizonyítja.

⁹⁹ *Ibid.*, 32. p.

¹⁰⁰ MIRABEAU (Riqueti), Honoré Gabriel, *Histoire secret de la Cour de Berlin*. I–III. köt. h. nélkül. 1789, 3 fl 45 kr. (jelzete: 0,3506) és *La vie de Frédéric II*. I–VII. köt. ára 9 fl volt; ma nincs meg a könyvtár anyagában.

¹⁰¹ KÓSA János, *Pest és Buda elmagyarosodása 1848-ig*. Bp., 1937, 228. p.

jelentkező beszerzéseket tekintjük át röviden, mert ha nem is lényegesek a gyűjtemény gyarapodásának szempontjából, a gyűjtőre és a gyűjtés gondosságára, széleskörűségére jellemzőek.

Ráday felhasználta könyvbeszerzésében családjának tagjait, vagy az egyes birtoktesteket vezető gazdatiszteket is. Midőn unokája, Pál – fiatalon, 20 éves korában – az eperjesi kerületi tábla ülnöke lett, megbízta mindenféle régi magyar könyv, elsősorban verseskötetek keresésével. Kézenfekvővé tette ezt Lőcse közelsége, ahol régen a híres Breuer nyomda működött; ennek termékei közül is elsősorban Gyöngyösi és Beniczky munkáinak editio princepei érdekelték: „Minthogy Lőtse hozzátok közel van, reménylem, hogy azon az tájon meg fogod szerezhetni számomra Gyöngyösi munkájának legrégibb lőtsei editióit, úgy mint

1° a *Cariclián* azon editióját, melly még ottan 1700. jött ki,

2° a *Nymfájának*, vagy is Magyar Ország Siralmainak ha lehet az legelső lőtsei editióját, vagy ha az nem lehetne is már található, legalább az lőtsei legrégibb editiói közül valamelyiket,

3° Benyitzkynek az leges legrégibb, sőt ha lehet, az legelső editióját.

Az Gyöngyösi fellyebb nevezett két munkáira azért leszen szükség, hogy Maros Vásárhelyen T. Professor Kovásznai Uram Gyöngyösinek minden munkáit igen szép editióba, és ha lehet, igen correcte akarja kiadni, és az íránt engemet is tudósíttatott. Az Kemény Jánossának és Murányi Vénussának az legrégibb első editiói meg vagynak nállam, hanem az *Cariclia és Nymfa* hibázik a régi editiókból. Ha az fellyebb írt három könyveket kaphatod, és tudósíttasz íránta, az árrokat első alkalmatossággal megküldöm. Generaliter akár mitsoda régi magyar könyvet, kivált a mellyek versben vagynak írva, azon az tájon kaphatók és eladandók lesznek, kedvessen vészem, ha írántok tudósíttasz, minthogy az lőtsei typographia az előtt igen híres lévén, a legjobb magyar könyvek ottan jöttek ki, s talán mostan is még némellyike kapható lesz.”¹⁰²

Az unoka nem nagyon nézhetett utána nagyapja megbízásának, semmi nyoma, hogy valami eredménnyel járt volna kérése. Mindössze egy 1788 őszén írt levelében (1788. október 14) ajánlja házigazdája magyar nyelvű imádságos könyvét, melyet ott nem tudtak használni. Három könyv volt benne összekötve: 1. Huszti István, *Keresztén jószágos cselekedetekkel teljes paradicsomi kertecske* (Kolozsvár, 1658),¹⁰³ Ács Mihály, *Arany lánc*, (Lőcse, 1696)¹⁰⁴ és szintén tőle a *Zengedező mennyei kar*. (Lőcse, 1696).¹⁰⁵ Kérdezi, hogy a kapcsos kötésű, jó állapotban lévő munkáért mennyit ígérhet? Ács fenti két műve megvolt Ráday könyvtárában,¹⁰⁶ de hogy unokája vette-e meg számára, nem lehet eldönteni.

Ráday emberei főként mint a szállítmányok továbbítói működtek,¹⁰⁷ de Fatavits Ferencnek, a Ráday birtokok Sőregen lakó bonorum directorának egyik értesítése a Felvidék északkeleti részén folytatott gyűjtésre utal már 1747-ben, tehát az általunk részletesebben ismert, az ötvenes évek közepén történt vásárlások előtt. Azt írja ugyanis 1747. november 27-én urának – útban borokkal Szentpéterről Pest felé, – hogy 36 könyvet „cum specificatione” elküldött egy zsákban; az áruk megküldésére, amikor Ráday óhajtja, rendel egy embert.

Az ismerősök közül Meskó Sámuel¹⁰⁸ szerzett be „némely jó magyar könyveket” barátja számára;¹⁰⁹ Perliczy János Dániel¹¹⁰ neves orvosdoktor, a Rádayak „házi orvosa”, a *Zuverlässige Nachrichten* 156 részét,

¹⁰² Ráday Gedeon levele unokájához, Pálhoz. Pest 1788. március 30. (RLt/Ráday III. Pál levelezése, 206. fasc.)

¹⁰³ Eperjes, 1788. október 14.

¹⁰⁴ RMK, I, 1524.

¹⁰⁵ RMK, I, 1489.

¹⁰⁶ RMK, I, 1490.

¹⁰⁷ Magyar György ludányi tisztartó 1789. december 14-én például a sági tisztartótól hozzákerült 11 könyv – egy részük vétel, más részük ajándék – Pécelre irányítását jelenti.

¹⁰⁸ NAGY Iván, VII. 437. p.

¹⁰⁹ Levele Rádayhoz. Tartsa 1743. november 21.

12 kötetben¹¹¹ ajánlotta fel (1753. augusztus 16),¹¹² melyet Ráday meg is vett tőle és még további négy kötettel kiegészítette. Perliczy egyébként többször is szerepelt közvetítőként Ráday és Péter Conrad Monath között.¹¹³ Gazur Sámuel,¹¹⁴ a selmecbányai gimnázium rektora, több ízben ajánlott, illetve adott el könyveket a péceli gyűjtőnek. 1753. április 9-i leveléhez csatolta eladásra szánt könyveinek listáját is – ez ma már nincs meg –, s árukat Melius három kötetével együtt¹¹⁵ 13 forintban állapította meg. Ehhez hozzáadva a már előzőleg megvettekért járó 25 fl. 11 krajcárt, Ráday összes tartozása 38 fl. 11 krajcárt tett ki. Úgy látszik, nagy szüksége volt a pénzre, mert 28 forintra engedte le a vételárat abban az esetben, ha Ráday az egészet megtartja magának.

Csapó József,¹¹⁶ Szavojai Jenő herceg jogtanácsosa és hasonló nevű tudós orvosdoktor apja, akivel Ráday még atyja révén lehetett jóbarátságban, arról értesíti (1757. augusztus 26), hogy az „a versekben foglalt magyar Mars”,¹¹⁷ melyre Ráday szeretett volna szert tenni, megvan Komáromban „Kazaj István”¹¹⁸ eötsém uramnál, ki a királyi táblán foglalatoskodik, s Adonyi úrnál¹¹⁹ lakik. Nincs rá adat, hogy Ráday vajjon tőle vette-e meg ezt a művet, mely meg volt a bibliotékájában.

Külön figyelmet érdemelnek Kazinczy Ferencnek Ráday számára tett vásárlásai. Kazinczy kedvében akart járni a „szent öregnek”, eszményképének, s Kassán lakva utánanézett néhány, az ottani nyomdából származó könyvnek, hogy örömet szerezzen vele. 1786 februárjában (február 28) kérte először Ráday Kazinczyt, hogy járjon utána a kassai tipográfiából kijött műveknek. Erdődy Lajos kis munkáját kerestette vele, melyben egy Szepes vármegyei kertét ír le.¹²⁰ Ebből a szerző ajándékozott neki egy példányt, de vagy kölcsönként és ottmaradt, vagy ellopták tőle. Továbbá páter Kaprinai István magyar nyelvű könyvét az Urvacsoráról, in 8vo.¹²¹ Ahogy írta: „A munkátska szép magyarsággal és Chatolicusoknál nem szokott moderációval van írva”. Végül Spangár András jezsuita *Magyar Bibliotheca* című, Kassán 1738-ban, in 4° magyarul kijött művét.¹²² Különösen az elsőre vágott, ezért arra kérte Kazinczyt, hogy ha nem lenne meg a tipográfiában, akkor másoknál nézzen utána, örömmel hajlandó érte többet is adni, csak meglegyen.

¹¹⁰ SZINNYEI, X. 798-801. h.

¹¹¹ *Zuverlässige Nachrichten von den gegenwärtigen Zustände...* E Lipcsében kiadott folyóiratnak I–XVI. kötete (1740-1755) van meg a könyvtárban. (jelzete: 0, 4186)

¹¹² Perliczy sorozata nem volt teljes, hiányoztak a 61. 120. 121. és 122. részek. Ezeket Mauss Gellérten keresztül igyekezett a nürnbergi Monath cégtől megszerezni, ami sikerült is neki. Ez a kis adalék is hozzájárul az első pesti könyvkereskedő működéséről alkotott képünkhöz, melyről még mindig nagyon keveset tudunk.

¹¹³ Ld. Monath Perliczy nevére szóló számláját 1752. április 8-i dátummal, melyen Perliczy megjelölte a Rádaynak rendelt könyveket.

¹¹⁴ SZINNYEI, III. 1057-1058 h.

¹¹⁵ MELIUS JUHÁSZ Péternek, a kálvini irányú reformáció egyik legnagyobb magyar alakjának három műve volt meg a péceli gyűjteményben: *Válogatott prédikációk*, Debrecen, 1563. (RMK, I. 54; RMNy, I. 116); az *1567-es debreceni hitvallás* (RMK, I. 60.; RMNy, I. 229.) és *A Szent Jánosnak tett jelenések... magyarázata*, Várad, 1568 (RMK, I. 69; RMNy, I. 259.) Ma is megvannak, de nem állapítható meg, hogy vajon ezek-e a Gazurtól vett példányok.

¹¹⁶ SZINNYEI, II. 100. h.

¹¹⁷ LISTIUS László, *Magyar Mars avagy Mohách mezején történt veszedelemnek emlékezete*. Wien, 1653. (jelzete: RMK, III.10)

¹¹⁸ KEMPELEN, V. 408. p.

¹¹⁹ KEMPELEN, I. 31. p.

¹²⁰ SZTÁRAY Mihály, *Ujj Sans-soucinak avagy gondnélkül való helynek rövid leírása*. Franciából ford. DIÓSZEGHI ERDŐDY Lajos. Lőcse, 1777.

¹²¹ KAPRINAI István, *Úrnapi bizonyítás*. Kassa, 1770. (jelzete: 0,5993)

¹²² *Magyar könyvtár*. SPANGÁR András kéziratban maradt műve, mellyel Ráday összetévesztette a *Magyar krónika* 1738-as kassai kiadását.

A kassai nyomda könyveinek katalógusát szintén szeretne volna megkapni, még ha a kalendáriummal együtt nyomtatták is ki (1786. február 28).¹²³ Március 7-én Kazinczy értesíti, hogy Spangárt és Kaprinait Landerer ottani tipográfiájában megkapta; sajnos, a nyomdász Erdődy Lajos munkája felől nem tud semmit. Katalógust sem tudott szerezni, mert már 1777 óta nem nyomtattak.¹²⁴ A két munkát Puky András¹²⁵ vitte Pécelre, s ekkor derült ki, hogy Kazinczy Spangár *Magyar Bibliotheca* című műve helyett tévesen *Magyar Chronicáját* küldte el.¹²⁶ Hosszas keresés után sikerült a kassai barátnak Erdődy Lajos munkáját, a *Magyar Sans Souci-t* is megszerezni,¹²⁷ melyet „különös köszönettel” vett Ráday 1787 márciusában (március 2).¹²⁸

A gyűjtés szélesedő körére utal Bartholomaeides Ádámnak,¹²⁹ Ráday lucini intézőjének egy megjegyzése is. Azt írja, hogy „tiszteletes proffessor Bányai ur”¹³⁰ az magyar könyveknek vásárlásokba még nem igen mesterkedett, okát adván, hogy az Urnál lévőknek seriesét még nem vette, melyet óhajtvá várja husvéthi péceli legátustul” (1755. április 22). Ugyanebben a levélben számol be arról is Bartholomaeides, hogy beszélt Pápai Mihállyal,¹³¹ aki ekkor tarcali lelkész volt, bizonyos könyvekről. Pápai, amint egyik Rádayhoz írt, ma már fel nem lelhető leveléből kitűnik, szintén fáradozott a péceli gyűjtemény gyarapításán, s M. Tartzalról¹³² küldött soraiban részben már megszerzett, részben még ezután szerzendő könyvekről tesz jelentést: „Nincs kétségem benne, hogy ... Laszky uram által küldött leveletem és egy paquetben adnectált könyveket, stb. az Ur ne vette volna. Most is, ime küldök egy paquetben egy historiátskát in 4-to és hármat in 8-vo, amellyek a lőtsei Breweriana typographia reliquiái és már ma a hárma igen ritka; a Tzeglédié pedig, noha más nyomtatásból kapható, de nem oly szép tiszta, mint ez.”¹³³ Visolyi Biblia Kassán is vagyon kettő; de az egyik, a melly Igaz úrnál, egy betsületes gombkötőnél vagyon, három levéllel tsak írás által suppléaltatott, a másik egy Szatmári nevű compactornál még hiányosabb. Marcus Aurélius magyarul¹³⁴ vagyon Tussai uramnál; ezt biztam a pataki compactorra, aki fogadta, hogy mentől hamarabb megszerzi.”¹³⁵ A vizsolyi bibliát másfelé is kerestette Ráday, s úgy látszik, nehéz volt ép példányhoz jutnia. Gondosságát, mint gyűjtésének jellemzőjét, Pápai Mihály is ismerte, így nem is próbálkozott a csonka példány megszerzésével. A 70-es évek végén Rádaynak sikerült végre megszerezni a Károli biblia 1599. évi kiadásának egy szép példányát. Szemere László,¹³⁶ aki már régebben kereste Ráday számára, felfedezett egyet Gelléy

¹²³ Közölve: *Kazinczy Ferencz levelezése*, i.m. I. köt. 91. p.

¹²⁴ *Ibid.*, 94. p.

¹²⁵ KEMPELEN, VIII. 440. p.

¹²⁶ KAZINCZY levelezése, i.m. I. köt. 102. és 119. p.

¹²⁷ Jelzete: 0,5842.

¹²⁸ . *Kazinczy levelezése*, i.m. I. köt. 123. p.

¹²⁹ NAGY Iván, I. 211. p.

¹³⁰ Bányai-Szabó István, 1743-tól 1767-ig sárospataki tanár ZOVÁNYI–LADÁNYI, 46. p.

¹³¹ Molnár-Pápai-Tóth Mihály, a híres okkultista, aki 1748-tól 1755-ig volt tarcali lelkész. SZATHMÁRY László, *Magyar alkímisták*. Bp., 1928, 234. p.

¹³² Az M betű talán Mező (Mezőtarcai) rövidítése.

¹³³ Valószínűleg *CZEGLÉDI Istvánnak ... sok szenvedésiről, árestáltatásáról, Posonba ... citáltatásáról és uttyában ... kimulásáról ... íratott siralmas versek*. Lőcse, 1710. (*RMK*, I. 1776) című művéről ír Pápay, mely utóbb hely nélkül, 1760-ban jelent meg. PETRIK, I. 482. p.

¹³⁴ Bizonyára PRÁGAI András, *Fejedelmek serkentő órája, az az Marcus Aurelius császárnak életéről*. Bártfa, 1628 (*RMK*, I. 566; *RMNy*, II. 1400) munkájáról van szó, mely a könyvtár régi jegyzékében is megtalálható.

¹³⁵ PRUZSINSZKY – HAMAR, i.m. 25-26. p.

¹³⁶ Rákóczi brigadérosának, Ráday Pál jóbarátjának unokája. KEMPELEN, X. 118. p.

Józsefnél,¹³⁷ aki „Ígervén arra magát, hogy két aranyozott compactióju bibliát fog küldeni azon visolyi bibliáért, mert az urnak Péczelre fogja küldeni, minthogy azon editio még az urnak bibliothecájában nem volt” (1779. április 19).

Pápai Mihálytól érdeklődött Ráday Szentpéteri Hodor József¹³⁸ orvosdoktor könyvei után is. Szentpéteri Hodor 1752 nyarán Tokajban tartózkodott, így Pápai könnyen értesíthette, hogy ha el akarja adni könyveit, most itt az alkalom, jobb vevőt nem talál sehol. Hodor levélben fordult Rádayhoz, s felajánlotta a neki szükséges munkákat: „Tarczali praedicator tiszteletes Pápai ur ő kegyelme, közölte velem uri levelét az Urnak; mellyben némelly könyveim catalogusáról is emlékezik. Eladó szándékom valósággal nem volt soha eddig, mert könyvek között születtem, nevedtem, és most is tsendesen s boldogul azok között élek, minden világi haszontalan szorgalmatosság nélkül. De mivel egynéhányan szép könyveimet szép szín alatt kikérték s elsikkasztották, így kezdettem gondolkodni: jobb lészen olyan könyveimet pénzen eladni, mellyek nélkül ellehetek, mint mások álnok eltarcsák. Ösmervén penig a Tekintetes Urat, szivesen szolgálhatok egynéhány darabbal; mert az Urnak fáradhatatlan olvasását és élyeli s nappali serénységét, valamint természet szerint tisztetem s tiszteltem elejitől fogva: ugy a jó híreknek minden felé repülő gyors szárnyaira is örömet fűggesztem... E mi Hazánkban, a' mint én tudom, kevesen követik ezeket ugy, mint az Ur; akár a szép munkáknak kiadásokban, minemű szándékban vagyon az Ur magyar Homerus Gyöngyösi István munkája eránt, kinek Kemény János viselt dolgairól írt első editiója¹³⁹ nállam meg vagyon; mint mindenféle válogatott könyveknek össze szerzésekbén, minéműek nállam bőven vagynak, deák és franczia nyelven. Német kevés. Kívánván penig, hogy lsten az Urat üdőről-üdőre, nemzettségről nemzetiségre, Nemzetünknek régi ősi familiájának és szent hitünknek ditsősségére virágzó egészségben s békességben éltsesse...” (1752. június 30). Ráday válaszára írta meg aztán Szentpéteri Hodor azt a nyilatkozatot, mely szerint a Mocsári Lászlónál¹⁴⁰ levő Bartholomaeus Sacchi de Platina, *Historia pontificium Romanorum* című munkát (Köln 1600),¹⁴¹ és Johannes Alsted Herbornban nyomtatott *Thesaurus chronologiae*-jét¹⁴² valamint a Lósi Páltól¹⁴³ Isaak Istvánhoz¹⁴⁴ került folio nagyságú Platináit¹⁴⁵ átadja Rádaynak.¹⁴⁶

¹³⁷ KEMPELEN, IV. 289. p.

¹³⁸ VESZPRÉMI István, *Succinta medicorum Hungarorum et Transsylvanorum biographia*. Leipzig, 1774-1787. I. köt. 182. p.

¹³⁹ Lőcse, 1693. (RMK, I. 1442) E második lőcsei kiadásból még Szabó Károly is két példányt látott a könyvtárban, feltehető, hogy az egyiket Szentpéteri Hodortól szerezte meg Ráday. Az azóta eltelt évtizedek alatt azonban mindkettő eltűnt.

¹⁴⁰ KEMPELEN, VII. 237-240. p.

¹⁴¹ Bartholomaeus SACCHI DE PLATINA, *Historia de vitis pontificium Romanorum*. Köln, 1610. (jelzete: 0,710)

Ezzel végére értünk az országban folyó beszerzések áttekintésének. Meg kell állapítanunk, hogy színes, gazdag kép rajzolódott ki az adatok nyomán, mely nemcsak a gyűjtés változatos formáit és az egész országot behálózó voltát mutatta meg, hanem azt is, hogyan értékelték a kortársak Ráday Gedeon könyvgyűjtését.

¹⁴² Nem található a könyvtár anyagában.

¹⁴³ Ilyen nevű családot sem NAGY Iván, sem KEMPELEN nem ismer.

¹⁴⁴ KEMPELEN, V. 194-195. p.

¹⁴⁵ Bartholomaeus SACCHI DE PLATINA művének a következő kiadásai találhatók meg a könyvtár anyagában: Nürnberg, 1481. (jelzete: I. 143); hely nélk. 1551. (jelzete: 0,1336) és hely nélk. 1664. (jelzete: 0,1490)

¹⁴⁶ A lista Szentpéteri Hodor 1752. július 30-i leveléhez volt mellékelve.

NEGVEDIK FEJEZET

A KÖNYVTÁR RÁDAY GEDEON KORÁBAN

II. RÉSZ

Gyarapodás : Beszerzések Bécsben

a) Megbízott ügynökök

Ráday Gedeon bécsi gyűjtése nem volt minden előzmény nélkül. Apjának, Pálnak is voltak itt összeköttetései, nem annyira a – későbbiekhez képest szerény lehetőségeket nyújtó – könyvpiaccal, hanem az ott működő református egyházi ágensekkel, akik elsősorban a külföldi „novellák” (folyóiratok) Pécelre irányítását intézték. Ebben a korszakban Bécsnek mint a gyűjtés egyik területének szerepe egész jelentéktelen. Jelentősége azonban Ráday Gedeon idejében, már az első évektől kezdve megnő, hiszen a könyvpiaccal való kapcsolatok felvételét megkönnyítette, hogy Ráday első bécsi megbízottja Szilágyi Sámuel volt, a kancelláriai ágens, az előző évek melegsívű barátja és tanuló társa. Utána Nagy István, akinek pozsonyi működéséről már hallottunk, és Nagy Sámuel intézték a beszerzéseket. Nagy István 1756 ősze körül érkezhetett Bécsbe, s az itt folyó gyűjtésnek három éven át ő volt a lelke. Itteni működése határozott vonásokat mutat fel a könyvtár életének szempontjából, lassan kialakulnak mindazok a kapcsolatok, beszerzési források, melyeket Nagy Sámuel már kiépítve vett át. Végeredményben tehát a hatvanas és kilencvenes évek közé eső nagy könyvtári gyűjtésnek az alapvetését látjuk az ő bécsi tevékenységének idején. Az 1760-as évek elejétől Nagy Sámuel, ugyancsak a református egyház kancelláriai ágense vette kezébe a péceli gyűjtő bécsi könyvvásárlásainak lebonyolítását. Az ő több mint három évtizedes működése alatt kétségtelenül Bécs a gyűjtés középpontja, s megállapítható, hogy a könyvtár anyagának tetemes része ebben az időben és a bécsi könyvpiacról került Pécelre. A nyolcvanas években feltűnik a császárvárosban, a gyűjtéssel kapcsolatban, Cornides Dániel alakja is, aki kisebb-nagyobb megbízásokat teljesített, – de a bécsi beszerzések intézése Ráday Gedeon haláláig mégis Nagy Sámuel kezében maradt. Nagy Sámuel, Kocsi Major István püspök unokája, valahol a Dunamelléken született. Debrecenben tanult, ahol a teológiát is elvégezte. Ezután 8 esztendeig Ráday Gedeonéknál, Pécelen volt nevelő. Ez alatt az idő alatt meleg kapcsolat alakult ki közöttük s a család között, amit tükröznek a mély hála és ragaszkodó szeretet hangján írt búcsúzó levelei.

Valószínűleg már 1759 elején otthagyta Pécelt, s 1760 februárjáig Bécsben tartózkodott, előkészítve külföldi útját (1760. január 22). Erre az időre esik első és rövid bécsi könyvbeszerzői működése, melyet kint, Bázelen sem hagyott abba. 1760 februárjában végre sikerült kijutnia; március 1-én beiratkozott a bázeli egyetemre. Egy hosszabb és súlyos betegség után hamarosan, 1760 őszén vissza kellett térnie Bécsbe, ahol orvosi tudományokat hallgatott. Már ekkor – egyetemi hallgató korában – segédkezett Dömjén Gergelynek az agenciális ügyek intézésében, s 1762 májusában, midőn Dömjén halálával megüresedett a magyarországi református egyház kancelláriai ágensének hivatala, Nagy Sámuel is pályázott erre. Őt, Ráday mellett, különösen a tiszántúli egyházkerület támogatta. Ellenfelei voltak Nagylstván, aki hamarosan visszalépett; Türi Sámuel, a maga jó hírnevét „türhetetlensége” és önzése miatt eljátszott erdélyi ágens; Szathmáry Király Pál testőrhadnagy és Dékány Benedek tolcsvai ügyvéd. Ez utóbbi volt a legveszélyesebb, mert a tiszáninnyi kerület, élén Szathmáry Király György főgondnokkal és Csáji Márton püspökkel, feltétlenül ragaszkodott hozzá; éppúgy, mint ahogy a tiszántúliak Nagy Sámuelhez. Hosszas viták, levélváltások, megbeszélések, és kétszeri választás után, 1763 augusztusában közös megegyezéssel vele

töltötték be ezt a tisztelet. Hivatalában 1797-ig maradt, hűséggel és becsülettel látva el feladatát. Működése jelentős a magyar református egyház szempontjából, az agenciális akták tanúbizonyságai annak, hogy milyen odaadással és szeretettel védte a katolikus egyház és a bécsi udvar támadásaival szemben református egyháza érdekeit. Számos emlékiratot írt és adott be a protestantizmus érdekében, közülük napvilágot is látott egy: *Brevis et sincera deductio status religionis evangelicorum, iuriumque ac legalium libertatum eosdem concernentium, divae olim reginae Mariae Theresiae exhibita* címen 1790-ben. Életének utolsó öt évében, 1802-ben bekövetkezett haláláig, Pécelen élt és ott is halt meg.¹

Nagy István mellett Ráday másik bécsi beszerzője, 1756 és 1760 között, Türi Sámuel volt. Nemes családból származott s itthoni tanulmányainak befejezése után külföldön is tanult négy esztendeig. 1757 és 1762 között, tehát Nagy István utódjaként, mint Dömjén Gergely segédje, az erdélyi ügyeket intézte. Midőn 1762-ben Dömjén halála után a magyarországi református egyházak ágensi tisztségét nem sikerült elnyernie, elsősorban azért, mert a magyarországiak nem mentek bele, hogy a két agencya egy kézben egyesüljön, megtartotta az erdélyi ágensséget. Nem tudjuk, hogy erről mikor mondott le; csak annyi bizonyos, hogy 1784–1791-ig királyi táblai ülnök a szebeni táblán.² Hét, Rádayhoz írt levele maradt fenn. Ezek azt mutatják, hogy a péceli gyűjtővel régi ismerősök voltak; természetes tehát, hogy bécsi tartózkodása alatt Türi is vállalta könyvvételi megbízások elintézését. Szükség azonban csak addig volt rá, míg Nagy Sámuel tevékenysége kezdetét nem vette.

Mielőtt a bécsi gyűjtés részleteire, az aukciókon való vásárlásokra és a kereskedőkkel való tárgyalásokra rátérnénk, Nagy Sámuel beszerzői működésének fő jellemvonásait kell áttekintnünk. Megállapításaink a többi, elsősorban bécsi megbízottak tevékenységére is érvényesek és jellemzőek, s hogy mégis egy beszerző – Nagy Sámuel – működésén keresztül mutatjuk be ezeket a vonásokat, annak az az oka, hogy az 1760 és 1790 között folyó bécsi gyűjtés mintegy kiteljesedése az addigiaknak, s a péceli könyvtár gyarapodásának szempontjából ezeknek az éveknek a beszerzései a legszámottevőbbek, s ezekre vonatkozólag szinte a maga egészében fennmaradt a levéltári anyag.

Nagy Sámuel az 1759. év folyamán Bécsben tartózkodva, Nagy István mellett bekapcsolódott Ráday könyvgyűjtésébe, megismerte azokat a kereskedőket, akik Ráday könyveit szállították, s ő is tárgyalt velük. Bázalból való visszatérése után pedig – midőn először Dömjénnek segédkezett az agenciális ügyek intézésében, majd önállóan töltötte be ezt a tisztelet – sok értékes és hasznos ismeretséget kötött, sok neves emberrel került össze, akiknek jóindulatát Ráday könyvvételére vonatkozó megbízásainak teljesítése közben felhasználhatta. A Ráday könyvtár történetének egészére vonatkozólag megállapíthatjuk, hogy a könyvanyag összegyűjtésében a hivataluknál fogva mindenhova bejáratos, örökmozgó ágenseknek kiemelkedő jelentősége volt, amint ezt a pozsonyi gyűjtőkörrel szóló fejezet is bizonyítja.

Ebben a korban éppúgy, mint ma, a könyvgyűjtők és megbízottaik előtt két lehetőség volt, hogy könyvhöz jussanak: aukciók vagy kereskedők révén.³ Az aukciók legalább ugyanakkora szerepet töltöttek be a könyvtár anyagának gyűjtésében, de a kor könyvpiacának életében is, mint a könyvkereskedők. Bécsben ekkor hihetetlenül sok árverés volt, egymást érték hónapról hónapra, s hatalmas forgalmat bonyolítottak le. Meghalt főpapok és főurak, híres könyvgyűjtők, anyagilag tönkrement gazdagok könyveit ütötték dobra, s mivel a császárváros fejlődő könyvpiaca a maga nagy keresletével mind szélesebb körökben ismertté vált, más vidékek gyűjteményeit is idehozták, remélve, hogy magasabb árat érhetnek el értük. Egy-egy nagy könyvtár aukciója napokig tartott; sokszor rétnagyság szerint osztották szét a könyveket, egyik nap a nyolcadokat, a másikon a negyedréteket, a harmadikon a főlíákat vették sorra. Mások azt látjuk, hogy szakok szerint csoportosítva licitálták az árverezendő anyagot. Az egyes csoportok – tehát pl. a quartok, vagy a történelmi könyvek – aukcionálása gyakran több napig elhúzódott. Ha aztán nagyobb számmal maradtak meg olyan munkák, melyek nem keltek el, akkor ezeket a licitáció befejezése után új katalógusba foglalták, s egy-két hónap eltelte után megint dobra kerültek. Minderről világos képet adnak Nagy Sámuel levelei, melyek azt bizonyítják, hogy inkább a rétnagyság szerint való licitálás volt az általános a Mária

¹ ZOVÁNYI, 1914, i.m. 14.

² Életére vonatkozóan ld. *ibid.* Zoványi szerint csak 1759-62-ig volt Dömjén segédje, Nagy István levelei (1757. február 11. és december 27) azonban bizonyítják azt, hogy már 1757-ben is mellette működött. Szebeni táblai ülnökeként emlegetik Aranka György és Zilai Sámuel. (Ld. Ráday Gedeonhoz írott leveleiket, *RLt/RGL*). 14.

³ Az egyesektől alkalmilag vásárolt könyvek mennyisége nem volt számottevő egy nagyobb 18. századi könyvtár gyarapodásában.

Terézia-korabeli Bécs aukcióin. Az aukciókon nagyobb volt a választék, mint a kereskedőknél: különlegességek, régi. kiadások, meghatározott irányban gyűjtők specialitásai szerepeltek a katalógusokban.⁴ Emellett az árak sokkal alacsonyabbak voltak, mint bármelyik cégnél (1761. június 9, 1762. október 8).⁵ Sok könyv néha még az alacsony áron is megmaradt, ezeket egyenként egy másikhoz csatolták, s a vevő kénytelen volt a kívánt művel a hozzácsatoltat is megvenni (dátum nélkül). A ritkaságok, unikumnak számító vagy díszes kiadványok viszont gyakran éppoly drágán mentek el az árveréseken, mint a könyvkereskedőknél. Nagy Sámuel is panaszkodik arról egyszer-másszor, hogy sokat fizetett a licitáción vett könyvekért, mert igen ritka példányok (pl. 1768. március 7.-én).

Ráday mindig nagyon érdeklődött az aukciók iránt, és leveleiben állandóan szorgalmazta Nagy Sámuelnél, nehogy elmulasszon akár egyet is, ahol jó könyvekhez lehet jutni. Erre mutatnak Nagynak azok a megjegyzései, melyekben önmagát igazolja: „Hogy az Ur parantsolattya szerént az itt elő forduló licitációkra szükséges vigyázással legyek: ezen ide accludált ujj katalógus bizonyítja” (1761. június 9). Máskor pedig egy-egy katalógus leküldésével nyugtatja meg Rádayt, „tsupán azért, hogy scrupulusa ne legyen a Tekintetes Urnak, hogy talán valami nagy momentumu könyvek lehettenek benne” (1769. január 5).

Bécs neves könyvárusai⁶ közül Nagy Sámuel többel állandó összeköttetésben állott, s vásárolt náluk a péceli gyűjtő megbízásából. Beszerzéseinek jó része Friedrich Bernharditól és Emerich Felix Badertől származott, akikkel előzőleg Nagylstván is tartotta a kapcsolatot. Ezekkel a kereskedőkkel sokszor csereüzletet kötött Ráday nevében s a megvett könyvekért borral fizetett. A nürnbergi régi híres Monath cég bécsi fiókjánál sokkal kevesebbet vásárolt, mint elődje; ugyanakkor az ő idejében új nevek tűnnek fel Ráday könyvgyűjtésének történetében, melyek egyúttal a bécsi könyvpiac szélesedését, a kereskedők szaporodását is jelzik. Nagyobb mennyiségű könyvet szerzett be Bauertől, a szintén nürnbergi, de Bécsben is üzletet fenntartó kereskedőtől. Lipcsei volt Jahn, aki azonban csak a vásárok alkalmával és meghatározott időszakban tartózkodott Bécsben, így a vele való kapcsolat – mint általában a más városban lakó, a császárvárosban csak fiókot fenntartó kereskedőkkel – sok bajjal és nehézséggel járt. Erre utal egy 1762. február 1-i levél is, amelyben azt jelenti Nagy, hogy a „lipsiai bibliopola” boltját bezárta, így nem tudott egyes könyvek árának végére járni; meg kell várni, míg a következő vásárra eljön. Newenstein üzlete Bécsben volt ugyan, de nem saját maga vezette; Nagy Sámuel mindig üzletvezetőjével, Herinnessel tárgyalt (1762. szeptember 14).⁷ Érdekes, hogy leveleiben Nagy alig említi Johann Thomas Trattner⁸ nevét. Az akkori Bécs legnagyobb könyvnyomtatójának kereskedésében nemigen vásárolt,⁹ s az volt a véleménye a korai kapitalizmus e jellegzetes képviselőjéről, hogy nem érdemes hozzá fordulni, „mivel ő csak cavalléroskodik, az emberei folytattyák minden dolgát” (1768. június 24).

Ezekkel a kereskedőkkel 1761 tavaszától állandó összeköttetésben állt Nagy Sámuel; ebből az időből való levelei jelzik a kapcsolatok felvételét. Tudott velük banni; az a készsége, mely az ágensi hivatal sokszor kényes és nehéz feladatainak elvégzésére is alkalmassá tette, nagy segítségére volt a könyvbeszerzések intézésében is. Már a bécsi gyűjtés megszervezésekor nyilvánvalóvá lett ügyessége és rátermettsége, és hasznos tanácsokat adott Rádaynak. A kereskedő megnyerése érdekében kész volt áldozatokat hozni, csakhogy a fennálló jó viszony zavartalan maradjon: „A lipsiai bibliopolának adtuk volt comissiojába Iszokratész munkáit in folio, mellyet meg is hozott ex editione Stephano görögül s deákul, igen

⁴ Ld. pl. Nagy Sámuel levelét Ráday Gedeonhoz, 1768. november 7. A következő sorokban idézett leveleket szintén Nagy Sámuel írta.

⁵ Az utóbbi levél jelzete: RLt. A. II. 720.

⁶ A lexikonok és a könyvtártudományi irodalom rájuk vonatkozó adatai igen szegényesek. Csak a Monath-céggel kapcsolatban találtam adatokat. (Ld. a könyvtár Ráday Pál koráról szóló fejezet 48. sz. jegyzetét) Trattnerrel Hermine Cloether 1952-ben megjelent monográfiája foglalkozik. Bernhardit a helytartótanács 1775. február 3-i rendelete említi, mely azokat a könyvkötőket sorolja fel, akik az egyetemi nyomdává lett nagyszombati jezsuita nyomda termékeinek értékesítésére megbízatást nyertek. (MKSz, 1944-1946, 162. p.) A többiekre nézve csupán Nagy Sámuel leveleinek egyes megjegyzései állottak rendelkezésemre. 14.

⁷ Levelében Herinnest „Newenstein mindenesének” nevezi.

⁸ CLOETHER, i.m.

⁹ Egyszer ad hírt arról, hogy SOLGERUNE *Bibliothecáját* megrendelte nála (1765. december 28.; 1766. június 14)

szép, de nóták nélkül vagyon. Azonban a licitációban is megvettük ezen munkát ex editione Basileensi cum notis Hieronymi Wolfii, de hogy a comissioinktul ezen lipisai embert el ne idegenítsük, talán nem kellene rajta hagynunk. Különben máskor semmit fel nem fog vállalni."¹⁰ Viszont ezek is hajlandók voltak engedményekre. „Amint oda feljebb említém, ha az Ur quantitást fog venni, az árok után esztendeig is készek elvárakozni, mivel mostani költségeire nézve alkalmatlan volna summás pénzt kiadni” (1762. április 15).¹¹ A polgárosuló Bécs fejlődő könyvkereskedelmének éppúgy arany szabálya volt ez, mint a 19. század már kialakult kapitalizmusának: aki nagy mennyiséget vesz, annak nem kellett egyszerre fizetni. Ráday számára jelentős volt ez az engedmény, mert sokszor késett a fizetéssel, bár pénzzavarai csak a nyolcvanas években váltak valóban súlyosakká. „Quantitást” venni pedig nem esett nehezebbre, hiszen az évente könyvekre költött hatalmas összeg lehetővé tette ezt. Az is kitűnik Nagy Sámuel leveleiből (pl. az 1763. március 22.-én írottól), hogy az idők folyamán kialakult egy állandó könyvkontingens, amelyet Ráday rendelkezése szerint minden esztendőben beszerezett, s ezt csak értékesebb munkákért lépte túl.

Nagy mind a kereskedők, mind az aukciók katalógusait megküldette Rádaynak. A kereskedőként részletenként, betűnként nyomták; Nagy Sámuel amint megkapott egy betűt, az első postával Pécelre juttatta: például a Badernél kapható S betűvel kezdődő nevű auktorok jegyzékét; vagy, röviden, Herinnes F betűjét. Sokszor előfordult, hogy egy aukció katalógusa későn jött ki, pár nap múlva már kezdték a könyvek árverését, így Ráday válasza, hogy milyen könyvek kellenek neki, nem futhatott be idejében. Ilyenkor aztán megtörtént az is, hogy Nagy, aki ismerte megbízója ízlését, nem tudott otthagyni egy-egy különösen értékes vagy különleges művet, s megvette még az utasítás megérkezése előtt. A katalógusok megszerzésében, melyekből nyilván kevés példányt nyomtak, nagy ügyességet tanúsított;¹² ez pedig komoly előnyt biztosított a péceli gyűjtő számára, különösen az aukciókon, hiszen nagy harc dúlt egyes nagy értékű könyvtárak vagy művek körül, és a megbízottak ügyességén múlt, hogy ki szerezte meg a ritka darabokat. Olyan versenytársakkal kellett felvenni a küzdelmet, mint a császári bibliotéka, vagy herceg Liechtenstein, vagy akár a magyar Festetics és Telekiek, akiknek mind sokkalta nagyobb anyagi erő állt rendelkezésükre könyvgyűjtő szenvedélyük kielégítésére, mint Rádaynak. Ha kereskedő tette rá a kezét egy-egy értékesebb műre, akkor nem volt reménytelen a helyzet, mert egy kis nyereséggel hajlandó volt továbbadni. Egy 1763-as licitáción történt például, hogy Bernhardi kereskedő Rufinus munkáit elkaparintotta az orruk előtt, de ráadásul meg lehetett szerezni tőle.¹³ Ebben a versengésben, mely a könyvpiacra szembeállította egymással a gyűjtők megbízottait, fontossá és hasznossá vált Nagy Sámuel ágensi hivatala révén szerzett kiterjedt ismeretségi köre, s a társadalom felsőbb rétegeiben való jártassága éppúgy, mint a bécsi polgársághoz fűződő kapcsolatai.

Az 1760 és 1790 közé eső három évtized alatt Nagy Sámuel állandó kapcsolatban állt Rádayval, mondhatni, hogy hetente szinte nem is egyszer váltottak levelet.¹⁴ Ma a Ráday levéltárban 263 Rádayhoz

¹⁰ 1762. szeptember 9. RLt. A. II. 722.

¹¹ Nagy Sámuel bizonyára a kastély körüli építkezések költségeire gondol itt.

¹² A katalógusok megszerzésének jelentőségére utal Nagy egyik 1762. május 4-én írott levele. Ebben védekezik megbízója szemrehányásaival szemben, aki kifogásolta, hogy mások hamarabb tudnak egyes eladandó könyvekről, mint ő, s azt írja, hogy a katalógusokat másokkal soha nem közölte, nehogy valamit is elvigyenek a Ráday által megszerzendőknek jelzett művek közül.

¹³ Liechtensteint 1768. március 25-i levelében említi. A Telekiekre vonatkozólag, az utrechti aukciókon való versengésre ld. Zilai Sámuel leveleit Teleki Sámuelhez. (OL. Teleki család marosvásárhelyi levéltára, Teleki Sámuel oszt. 2166-2177. sz.). Festetics Pál főispán, kamarai alelnök (1725-1782) pedig három ízben is versenytársa volt Rádaynak: BAYLE *Dictionnaire historique et critique*-jét a revizortól, Johannes A. Jessen (vagy Jessinsky) boroszlói orvos egyik munkáját mintegy 4-5 nappal a katalógus kijövele után, (ld. Nagy 1761. november 6-i levelét), a magyarországi plántákról írott könyvet pedig a Justiana licitáción kaparintotta meg előlük (ld. 1764. január 20-i levelét; RLt. A. II. 808)

¹⁴ A levelezés zavartalanságának biztosítására Nagy azonnal közölte, ha címe megváltozott. 1761. március 6-i sorai szerint „in Grósz Kúszén Pfenning beyen Rothen Turm Prajbígg Hoff-Trompeternél” lakott; még augusztusban is itt találjuk, de ez év decemberében már „bey Páler Thor zu Hoff-Klempferischen Haus” a címe. 1765. október 4-én lakása „Zu der Schuler Strasse in Carmisinischen Haus II. Stock” alatt van. 1768. márciusában még mindig a Schuler Strasse lakója. Ráday szórakozottságából többször rosszul címezte leveleit, ezért 1765. október 4-én és 1773. június 6-án is arra kéri Nagy, hogy ne címezze többé levelét Szilágyi Sámuel ágens nevére, mint például 1773. májusában, mert elkallódhatnak, s őt is rossz hírbe keverheti, hogy más ágens nevére szóló levelet vesz át. Az öregedő Ráday úgy látszik, összetévesztette a két Sámuel, – megbízottja azonban elég ügyes volt ahhoz, hogy „Trink Geldet” adjon a postásnak, aki a rosszul címzett leveleket is neki kézbesítette.

írott levele található, melyek közül 258 az 1760-as évek után kelt. Ezeknek adatain keresztül az általa folytatott gyűjtés eddig vázolt jellemző vonásai világosan megmutatkoznak, s határozott rajza kerekedik ki egy 18. századi magánkönyvtár gyűjtésének.

b) Aukciók

Az első bécsi aukcióról még az ötvenes évek végén, Nagy István idejében hallunk. Ekkor halt meg Trautsohn,¹⁵ a felvilágosodott szellemű érsek, Gottfried van Swieten barátja, a cenzúrabizottság elnöke. Nagy István több levelében¹⁶ ír az érsek aukcionálásra kerülő könyveit ismertető katalógus leküldéséről, ennek megjelenése azonban késett. A tudakozódó Rádayt azzal nyugtatta meg, hogy a licitációt úgyis csak a katalógus kiadása után egy hónappal szokták megtartani. Bader révén szerezte meg Brifau¹⁷ könyveinek katalógusát, de mire eljutott az árverésre, csak a folio és negyedréte-könyvek voltak meg, a nyolcadrétek már elmentek (1760. január 22).

Nagy Sámuel 1760 elején, tehát Bázélbe indulása előtt tesz első ízben említést aukcióról: Zinzendorf gróf¹⁸ könyveinek licitációját jelenti. Két hét múlva jelzi, hogy postára tette a katalógust, melyből „a censura sokat kitörült ...” (1760. január 15). Nagy január 22-én indult Bázélbe; a könyvvételi ügyeket részben Drozdik János evangélikus ágensre,¹⁹ részben a még Bécsbe feljárogató Nagy Istvánra bízta. Indulása napján írott levelében említi a Zinzendorf-féle aukciót is. Szerinte Nagylstván Ráday feljövételét fogja kívánni a tavasszal végbemenő árverésre. Sajnos, semmi adat nem maradt fenn arra nézve, hogy Ráday vagy megbízottja résztvett-e ezen a licitáción, és vásároltak-e könyvet a péceli gyűjtemény számára, – bár feltehető, mert Ráday 1760-ban járt Bécsben.

Visszatérése után az első licitáció, melyen Nagy péceli megbízójának vásárolt, a „Wapfstiana”,²⁰ ennek katalógusát 1761 júniusában küldötte le. Főleg medikus könyveket sorol fel, de vannak benne más érdekességek is, például a párizsi és berlini „societasok” aktái. Reméli, hogy olcsók lesznek a licitált könyvek: „... amitsoda szűk most itt a pénz, s amint a feljebb való auctióba a könyvek mentenek, így gondolhatni, hogy nem fognak drágák lenni.” Az aukcióra augusztus elején került sor. A megjelölt könyvek közül Weinmann *Herbariumát*²¹ végül is a filológia professzora vette meg 59 fl 30 krajcárért (1761. augusztus 25.). négy kötetben. Ráday megnyugtatóra Nagy utánanézett, s kiderült, hogy meg lehet szerezni Herinnesnél is, 10 kötetben, in folio regale, fele rézmetszetekkel, tehát a bibliofil gyűjtő igényeit sokkal inkább kielégítő kiadásban.

¹⁵ Trautsohn von Falkenstein, Johann Joseph (1707-1757), kardinális és bécsi hercegérsek. Tudós volt, aki különösen a héber és görög nyelvekkel foglalkozott. Könyvtárát, melyet 6000 fl-ra becsültek, végül is nem árverezték el, hanem a bécsi püspökség könyvtárába olvasztották be. *ADB*, 38. 520-522. p. Könyveinek jegyzékét kiadták *Bibliotheca Trautsohniana* címmel; jelzete a Ráday könyvtárban: 0,4221.

¹⁶ Dátum nélküli levelek, csak egynek van jelzete: RLt/A. II. 601.

¹⁷ Brifau nevét az életrajzi lexikonokban sehol sem találtam.

¹⁸ Gr. Zinzendorf, Nikolaus Ludwig (1700-1760), a pietizmus nagy alakja drezdai születésű volt. Hogy az ő könyvtáráról volt szó, bizonyítja a cenzúra erős beavatkozása, hiszen a birtokában lévő művek nyilván azt a szellemet képviselték, mely még a protestáns Szászországban is ellenkezést váltott ki.

¹⁹ A magyar evangélikus egyház kancelláriai ágense 1760-1790. ZOVÁNYI-LADÁNYI, 16. p.

²⁰ 1761. június 19-i és július 19-i leveleiben ír róla; a nevet – úgy látszik – elírta, mert hasonlóval egy lexikonban sem talákoztam.

²¹ Sem a bibliográfiákban, sem a könyvtár katalógusában nem találtam.

Hosszú ideig húzódott a Knorr-féle aukció.²² Már 1762 júniusának elején írta róla Nagy Sámuel, hogy Szent Mihály napjára várják (1762. június 2).²³ Katalógusát szeptember közepén küldte le, melyet Pécelről a szükséges könyvek megjelölésével kapott vissza. Pénz azonban nem állt rendelkezésére. Ezért azt ajánlotta, hogy a Ráday által Herinnes részére felküldött 110 forintot fordítsák teljesen a knorriánus aukció könyveire, hozzátéve az e célra szánt összeghez; ő már tárgyalt a kereskedővel és megegyezett vele, hogy fizetési haladék mellett továbbra is ad deák és francia könyveket. Különben is jó, ha nagyobb összeg áll rendelkezésére – írja ugyanakkor –, mert a bécsi pénzszűke²⁴ miatt igen olcsón lehet majd a könyvekhez hozzájutni. Hogy gazdájának kedvet csináljon, megemlíti pár könyvnek a címét is: „Muratorius Scriptores”,²⁵ „Thuanus” londoni edícióját²⁶ Landorpius actáit,²⁷ és „Cudvortust”.²⁸ Ez a próbálkozás nem sikerült, a 110 forintot ki kellett fizetni, s Nagy újra pénz nélkül maradt. Azt a megoldást választotta tehát, hogy a Rhédey generálistól²⁹ kapott 24 hollandi aranyhoz hozzátette a Nagy Istvántól vett 83 fl 48 krajcárt, az egészet kipótolta 200 rhénes forintra, s ezzel – az általános szokást és gyakorlatot követve – elment a licitációt tartó örökösökhöz Herinnesnek, Newenstein könyvkereskedő üzletvezetőjének kíséretében, hogy megegyezzen velük: eszerint a licitáción megvesz nagyobb mennyiségű könyvet komissióra, azzal a feltétellel, hogy azok árát következő hó 20-án fizeti ki, a 200 forintot pedig foglalóként átadja. A könyvek az összeg teljes kiegyenlítéséig a tulajdonosoknál maradtak (1762. október 1 és október 8).³⁰ Az árverés szeptember 30-án kezdődött meg, a kis alakú könyvek, „aprólékok” licitációjával. Ezek közül Nagy Sámuel csak kettőt tartott érdemesnek a megvételre: Dithmar, *Die Staaten Brandenburg*³¹ című munkáját és a *Voyage de deux Mahometans*-t.³² Eleresztette Rivard, *Éléments de géométrie*³³ című művét, mert másfelé is meg lehet szerezni, továbbá De Piles, *Cours de peinture*-jét³⁴ melyet báró Knorr megbízottja vett meg, ahogy Nagy írta, sokkal drágábban, mint amennyit kicsisége szerint megérdemelt volna. Nagy tehát nem tudta, hogy ez a könyv nagyon ritka. Du Clos munkáját³⁵ készakarattal nem verte feljebb annál az árnál, melyért a bibliopoláknál is meg lehetett kapni; Molière *Oeuvres*-jét hiányosan írták a katalógusba, mert csak

²² Nehéz pontosan megállapítani, hogy ki volt a könyvtár tulajdonosa. Valószínűleg Georg Wolfgang Knorr, a botanikával és paleontológiával is foglalkozó rézmetsző (szül. Nürnberg, 1705. december 30, megh. 1761. szeptember 17) könyvtáráról volt szó.

²³ RLt. A. II. 694.

²⁴ A hétéves háború és a velejáró elszegényedés hatása.

²⁵ MURATORI, Lodovico Antonio, *Rerum Italicarum scriptores*. I–XXV. köt. Milano, 1723-1751. Ezt Bernharditól 290 forinton vette meg Nagy Sámuel. (jelzete: 0,1279)

²⁶ THOU, Jacques de, *Historia sui temporis*. I–VII. köt. London, 1733. A könyvtárban 0,465 jelzet alatt található. A bejegyzések azt mutatják, hogy nem a Knorr bibliotékából való.

²⁷ LANDORPIUS, Gaspar, *Der Kayserlichen und Königlichen Mayestät ... acta publica und Handlung ... von Ursachen des Teutschen Kriegs*. Frankfurt, 1627. Lehet, hogy a Knorr-féle licitációról való. (jelzete: 0,2981)

²⁸ Bizonyára CUDWORTH, Ralph, *Systema intellectualis* című munkájáról van szó, melyet később Nagy meg is vett Rádaynak. (jelzete: 0,1874)

²⁹ Gr. Rhédey János altábornagy, császári és kir. kamarás. Nagy Iván, IX. 748. p.

³⁰ RLt. A. II. 718 és 720.

³¹ DITHMAR, Justus Christoph, *Entwurf der Königlichen Preussischen und Churbrandenburgischen Staats Wissenschaft*. Frankfurt, 1750. (jelzete: 0,5085)

³² Ilyen című munka sehol sem fordul elő. Rádaynak volt ugyan egy tucat útleírása, de egyikkel sem azonosítható.

³³ RIVARD, Dominique François, *Éléments de géométrie, avec un abrégé d'arithmétique et d'algebre*. Paris, 1732.

³⁴ PILES, Roger de, *Cours de peinture par principe*.

³⁵ Du CLOS Dominicus, *Observationes circa aquas minerales diversarum provinciarum Galliae in Academia Scientiarum Regia anno 1670 et 1671 factas*. Megjelent Párizsban és Leydenben is.

a „tudvalévő komédia” második tomosából állott, így mint töredéket adták el.³⁶ Azonban Molière neve alatt kijött egy kis munka Amsterdamban a század elején – írta vigaszképpen – két-három komédiából áll,³⁷ s megvan Drozdik könyvei között, vagy 5 garasért meg lehetne venni (1762. október 1).³⁸ Október 8-án az oktavok licitációjáról számol be; itt el kellett engednie a Ráday által megjelöltek közül az alábbiakat: a 3238. számút.³⁹ Putteus, *Entwurf einer juristischen Encyklopaedie*,⁴⁰ a 3536-osat: Jussi, *Gesamlete politische und Finanzschrift*⁴¹ és a 4496-osat: *Le théâtre de Marivaux*,⁴² mert olyan áron mentek el, melyen a bibliopoláknál is meg lehet őket szerezni, s különben sem olyan ritkák. Sokkal jobban sajnálta ezeknél a *Bibliothèque Angloise*⁴³ elvesztését, melyét gróf Parral⁴⁴ 24 forintig vertek fel, ekkor azonban Nagy Sámuel odaengedte, mivel Ráday csak 12 forintot akart érte adni, bár ennél a kikiáltási ár is több volt. Biztatásképpen viszont megjegyzi, hogy talán gróf Czobor⁴⁵ könyvtárából, melyet ő rendezett s kezelt tavasz óta, meg lehet majd szerezni, mert idővel ezt is el fogják *sub manu* adni (1762. október 8).⁴⁶ A licitáció nagyon elhúzódt, október 13-án a quartok, következő hétfőn pedig a foliánsok kerültek sorra. Ezek közül a Hieronymusokat és egyéb könyveket, melyeknek Ráday „contra mandált”, elhagyott, és másokat vett helyettük (1762. október 15).⁴⁷ Végül december utolsó napjaiban jelzi Nagy a Knorr-féle könyvek megmaradt részének eladását, és kéri Ráday sürgős válaszát, hogy miket óhajt közülük (1762. december 30).⁴⁸

Az 1762 utolsó hónapjaiban tartott. árverésen megmaradt Knorr-féle könyveket 1763 tavaszán – február végén és márciusban – üttették újból újra. A pénzhiány miatt azonban – mely végig akadály volt a knorriánus aukción licitált könyvek megszerzésének, – mégis el kellett engedni a sorra kerülő munkákat, mert bár Nagy Sámuel 100 forint foglalót adott a türelmetlenkedő örökösöknek február közepén (1763. február 15),⁴⁹ a következő napokban feléje sem ment az aukciónak, mivel Ráday semmiféle rendelkezést nem küldött (1763. március 25).⁵⁰ Március 25-i levelében panaszkodó hangon mondja el, hogy milyen szép könyvek voltak ott, olyanok is, amelyeket máskor publica licitációra nem szoktak bocsátani: Binghamok,⁵¹

³⁶ Sajnos, a levelezésből nem derül ki, hogy Molière melyik darabjára értette ezt Nagy Sámuel.

³⁷ Talán a GRAESSE-ben jelzett (IV. 562. p.) amsterdami, 1704-es kiadás, *Les oeuvres de Monsieur Molière*, tizenkettedrét, I–IV. köt. A könyvtár anyagában ma Molière *Oeuvres*-jének 1773-as párizsi kiadása van meg 6 kötetben, (jelzete: 0,2770)

³⁸ RLt. A. II. 718.

³⁹ Ezek a számok az árverés katalógusának tételszámát jelzik.

⁴⁰ Talán Puteanus; ilyen című munkát azonban ez alatt a szerző alatt sem találtam.

⁴¹ JUSTI, Johann Heinrich Gottlob, *Gesammlete politische und Finanzschriften*. I–VIII. köt. Koebenhaven, 1762-1764.

⁴² Valószínűleg Charles Pierre MARIVAUX, *Oeuvres de théâtre*. I–IV. köt. Paris, 1740. kiadásáról van szó, melyet később szerzett meg Ráday. (jelzete: 0,2081)

⁴³ *Bibliothèque Angloise ou histoire littéraire de la Grande Bretagne*. Amsterdam, 1717. I–XV. köt. Ráday a későbbi években szerezte meg. (jelzete: 0,254)

⁴⁴ Ilyen családnév nem fordul elő a bibliográfiai lexikonokban.

⁴⁵ Gr. Czobor József, aki egész vagyonát elpredálta, s koldusszegényen, mint családjának utolsó tagja halt meg. NAGY Iván, III. 210. p.

⁴⁶ RLt/A. III. 720.

⁴⁷ *Ibid.*, A. II. 721.

⁴⁸ *Ibid.*, A. II. 732.

⁴⁹ *Ibid.*, A. II. 744 (1763. február 19)

⁵⁰ *Ibid.*, A. II. 756.

Histoire des papes,⁵² stb. Így tehát Ráday válaszában késése miatt, melyet vagy betegsége, vagy a péceli kastélynak a hatvanas évek elején lezajló építésével és berendezésével kapcsolatos zavarok okoztak, lemaradtak a Knorr bibliotéka 1763 tavaszán árverezett könyveiről.

Közben, az újév első heteiben, egy másik próbálkozásáról számolt be Nagy. Január elején (1763. január 7.)⁵³ jelenti, hogy többször is tárgyalt báró Bartensteinnel,⁵⁴ aki az árverésre nem bocsátott Knorr-féle könyvek gondnoka volt, hogy némely munkákhoz ebből a (valószínűleg nagy részében tiltott könyvekből álló) anyagból is hozzájuthassanak. Sok értékes lehet közöttük – írja –, bár még nem látta őket, Bartenstein bízta, hogyha vannak olyanok, amelyeket nem vett meg közülük a passauai püspök, akinek már régebben elküldötték a katalógust, akkor rendelkezésére állnak. Január közepéig még mindig nem futott be a püspök válasza, ami nem is volt baj, hiszen Ráday úgysem tudott pénzt felküldeni. A Bartensteinnel folytatott tárgyalásokról és a Knorr bibliotéka kéz alatt eladott könyveivel kapcsolatos további fejleményekről többet nem olvashatunk a bécsi megbízott leveleiben; fennmaradt elszámolásai azonban, melyekben többször előkerülnek a Knorr-féle prohibitus könyvekért kifizetett összegek, azt bizonyítják, hogy legalább 30–40 munkát vett meg Ráday számára ezek közül is.⁵⁵

Végeredményben megállapíthatjuk, hogy a Knorr-féle aukció anyagából – annak ellenére, hogy a 60-as évek elején folyó nagyarányú péceli építkezésekkel kapcsolatos pénzhiány sokszor visszatartotta Nagy Sámuel a vásárlástól – aránylag elég nagy számban kerültek könyvek Ráday gyűjteményébe. Sajnos, csak töredékes kimutatások maradtak a szerzeményekről, így nem lehet összegezni, hány munkát vett Ráday számára megbízottja és mennyit fizetett értük. Mindenesetre a Knorr-féle könyvek aukcionálásáról szóló részletek, melyeket aránylag sok adat szemléltet, bevilágítanak az aukciókon való vásárlás nehézségeibe, de ugyanakkor életszerűen adják vissza a licitációk légkörét.

A továbbiakban egy árverésről sem hallunk ilyen részletesen, a különféle licitációkra vonatkozó megjegyzések azonban egy-egy vonással gazdagítják az eddigieket, és képet adnak arról, hogy milyen sokfelől kerültek könyvek Ráday Gedeon péceli gyűjteményébe. 1763 végén, december 25-én volt a lustiana⁵⁶ licitáció; ezen Nagy többek között a *Journal des Savants*, a Denis de Sallo által 1665-en indított irodalmi és tudományos folyóiratnak, mely a maga nemében első volt Európában, 1665 és 1680 között megjelent kötetait vette meg Ráday számára.⁵⁷ Az itt szerzett könyvek leküldését csak a következő év februárjában jelzi; szállítási nehézségek miatt késett meg velük. Gr. Saffran⁵⁸ könyveinek aukcióján – 1765 szeptemberében – Le Long *Bibliotheca sacra*-ját⁵⁹ vette meg Nagy – 1723-i párizsi editio, folio nagyságú, két kötet egy volumenben, angliai kompakcióban, ára 6 fl 30 krajcár volt. (1765. október 4). 1766 február 25-én az Esterházy licitáció⁶⁰ végéről ad hírt; ezen 33 művet vásárolt,⁶¹ 73 fl 33 krajcár értékben, melyek

⁵¹ Joseph BINGHAM műveiről van szó, aki *Origines ecclesiasticae* című művével a keresztyén archeológia megalapítója volt. RGG, I. 1121. h.

⁵² Valószínűleg HEIDEGGER, Johann Heinrich, *Histoire du papisme*. Amsterdam, 1685. című művére gondolt, melyet később Ráday meg is szerzett. (jelzete: 0,2510)

⁵³ . RLt. A. II. 735.

⁵⁴ Bartenstein, Johann Christoph (1689-1767), a kor szellemi életének egyik jelentős egyénisége, II. József nevelője. ADB, II. 87-93. p.

⁵⁵ Az elszámolásokat ld. RLt. 228. fasc. A tiltott művek beszerzéséről részletesebben a fejezet végén szövegek.

⁵⁶ Talán Johann Heinrich Gottlob JUSTI kamarás (1720-1771), az államtudományok első rendszerezője. ADB, XIV. 747-752. p.

⁵⁷ E folyóirat évfolyamainak 2-169. számú kötetei ma is megvannak a könyvtárban (0,75 jelzet alatt), kivéve a 110-et. (Ld. Nagy levelét Rádayhoz, 1764. január 20, RLt. A. II. 808). Ennek és az első kötetnek a megszerzését még az örökösök rábízta Jahnra, a lipcsei kereskedőre, aki a folytatás megszerzését is ígérte. Igyekevése azonban, amint az állomány mutatja, nem vezetett eredményre.

⁵⁸ Ilyen nevű grófi családról a lexikonok nem tudnak; valószínű tehát, hogy Nagy Sámuel rosszul írta a könyvtártulajdonos nevét.

⁵⁹ LE LONG, Jacques, *Bibliotheca sacra*. A könyvtár anyagában 1861-ben még megvolt, azóta elveszett.

néhány „pap-kötésen”⁶² kívül mind angol vagy francia kompakcióban voltak. A két legnevezetesebb művet, a *Cérémonies et coutumes*-öt⁶³ és Leonhardus Uncius⁶⁴ verseit el kellett eresztetni, úgy felverték az árukat. Az első 232 forintot ment el, a másikat pedig – melyről Nagy véleménye az volt, hogy nyomorult és szépség nélküli verseivel nem érne többet 8 garasnál – 7 forint és 3 krajcárért adták, de még 6–7 aranyat is áldoztak volna érte. Általában ezen az aukción méregdrágán mentek el a könyvek (1766. február 25).

A péceli gyűjtemény részére ezen a licitáción vásárolt könyvanyag elemzése nemcsak a könyvtár történetének szempontjából fontos (mivel a francia felvilágosodás irodalmának értékes darabjaival gyarapodott ekkor), hanem fényt vet a főnemesség egyik képviselőjének, herceg Esterházy Miklósnak magatartására is, aki a hivatásához kapcsolódó, Lengyel- és Oroszországra vonatkozó művek mellett az új francia szellem, az új világot hirdető francia irodalom és gondolkodás termékeit is gyűjtötte és olvasta, bár ezekkel az eszmékkel távolról sem rokonszenvezett. A Lengyelországgal foglalkozó könyvek közül ki kell emelnünk Zalasowsky művét, *Ius regni Poloniae*,⁶⁵ valamint az *Essay politique sur la Pologne*⁶⁶ című munkát; Oroszországra vonatkozóan a *Discours sur le progrès des beaux arts en Russie*-t,⁶⁷ és a *Sammlung russischer Geschichte* címen szereplő 6 kötetet.⁶⁸ A francia felvilágosodást elsősorban Jean-Jacques Rousseau képviseli, akinek három munkáját találjuk a jegyzéken: *Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes*; *Les avantages et les désavantages des sciences et des arts*, és *Principes du droit politique ou contract social*.⁶⁹ A felvilágosodás korai előhírnökének, Jean Bodinnak *Universae naturae theatrum*⁷⁰ című munkája és Ludvig Holbergnek, a világhírűvé lett dán színműírónak tanulmánya, a *Remarques sur quelques positions qui se trouvent dans l'esprit des lois* ugyancsak említést érdemel.⁷¹ Ugyanakkor a feudalizmusért rajongó és a hűbériséget dicsőítő Henri Boulainvilliers gróf műve, az *Histoire de l'ancien gouvernement de la France*⁷² képviseli az Ancien Régime felfogását. Végül az Esterházy licitációról származó anyag nagy része a korabeli francia szépirodalomból került ki, benne Marivaux,⁷³

⁶⁰ E licitáción Esterházy Miklósnak (1711-1764), a koronaőrnek és oroszországi követnek, a híres könyvgyűjtő Esterházy Károly egri püspök testvérének könyveit árverezték el; ezt bizonyítják a Ráday által megvett munkák között található orosz vonatkozású művek is. NAGY Iván, IV. 92. p.

⁶¹ Ld. *Series librorum ... Gedeonis Ráday in licitatione librorum ... Comitibus Esterházy comparatorum*. RLt. 228. fasc.

⁶² Valószínűleg papírkötést akart írni.

⁶³ *Cérémonies et coutumes religieuses des peuples idolâtres*... Ennek háromkötetes, Picart metszeteivel díszített, 1723-1735-ös amsterdami kiadását később szerezte meg Ráday. (jelzete: 0,248)

⁶⁴ UNCIVS Lénárt szászvárosi lelkész. (SZINNYEI, XIV. 661-662. h.) Három nyomtatásban megjelent műve: a) *Elegia de obitu Principis Joannis II. regis Hungariae*. Wittenberg, 1571 (RMK, III. 4807); b) *Poematum libri VII*. Kraków, 1579 (RMK, III. 679); c) *Elegia de morte Christophori Bathory*. Kraków, 1584 (RMK, III. 731). Rádaynak *Poemata* címen kiadott költeményei voltak meg.

⁶⁵ Warszawa, 1741-1742, ára 5 fl. (jelzete: 0,891)

⁶⁶ Warszawa, 1764, ára 2 fl 6 kr. (jelzete: Hist. b. 2720)

⁶⁷ 1760, ára 13 kr. (jelzete: 0,5833)

⁶⁸ St. Petersburg, 1732, ára 8 fl 30 kr. (jelzete: 0,53445)

⁶⁹ Amsterdam, 1762, ára 2 fl 30 kr. (jelzete: 0,3129); London, 1756, I-II. köt. ára 2 fl 6 kr. (jelzete: 0,4980); Amsterdam, 1762, ára: 2 fl. (jelzete: 0,3389)

⁷⁰ Hanau, 1605, ára 2 fl 30 kr. (jelzete: 0,3202)

⁷¹ Koebenhavn, 1753, ára 58 kr. (jelzete: 0,5710)

⁷² I-II. köt. Den Haag, 1727, ára 51 kr. (jelzete: 0,5304)

⁷³ A Ráday által megvett munka címe: *Oeuvres de théâtre de MARIVAUX*. I-IV. köt. Paris, 1740, ára 4 fl 20 kr. (jelzete: 0,2081)

a francia szentimentalizmus képviselője mellett a párizsi Academie Royale de Musique által előadott operák gyűjteményének egyik kötete is, mely az idők folyamán eltűnt a könyvtárból.

Brifau könyvkereskedő anyagának árverésén 18 művet szerzett meg Nagy 141 fl 41 kr értékben.⁷⁴ Ebből az anyagból említésre méltó egy ősnymtatvány: Petrus Comestor, *Historia scholastica*-ja.⁷⁵ Ezenkívül Sebastian Le Clerc, *Traité d'architecture avec des remarques et des observations très utiles* című kétkötetes műve,⁷⁶ *La théorie et la pratique du jardinage* ismeretlen szerzőtől,⁷⁷ Jacques Lenfant-nak, az egyháztörténet szempontjából alapvetően fontos és a reformációt megelőző három zsinat történetét összefoglaló művei,⁷⁸ s végül Paul Freher, *Theatrum virorum eruditione clarorum*,⁷⁹ melynek Ráday történelmi arcképcsarnoka összeállításában vette nagy hasznát.

A Mannagetta-licitáció,⁸⁰ amely 1768 tavaszán ment végbe (ezen Ráday ellenfele volt Liechtenstein hercege is), nemcsak az itt vásárolt könyvek nagy száma – 87 mű – miatt a legnagyobb jelentőségű a bécsi aukciók közül a Ráday könyvtár gyarapodásában, hanem azzá teszik az anyag különösen értékes darabjai is.⁸¹ A könyvtár legrégibb nyomtatványa, Bessarion kardinálisnak *Adversus calumniatorem Platonis* című műve⁸² ekkor került Ráday birtokába 4 fl 6 kr-ért; Turóczi János *Chronica Hungarorum*-ának 1488-as brünni⁸³ és Johannes Antonius Campanus olasz püspök műveinek 1500 körüli második kiadása⁸⁴ szintén innen származott át a péceli gyűjteménybe. A 16. századi nyomtatványokból egész sort sikerült Nagy Sámuelnek megszereznie ezen az aukción. A legértékesebb volt közöttük Konrad Celtes *Amorum libri IV.* címen, a bécsi Sodalitas Danubiana által kiadott verseskötete,⁸⁵ melyet Albrecht Dürer metszetei díszítenek. Az aukcionált példány értékét különösen növelte, hogy – bizonyára valamelyik magas rangú pártfogó számára – hártára nyomtatták. Ezért fizetett a legtöbbet – 42 fl 6 kr-t – Ráday megbízottja, mivel „pro bibliotheca caesarea verték egész végig és a midőn a mienk lett, azt mondotta bibliothecarius Kollár úr,⁸⁶ hogy propter raritatem megér 100 aranyat.” Ezen az aukción különben is drágán mentek el a könyvek, „még illy drága licitációra nem emlékezem, de a könyvek ritkasága tselekedte,” írta beszámolójában Nagy (1768. március 7.) Így a Ráday által megjelöltek közül is sokat el kellett engednie magas árak miatt. A 16. századi, Mannagettáktól szerzett nyomtatványok sorát Celtes műve mellett Haly, *Liber totius medicinae necessaria*

⁷⁴ Elszámolását Id. RLt. 228 fasc.

⁷⁵ Strassburg, Georg Husner, 1500, ára 16 kr. (jelzete: I 139)

⁷⁶ Paris, 1714, ára 10 fl 6 kr. (jelzete: 0,4782)

⁷⁷ Ára 7 fl 30 kr. (jelzete: 0,787)

⁷⁸ *Histoire du concile de Constance*, I–II. köt. Amsterdam, 1727 (jelzete: 0,412); *Histoire du concile de Pise*, Amsterdam, 1724 (jelzete: 0,2824); *Histoire de la guerre des Hussites et du concile de Basel*. Utrecht, 1731 (jelzete: 0,407). Nagy a háromért együtt fizetett 25 fl 6 kr-t. Lenfant (1661-1728) egyébként berlini udvari prédikátor és a főconsistorium tagja volt, 1724-től pedig az akadémiának is tagja lett. RGG, III. 1576-1577.h.

⁷⁹ Nürnberg, 1688, ára 8 fl 48 kr. (jelzete: 4,564 Hung.)

⁸⁰ A tulajdonos, az exlibrisek szerint, a régi dél-ausztriai családból származó Johannes Guglielmus Mannagetta. Talán azonos azzal a Mannagetta János György udvari tanácsossal, a titkos tanács előadó titkárával, aki a magyar helytartótanács megalkotásánál fontos szerepet játszott. Ld. EMBER Győző, *A m. kir. helytartótanács ügyintézésének története. 1724-1848*. Bp., 1940. 1-3.p.

⁸¹ Jegyzékét Id. RLt. 228. fasc.

⁸² Roma, Conrad Sweeney és Arnold Pannartz, 1469. (jelzete: I. 159)

⁸³ Celtes munkája után ezért fizetett legtöbbet Ráday – 40 forintot. (jelzete: I. 195)

⁸⁴ *Opera*. Kiadta Michael Ferus. Venezia, Bernardinus de Vianis, ára 4 fl 48 kr. (jelzete: I. 82)

⁸⁵ Nürnberg, 1502. (jelzete: I. 124)

⁸⁶ KOLLÁR Ádám jogtudós (1718-1783), 1749 tavaszától a császári könyvtár alkalmazásában állott, 1773-tól annak igazgatója. SZINNYEI, VI. 741-745. h.

című munkája,⁸⁷ Boethius írásainak gyűjteménye;⁸⁸ Oppianos *De piscibus libri V.* című könyvének görög és – Laurentius Lippe által fordított – latin szövegű kiadása,⁸⁹ valamint Philoponus,⁹⁰ Alexander Niphus⁹¹ és Simplicius⁹² Arisztotelész kommentárjai (utóbbinak Epiktétosz-kommentárja is⁹³) Giovanni Pontano,⁹⁴ Thaddaeus Florentinus⁹⁵ és Johannes Ludovicus Vives⁹⁶ művei, Johannes Metzler görög nyelvtana,⁹⁷ Alexander Benedictusnak minden betegséggel,⁹⁸ Zohárnak és Averroësnek az orvosságokkal⁹⁹ foglalkozó könyvei alkotják. A Mannagetta féle könyvanyag jellege tehát elsősorban tudományos, sok természettudományi és orvosi könyvet találunk a jegyzéken, így Avicennát,¹⁰⁰ különféle „bibliothecákat”,¹⁰¹ a tudományos rendszerezés törekvéseinek képviselőit, s még néhány történeti, művészeti, jogi és teológiai munkát. Magyar vonatkozású, vagy magyar szerző által írt mű csak néhány van közöttük. Turóczi mellett ide sorolható Johannes Honterus *Rudimenta cosmographica*,¹⁰² egy *Corpus decreta constitutionum et*

⁸⁷ HALY, Albohazen, Filius Abenragel, *Liber totius medicinae necessaria*. Kiadta: Michael de Capella, Lyon, Jacob Myt, 1523, ára 1 fl 36 kr. (jelzete: I. 11)

⁸⁸ *Opera*. Kiadta Henricus Loritus Glareanus. Basel, Heinrich Petri, 1546, ára 8 fl 48 kr. (jelzete: I. 98)

⁸⁹ Vele egybenyomva: PSEUDO-OPPIANOS, *De Venatione libri III*. Venezia, Aldus és Asulanus, 1517, ára 2 fl 39 kr. (jelzete: I. 51)

⁹⁰ *Annotationes commentariae in libros priorum resolutionum Aristotelis*. (Ammonius előadásai alapján.) Venezia, Hieronymus Scotus, 1548, ára 2 fl 59 kr. (jelzete: I. 104)

⁹¹ *Expositiones in omnes Aristotelis libros*. Venezia, Hieronymus Scotus, 1546, ára 1 fl 54 kr. (jelzete: I. 161)

⁹² Művei közül több található a katalógusban: *Commentaria in quattuor libros de coelo*. Venezia, Hieronymus Scotus, 1540; *Commentarii in libros de anima*. Venezia, Octavianus Scotus, 1543; *Commentationes in praedicamenta*. Venezia, Hieronymus Scotus, 1553. – A Mannagetta licitáción vett művek ára 51 kr volt; Ráday a fent említett munkákat egybekötötte. (jelzete: I. 96)

⁹³ *Commentarius in Enchiridion Epicteti*. Venezia, Hieronymus Scotus, 1546, ára 40 kr; Ráday egybekötötte az arisztotelészi kommentárokkal.

⁹⁴ *Opera*. Venezia, Aldus és Asulanus, 1518, ára 46 kr. (jelzete: I. 47) és *Opera omnia soluta oratione composita*. Venezia, Aldus és Asulanus, 1518, ára 2 fl 61 kr. (jelzete: I. 122, utóbbiban Mannagetta exlibrise.)

⁹⁵ *Opera*. Venezia, ny.n., 1527, ezzel egybekötve: *Commentarii in C. Galeni Michratechnen*. Napoli, Antonius Fricius, 1522. E kolligátumos kötet ára 1 fl 26 kr. (jelzete: I. 171)

⁹⁶ Négy egybenyomott munkájának bázeli, Johannes Oporinus nyomdájában készült, 1541-es kiadása; Metzler vele egybekötött művével együtt ára 2 fl 40 kr. (jelzete: I. 118)

⁹⁷ *Primae grammatices Graecae partis rudimenta*. Hagenau, Johann Setzer, 1532.

⁹⁸ *Omnium... morborum signa, causae indicationes ...* Basel, Heinrich Petri, 1539, ára 2 fl 35 kr. (jelzete: I. 121)

⁹⁹ ZOHAR, Abhomeron, *Liber Theizir dahalmodana vahaltadabir, i.e. Rectificatio medicationis et regiminis*, és AVERROËS, *Liber de medicina* című művei, *Geminum de medica facultate opus* néven, Lyonban, Jacob de Giunta nyomdájában, 1531-ben jelentek meg; a kötet ára 17 kr. volt. (jelzete: I. 5)

¹⁰⁰ *Libri in re medica*. Venezia, 1564, ára 7 fl 13 kr. (jelzete: 0,1384)

¹⁰¹ Például ALEGAMBE, Philippe, *Bibliotheca scriptorum societatis Jesu*. Antwerpen, 1643, ára 10 fl 30 kr. (jelzete: 0,1305); BOISSARD, Jean Jacques, *Bibliotheca chalcographia clarissimorum virorum*. Frankfurt, 1650, ára 21 fl 3 kr. (jelzete: II. Hist. Lit. 162); LAMBECIUS, Petrus – HESSELIUS, Daniel, *Bibliotheca acroamatica*. Hannover, 1712, ára 3 fl 30 kr. (jelzete: 0,3203)

¹⁰² HONTERUS művének két kiadása, az 1595-ös prágai (*RMK*, III. 861), és az 1600-as kölni (*RMK*, III. 945) volt meg Ráday birtokában, tehát nem dönthető el, melyik a Mannagetta licitációról származó.

articulorum Regni Hungariae címen felvett munka¹⁰³, végül a Nagy Sámuel által *Apologia pro clero Hungariae* címen említett, a jegyzékben "Pázmány Péter Defensiója" címen beírt „rövid könyvecske.”¹⁰⁴

A Mannagetta licitáció szerzeményeire vonatkozó adatok a könyvtörténet és könyvkereskedelem szempontjából is fontosak, mert rámutatnak arra, hogy mennyire más volt egy 18. századi aukción a művek értékelése, mint a mi korunkban; hiszen olyan könyvekért, melyeknek ma legnagyobb az értéke, az akkori divatos és kapós munkák áraihoz viszonyítva egészen csekély összegeket fizettek.

A Pohl-féle¹⁰⁵ aukción, melyet szintén 1768-ban, a nyári hónapokban tartottak, Nagy Sámuel a fennmaradt jegyzék szerint¹⁰⁶ 110 fl 18 kr-t adott a Rádaynak megvett könyvekért. Az elszámolásban feltüntetett 19 mű jórészt az első századok keresztény íróinak, az egyházatyáknak művei teszik ki – Iréneusz,¹⁰⁷ Cyrill,¹⁰⁸ Cyprianus,¹⁰⁹ Tertullianus,¹¹⁰ Justinus¹¹¹ és Lactantius,¹¹² a rájuk vonatkozó egy-két munka és néhány történelmi témájú könyv mellett.

1769-ben a Neuberg és a Führenberg¹¹³ könyvek aukciójára Nagy Sámuel nem tudott elmenni; az első megbízottjának el kellett eresztenie Platon műveit – bár 36 fl-ig fölment, de az angliai követ embere 50 fl-ig volt „facultálva”, s meg is vette. A Ciszterciek részéről való „processust” gróf Teleki József¹¹⁴ szerezte meg 6 fl-ért, azonban ha Rádaynak nagyon szükséges, kész vele cserélni (1769. május 23). Erre az árverésre egyetlen elszámolás utal, mely 25 művet sorol fel, 163 fl 14 kr vételáron. A felsorolt munkák legnagyobb részét klasszikus szerzők 17. és 18. századi kiadásai alkotják.¹¹⁵ A Führenbergiana licitációról

¹⁰³ A fent idézett, s a jegyzékben hibásan feltüntetett cím alatt bizonyára a *Tripartitum opus decretorum, constitutionum et articulorum regum inclity Regni Hungariae* három kötete értendő, Wien, 1628, (RMK, III. 1416), melynek különböző címlapjait zavarja össze a jegyzék készítője. A mű ára 7 fl volt. (jelzete: RMK 3,40)

¹⁰⁴ Ezen a licitáción vette meg Nagy Rádaynak az 1617-ben egyetemi rangra emelt molsheimi jezsuita akadémiára vonatkozó panegyricusokat, s az ott megvédett első doktori értekezéseket tartalmazó két kötetet (jelzete: 0,4481), s mentegetőzött, hogy „elég drága, de egy kis munkátska vagyon benne, *Apologia pro Clero Hungarico*, melyet 6 aranyra betsültenek propter raritatem.” (1768. március 7). A mű pontos címe: BALÁSFY Tamás, *Apologia pro clero et aliis catholicis Hungariae*. Wien, 1620. (RMK, III. 1279)

¹⁰⁵ A könyvtárlajdonosra vonatkozó adatokat az életrajzi lexikonokban nem találtam.

¹⁰⁶ RLt. 228. fasc. A jegyzék az 1768. augusztus 5-én vett könyveket tünteti fel; valószínűnek tartom azonban, hogy ez is egy összesítő kimutatás, mint a Mannagetta aukcióról szóló, s az ebben feltüntetett munkákon kívül mások nem kerültek ennek az árverésnek az anyagából Pécelre.

¹⁰⁷ *Opus ... in quinque libros digestum...* Kiadta Desiderius ERASMUS. Basel, Hyeronimus Froben és Nicolaus Episcopus, 1548, ára 9 fl. (jelzete: 132. Ant.)

¹⁰⁸ Összes műveinek három kiadása volt meg a Ráday bibliotékában: *Opera*. Basel, 1566. (jelzete: 0,881. Ant.); *Opera omnia*. Oxford, 1703. (jelzete: 0,252); *Opera omnia*. Paris, 1720. (jelzete: 0,228) A Pohliana licitáción vett kötetért 14 fl 30 kr-t fizetett Ráday.

¹⁰⁹ Cyprianus összegyűjtött műveit öt kiadásban említi a katalógus; az Erasmus-féle: Basel, Johann Froben, 1521. (jelzete: I. 81); a lyoni 1537-es, Sebastianus Cryphius műhelyéből (jelzete: I. 114); az antwerpeni 1542-ből, nyomtatta Johannes Crinitus (jelzete: I. 179); végül az 1700-as amsterdami (jelzete: 0,2884) és az 1728-as velencei (jelzete: 0,2429) kiadások. Ezeknél sem dönthető el, hogy melyik való a Pohl-féle aukcióról; az ott szerzett példány ára 4 fl 33 kr volt.

¹¹⁰ *Opera*. Ráday tulajdonában volt a Beatus Rhenanus által kommentált bázeli 1550-es, Hyeronimus Froben és Nicolaus Episcopus által nyomtatott kiadás (jelzete: I. 89); a párizsi 1641-es (0,843) és a velencei 1744-es (0,2847). Ezek valamelyikéért fizetett 10 fl-ot a fenti aukción.

¹¹¹ Pohl-féle szerzemény lehet vagy az *Opera*. Basel, 1555. (jelzete: I. 232. Ant.), vagy az *Opera quae exstant omnia*. Venezia, 1747. (jelzete: 0,2455), ára 6 fl volt.

¹¹² *Opera omnia*. Leipzig, 1739, ára 4 fl. (jelzete: 0,2660)

¹¹³ Egyik tulajdonost sem lehet pontosan azonosítani.

¹¹⁴ Ráday unokaöccse, aki Nagy Sámuelnek volt tanuló társa Bázelen.

csak annyit ír, hogy a veendő könyvekre gondja lesz, s jelzi, hogy megkapta a Kossuth Ferenc, Ráday péceli tisztartója által küldött 300 fl-ot (1769. április 7.).

Ugyanebben az évben Newenstein könyvkereskedő anyagát is árverezték. Nagy erre az aukcióra nem tudott elmenni, s megbízottja „a dologban nem járt egész accuratióval el”, úgyhogy némely jó könyvekről lemaradtak (1769. november 28). Videmannt¹¹⁶ csak rossz állapotban vehette meg ez a „commistronatus”, s az ágens azzal védi, hogy „... az auctióban nem vizsgálhatta meg szorosan, az után pedig vissza nem vették.” Végeredményben még hasznos is lehet: „Nem nagy capitalis hever benne: annak is pedig, hogy a Kis Úrfi az interestet kiveszi, még inkább jól esett. Inkább ezt szaggassa, mint más drágább könyvet.”

1770 ősze és 1771 tavasza között újabb aukciókról számol be leveleiben és elszámolásaiban Nagy Sámuel. Ezek a Senckenberg¹¹⁷ és Kayserling-féle¹¹⁸ licitációk. Senckenberg könyveiről már 1768 júniusában is ír: „Szegény báró Senckenberg meghala. A bibliothecájának az a része, amelly nem a Német Országi Jus Publicumot s egyéb törvényeket illeti, még ebben az esztendőben licitáltatni fog” (június 17). Az aukcióra azonban csak 1770 őszén került sor, ekkor küldi Rádaynak a vásárolt könyvek listáit. Ezek nem adnak teljes képet az innen beszerezett anyagról, s így nem határozhatjuk meg olyan pontossággal, mint például a Mannagetta licitációnál, hogy hány mű került és milyen értékben innen a péceli gyűjteménybe. A meglevő elszámolások¹¹⁹ 66 művet sorolnak fel, melyekért 152 fl 7 kr-t fizetett Ráday. E munkák legnagyobb része a jogtudomány köréből való, – találhatók közöttük az orosz jogot összefoglaló kompendiumoktól kezdve az angol vagy svéd jogot tárgyaló kötetekig a legkülönbébb országok és tartományok jogszokásait ismertető művek –, másrészt a feudális vagy lovagi joggal rendszeresen foglalkozó munkák. Ezeken kívül a „bibliothecákat” találjuk még nagy számmal, s ezzel kapcsolatban meg kell állapítanunk – már más aukciók anyagának elemzésénél is felfigyeltünk ezekre –, hogy e tudományos rendszerező munkák különös gonddal folytatott megszerzése Ráday Gedeon tudásvágya és enciklopédikus tájékozottsága mellett szellemének rendszerező alkatára is utal.¹²⁰ A Senckenberg-féle könyvek leküldését csak egy évvel később, 1771. november 12-én jelzi Nagy.¹²¹ A Kayserling-aukcióval kapcsolatban bosszankodva jegyzi meg a bécsi megbízott, hogy a könyvek egy részét kéz alatt eladták az orra előtt, míg a többire általában alkudtak. (1771. március 19). Erről az árverésről mindössze egy-két művet feltüntetőd, rövid elszámolás maradt ránk (42 fl 3 kr vételárról tudósít), melyet csak töredéknek tekinthetünk, nem pedig a Kayserling-licitáción vett egész anyagot felölelő jegyzéknek. A beszerezett munkák közül Bonfini *Rerum Hungaricarum decades*-ének Brenner Márton-féle kiadását,¹²² Platon műveit¹²³ és egy *Atlas Anglicanust*¹²⁴ kell kiemelnünk.

¹¹⁵ Például HORATIUS, Quintus Flaccus, *Opera*. I–II. köt. London, 1733, ára 11 fl 9 kr. (jelzete: 0,3618)

¹¹⁶ A könyvtár anyagában egy Widemann mű sincs

¹¹⁷ SENCKENBERG, Heinrich Christian (1704-1768), neves jogtudós; sok munkát és forráskiadványt adott ki. *ADB*, XIV. 1-12. p.

¹¹⁸ Nem találtam sehol nyomát annak, hogy a család melyik tagjának lehetett tulajdona az 1779-ben elárverezett könyvtár.

¹¹⁹ RLt. 228. fasc.

¹²⁰ Ld. még ennek bizonyítására a Ráday családi levéltárban lévő, több fasciculust kitevő sajátkezü feljegyzéseit, melyekben tudását igyekezett rendszerezni; pl. összeírta a filozófusok sorát a világ kezdete óta, vagy az angol írókat stb. (RLt/A. 227-228. fasc.)

¹²¹ RLt. A. II. 986.

¹²² Basel, Robert Winter, 1543. (*RMK*, III. 344), ára 4 fl 24 kr.

¹²³ *Opera, quae exstant omnia*. I–III. köt. Paris, Henri d'Estienne 1578, ára 25 fl 41 kr. (jelzete: 0,461. Ant.)

¹²⁴ *Atlas Magnae Britanniae*. London, é.n., ára 4 fl 43 kr. (jelzete: Geogr. b. 30)

Az utolsó, részletes, aukcióról szóló híradást Nagy Sámuel 1773 áprilisában és májusában küldte. A Krauss-féle¹²⁵ könyvtár licitációjának kezdetét április 10-én jelzi. Két értékes kiadású bibliát ajánl megbízójának: az egyik Stephanus nyomdájából Párizsban, folio nagyságban, két kötetben jött ki; a másik, reformáció előtti, szintén folio nagyságú, de másutt nyomták. Az árverés Pécelre leküldött katalógusát Ráday megfelelő „jegyzéseivel” még idejében visszakarta Nagy, a megjelölt munkáknak csak egy részéhez sikerült azonban hozzájutnia, többet el kellett eresztene, annyira licitáltak rájuk (1773. május 4). Erre az aukcióra jellemző, amivel a könyvtár történetében egyedül itt találkozunk, hogy a könyveket szakok szerint osztották el az egyes árverési napokra, s azokon belül rétnagyság szerint. Május 11-én ugyanis azt írja beszerzője Rádaynak, hogy a teológiai könyveket éppen licitálják, de még csak azokat, amelyek oktáv nagyságúak, így idejében érkezett Rádaynak a quartokra és foliókra vonatkozó rendelkezése. Nagy erre az árverésre sem tudott személyesen elmenni, egyik emberét küldte el maga helyett. A megvett könyveket magában foglaló elszámolás leküldését hamarosan ígérte, s ezzel együtt azt kérte, „hogy amit érette ki adok, halladéknélkül méltóztasson meg küldeni, minthogy azon pénzre szükségem lészen” (1773. május 11).¹²⁶ Két jegyzék maradt fenn, melyek a Krauss-féle licitációról származó könyveket tüntetik fel; ezeken összesen 23 mű szerepel, 130 fl 29 kr értékben.¹²⁷ A felsorolásban található munkák közül a Nagy által ajánlott párizsi kiadású Stephanus biblia¹²⁸ és a reformáció előtt megjelent kétkötetes Ó- és Újtestamentum¹²⁹ mellett említésre érdemes a biblia latin fordításának Sabatier-féle kiadása,¹³⁰ Margit navarrai királyné költeményeinek kötete,¹³¹ Callimachus Experiens magyar vonatkozású főműve,¹³² Conradus Urspergensis krónikája,¹³³ Bonfini és Istvánffy egy-egy munkája.¹³⁴

Az 1770-es és 80-as évek folyamán nem olvashatunk aukciókról Nagy Sámuel leveleiben, csak 1783 nyarán (július 19) említi Kollár Ádám,¹³⁵ a császári bibliotéka elhunyt igazgatójának könyveit, melyeket árverésre bocsátottak. A katalógust Nagy igyekezett megszerezni, s erről jelentést tett Rádaynak. Arra, sajnos, már nincsen levéltári adatunk, hogy részt vett-e Kollár gyűjteményének licitációján, s arról sem, hogy kerültek-e a császári könyvtár igazgatójának könyvei közül a péceli gyűjteménybe egyes darabok.

Bécsi licitációkat említ azonban 1782-ben írt leveleiben Cornides Dániel.¹³⁶ Cornides 1782 elején Teleki József titkára lett, akivel beutazta Olasz- és Franciaországot. Külföldi útjuk előtt, 1782 áprilisában Bécsben tartózkodott, s itt urának, Teleki Józsefnek, de Rádaynak, a megbecsült barátának is szerzett könyveket és tájékoztatta őt a könyvpiac híreiről. Figyelmét elsősorban az aukciók kötötték le, s április 10-én írt soraiban is többről beszámol. Az egyikben a Ráday által óhajtott művek közül Madame de Staël *Mémoires*-jait el kellett eresztene, mert hiányos volt, pedig 20 krajcárért megvehette volna. Hoffmann ismert

¹²⁵ E családnév oly gyakori, hogy a könyvek tulajdonosát lehetetlen azonosítani.

¹²⁶ RLt. II. 997. Ez a megjegyzés arra figyelmeztet – amit a kiadásokkal foglalkozó fejezetben is látni fogunk – hogy Ráday anyagi zavarai már a hetvenes évek elején megkezdődtek, s megbízottjának is gyakran adósa maradt.

¹²⁷ RLt. 228. fasc.

¹²⁸ *Biblia utriusque Testamenti*. Edidit Oliva Robert Stephanus. I–II. köt. Paris, 1557, ára 10 fl. (jelzete: 0,2446. Ant.)

¹²⁹ *Biblia latina*. I–II. köt. Basel, Johann Amerbach, 1481, ára 18 fl. (jelzete: I. 158)

¹³⁰ *Bibliorum sacrorum latinae versiones antiquae*. I–III. köt. Reims, 1743, ára 16 fl 33 kr. (jelzete: 0,4074)

¹³¹ *Marguerites de la Marguerite ...* Lyon, Jean de Tournes, 1547, ára 47 kr. (jelzete: I. 119)

¹³² *Historia de rege Uladislao, seu clade Varnensi*. Augsburg, Sigmund Grimm és Max Wirsung, 1519, ára 35 kr. (jelzete: I. 14)

¹³³ Strassburg, Craton Mylius 1537, ára 3 fl 6 kr. (jelzete: I. 149)

¹³⁴ A felsorolás nem közli, hogy BONFINI *Decades*-ének és ISTVÁNYFFY *Historiájának* melyik kiadását vették meg; az első ára 5 fl 30 kr; a másodiké 3 fl volt.

¹³⁵ Ld. e fejezet 86. sz. jegyzetét.

¹³⁶ Ld. az erdélyi beszerzésekről szóló fejezet 28. sz. jegyzetét.

munkájának, *De vino Hungarico*¹³⁷ német fordítása, az *Ungarischer Wein* nem került sorra. A *Mappa von der Situation zwischen Belgrad und Semlin*¹³⁸ még hátra volt, ennek megvételét biztosra ígerte. Egy másik aukción, melyen a felsorolt magyar nyelvű, vagy magyar vonatkozású munkákból ítélve bizonyára egy magyar gyűjtő könyveit ütötték dobra, a katalógusban fel nem tüntetett műveket is licitáltak. Közülük Cornides Haugen *Ungarische Chronick*-ját¹³⁹ tartotta a legértékesebbnek; valamint az *Acta Diaetalia* 1754. és 1764–1765. évekből való kéziratok kötetét, az első egy, a másik két tisztán és jól írt foliánsból állott; ezeket soron kívül szerezte meg 44 kr-ért, illetve 1 fl 9 kr-ért Teleki számára. Végül egy harmadik licitáció kezdetét április 27-re jelezte Cornides (1782. április 19), tudomása szerint ezen legnagyobb részét holland nyelvű, dús kötésű, költséges útleírásokat készítettek árverezni.

Ezek az 1782–83-ból való, aukciókról szóló részletek azt bizonyítják, hogy a gyűjtés nem szűnt meg a 80-as évek folyamán – bár üteme a 70-es évek második felétől kezdve kétségtelenül lassult –, s Ráday megbízottjai tevékenységük rövidebb-hosszabb ideje alatt éppúgy bekapcsolódtak a könyvpiac életébe, mint az előző évtizedek folyamán.

c) Kereskedők

Az aukciók sorának áttekintése után rendszerezzük azokat az adatokat, melyeknek alapján képet nyerhetünk a könyvkereskedők révén folytatott vásárlásokról, a velük való tárgyalásokról és Ráday bécsi gyűjtésének azokról a jellegzetességeiről, melyek közül némelyikre már az előző fejezetekben is rámutattam, így például az egyes kiadások beszerzéséről, vagy folytatólagosan megjelenő művek pótlásáról.

Bécsi könyvkereskedőkkel való kapcsolatokról, tőlük vett könyvekről és egyes kiadások vagy művek kereséséről hallunk már a könyvtár e korszakának első periódusában is, amikor Szilágyi Sámuel volt a császárvárosban Ráday Gedeon beszerzője.

Szilágyi rögtön hazatérése után a protestáns egyházak kancelláriai ágense lett és ebben a hivatalában 1748-ig maradt. Beszerzői tevékenységéről csak bécsi tartózkodásának utolsó négy évéből tudunk, bár – mint egy külföldi szállítmány továbbítója – előzőleg is teljesített szolgálatot péceli barátjának. 1744-ben¹⁴⁰ Ráday Bécsben járt, s az egyik könyvárussal – valószínűleg Bernhardival – megalkudott néhány könyvre. Ezeket (Gyraldus *Opera omnia*-ját,¹⁴¹ Borrichius *De poetis* című művét¹⁴² és Fabricius *Bibliotheca*-ját¹⁴³) Szilágyi vette át, s miután Ráday két dukát foglalót adott a kereskedőnek, a 49 fl 12 kr összegű számla kiegyenlítésére további 40 forintot fizetett ki. Ugyanakkor 40 fl előleget adott a lipcsei *Acta Eruditorum*-ra¹⁴⁴

¹³⁷ Friedrich HOFFMANN, hallei professzor latin munkájának címe: *Dissertatio inauguralis physico-medica de vini Hungarici excellentie natura, virtute et usu*. Halle, 1721. Német fordítására vonatkozó adatokat sehol sem találtam.

¹³⁸ A könyvtár katalógusában nem található.

¹³⁹ HAUGEN, Hans, *Der Hungern Chronica. Inhaltend wie sy anfenglich ins Land kommen seynd...* Wien, 1534, ára 1 fl 50 kr. Valószínű, hogy a könyvtár anyagában az I. 147 jelzet alatt található példány Cornides szerzeménye.

¹⁴⁰ Ld. Rádayhoz 1744. július 22.-én írott levelét.

¹⁴¹ GYRALDUS, Lilius G., *Opera omnia*. I-II. köt. Leyden, 1696, ára 17 fl. (jelzete: 0,143)

¹⁴² BORRICHIVS, Olaus, *De poetis publicis disputationibus*. Frankfurt, 1683, 42 kr-t fizetett érte. (jelzete: 0,3540)

¹⁴³ FABRICIVS, Johann A., *Bibliotheca graeca*. I–XIV. köt. Hamburg, 1705–1740, ára 28 fl. (jelzete: 0,2302) FABRICIVS másik művét *Bibliotheca latina mediae et infimae aetatis*. Hamburgban 1721–1746 adták ki. E művek első 15 része a P betűig 4 kötetben 1734–35-ben jelent meg; a P–Z betűig terjedő 6 részt 1746-ban adták ki pótlólag. Szilágyi bizonyára az 1735-ben megjelent 2-4. kötetet küldhette le. A három kötet ára 3 fl 30 kr volt. (Az egész mű jelzete: 0,339)

¹⁴⁴ Az *Acta Eruditorum*ot, mely az első német tudományos folyóirat, Mencke Ottó tanár szerkesztette a *Journal des Savants* mintájára, s először 1682-ben adta ki. Fia és unokája szerkesztésében az egész 18. századon keresztül megjelent havonként egy-egy kétíves füzetben, s fontos szerepet töltött be a kor tudományos életben.

is, melynek 1682 és 1743 között megjelent köteteiért és 5 kötet indexért Ráday 154 forintban egyezett meg a kereskedővel. A többit majd akkor kell fizetni – jelenti Szilágyi barátjának –, ha az egész sorozat megjött; ez szeptember közepére várható. Ráday az *Acta Eruditorum* megszerzését többször sürgette Szilágyinál, nyilvánvalóan nagy súlyt helyezett arra, hogy a kor egyik legkiválóbb tudományos folyóirata meglegyen gyűjteményében. Már ez az adat is, a bécsi gyűjtés első szakaszában, utal széleskörű enciklopédikus érdeklődésére és tájékozottságára, mely egész tevékenységét jellemezte. Az a tény pedig, hogy az *Acta Eruditorum* évfolyamait, melyek 1731-től *Nova Acta Eruditorum* cím alatt jelentek meg, igyekezett tovább kiegészíteni,¹⁴⁵ Ráday rendszeres „könyvtárpolitikájára” és gondosságára mutat, mellyel egy folyóirat vagy folytatólagosan kiadott mű újabb kötetét törekedett megszerezni. 1744-ben vette meg Szilágyi a péceli bibliotéka számára Bél Mátyás *Notitiájának* 1742-ben megjelent negyedik kötetét is. 1745–1746 folyamán Ráday megbízottja többször ír könyvek vételéről és kötetéséről (1745. január 12 és január 20; 1746. szeptember 26; október 28; november 22. és 26).¹⁴⁶ de csak 1746 szeptemberében találunk levelében részletes feljegyzést a szerzeményekről: „Méltóságos Groff Teleki Sámuel Oberster Úr ő Nagysága innen tegnap Magyarországra indula vízen, ki által az én drága Uramnak könyveit le küldöttem, fogadván, hogy Pestre le viszi és ott jó dispositióba hagyván, tudósít iránta. Azért, ha az Úr elébb meg értheti mintsem én, engemet is tudósítani méltóztasson, a könyveket is vitesse magához. Küldöttem pedig ezeket:

Corpus Historiae Bizantinae in Vol. 23.¹⁴⁷

Hasii, *Posphorus* Vol. 1.¹⁴⁸

La Révolution d'Hongrie Vol. 6.¹⁴⁹

Ariosti Vol. 3.¹⁵⁰

de itt felejtődött a Herberstein *Moscoviticuma*.¹⁵¹

A bécsi könyvkereskedők közül Szilágyi Friedrich Bernhardival állt kapcsolatban, kinek Ráday, különféle megbízottjai révén, mintegy 40 éven keresztül, 1740 és 1780 között, vásárlója volt. Bernhardi szerepe a könyvtár gyarapításában jelentős, különösen 1755 után, majd Nagy Sámuel bécsi tevékenységének idején, hiszen sok és értékes művet szállított a péceli gyűjtőnek.

A bécsi gyűjtés első szakaszáról mindössze ennyit mond a levéltári anyag, e vázlatos képen keresztül is megmutatkoznak azonban a későbbi tudatos és széleskörű tevékenység első nyomai.

Szilágyi 1748-ban elhagyta Bécset. Távozása után éveken át szünetel az itteni gyűjtés, semmi jel nem vall arra, hogy Ráday az 1748 és 1756 közé eső időszakban kapott volna könyveket a császárvárosból. A bécsi kapcsolatok újrafelvétele és kiépítése Nagy István nevéhez fűződik, aki – amint életrajzából láttuk – 1757 elejétől állandóan Bécsben tartózkodott Dömjén ágens segédjeként, s teljesítette péceli megbízójának rendelkezéseit. Nagy már bécsi tevékenysége előtt is intézett Pesten Rádaynak könyvvásárlásokat. 1756 februárjában (február 25) arról értesíti urát, hogy állandóan gondja van a *Le spectacle de Natur*¹⁵²

¹⁴⁵ A könyvtárban az 1682-1759-ig terjedő évfolyamok vannak meg, a kiegészítésekkel és indexekkel együtt, (0,97 és 0,98 jelzet alatt), valamennyi 18. századi, díszes bordázatú bőrkötésben.

¹⁴⁶ RLt. A. II. 549.

¹⁴⁷ 2. ed. köt. I–XXV. köt. 23 db. Venezia, 1729, ára – in crude – 160 forint volt. (jelzete: 0,156)

¹⁴⁸ HASIUS, I. M., *Phosphorus historiarum*. Leipzig, é.n. (jelzete: 0,195)

¹⁴⁹ *Histoire des révolutions de Hongrie*. I–VI. köt. Den Haag, 1739, a könyvtár anyagában nem található.

¹⁵⁰ ARIOSTO, Lodovico, *Opere in versi e in prosa*. Venezia, 1741. (jelzete: 0,2490)

¹⁵¹ HERBERSTEIN, Sigmund, *Rerum Moscoviticarum commentarii*. Basel, 1571. (jelzete: 4-74. Hung. Ant.) Az utóbbi négy műért együtt 18 forintot fizetett Szilágyi a kereskedőnek.

¹⁵² *Le Spectacle de la Nature ou entretiens sur les particularités de l'histoire naturelle*. I–VIII. köt. Frankfurt–Liège, 1752. (jelzete: 0,4147)

megszerzésére. Erről a működéséről többet nem tudunk. A könyvtár szempontjából ennél és az előző fejezetben vázolt pozsonyi tevékenységénél is fontosabbak azonban a császárvárosban töltött évei.

Bécsben elsősorban kiépíti a jó viszonyt a nagyobb kereskedő cégekkel: Friedrich Bernhardival, aki Szilágyi Sámuel beszerzői tevékenysége idején szállított Rádaynak; Emerich Felix Baderrel, a nürnbergi Bauer és Monath cégekkel. Nagy Sámuel már csak átvette tőle a szilárdan megalapozott összeköttetéseket. A beszerzéseket, a fejezet elején adott képnek megfelelően, hosszú levelezés előzte meg, akár az újonnan megjelenő munkákat számontartó Ráday írta meg kívánságait vagy azokat a hiányokat, melyekre könyveinek rendszerezése és tanulmányozása közben akadt, – akár Nagy István küldte le egyes kereskedők vagy aukcionálandó könyvtárak katalógusait. Sokszor előfordult, hogy amikor ezek, a gyűjtő által óhajtott könyvek megjelölésével, visszaértek Bécsbe, a kereskedő a könyveket már eladta, az aukció pedig befejeződött. Előfordult az is, hogy félreértve a rendelkezést, egy könyvet kétszer vett meg Nagylstván, vagy a könyvkereskedő, akinek Ráday közvetlenül írt, két példányban szerezte meg. Így 1757 márciusában (egy dátum nélküli és 1757. március 8-i levelei) Stafferus *Grundlegung der Christliche Religion*¹⁵³ 12. részét Monath két példányban hozatta meg, állítva, hogy Ráday annyit rendelt. Nagysürgős választ kért, hogy valóban így van-e; ő maga nem emlékezett pontosan. Ez az eset felhívja a figyelmet a könyvgyűjtő Rádaynak arra a gondosságára, mellyel egyes könyveket néha két példányban is meghozatott; hogyha az egyiket kikölcsoznék és netalán elveszne, a másik megmaradjon könyvtárában. Nyoma maradt annak is, hogy a kereskedők néha olyan könyvet küldtek le, melyet Ráday egyáltalán nem kért. 1757 nyarán (június 28 és július 8) két levélben érdeklődik Nagylstván, hogy kifizesse-e Bauernek a *Lettres Anglaises*¹⁵⁴ és az *Agricola*¹⁵⁵ árát, július 15-én pedig már azt jelenti, hogy kifizette a kereskedő korrespondensének¹⁵⁶ mindkettőt, a *Lettres Anglaises*-ért 8 forintot, az *Agricola*-ért 7-et. Ez utóbbiról végül is kiderült, hogy tévedésből ment le Pécelre, a cég azonban hajlandó volt visszavenni. Monathnak viszont azért küldötte vissza Ráday Rousseau egyik kiadását, mert hiányosnak találta. A kereskedő erre ígéretet tett, hogy „Rousseau helyet más könyvet fog adni ... amely commediák híjával van, azok tiltottak és nem passiroltak” (1757. december 19).

Ráday minden hiányos sorozatot kiegészített, utánanyomoztatott egyes köteteknek, tehát tudatosan és rendszeresen gyűjtött. A bécsi beszerzésekkel kapcsolatban sorozatos példait látjuk e törekvésének. Nagylstvánnal Struve egyik *Bibliothecájának* második,¹⁵⁷ Goujet *Bibliothecájának*¹⁵⁸ harmadik kötetét kerestette, de nem sikerült megszereznie őket, az első még a nyomdából sem került ki (1754. március 8).¹⁵⁹ Hiányzott Réaumur, *Mémoires pour servir à l'histoire des insectes*¹⁶⁰ című hatkötetes munkájának egyik darabja, ezt állandóan nyilvántartották, s Nagy 1757 tavasza és ősze között írt leveleiben (egy dátum nélküli, valamint március 8-án és június 25-én kelt levelek) beszámolt arról, hogy Bernhardi, akitől a többi köteteket vették, még mindig nem tudta a szükséges részt megszerezni; a hozzá csatolt rézkarcok kötetének második példányát azonban, amit tévesen küldött le, visszavette. A folytatólagosan megjelenő sorozatok új darabjait rendszeresen figyelemmel kísérték, s a gyűjtő bécsi megbízottja azonnal megvette, vagy megrendelte azokat a kereskedőknél, így például a *Todten Gespräche*¹⁶¹ című, az évek

¹⁵³ STAPPER, Johann Friedrich, *Grundlegung zur wahren Religion*. I–XII. köt. Zürich, 1746-1753. (jelzete: 0,370)

¹⁵⁴ VOLTAIRE, Francois Marie-Arouet, *Lettre philosophique sur les Anglais*. 1731. A könyvtárban ma nincs meg.

¹⁵⁵ Itt két külön műről lehet szó; az egyik: AGRICOLA, Rudolf, *De inventione dialectica libri III*. Basel, Heron Alopecius, 1523 (jelzete: I. 39); a másik: AGRICOLA, Georg, *De re metallica libri XII*. Basel, 1657. (jelzete: 0,846)

¹⁵⁶ A távollevő Bauer megbízottjának.

¹⁵⁷ *Bibliotheca historiae litterariae*. I–III. köt. Jena, 1754-1763. (jelzete: 0,2226)

¹⁵⁸ GOUJET, Cl. Pt., *Bibliothèque française*. I–XVIII. köt. La Haye, 1740-1756. (jelzete: 0,263)

¹⁵⁹ STRUVE, Georg Adam, *Bibliotheca historiae litterariae* második kötetéről még 1757 végén is szó esik (1757. december 27). A kötet viszont csak 1761-ben jelent meg, így már Nagy Sámuel beszerzései közé számíthatjuk.

¹⁶⁰ Jelzete: 0,4146.

¹⁶¹ *Die Geschichte des jetzigen Kriegs ... in Gesprächen im Reiche der Todten ...* I–VI. köt. Frankfurt–Leipzig, 1756-1760. Ezenkívül van a könyvtárban egy 1774-1775-ös és 1781-es kiadású, hasonló című kötet (mind a 0,676 jelzett alatt). Ezek a *Todten-Gespräche*k szarkasztikus hangú gúnyiratok, a bomló társadalmi rendszerrel szemben

során folytatólagosan megjelenő kiadvány egyes részeinek – melyeknek első összefoglaló címlapját 1758-ban bocsátották ki – megszerzését 1757 és 1759 között nyomon követhetjük a levelezésben.

Külön értékes vonásként jelentkezik Ráday gyűjtésében már Nagy István beszerzői tevékenysége alatt, hogy nemcsak a különböző műveket, vagy azok hiányzó kötetait kerestette és vétette meg, hanem egy munkának különböző kiadásait is. Az *Histoire de Théâtre* amsterdami kiadása¹⁶² már megvolt neki, ezért visszaadatta Nagy Istvánnal Badernnek, akinél aztán megrendelte az első és második párizsi edítiót (1759. február 6).¹⁶³ Türi, e korszak másik beszerzője pedig külön hangsúlyozza, hogy Reuberus művének¹⁶⁴ azt a kiadását küldte le, amelyet Ráday parancsolt (1757.március 4).

A vásárlások közben természetesen támadtak nézeteltérések a kereskedők és Ráday megbízottjai között. Nagylstván és Türi – akik sokszor közösen jártak el egyes ügyekben – levelei hű képét adják ezeknek. Különösen Türi leveleiben tűnik fel az az éles hang, mellyel a kereskedőket szidja – néha egész szellemesen –, kritikája azonban nem feltétlenül hitelt érdemlő, hiszen összeférhetetlen természetét az ágensválasztás körüli harcokból is ismerjük.¹⁶⁵ „A könyvárusok is a kereskedő czéhez tartozván, mentül tudósabb a portékájok, annál okosabbaknak kell lenni az árulóknak is. Nékem pedig egyszer-másszor volt bajom, ha nem tökéletlenségekkel is, de magok hasznát sollytatni tudó ravaszságokkal,” írja 1756. szeptember 3-án. Akármelyikkel tárgyal, egyre megy: „Ezek bizony mind egy húron pendülnek” (1757. május 4). Türi a kereskedők közül leginkább Monathal tartotta a kapcsolatot, tőle vette meg Reuberus idézett művét, Vulfius *Oeconomicáját*¹⁶⁶ és Plinius *Panegyricus-át*,¹⁶⁷ bár e két utóbbit pár krajcárral drágábban adta, mint Bernhardi. Ennek ellenére megvette őket, „mivel a többit mind olcsóbbatskán tette, s nevezetesen a Schultingát¹⁶⁸ egy forinttal, az Lucanust¹⁶⁹ egy forint 48 krajcárral oltsóbban, mint Bernardi, tehát ezekre való nézvést tsak megtartottam a többit is” (1757. március 4). Nagylstván meg éppen a Monath cég ellen emelt kifogást, hogy nem igyekeznek a könyvek időben és pontosan való megszerzésével: „... ha Monath illy sokára halogattya a könyvek meg szerzését, amint meg is fogom neki mondani, más bibliopolát requirálok” (dátum nélkül).

Az ellentétek leggyakoribb oka az volt, hogy Ráday vagy beszerzői drágállották a kívánt művekért a kereskedők által kért árat. Bernhardival 1757 februárjában folyt nagy alkudozás, nem akart bizonyos „szép pénzen vevendő” könyveket – Nagy István levelében nem részletezi őket – 120 forintért odaadni, ezért Türirel elhatározták, hogy egyik nap végigjárják a bibliopolákat, és amelyik odaengedi az általuk felajánlott összegért, attól veszik meg (1757. február 11). E vétellel kapcsolatban Türi is panaszkodik Bernhardira: „A mi a könyvek dolgát illeti, én Bernardi urammal eleget beszéltem, de ugj látom, felette fa ember, az könyvek árrából való elhagyást felette frigide tractálta ...” (1757. június 8). Wolff *Elementa Mathesisét*¹⁷⁰ Ráday, bár megvolt gyűjteményében, még egyszer meg akarta venni, Monath azonban nem adta 25 forintért, mint az előzőt, mondván, hogy „most a könyvek többbe kerülnek, mint ennek előtte.” Így hát

jelentkező ellenzékiség jellegzetes tünetei, – a félve megnyilvánuló kritika azonban még a halottak szájába adja mondanivalóját.

¹⁶² *Histoire du théâtre françois*. I–XV. köt. Amsterdam, 1735-49. (jelzete: 0,338)

¹⁶³ A két mű tulajdonképpen nem azonos; az utóbbi Louis TRAVENOL és Jacques DUREY munkája, *Histoire du Théâtre de l'Académie Royale de Musique en France*. I–II. köt. Paris, 1757. (jelzete: 0,3838) A két párizsi edíció közül csak a második található a könyvtár anyagában.

¹⁶⁴ REUBERUS, Justus, *Scriptores veteres qui Caesareum et imperatorum Germanicorum res per aliquot saecula gestas litteris mandarunt*. Frankfurt a. M., 1726; ára 10 fl. (jelzete: 0,424)

¹⁶⁵ Ld. ZOVÁNYI, 1914. i. m.

¹⁶⁶ WOLFF, Christian, *Oeconomica*. I–II. köt. Halle, 1754-55. (jelzete: 0,346)

¹⁶⁷ PLINIUS, Gaius S., *Panegyricus, curante Arntzenio*. Amsterdam, 1738. (jelzete: 0,1816)

¹⁶⁸ SCHULTINGIUS, Antonius, *Jurisprudentia vetus Ante-Iustinianae*. Leipzig, 1737. (jelzete: 0,2896)

¹⁶⁹ LUCANUS, *Pharsalia, sive belli civilis libri decem* című művének számos kiadása megvan a könyvtárban.

¹⁷⁰ WOLFF, Christian, *Elementa matheseos universae*. I–V. köt. Genf, 1743. Nincs meg a könyvtár anyagában.

e magasabb árat kellett Nagynak fizetnie. Általában rendszeresen, időben fizettek a kereskedőknek, néha történt csak meg, hogy Nagy Istvánnál nem volt pénz, s ilyenkor a türelmükre kellett apellálni. Ezek – így például Bernhardt – „jó szívvel várakoztak”, s a további rendeléseket is felvették, a még rendezetlen számlák ellenére (1757. december 19). Ebben az időtájtban köti meg Ráday nevében Nagy István az első borüzletet Bernhardival (dátum nélkül)¹⁷¹ – egy átalagot 10 aranyért adva el neki¹⁷² – amivel a későbbi évtizedekre is kiterjedő üzleti viszonyt vetette meg az alapját, mert 1760 után rendszeressé vált a könyvek borban való elszámolása.

1759-ben Nagy István Pozsonyba kerül ágesnek; Türi beszerzői tevékenységéről pedig – bizonyára az ágensválasztással kapcsolatos zavarok miatt – többé nem hallunk. 1759 és 1761 eleje között, midőn tehát a péceli gyűjtőnek nem volt megbízottja a császárvárosban, Ráday maga levelezett a kereskedőkkel, sőt, 1760-ban egyéb ügyeinek intézésére felutazott Bécsbe, és személyes kapcsolatba lépett velük. Ugyanakkor még a Pozsonyban időző Nagyl István is közreműködött a bécsi vásárlásoknál. Ebben az időszakban Bernhardinál, Badernél és Newenstein üzletéből, Herinnesnél vásárolt Ráday. Friedrich Bernhardt 1760. július 17-én keltezett levelében jelzi, hogy Rousseau munkáinak 1748-as, a gyűjtő által óhajtott legújabb kiadása nem más, mint az 1734-es, bővítve. Semmi nem változott rajta, csak az évszám; a cenzúra azonban a benne lévő *Mandragora* és *Epigrammata turpia*¹⁷³ miatt nem akarja árusítását engedélyezni. Az utóbbi négykötetes kiadás viszont – írja a kereskedő – bármikor Ráday rendelkezésére áll.¹⁷⁴ A különféle kiadások keresésére utal, hogy a gyűjtő újra megrendelte a *Théâtre Française-t*, melyre már Nagy Istvánnak is megbízást adott; Bernhardt azonban sem ezt, sem a *Théâtre Angloise-t* nem tudta szállítani. Megszerzésükre vonatkozóan azonban ígéretet tett. Az 1759. és 1760. évek folyamán Ráday 285 forint értékű anyagot vásárolt Bernhardtól a fent idézett levél szerint, a kereskedő azonban nemcsak ezt az összeget, hanem a Nagyl Istvántól kézhezvett és a legutolsó – 1759. július 3-i vásárlásból származó tartozás – 49 forint 36 krajcár – kiegyenlítését is nyugtázta.

Emerich Felix Bader levelei (1760. július 25., december 3., december 19) szintén a külföldi kiadások gyűjtésére mutatnak. Ráday Athanasiusz műveinek párizsi edícióját¹⁷⁵ kerestette vele már hosszabb idő óta, Bader azonban még 1760 nyaráig sem tudta felhajtani, oly ritka volt. Jelenti, hogy komissióba adta Párizsban és más helyeken is, s amint egy licitációban előfordul, vagy valahol kapható lesz, rögtön megszerzik és eljuttatják hozzá. Ennek hiányában a kölni kiadást ajánlotta, mely kétkötetes folio nagyságú, görög és latin nyelvű volt, szép kötésben, s 15 forintba került. Ráday ez utóbbit nem vette meg; az első viszont megtalálható könyvtárában, így valószínű, hogy azt Bader szerezte meg neki. December 19-én 185 forint vételét nyugtázza a kereskedő, amivel megrendelőjének számlája teljesen rendezve volt. Bécsi tartózkodása alatt vásárolt Ráday Herinnesnél is; Nagy István 1761. január 13-án jelzi a nála vett könyvek továbbítását Pécelre.

1761-től kezdve Nagy Sámuel vette át a bécsi ügyek intézését. Az ő tevékenysége alatt, különösen a hatvanas és hetvenes évek folyamán a könyvtár hatalmas mértékben gyarapodott, s ez a gyarapodás az aukciók mellett az eddig megismert kereskedőktől származott. Nagy a császárváros könyvpiacának ugyanazokkal az embereivel állt összeköttetésben, mint elődei. Rendszeresen érintkezett ezekkel a bibliopolákkal és kapcsolata zavartalan volt még Jahnnal, a lipcsei könyvrüssal is, akit pedig a bécsi kereskedők, félve az üzleti versenytől, 1761-ben feljelentettek a hatóságnál, s boltja „a magistrátustul bé petsételtetett, hogy az itt való könyv árosoknak itt mulatása alatt kárt ne tégyen.” Így tehát csak a vásárok alatt tárgyalhatott vele, s Jahn a kapott megrendelésekről a következő vásár alkalmával számolt be

¹⁷¹ Naggyal ellentétben Türinek Bernhardival a borüzletet sem sikerült megkötnie, ezért mindenáron ott akarta hagyni Ráday legrégibb bécsi szállítóját: „Az borokat pedig semmiképpen sem akarja fogadni, és ezer difficultásokat keres benne, melljek mind bibliopoli kedvességgel teljesek. Azért ha az Úrnak tetszik, tsekélj opiniom, méltóztassék velem parantsolni és az könyveket, melljekre indispensabiliter az Úrnak szüksége lészen, nékem specifikálni, és árrokat fel-küldení, és én egy bibliopolához is magam nem kötöm, ha ugjan csak kész pénzzel kell megvenni.” (1757. január 28)

¹⁷² Kb. 75 liter.

¹⁷³ Rousseau munkáinak Ráday könyvtárában meglévő 1722-es és 1734-es gyűjteményes kiadásaiban valóban nem találhatók a fent említett művek.

¹⁷⁴ A könyvtár anyagában megtalálható 0,2565 jelzet alatt.

¹⁷⁵ *Opera omnia*. I–II. köt. Paris, 1698. (jelzete: 0,2438)

(1761. június 9). A Bernhardi cégnél 1765-ben következett be annyi változás, hogy az öreg Bernhardi – aki 25 éven át volt Ráday hűséges szállítója – meghalt vízbetegségben, s üzletét unokaöccse vette át, aki éppoly rendszeresen és jól szolgálta ki őket, mint nagybátyja.

E korszak bécsi beszerzéseinek képét a fejezet elején Nagy Sámuel leveleinek alapján vázoltam fel, itt ezért csak emlékeztetni szeretnék a beszerzés menetére, az ágens jelentéseinek számtalan helyére, ahol Bader, Bernhardi, Herinnes vagy Jahn katalógusainak leküldését jelzi, vagy Ráday válaszának vételét nyugtázza. Már ott is utaltam azonban arra, hogy Ráday nemcsak a kínálat alapján szedette össze könyvtárának anyagát, hanem azoknak a műveknek címeit is közölte megbízottjával, amelyeket, mint széleskörű műveltségű és tájékozottságú gyűjtő, szükségesnek tartott könyvtárába megszerezni. Ráday figyelte a Pécelre járó újságok könyvekre vonatkozó híreit s egy a nyomdából frissen kijött, vagy még csak kiadásra szánt könyvről olvasva, azonnal jelezte bécsi beszerzőjének, hogy nézzon utána, kísérelje figyelemmel és vegye meg neki. Ha a helybeli piacon nem lehetett a kívánt munkákhoz hozzájutni, akkor valamelyik jól ismert kereskedő révén külföldön is kerestették azokat (1761. április 21).

Sokszor megtörtént, hogy Nagy Sámuel ajánlott urának könyveket, melyeket érdemesnek tartott a megvételre. Legtöbbször gondoskodott arról is, hogy ne jussanak más kezére, mielőtt Ráday válasza befut, – sőt gyakran meg is vette őket, megbízójának utólagos hozzájárulását kérve.¹⁷⁶ Moser¹⁷⁷ könyvét, különösen annak második kötetét, nagyon dicsérte és ajánlotta, mondván: „jó keresztény az auctora és idegen a mostani módiban jött libertinismustul” (1762. január 1). Megvette Offerhausnak, a „hollandus tudós embernek” történetét,¹⁷⁸ melyet mint a kritikai történetírás értékes darabját tartott számon: „igen fundamentumossan vagyon írva, még pedig ex fontibus, melyeket mindenütt allegál is. Méltónak ítélem, hogy a Tekintetes Úr könyvei közt meglegyen, mint amellynél jobb compendiumunk még nintsen” (1766. szeptember 22). Desbillons *Fabuláit*¹⁷⁹ szintén az utasítás előtt szerezte meg Nagy Sámuel, „hogy leküldöttem, a vitt reá, hogy a Tekintetes Úr az újabb poétákból egész collectiót tévén, ez egy a mostaniak közül, akik közönséges applausust nyertének, annyira, hogy amidőn az első editiója, melly illy complet nem volt, Párisban kijött, Angliában is utánna nyomtatták, melly ritka dolog. És így gondoltam, hogy ad completionem collectionis poëtarum recentivum szükséges.” Ha mégsem lenne helye a péceli bibliotékában e meséknek – írja bűnbánóan – szívesen visszaveszi a kötetet s megtartja magának (1771. október 5).¹⁸⁰ 1765 végén küldte le Le Long *Bibliothécáját*, melyet a Saffran-féle licitáción vett meg, s ehhez hozzácsatolta az „*Exemplar reconciliationis cum Hungaris factae 1606*” című munkát,¹⁸¹ „gondolván, hogy a Tekintetes Úr magyar collectiójához jó lészen (1765. december 13).” Mindezek a példák nemcsak Nagy Sámuel önálló beszerzéseire mutatnak rá, hanem utalnak a gyűjtő érdeklődési körére is, aki a magyar könyveket, az újabb irodalmat, az „ex fontibus” merítő történetírást, és a „jó keresztény” könyveket kedvelte. Nagy ajánlotta Ráday figyelmébe a *Temple des Muses*-t,¹⁸² melyen a gyűjtő szeme bizonyára átsiklott a katalógusban: „az közelebb írt levelemben éppen ezeket recommendáltam volt Ovidiuson kívül, dehát ennek társa a *Temple de Muse*, mit vétett? Mert ez is valósággal szép és nem leszen drágább” (1762. május 4). Annál érdekesebb ez a részlet, mivel tudjuk, hogy később Ráday annyira megszerette a *Temple des Muses* metszeteit, hogy a péceli kastély kupolatermének, a „szálának” mennyezetére és

¹⁷⁶ Például Johann Peter de CROUSAS, *Examen du Pyrrhonisme ancien et moderne*, Den Haag, 1733, című munkáját 3 forintért; Sylvester SGUROPOLUS *Vera historia unionis ... sive concilii Florentini ... narration*. Den Haag, 1660, című művét 2 forintért vette meg, urának utólagos jóváhagyása mellett. (Az előző jelzete: 0,2881, az utóbbi 0,1302)

¹⁷⁷ MOSER, Johann Jacob (1701-1785). Jogprofesszor Tübingenben, majd különféle hivatalokat töltött be Bécsben, Stuttgartban és Odera-Frankfurtban. A pietizmus hatására hívő keresztyénné lett, s az erőszakos württembergi herceggel szembeni állhatatos viselkedése miatt 6 évi várfogságot szenvedett. Írásai gyakorlati, mérsékelt pietizmusára utalnak, melegséget és emberszeretetet sugároznak. Nagy Sámuel bizonyára egyik vallásos írását ajánlotta Rádaynak; ma a könyvtár anyagában csak egy jogi kompendiuma van meg.

¹⁷⁸ OFFERHAUS, Leonhard, *Compendium historiae universalis*. I–II. köt. Groeningen, 1755-1756. (jelzete: 0,2781)

¹⁷⁹ DESBILLONS, François, *Fabulae aesopicae*. I–II. köt. Mannheim, 1768. (jelzete: 0,3501)

¹⁸⁰ .RLt. A. II. 984.

¹⁸¹ *Exemplar reconciliationis cum Hungaris, factae 23 lunii anno 1606. Nec non conditiones pacis Turcicae*. Sárospatak, 1655. (RMK, II. 791) (jelzete: RMK 3,23)

¹⁸² *Le Temple des Muses ... Dessinés et gravés par P. Picard ...* Amsterdam, 1733. (jelzete: 0,238)

falaira ezeket festette ki Scherevitz freskófestővel.¹⁸³ Ugyancsak Nagy közvetítette a kereskedők ajánlatait megbízója felé. Bader rajta keresztül hívta fel péceli vásárlójának figyelmét a *Défense de la Religion tant naturelle que révélée contre les Infidèles et les Incrédules* című műre, melyet Gilbert Burnet fordított angolból franciára.¹⁸⁴ Ezt Bécsben nem árulták, s a kereskedő is véletlenül jutott csak hozzá (1766. május 23).¹⁸⁵

Több kötetes művek hiányzó részeit éppen úgy kereste és kerestette Nagy Sámuel, mint Ráday többi megbízottjai. Azt a könyvet, mely nem volt teljes, le sem küldte Pécelre, míg a hiányt ki nem pótolta. Így Vergilius munkáit¹⁸⁶ hónapokon át magánál tartotta, ameddig hiányzó 4. kötetét meg nem szerezte (1776. március 12). Rapin de Thoyras históriájának¹⁸⁷ terjedelméről Nagynak nem volt pontos tudomása; mentegetőzik, mikor Ráday azt írja, hogy szerint 16 kötetből áll ez a munka, – reméli, hogy csak az újabb pótlékok növelték meg ennyire; ezeknek megszerzését ígéri (1763. október 1).¹⁸⁸ Végeredményben mindkettőjüknek igaza volt; az első kiadás 13 kötet a kiegészítésekkel együtt az 1749-es kiadásban 16 kötetre nőtt. Montfaucon *Antiquité expliquée* című művét¹⁸⁹ 1762 tavaszán szereztek be, nagy regálpapírra nyomtatva, árát 140 forintról 100-ra alkudva le. Bár hiányos volt, mert két pótkötete elveszett, mégis azt írta róla Nagy, hogy „díszére lesznek az Úr bibliothecájának” (1762. április 23).

A Knorr-féle licitáción egy teljes példányt hirdettek 150 forintos kikiáltási áron, a két hiányzó kötet pótlását mégsem ajánlotta gazdájának a bécsi beszerző, mert „a Tekintetes Úrénak árnyéka is alig lehet ezen editió, mivel kis papírosra vagyon csak, nem regálra, mint az Tekintetes Úré.” Nem is kelt el az aukción, hanem a többi megmaradottal együtt, két hónap múlva, új katalógusba került (1762. október 26).¹⁹⁰

Az is előfordult, hogy a katalógus tévesen hiányosnak jelzett egy művet. Nagy Sámuel azonban megnézte s megállapította, hogy teljes. Clericus *Bibliothecájáról*¹⁹¹ akart így lemondani Ráday a feltüntetett hiány miatt, de Nagy kiderítette, hogy a köteteknek „semmi híjuk nincsen”, s a szép angliai kötés emelte értéküket, így az antikvárius szerint megérték 40 forintot (1763. február 15).¹⁹² Sokkal nehezebb volt egy kötet hiányzó leveleinek pótlása, még inkább magának a hiánynak megállapítása. Amikor lehetett, az ilyen hiányos példányt egyszerűen visszaadták, ha máshol be tudták szerezni. Így tett Nagy a *Rerum Silesiacarum Scriptoribus*-szal,¹⁹³ melynek kötetéből két vagy három levél hiányzott. Ez Drozdik Jánostól, az evangélikus ágenstől származott, tehát neki adta vissza. Bernhardinál talált egy másik példányt, jól „conditionálva”, melyet már 10 forinttal drágábban volt kénytelen megvenni Ráday számára (1762. augusztus 24). Ezzel szemben sokszor a hiányzó leveleket kereste Nagy Sámuel, amikor nem volt remény egy másik példány megszerzésére. A *Théâtre François*¹⁹⁴ utolsó, félárkus nagyságú leveleit például

¹⁸³ Ld. A könyvtár külső képe című fejezetet, és ZSINDELY Endre ott idézett tanulmányát.

¹⁸⁴ A könyvtárban csak az 1738-1747-ben megjelent német fordítás van meg, hét kötetben; jelzete: 0,962.

¹⁸⁵ .RLt. A. II. 895.

¹⁸⁶ VERGILIUS, Maro Publius, *Opera*. I–IV. köt. Den Haag, 1767-1775. (jelzete: 0,3476)

¹⁸⁷ RAPIN DE THOYRAS, Paul, *Histoire d'Angleterre*. 2. ed. Den Haag, 1733. (jelzete: 0,5603)

¹⁸⁸ .RLt. A. II. 718.

¹⁸⁹ MONTFAUCON, Bernhard, *L'antiquité expliquée et représentée en figure*. I–V. köt. 13 db. Paris, 1719. (jelzete: 0,59)

¹⁹⁰ .RLt. A. II. 423.

¹⁹¹ LE CLERC (CLERICUS) Johannes bibliotékájából kettő van meg, egyforma díszes kötésben a könyvtár anyagában: *Bibliothèque ancienne et moderne*. I–XXIX. köt. Amsterdam, 1714-1730. (jelzete: 0,256) és a *Bibliothèque choisie*. 2. éd. I–XXVIII. köt. Amsterdam, 1704-1718. (jelzete: 0,255) E megjegyzés akármelyikre, de esetleg mindkettőre vonatkozhat.

¹⁹² .RLt.A. II. 751.

¹⁹³ SOMMERSBERG, Friedberg Wilhelm de, *Scriptores rerum Silesiacarum*. I–III. köt. Leipzig, 1729-1732. (jelzete: 0,2859)

¹⁹⁴ *Théâtre françois, ou recueil des meilleurs pièces de théâtre*. I–XII. köt. Paris, 1737. (jelzete: 0,2581)

megkapta Bernharditól, de a számozása más volt, mint ami a Ráday példányban következett volna, 577–578 helyett 571–572. Sokfelé érdeklődött utána, s úgy látta, hogy minden példányban ezek következnek; azt írja hát urának, hogy csak nyugodtan köthesse a többi után őket (1762. április 27). A *Cérémonies religieuses*¹⁹⁵ című munkát pedig Nagy nem vizsgálta meg tüzetesen, egészen tartotta, Ráday ellenben megállapította, hogy az első kötetben bizonyos részeket előre jeleznek, melyek a későbbi kötetekben hiányoznak. Nagy kétkedett, hogy nyomtatásba kerültek-e ezek egyáltalán, s utánanézett más példányokban. Miután a gr. Czobor könyvtárában meglévő példányban sem voltak benne, elhatározta, hogy bemegy a császári bibliotékába, megnézi az ottanit. Ha ebben sincsenek, akkor nyilván nem nyomtatták ki a beígért részeket, – egyezett meg gazdájával, – viszont ha csakugyan hiányos a Rádayé, akkor visszaadják a munkát az eladónak, Drozdik Jánosnak (1762. október 26).¹⁹⁶ Ezek a nyomozások, ez a sok utánjárás nyilván nem veszett kárba, mert csak így lehetett a könyvtár a maga korában is egyedülálló gonddal összeválogatott gyűjteménnyé. Ráday Gedeon könyvgyűjtésének ez a gondosság az egyik legfőbb jellemzője és értéke. Beszerzői alkalmazkodtak igényeihez és inkább többet fáradtak, mert tudták, hogy „az Úr a csonka könyvet nem szereti.”

Ez a körülménytől alaposabb a könyvek beszerzésénél nemcsak a hiányzó kötetek vagy levelek pótlásában, csonka példányok visszaadásában nyilvánult meg, hanem a művek címének és értékének pontos megállapításában, egyes kiadások figyelemmel kísérésében és különféle edíciók megszerzésében is. Mindezek a már előzőekben is érintett vonások a könyvgyűjtő műveltségére és könyvszeretetére, egy tudatos célkitűzésű gyűjtésre utalnak, s világosan jelentkezik a bécsi gyűjtéssel kapcsolatban is. Herinnes katalógusából Ráday Boursault munkájának sem címét, sem árát nem tudta pontosan megállapítani. Nagy Sámuel erre utánanézett, s hamarosan küldte is a választ a pontos címmel – *Pièces de théâtre, avec une lettre d'un théologien, consulté par l'auteur, pour savoir, si la comédie peut être permise, ou doit être absolument deffendue ...* Paris 1701, – a mű árával együtt (1762. június 2).¹⁹⁷

Bernhardinál kellett volna megvennie a bécsi megbízottnak Batteux, *Beaux arts réduits à une même principe*¹⁹⁸ című munkáját, pillanatnyilag azonban nem volt meg nála. Egyébként is, Bernhardi szerint, ez nem volt más, mint a *Cours des belles lettres* első kiadása és mintegy kompendiuma. Ezt pedig már megszerezték; ezért szükségesnek tartotta megkérdezni, hogy az első edíciót is elküldje-e? (1761. március 27) Ráday választát nem ismerjük, a meglévő példány azonban azt mutatja, hogy az addigiakat összefoglaló kiadás megszerzésére törekedett. Az egyes kiadások számontartását és figyelemmel kísérését is jól mutatják a péceli gyűjtő beszerzőjének levelei. Egy kiragadott példa a sok közül: Hamberger¹⁹⁹ és Büsching²⁰⁰ kompendiumainak, illetve az egyes köteteknek megjelenését rendszeresen figyelemmel kísérték; s Nagy 1766. december 3-án, midőn az első kötetek leküldését jelzi, azt is jelenti, hogy mindkettő második kötetének nyomdából való kikerülését jövő húsvétra várják a kereskedők.

Végül, az egyes kiadások megszerzésével kapcsolatban, külön kell megemlékeznünk arról, hogy a 18. század szellemiségének legpregnánsabb kifejezője és reprezentálója, Diderot és D'Alembert Enciklopédiája hogyan került a Ráday könyvtárba. Nagy Sámuel 1764. február 28-án Bécsből írt sorai²⁰¹ az

¹⁹⁵ *Cérémonies et coutumes religieuses ...* Ld. e fejezet 63. sz. jegyzetét.

¹⁹⁶.RLt. A. II. 723.

¹⁹⁷.RLt. A. II. 694.

¹⁹⁸ BATTEUX, Charles, *Les beaux arts réduits à une même principe* című művének első kiadása 1746-ban jelent meg; később mindjobban bővítve újra kiadta *Cours des belles lettres, ou principe de la littérature* címen. A Ráday birtokában lévő, 1755-ös göttingen-leydeni kiadás *Principe de la littérature* címen az első kötetben a *Les beaux arts ... etc.*-t, a másodikról a negyedik kötetben pedig a *Cours des belles lettres* három kötetét hozza. (Jelzete: 0,265) Batteux szerint a művészet kötelessége a természet minél tökéletesebb utánzása. Hatása hazájában is, külföldön is nagy volt. Németországban Sulzer, Gottsched, Schlegel foglalkoztak sokat vele. Magyarra Révai Miklós fordított munkáiból.

¹⁹⁹ HAMBERGER, Georg Christoph, *Kurze Nachrichten von den vornehmsten Schriftstellern vor dem 16. Jahrhundert*. Lemgo, 1766-67. (jelzete: 0,2222)

²⁰⁰ BÜSCHING, Anton, *Magazin für die neue Historie und Geographie*. I–XVIII. köt. Hamburg-Halle, 1767-1784. (jelzete: 0,673)

első hír az *Encyclopédie* megszerzéséről: „Újságul írhatom, hogy a *Dictionnaire Encyclopédique* a legújabb párisi editió után²⁰² Helvetiába, Yverdonba ki fog jöni 34 tomosokba, in 4to, a cupferek pedig azonkívül 6 tomust fognak tenni. Közel harmadával bővítetni fog, corrigáltatni és examináltatni az helvetiai legnevezetesebb tudósok által, kik közt vagynak Bernulliak,²⁰³ Haller,²⁰⁴ Gessner,²⁰⁵ Tissot,²⁰⁶ Bertrand,²⁰⁷ Osterwald,²⁰⁸ Bonet,²⁰⁹ Felice²¹⁰ etc., az egész lausanne-i akadémia és a bernai Oeconomica Societas. Ez nagy, betses munka fog lenni in 4to majori, szép papirosra. A nyomtatott tomosok praenumeratiója 6 hollandi forint, a cupfereké 12 forint. Ígérgetik, hogy 5, leg feljebb 6 esztendő alatt vége leszen az egész munkának. Már actu foly a praenumeratio Hollandiában a leidai újságok szerént." Az első kötetek kibocsátása még éveket késelt ugyan – Nagy Sámuel is csak a 70-es évek elején jelzi leküldésüket –, később azonban már nem volt fennakadás, folyamatosan nyomtatták őket, s lassan az egész *Encyclopédie ou dictionnaire universel raisonné* bekerült a könyvtár anyagába. Ma is megvan mind a 42 kötet sértetlenül, 6 kötet supplementummal és 4 kötet metszettel.²¹¹ Ezekben a sorokban, melyekben Nagy Sámuel beszámol az *Enciklopédia* új kiadásáról, nemcsak az a jelentős, hogy a 18. század második felében élő, a császárvárosban forgolódó, s a felvilágosodás lehelletét mélyen beszívó magyar tájékozottságáról és érdeklődéséről adnak képet, hanem – könyvtári szempontból – fontos dokumentum számunkra, mert egy új editióról való híradás, tehát hírszolgálat; ugyanakkor pedig figyelmeztet a legújabb és legmodernebb kiadás megszerzésére irányuló törekvésre. Az egyes kötetek megküldéséről szóló részletek, melyek Nagynak a hetvenes évek folyamán írt leveleiben találhatók, bizonyítékai emellett a folytatólagosan megjelenő művek állandó beszerzésének is. Az első két kötet leküldésénél, melyeket 1771 nyarán kapott meg a gyűjtő, egy kis zavar támadt; tévedésből az első kötet két példányban ment le Pécelre, a második pedig Bécsben maradt. Ezért azt kérte Nagy, hogy a kettő közül a „defectuosust” küldje vissza Ráday. Ha kézhez vette, ő is rögtön postára fogja tenni a másodikat – írja –, de előbb látni akarja, miből áll az első kötet, „nem keveredtek-e el az árkusok” (1771. július 30).²¹² Csak október közepén kapta végre kézhez ezt a hiányos kötetet, amikor a másodikat már le is küldte a *Journal Encyclopédique* negyedik darabjával.²¹³

²⁰¹ RLt. A. II. 810.

²⁰² 1. ed. Paris, 1751-52.

²⁰³ Daniel BERNOULLI (1700-1782), Baselben az anatómia és botanika, később pedig a fizika tanára volt. Nagy jelentőségű kutatásokat végzett az általános mechanika, a hidrodinamika és az akusztika területein. Unokaöccse, Johann, berlini csillagász (1744-1807)

²⁰⁴ Albrecht HALLER (1708-1777) német orvos, fiziológus, botanikus és költő, a modern kísérleti lélektan megeremtője. Göttingai működése után 1753-ban visszatért Bernbe, ahol már azelőtt is működött, s nemcsak tudományokkal, hanem politikával is foglalkozott. A tudomány minden ágát művelte, igazi polihisztor volt.

²⁰⁵ Salomon GESSNER (1730-1788) német költő és festőművész. Wieland és Kleist hatása alatt kezdett írni; *Daphnis, Idyllen, Tod Abels* és *Der erste Schiffer* című munkáival tett hírnévre szert. A magyar irodalomban elsősorban Kazinczyra gyakorolt hatást.

²⁰⁶ Korának híres orvosa, az 1770-es évek második felében a lausanne-i egyetem professzora, akit 1780 körül hívtak meg Olaszországba. Ld. Blazsek Mihály Ráday Gedeonhoz írott leveleit in: SEGESVÁRY, 1954, i.m.

²⁰⁷ Elias BERTRAND (1712-1780 körül), Bern francia prédikátora és az Oeconomica Societas titkára. 1765-ben Lengyelországba ment, ahonnan azonban 1770 körül visszatért, s élete végéig Yverdonban élt.

²⁰⁸ Bizonyára Johann Friedrich Osterwald, a neves svájci református lelkész és teológus fia.

²⁰⁹ Jacob Andreas BONET, családjának utolsó tagja, jogi- és orvosdoktor. Genfben működött mint neves orvos a 18. század második felében.

²¹⁰ Az *Encyclopédie* yverduni kiadásának szerkesztője.

²¹¹ Jelzetük: 0,2905, 0,2906 és 0,2907.

²¹² RLt. A. II. 980.

²¹³ 1771. szeptember 27.: RLt. A. II. 983; 1771. október 18. *Ibid.*, A. II. 985.

Nagy Sámuel egyéb bécsi szerzeményei közül ki kell emelni, mint érdekesebbeket és a mi szempontunkból értékesebbeket, Solger *Bibliothecáját*²¹⁴ és a *Dictionnaire du théâtre*-t,²¹⁵ melyek Bernhardtól származtak; Leibniz *Scriptores rerum Brunsvicensium*²¹⁶ című művét és Gessner *Bibliotheca universalis*-át,²¹⁷ ezekhez Herinnes boltjában jutott hozzá; s a Jahntól vásárolt *Delitiae poetae Italiae*²¹⁸ című kiadványt. Bizonyos Christensentől, kinek neve csak egyetlen levélben fordul elő, vette „valami Pray nevű jezsuita” *Annales Hunno-Avaricaeum rerum* című munkáját.²¹⁹ Sok esetben nem írja meg, hogy melyik kereskedőtől, esetleg aukcióról szerezte meg az általa említett műveket, – ezek közé tartozik Voltaire „kis könyvecskéje az aureliánumi leányról”,²²⁰ egy 1475-ös velencei kiadású²²¹ és egy 1543-as zürichi²²² biblia; magyar vonatkozásúak Severini *Conspectus Historiae Hungaricae*²²³ és *De Pannonia*²²⁴ című munkái, s Abelardus leveleinek Czirjék Mihály által fordított magyar gyűjteménye.²²⁵

Az 1770-es évek közepétől kétségtelenül lassult a könyvbeszerzés üteme, elsősorban Ráday anyagi nehézségei miatt; ugyanakkor figyelme mindinkább az újraéledő irodalmi és tudományos élet problémái felé fordult, melyek lekötötték érdeklődését. A bécsi gyűjtés – annak ellenére, hogy Nagy Sámuel 1780 után sokkal kisebb mértékben foglalkozott könyvbeszerzéssel – mégsem szűnt meg, mert ezekben az években Ráday fia, aki a Bécsben tartózkodó protestáns küldöttség tagja volt, szintén intézett vásárlásokat; hírekkel szolgált Szentesi István, unokájának nevelője, sőt Cornides Dániel is teljesített Pécelről jövő megbízásokat, amikor a császárvárosban lakott; emellett a péceli gyűjtő rendszeres kapcsolatban állt az Artaria Co. nevű bécsi céggel, valamint Ernest Klopstock kereskedővel.

Az ifjabb Ráday Gedeon bécsi időzései alatt csak alkalmyszerűen foglalkozott könyvek szerzésével, hiszen őt különösebben nem érdekelték, nem volt meg benne a gyűjtő szenvedélye. Az újonnan megjelent művek (elsősorban a vallási türelem szellemét hirdető, vagy a katolikus egyházat támadó röpiratok) hírüladásával, megvételével kedveskedni akart bogaras öreg atyjának. 1782 márciusában (március 12) többek között Eybel²²⁶ újonnan megjelent röpiratait a *Was ist der Papst? Was ist ein Bischof?* és a *Sieben*

²¹⁴ SOLGER, Adam Rudolph, *Bibliotheca sive supelles librorum impressorum*. I–III. köt. Nürnberg, 1760-1762, ára 5 fl. (jelzete: 0,4634) Említi 1766. május 23-i levelében; RLt. A. II. 895.

²¹⁵ *Dictionnaire de théâtre de Paris*. I–VII. köt. Paris, 1756. (jelzete: 0,342) Ld. 1761. november 6-i levelét.

²¹⁶ LEIBNIZ, Gottfried Wilhelm, *Scriptores rerum Brunsvicensium*. I–III. köt. Hannover, 1707-1711. (jelzete: 0,2923)

²¹⁷ GESSNER, Conrad, *Bibliotheca universalis, sive catalogus omnium scriptorum*. Zürich, 1548. (jelzete: I. 163)

²¹⁸ *Delitiae Italorum poetarum ... collectore Ranutio* GHERO. Frankfurt, 1608, ára 1 fl 8 kr. (jelzete: 0,4068)

²¹⁹ PRAY György, *Annales veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum*. Wien, 1761. (jelzete: 0, 2840) 1761. november 6-i levelében említi.

²²⁰ *La Pucelle d'Orléans*. Hely nélk. 1762. A könyvtár anyagában ma nem található. 1764. március 20-i levelében szól erről.

²²¹ Ára 10 fl volt. (jelzete: I. 125) Ld. 1762. április 23-i levelet.

²²² Jelzete: I. 107.

²²³ SEVERINI János, *Conspectus historiae Hungaricae*. Leipzig, 1769. (jelzete: 2-22311. Hung.) 1771. október 5-i levele, RLt. A. II. 984.

²²⁴ SEVERINI János, *Pannonia veterum monumentis illustrata cum Dacia Tibissina*. Leipzig, 1770. (jelzete: 0,5221. Hung.)

²²⁵ CZIRJÉK Mihály, *Érzékeny levelek, franciából fordítva*. Wien, 1785. Ez utóbbi könyvek megszerzését 1784. augusztus 10-i levelében ígéri.

²²⁶ EYBEL Johann Valentin (1741-1805) katolikus egyházjogász, Fabronius kortársa és a jozefinizmus támasza, egyetemi professzor. Műveinek jórésze egyházi indexre került, 1779-ben radikális felfogása miatt tanszékét is ott kellett hagynia, és állami közigazgatási szolgálatot vállalt RGG, II. 482-483. h.

Capitel vom Kloster-Leben címűeket említi és ajánlja, továbbá Anton Geisau *Narratio historica juris*-át.²²⁷ Erre írja válaszképpen az idősebb Gedeon: „A mely könyvekről leveledben emlékezel, kedvessen veszem, ha számomra is megveszed, az titulussa olvasásra való kívánságot ingerel az emberben.”²²⁸ Hogy aztán valóban az ifjabb Ráday Gedeon szerezte-e meg az említett művek közül a könyvtár anyagában meglévőket, azt nem lehet eldönteni.²²⁹ Bécsi gyűjtésében Ráday felhasználta ekkor unokájának, Pálnak nevelőjét, Szentesi Istvánt is, aki nemcsak „Pál úrfi” szorgalmáról, hanem a jobb és olcsóbb könyvekről is küldött néha tudósításokat Pécelre. Egyik levelében így ír: „Most a közelebbi Bétsbe lévő sokadalomba jött Carlsruheból valami bibliopola, aki rendkívül olcsón árulja a legjobb német poétákat és más német auctorokat, amint az ide accludált kitsin extractusból lehet látni.”²³⁰

Említettem, hogy a hetvenes és nyolcvanas évek folyamán kapcsolatban állt Ráday az Artaria Co. nevű bécsi kereskedőcéggel,²³¹ Mozart műveinek kiadójával.²³² A cégnek magyarországi ügyfelei nem igen lehettek, hiszen az ideirányuló szállítási vonalakat, az itteni viszonyokat vezetői nem ismerték, s egyik levelükben arra vonatkozóan kéri vevőjük értesítését, hogy a Pest felé indítandó könyveknek át kell-e menniük a cenzúrán, mert vannak közöttük tiltott művek is, melyeket egy jóbarátjuk által, a cenzúra megkerülésével tudnának leküldeni (1777. december 3). Az Artariának öt levele maradt fenn a Rádayak családi levéltárában, s ezek csak halvány fényt derítenek a könyvtár történetének erre az érdekes részletére. Az időrendben első, 1777. október 22-én keltezett levél arra mutat, hogy a cég és a péceli gyűjtő kapcsolata nem volt régi, Ráday csak a közelmúltban lépett vásárlói közé. Ezekben a sorokban – régiebb és újabb könyvek ajánlása mellett – köszönettel veszik tudomásul Ráday megrendelését és érdeklődnek, hogy delizsánszon vagy fuvarosokkal juttassák-e le a szállítmányt? 1778 januárjában (január 20) hallunk a következő náluk tett beszerzésről; ekkor adták át Nagy Sámuelnek azokat a könyveket, melyeket a december elején (1777. december 3) leküldött jegyzékükből választott ki Ráday. Ezeket a munkákat: Bojardo *Orlando Innamorato*-ját,²³³ Dante *Divina Commediá*-ját²³⁴ Luigi Pulci *// morgante maggiore*²³⁵ és Niccolo Carteromaco *Ricciardetto*²³⁶ című műveit, valamint a *Lo scherno degli dei* és *Recueil des habillemens des différens nations anciens et modernes*²³⁷ című kiadványokat a gyűjtő, az összes költség felszámítása után, 89 fl 12 kr-ért vette az Artariától, – miután már tájékozódott a Weingand és Köpff cég révén a könyvek áráról Párizsban is. Az Artaria egyik levelében ugyanis ezt olvashatjuk: „Sehr lieb ist uns zu vernemmen, dass Ihre Gnaden die Preise, so die Werken in Paris kosten, bekannt sind, denn Hochdieselben selbst daraus urtheilen, wie billig wir sind” (1777. október 22). Úgy látszik, Ráday a *Recueil des habillemens*

²²⁷ Mind Bécsben, 1782-ben jelentek meg.

²²⁸ Vas Margit, i.m. 16.

²²⁹ Ma a könyvtárban megtalálható a *Was ist ein Bischof?* (jelzete: 0,5702), a *Was ist der Pabst?* SZERENTSI NAGY által készített fordítása. Pozsony 1782. (jelzete: 0,5388), végül GEISAU műve (0,5701. jelzet alatt). Ezeken kívül megvolt Rádaynak EYBEL művei közül a *Was ist ein Pfarrer?* Wien, 1782 (jelzete: 0,5877) és *Was enthalten die Urkunden ... von der Ohrenbeichte?* Wien, 1784. (jelzete: 0,5886)

²³⁰ PRUZSINSZKY-HAMAR, i.m. 26. p.

²³¹ Matthias Artaria, Haslinger mellett Bécs legnagyobb zeneműkiadója volt a 18. század második felében, aki azonban könyvkereskedéssel is foglalkozott. Üzletét 1770-ben alapította. CLOETHER, i.m., 93 és *Löffler-Kirchner*, I. 87. p.

²³² CLOETHER, i.m. 97-98. p.

²³³ BOJARDO, Matthaeus M., *Orlando innamorato*. I–IV. köt. Paris, 1768. A nem sokkal Ráday Gedeon halála után készült katalógusban ez benne volt, viszont a könyvtárban ma csak az 1611-es velencei kiadás van meg.

²³⁴ DANTE, Alighieri, *La divina commedia*. I–II. köt. Paris, 1768; ára 6 fl. (jelzete: 0,2480)

²³⁵ PULCI, Luigi, *// morgante maggiore*. I–III. köt. London-Paris, 1768, ára 10 fl. (jelzete: 0,2482)

²³⁶ CARTEROMACO, Niccolo, *Ricciardetto*. Paris, 1767, ára 9 fl. (jelzete: 0,2481)

²³⁷ E munkákat a bibliográfiák, ha egyáltalán hozzák, bizonyára szerzőjük neve alatt vették fel; így nem lehetett őket meghatározni. Az első 3 fl-ba, az utóbbi viszont 50 fl-ba került.

példányát nem találta kielégítőnek, és vissza óhajtotta adni a bécsi cégnek. Kérésére a cég Peter Cappi dohánygyárost ajánlotta, akinek mind a művet, mind a megmaradó 39 fl 12 krajcárnyi tartozását átadhatta Bécsbe való továbbításra (1778. június 5). A *Les chefs d'oeuvres du théâtre* című művel²³⁸ kapcsolatban, amit Ráday már Lőwétől meg akart szerezni, egyik levelükben közölték, hogy a folytatást még nem kapták meg, csak az első kötete van meg náluk is, melyet a gyűjtő már régebben megszerzett; a *La bibliographie Parisienne*-ről²³⁹ a *Dictionnaire portatif*-ről²⁴⁰ és más művekről, melyek jegyzékükön nem szerepeltek, sajnálattal jelentették, hogy egyáltalán nincsenek meg raktárukban (1778. január 20). A későbbi évekből csak egy levél maradt fenn, 1781. június 28-ról kelteztve, ebben az Artaria újra egy könyvjegyzék küldését jelzi Rádaynak, hogy „szaporítsa gazdag és híres könyvtárát.” Ez az adat elegendő annak bizonyítására, hogy Ráday még a nyolcvanas évek elején is kapcsolatban állott a bécsi céggel.

A bécsi gyűjtésről, s az 1775 után eltelt évtized beszerzéseiről alkotott képünk teljességéhez szükséges még Ernest Klopstock kereskedő leveleinek adataival is foglalkozni. Klopstock bécsi könyvárus volt, aki kiadással is foglalkozott. Úgy látszik, hogy a nagyobb bécsi üzletekkel – Trattnerrel, Bernhardival, Baderrel – nem bírta a versenyt, s mindenképpen piacot akart magának teremteni Magyarországon is. Pesten 1775-ben szeretett volna üzletet alapítani (1775. április 11), de ez a kísérlete sikertelen maradt. Kénytelen volt hát ideszállított könyvanyagát Pozsonyba visszaküldeni, ahol már valószínűleg volt valami lerakata, mert az üzleti érdek nem engedte, hogy ekkora tőkét hosszú ideig gyümölcsözetlenül hagyjon. A pesti vásárokra azonban rendszeresen lejárt a későbbi évek során, amint ez nyomtatott katalógusának 12° alakú Appendixéből is kitűnik. Magyar ügyfelei közül Ráday mellett még Prónay Gáborról²⁴¹ tudunk, aki 1775-ben vásárolt tőle egy-két művet (1775. április 11). Üzletét azzal is igyekezett fellendíteni e bécsi kereskedő, hogy magyar vonatkozású, Magyarországról szóló munkákat szándékozott német nyelven kiadni. Egyik terve szerint „Realnachrichten von Ungarn für die Deutschen” címmel akart egy könyvet megjelentetni, mely a magyarországi termékek ismertetését, s általában magyar érdekességeket tartalmazott volna. Mivel ez nem sikerült – nem kapott megfelelő író –, a Nádasdy Ferenc által megjelentetett *Mausoleum regum Hungariae*²⁴² újabb kiadására gondolt, azonban – a bibliográfiák tanúsága szerint – ez a törekvése sem járt eredménnyel. 1777 februárjának elején, midőn hosszú betegségéből gyógyult fel, az *Almanach von Ungarn* című munka kiadásán fáradozott.²⁴³ Ennek kéziratát ekkortájt adta nyomdába, bizton remélve, hogy a következő évre készen lesz. 1780-ban egy *Ritter-Orden Almanachot* adott ki, melyből március 8-i sorai szerint a Weingand és Köpff cégnek is küldött pár darabot eladásra.

Klopstock Ráday Gedeonhoz először 1775. április 11-én fordult, sajnálkozva, hogy midőn Pesten járt, nem találkozhatott vele, akiről azt hallotta, hogy „birtokában van Magyarország legválogatottabb könyvtára.” Ugyanakkor a mellékelt jegyzéken felsorolt könyveit is ajánlotta, melyeket azonnal tudna szállítani. Ráday Klopstock listáján a 18 felsorolt mű közül megjelölt néhányat,²⁴⁴ de ezeken kívül több,

²³⁸ Hasonló című munkát a könyvtár régi katalógusaiban nem találtam; Graesse említ egyet; *Chefs d'oeuvres des théâtres étrangers* címmel, mely Párizsban, 1822-23-ban jelent meg, de nem utal arra, hogy ennek egy korábbi kiadása is lenne.

²³⁹ Ezt a művet Ráday később megszerezte: *Bibliographie Parisienne*. I–VI. köt. Paris, 1772. (jelzete: 0,4471)

²⁴⁰ LERIS, Antoine de, *Dictionnaire portatif des théâtres*. Paris, 1754. (jelzete: 0,5855)

²⁴¹ A híres ácsai gyűjtemény létrehozóinak valamelyike. NAGY Iván, 492-493. p.

²⁴² NÁDASDY Ferenc, *Mausoleum potentissimorum regum Hungariae*. Első kiadása: Nürnberg, 1664, majd Pottendorf, 1667. A 18. században 1752-ben jelent meg Budán, a Landerer-nyomdában; Horányi-féle magyar fordítása pedig szintén ott, 1779-ben.

²⁴³ *Almanach von Ungarn auf das Jahr 1778*. Wien-Pressburg, 1778. E mű kiadását többen (PETRIK, I. 52 p. és SZINNYEI, VI. 981 h.) tévesen Korabinszky Jánosnak, a hányatott sorsú könyvkereskedő-kiadónak és térképésznek tulajdonítják. Klopstock 1777. február 11-én Rádayhoz írott sorai azonban világosan bizonyítják, hogy az *Almanach von Ungarn* ő adta ki: „Unter andern wichtigen Schaden, den mir ein so lange Krankheit verursacht hat, ist auch, dass ich bin verhindert worden den *Almanach von Ungarn* zu drucken, wovon ich das Text fertig bey mir habe, welches bis auf des künftige Jahr hat verschallen werden müssen.”

²⁴⁴ HOMEROS, *Ilias*... edidit Samuel Clarke. I–II. köt. 1 db. London, 1754. (jelzete: 0,817) és *Odyssea*... edidit Samuel Clarke. I–II. köt. 1 db. London, 1740. (jelzete: 0,820). A kettő együtt 32 forintba került. *Oratores graeci*. I–X. köt. Leipzig, ára 60 fl. (nem található a katalógusban); REAL, Gaspar de, *La science du gouvernement*. I–VIII. köt. Paris,

a jegyzéken nem található munkát is megrendelt nála; így például az Artariától később beszerzett műveket: Bojardo *Orlando*-ját és Pulci *// morgante maggiore* című könyvét. Klopstock a jegyzék alapján kért műveket leszállította, Bojardo és Pulci műveivel kapcsolatban pedig felhívta Ráday figyelmét arra, hogy ezeket nem Párisban, hanem Londonban adta ki Prault, 8° nagyságban, – az a kiadó, aki a klasszikus olasz szerzőket egymásután jelentette meg (1775. július 23). Klopstock ebben tévedett, mert Prault Párizsban is nyomtatott, s az Artariától pár évvel később szerzett Prault-nyomtatvány, a *Divina Commedia*, Párizsban látott napvilágot. Ráday 1776 folyamán többször is vásárolt a bécsi kereskedőtől. A nyár elején szállított könyveket július 30-án fizette ki Bécsben Nagy Sámuel (1775 július 30).²⁴⁵ Augusztusban Klopstock újra ígérte Pulci és Bojardo műveinek a következő vásárra való lehozatalát; az első három kötetben, 8° nagyságban és szép kötésben, az utóbbit négy kötetben (1776. augusztus 9). Ha a kereskedő le is hozta magával a pesti vásárra a két művet, Ráday bizonyára nem vette meg, hiszen még 1777 nyarán is levelezett megszerzésükről, s végül is évekkel később, az Artariától vásárolta meg mindkettőt. Az 1776. évi szeptemberi pesti vásár alkalmával hozta magával Klopstock Arisztotelész munkáinak Velencében, 1552-ben, a Giunták nyomdájában megjelent ötkötetes kiadását; Lavater híres *Physio-gnomische Fragmente*...²⁴⁶ című művét és Hartmann Schedel krónikáját.²⁴⁷ Ez utóbbi kettő megvan Ráday könyvtárában, így valószínűsíthető, hogy ezeket Klopstocktól vásárolta.

A péceli gyűjtő és a bécsi kereskedő kapcsolata 1777–1778 folyamán sem szakadt meg. 1777 tavaszán (1777. április 18) Klopstock hat értékes és drága²⁴⁸ könyvet kínált megvételre; június 1-én pedig a pesti Medárd-napi vásárra való indulását jelezte, ígérve, hogy szóban beszámol majd minden megbízásról. A vásár alkalmából Ráday 14 művet vett tőle 61 fl 4 kr értékben.²⁴⁹ Ezek között volt atyai jóbarátjának, Jablonskinak *Pantheon Aegyptorum*²⁵⁰ című műve, s az általa kiadott héber biblia;²⁵¹ említésre méltó még Winkelmann ókori művészettörténete,²⁵² az *Anzeigen aus sämmlichen K.K. Erbländern*²⁵³ című periodika 6 kötete és Marmontelnek az inkákról szóló könyve.²⁵⁴ A szeptemberi vásárra Klopstock a *Bibliothèque du Théâtre*-t²⁵⁵ és a *Lettres de quelques juifs*²⁵⁶ hiányzó részeit hozta le magyar vevőjének (1777. augusztus 15).

1762-1765, ára 46 fl. (jelzete: 0,2330); GALLAEUS, Servatius, *Sybillina oracula*. Amsterdam, 1689, ára 12 fl. (jelzete: 0,719), és POLLUX, Julius, *Onomasticon*. I–II. köt. Amsterdam, 1706, ára 18 fl. (jelzete: 0,921)

²⁴⁵ RLt. A. II. 1142.

²⁴⁶ LAVATER, Johann Caspar, *Physiognomische Fragmente zur Beförderung der Menschenkenntnis und Menschenliebe*. I–IV. köt. Leipzig, 1775-1778. (jelzete: 0,4800) Lavater népszerűségét ezzel a művével szerezte meg, melyben azt igyekezett bizonyítani, hogy az arc vonásaiból és sajátos alakulásából biztos következtetést lehet levonni az egyén jellemére.

²⁴⁷ SCHEDEL, Hartmann, *Liber chronicarum*. Nürnberg, Anton Koberger, 1493. (jelzete: I. 177)

²⁴⁸ Áruk 30 és 400 forint között mozgott.

²⁴⁹ RLt. 228. fasc.

²⁵⁰ Frankfurt, 1750-1752, ára 2 fl 30 kr. (jelzete: 0,366)

²⁵¹ Berlin, 1699, 4 fl-ba került (jelzete: 0,1739). A könyvtárban megvan az 1712-es kiadás is.

²⁵² WINCKELMANN, Johann, *Geschichte der Kunst des Alterthums*. I–II. köt. Wien, 1776, ára 9 fl 15 kr. (jelzete: 0,2823)

²⁵³ Wien, 1771-1776 júniusig, a 6 kötet 20 fl 30 kr-ba került, (jelzete: 0,4767. Hung.)

²⁵⁴ MARMONTEL Jean Fr., *Les Incas, ou la destruction de l'empire du Perou*. I–II. köt. Paris, 1777, ára 8 fl 30 kr. (jelzete: 0,5414)

²⁵⁵ *Bibliothèque du théâtre françois, depuis son origine*. I–III. köt. Dresden, 1768. (jelzete: 0,3402)

²⁵⁶ *Lettres de quelques juifs portugais, allemands et polonois à Monsieur de Voltaire*. I–III. köt. Paris, 1776. (jelzete: 0,3392)

Ebben az időben járt utána Klopstock a *Bibliographie Parisienne*²⁵⁷ folytatásának is; Ráday azt hitte ugyanis, hogy a 4. kötet után, melyet egy tartalomjegyzék zár le, még további köteteket fognak kiadni. Klopstock azonban érdeklődött Párizsban és megtudta, hogy a 4. kötettel a mű teljessé vált (1777. augusztus 15). 1778 és 1780 között a kereskedő többször ajánlott könyveket Rádaynak, konkrét beszerzésről azonban a levelekben nem olvashatunk, számla pedig nem maradt fenn. Mégis, annyi bizonyos, hogy 1779 nyarán vásárolt tőle a péceli gyűjtő, mert novemberben (november 11) a függőben lévő 143 forintos számla felének (71 fl 30 kr) kiegyenlítését kérte Klopstock, melyet Ráday a Lipót-nap (november 15) vásárra ígért. Kérésével kapcsolatban arra hivatkozik a kereskedő, hogy mivel kis tőkével rendelkezik, pénzét akárcsak rövid időre sem tudja nélkülözni, hiszen állandóan szüksége van összes anyagi erőforrására. A pénz eljuttatására Peter Nader Pesten tartózkodó bécsi kereskedőt találta alkalmasnak, aki hamarosan indult vissza a császárvárosba. Ráday november végi levelében (november 26)²⁵⁸ jelezte, hogy a pénzt felküldi Nagy Sámuel címére; azonban ez még december 16-án sem érkezett meg, ezért Klopstock újra jelentkezett, kérve péceli vásárlóját, hogy a legközelebbi delizsánsszal indítsa útnak az összeget, mert jövedelmei a várározáson alulmaradtak, s a pénzhiány egész üzletmenetét megzavarta. December második felében bizonyára kézhezkapta a sürgetett küldeményt, mert az év utolsó napján írt levelében Klopstock ismét könyveket ajánlott a gyűjtőnek; a fizetéssel kapcsolatban azonban óvatosabban járt el, s bár megnyugtatta Rádayt, hogy akkor fizetheti a vételárát, amikor neki a legalkalmasabb, az összeg egy részét azonnal szeretne volna megkapni. A felajánlott művek közül néhányat feltétlenül megvett Ráday,²⁵⁹ mert Klopstock 1780. március 8-án emlékezteti, hogy ne felejtkezzék el a József-napi vásárra esedékes összeg felküldéséről Nagy Sámuel címére. Az 1780. év további hónapjaiban Ráday a *Die römische Octavia*²⁶⁰ című mű első kiadását kerestette Klopstockkal; tárgyaltak Montfaucon egyik munkájáról is, de tényleges beszerzéseknek nyoma ebből az időből nem maradt.

1780 novembere után Ráday és Klopstock viszonya minden valószínűség szerint megszakadt, mert a levéltári anyagban semmi nem mutat további kapcsolatukra. A kereskedő 1775 és 1780 között írott levelei azonban egész külön szint jelentenek Ráday könyvgyűjtésének történetében, hiszen úgy hatnak, mint egy modern könyvkereskedő üzletfeléhez írott levelek. Klopstock, bár a kor formáit betartotta s mindig kellő tisztelettel írt előkelő vevőjének, még nevelni is próbálta az öreg gyűjtőt. Ráday ugyanis nem írta meg pontosan az általa óhajtott művek impresszum-adatait, s ebből rendelésének teljesítésekor sok félreértés származott. Ezért Klopstock figyelmeztette, hogy minden mű megjelenésének helyét, idejét és kiadóját írja meg, hogy azt a kiadást küldhesse Pécelre, amely szükséges a gyűjtemény kiegészítésére (1775 július 23).

Cornides, mint már említettem, kereskedőknél alig vásárolt. Mindössze néhány esetről tudunk, amikor bibliopólától szerzett be frissen megjelent kiadványokat, hiszen ezekhez máshonnan nem juthatott hozzá. Ő tájékoztatta Rádayt, hogy Denisnek VI. Pius pápa bécsi látogatására írt üdvözlő verse²⁶¹ megjelent s 7 krajcárért kapható. Jelzi azt is, hogy Anianus Eliphius *Concordia*²⁶² című munkáját Trattner már árusítja, ára 15 krajcár. A péceli gyűjtő mindkettőt megvettette vele 1782 áprilisában (április 10 és 19). Ezek mellett ugyanebben az időben Cornidessal szerezte be Augustinus *De civitate Dei* című műve egyik kiadását,²⁶³ és más klasszikus szerzőket. 1784 nyarán (1784. augusztus 18) a Bécsben tartózkodó jóbarát, Benczur

²⁵⁷ I–VI. köt. 2 db. Paris, 1772. (jelzete: 0,4471)

²⁵⁸ Klopstock december 16-i levelében utal rá.

²⁵⁹ A könyvtárban ezek közül megtalálható: BAYER, Théofil, *Museum sinicum*. I–II. köt. St. Petersburg, 1730. (jelzete: Philol. d. 183); MABILLON, Jean, *Librorum de re diplomatica supplementum*. Paris, 1704. (jelzete: 0,1365), és WALTHER, Johann Ludolph, *Lexicon diplomaticum*. Ulm, 1756. (jelzete: Hist. b. 15)

²⁶⁰ A könyvtár anyagában ma Ulrich von BRAUNSCHWEIG nürnbergi 1711-es, hat kötetes kiadása van meg. (jelzete: 0,996)

²⁶¹ DENIS, Johann, *Pius VI. Pont. Max. Josephi II. Aug. Hospes*. Wien, 1782. A könyvtár anyagában nincs meg.

²⁶² ELIPHUIS, Anianus, *Concordia iuris canonici cum edictis caesareo-regiis recentius emanatis in materia dispensationum super impedimentis matrimonii, ad V. Hungariae Clerum*. Wien, 1781. (jelzete: 0,5874 Hung.)

²⁶³ A könyvtár anyagában öt példány van belőle; valószínűleg itt arról az 1745-ös velencei kiadásról van szó, melyben megtalálható Teleki József possessor bejegyzése; ezt a könyvet tehát Cornides adhatta át Rádaynak.

József Frankfurtban megjelent disszertációcskájáról²⁶⁴ számolt be, melyet 12 kr-ért vett meg az egyik kereskedőnél. Ugyanakkor a Bécsben, de a hely és nyomda feltüntetése nélkül nyomtatott *Francisci Principis Rakoczi Responsum ad supplicationem sex comitatum, contra relegationem patrum Societatis Jesu e Regno Hungariae*, anno 1706 című munka példányai oly gyorsan elfogytak, hogy alig tudott egyetegyed urának, Telekinek és magának szerezni, írta Cornides. Szerinte ezt a responsumot a császári bibliotéka egyik kéziratából vették.²⁶⁵ Cornidesnek ez a híradása nemcsak arra mutat rá, hogy milyen nehéz volt az ilyen ritkaságok megszerzése a könyvpiacra, hanem figyelmeztet Rákóczi nevének varázsára, az ő szabadságharcára való emlékezésre az 1780-as évek Bécsének magyarjai között.

Cornidesnél találkozunk kéz alatt eladott magánkönyvtárak, vagy egyes darabok megvételére való törekvéssel is. 1782. április 19-én Eusebius della Lena apát könyveinek jegyzékét közli, az árakkal együtt; sürgősen kéri Ráday válaszát, óhajtja-e közülük valamelyiket. Az utóiratban pedig jelenti, hogy Teleki ügyvédje, aki a *Descriptio soluta et rhythmica regum, banorum caeterorumque heroum Slavinorum, seu Illyricorum*²⁶⁶ című munkát a hó eleji licitáción, melyről ők lekéstek, megvette, hajlandó lenne a kifizetett vételáron, 2 krajcárért átadni, mivel nem vehette sok hasznát. Della Lena könyvei közül Ráday csak Vergilius *Operái*²⁶⁷ vétette meg 22 aranyon, azzal a feltétellel, hogy a munka „oly jól van conditionálva”, mint ahogy Cornides leírta (datum nélkül). A Theresianum egyik tanára és a fiatal Joscarini, a velencei követ fiának felügyelője, pedig Leonardus Aretinus *Epistolái*t, melyeket 1472-ben in folio nyomtattak,²⁶⁸ vitte hozzá eladásra. A könyv nagyon jó állapotban volt, de csak két és fél forintért akarta odaengedni. Cornides mind a *Descriptióra*, mind az *Epistolákra* vonatkozóan utasítást kért, különösen az utolsóval kapcsolatban, mely ritka volt ugyan, tulajdonosa azonban még ehhez mérten is magas árat kötött ki érte (1782. április 10).

Az auctiókon és könyvkereskedőtől való beszerzések áttekintése után a folyóiratok megrendeléséről és küldéséről való adatokkal fejezzük be a bécsi gyűjtés felvázolását.

Láttuk, hogy Szilágyi Sámuel az *Acta Eruditorum* 1744 előtt megjelent évfolyamainak hatvan kötetét meghozatta a péceli bibliotéka számára; az ő működésének éveiből azonban csak keveset tudunk kurrens folyóiratok vagy újságok megrendeléséről. Kétségtelen, hogy ebből az időből, sőt a Szilágyi és Nagy István tevékenysége közé eső kilenc évből is voltak folyóiratok Ráday könyvtárának anyagában²⁶⁹ (az *Acta Eruditorum* összes évfolyama 1757-ig; a göttingeni *Relationes de libris novis* évfolyamai az 1752–1755-ig terjedő esztendőkből²⁷⁰ és a *Staats-Schriften*-ek szabálytalan időközönként megjelenő, 1741–1745 és 1749–1753-ig napvilágot látott kötetei),²⁷¹ ezeket azonban bizonyára a későbbi években, de mindenképpen utólag szerezte meg Ráday.

Nagy István tevékenységének idejéből maradtak fenn az első adatok „novellák” megrendeléséről. Az ekkor Kerepesen át Pécelre irányított újságok száma nem lehetett nagy, hiszen 1757 júliusában (1754.

²⁶⁴ *De dominio eminenti apostolici regis Hungariae et iuribus cum eo connexis*. Frankfurt-Leipzig, 1784; nincs meg a könyvtár anyagában.

²⁶⁵ Ráday mégis szerzett egy példányt a *Responsum*ból. (jelzete: 0,432)

²⁶⁶ CACICS, Andreas, *Descriptio soluta et rhythmica regum, banorum, caeterorumque heroum Slavinorum seu Illyricorum...* Latinra ford. Pavich Imre. Buda, 1764. (jelzete: 0,5123)

²⁶⁷ VERGILIUS műveinek 5 kiadása van meg a törzsanyagban; a fent említett talán az 1476-os velencei ősnymotatvány. (jelzete: I. 195)

²⁶⁸ ARETINUS, Leonardus, *Epistolái*nak velencei, 1495-ös kiadása van meg a könyvtárban.

²⁶⁹ Még 1761. májusában is Nagy István fizeti be a félévre járó előfizetést (14 fl) a „novellákért.”

²⁷⁰ Jelzetük: 0,4345

²⁷¹ *Sammlung einiger Staats-Schriften, welche nach Ableben Kayser Carl des VI. zum Vorschein gekommen*. I–IV. köt. H. n. 1741–1743. (jelzete: 0,5007); *Historische Sammlung Staats-Schriften ... unter Kayser Carl dem VII.* I–II. köt. Frankfurt am Main, 1744–1745. (jelzete: 0,5005); *Neue Sammlung von Staats-Schriften ... nach Ableben Kayser Carl des Siebenden*. Frankfurt am Main, 1745. (jelzete: 0,5006); *Vollständige Sammlung von Actis publicis und Staats-Schriften ... unter Kayser Franz*. I–VIII. köt. Frankfurt am Main, 1749–1753. (jelzete: 0,5008)

június 15), a második félévre szóló előfizetésekor mindössze 6 forintot fizetett érték. A következő évben már a Göttingai Relatiókra és a *Staats-Schriften*re is elő kellett volna fizetnie (1754. december 27), de előfizetését bizonyára nem fogadták el a kereskedők, mert a már idézett évfolyamokon kívül nem található több kötet a könyvtár állományában. Szerencsésebb volt az *Acta Eruditorum*mal, melynek 1757 és 1759 között megjelent darabjait sikerült megszereznie.²⁷² Hozzájutott Nagy István a *Zuverlässige Nachrichten* egy-két füzetéhez is (1757. december 19), s ezeket leküldötte Pécelre. E lipcsei periodika részeinek megvétele azonban csak alkalmi lehetett – rendszeresen nem járt a gyűjtőnek –, s ezért csak a Perliczy Dánieltől vett, 1755-ig terjedő évfolyamok találhatók ma is az anyagban. Nagy István tette le a 14 forintnyi előfizetési díjat a Ráday által megrendelt folyóiratokért 1761 januárjában is (1761. január 13), midőn már pozsonyi ágens volt, Nagy Sámuel viszont még nem vette át a bécsi ügyek intézését.

Nagy Sámuel 1762. január 1-én jelenti először, hogy megrendelte a következő esztendőre az újságokat. Ekkor bécsi és regensburgi, egy évvel később – 1762 telén – már lipcsei újságokról is hallunk (1762. december 17.), 1769-ben pedig hamburgiakról tesz említést (1769. november 13). A regensburgi újság előfizetése 12 fl volt egy évre, a bécsié 16, a „lipsiai tudós novelláké” pedig csak 10 forint.²⁷³ A göttingai, melyet Ráday nagyon szeretett volna megrendelni, nem járt a kereskedőknek,²⁷⁴ az erlangeni azonban – írja vigasztalóan a bécsi ágens – megrendelhető (1769. november 13). Világosan kitűnik tehát Nagy Sámuel leveleiből, hogy – a kor szokása szerint – a folyóiratokat, tudományos közleményeket kereskedők révén szerezték meg; míg az újságokat, mint a bécsi vagy a regensburgi, a postahivatalnál fizették elő, s ez intézkedett aztán a Bécsbe érkezett „novellák” továbbításáról (1763. november 18).

Természetesen sokszor zökkenők voltak a folyóiratok vagy újságok megrendelésében, pontos küldésében is. Az 1762. év második felére való előfizetésről például Ráday feledékenységéből nem intézkedett, ezért Nagy, bár jól elkészve, de megrendelte az előzőleg is járatott újságokat, saját jószántából. Az addig megbízott kereskedő a késés miatt nem vette fel a rendelést, így máshoz kellett fordulni (1762. augusztus 24). Úgyszintén e késedelem következtében elmaradtak a regensburgi újság júliusi és augusztusi számai, melyeket szeptember és október folyamán próbáltak pótolni, de nem sikerült, mert egy példány sem maradt belőlük. Az előfizetett összegből ezekre eső részt a következő évre számították be (1762. november 7 és 1762. december 17).²⁷⁵ Ugyanebben az időben, 1762 nyarán és őszén, több újság elveszett. Leveleiben Nagy Sámuel sorozatosan beszámol arról, hogy Bécsből rendesen elküldötték őket, éppúgy, mint másoknak; bizonyosan a budai vagy kerepesi postán vesztek el, ezért nem jutott hozzá Ráday (1762. szeptember 28).²⁷⁶ Mivel a helyzet hetek múlva sem változott, Nagy újabb érélyes fellépésére az expeditor megígérte, hogy egy hónapig viasszal és hivatalos pecséttel pecsételi le őket (1762. október 29). Ez sem segített; ezért aztán a bécsi megbízott 1762 decemberében újrászervezi leküldésüket. Sorai híven tükrözik a nehézségeket: „Irta volt a Tekintetes Ur ugyan, hogy az expeditort változtassam; de mivel a hiba leginkább abba volt, hogy nem tudta, melyik posta napon igazítsa jól, mígnem mindaddig próbálgatta, hogy reá talált; nem akartam mind ötet confundálni, mind magunkat ez előtt is kedvetlenségben ejteni. Ugy látom, hogy igen emberséges ember és valamint kívánnuk, a szerént fogja megküldeni. Hanem az a kérdés, hogy mivel mind a két rendbelit edgyütt kell innét kiigazítani, mind a regenspurgit, mind a bétsit, vagy edgyik, vagy a másik rendbelinek valamit kell késni, mint egy egy napot a másik kedvéért. Melyiket akarja a Tekintetes Ur, hogy egyenessen vehesse és késedelem nélkül, a regenspurgit-e, vagy a bétsit? Mert a bétsi szeredán el küldődhetik ugyan, de a regenspurgi csak tsütörtökön érkezik el ide. Következésképpen azon időre oda le el nem érkezhetik, amellyre a bétsi, hanem csak hetfűn vagy kedden. Azonban, ha a bétsivel megvárattya az ember a regenspurgit, úgy, hogy csak tsütörtökön küldi el, úgy a bétsi valamivel későbbben megyen, de a regenspurgi ismét egy egész postával elébb vevődik. Hasonlóképpen vagyon a szombaton kijönni szokott bétsinek és vasárnap ide érkezni szokott regenspurginak dolga. Azért méltóztassék a Tekintetes Ur választ adni, melyiket akarja elébb venni, mert valamelyiknek lehetetlen vagy itt, vagy Budán valamit nem késni. Legalább méltóztasson a Tekintetes Ur az eránt tudósítani, ha ordinare hetfűn szokta-e venni az ujságokat, vagy kedden, és csütörtökön-e, vagy pénteken, mert úgy tettik, ezen napok körül esett valamely változás,

²⁷² Ma az 1757-es és 1758-as évfolyamok hiányoznak.

²⁷³ Ld. az előzőekben idézett leveleit, valamint az 1763. szeptember 18-án keltezettét.

²⁷⁴ Nagy István is bizonyára ezért nem tudta teljesíteni a megbízást.

²⁷⁵ .RLt. A. II. 713 és 730.

²⁷⁶ .Ibid., 716.

és ahhoz képest fogja az expeditor is innét elindítani, hogy leg hamarabb vehesse a Tekintetes Ur" (1762. december 17).²⁷⁷ Megtörtént az is, hogy az újságok egyes számai egy-két hetet késtek, mint 1767 tavaszán a lipcsei novelláké; ezeket igyekezett pótlólag leküldeni Nagy Sámuel, de a tapasztaltakon okulva azt tanácsolta Rádaynak, hogy az ilyen periodikákat csak félesztendőnként kötesse be, mert a később befutó hiányok nagy zavart okozhatnak (1767. március 20). A hatvanas évek végén egyre hézagossában érkeztek a novellák Pécelre, különösen a lipcseiek, s 1771 decemberében a posta officium teljesen lemondott megszerzésükről. Nagy Sámuel erre egy bizonyos Grafer nevezetű emberrel kezdett tárgyalni, aki már levelezésben volt a kiadókval, s nála fizetett elő (1771. december 13);²⁷⁸ a hiányzó részek pótlása azonban nem járt sikerrel.²⁷⁹ 1771 után a missilis anyagban semmi adatot nem találhatunk újságok megrendelésére vonatkozólag – előfizetésükre csak az elszámolások egyes elszórt tételei és nyugtái utalnak. Annál rendszeresebben olvashatunk viszont, a hatvanas évek elejétől kezdve a nyolcvanas évek végéig, a francia felvilágosodás eszméit hirdető *Journal Encyclopédique* küldéséről. Ennek első tomusait Bernhardi szerezte meg Ráday számára azokban a hónapokban, amikor a gyűjtőnek nem volt beszerzője Bécsben. A kereskedő egyetlen ma meglévő leveléből (1760. július 17). tudjuk, hogy megrendelte Rousseau-nál az 1756-ban megindult, havonta két darabban megjelenő folyóiratot, melynek az 1760. év első felében kibocsátott részeit már el is küldték neki, a többiek pedig folytatólagosan, egyenesen Bouillonból, a kiadás helyéről fogja kapni. Nagyon ajánlotta az egész Európából politikai, irodalmi, történelmi híreket közlő periodikát péceli vevőjének, s egyévi előfizetesként 20 forintot kért. Ráday elfogadta ajánlatát, s megrendelte nála e híres folyóiratot, melyet tevékenysége megkezdése után Nagy Sámuel küldözgetett le rendszeresen Pécelre.²⁸⁰ Az előfizetési díj azonban, Nagy szerint, aki Bernhardi üzleti könyveibe is belenézett, 18 forint volt, – úgy látszik tehát, hogy a kereskedő eleinte tévesen tudta az összeget, vagy pedig a kiadó később leszállította az előfizetési díjat.²⁸¹ 1773 és 1781 között járatta Ráday Wieland lapját, a *Deutsche Mercur*,²⁸² 1776–1781 között pedig a *Deutsche Museum*ot is.²⁸³ Az 1787-től Bécsben, Szatsvay Sándor szerkesztésében megjelenő *Magyar Kurirra* szintén előfizetett.²⁸⁴ Az egész korszakon keresztül folyt tehát a péceli könyvtár anyagának kiegészítése korabeli hírlapokkal és nagy tudományos folyóiratokkal, elsősorban a bécsi és pozsonyi kereskedők és beszerzők útján, s különösen hangsúlyt kapott a század utolsó évtizedeiben a frissen induló magyar újságok és periodikák megszerzése.

d) Szállítás és küldemények továbbítása

Végül, a péceli könyvtár bécsi gyűjtőkörből származó szerzeményeinek áttekintése után, foglalkoznunk kell a császárvárosnak a külföldi szállítmányokat Magyarország felé továbbító szerepével, s általában a megvásárolt könyvanyag Bécsből Pestre juttatására utaló adatokkal. Célszerűnek látszik, ha ezeket is az egyes beszerzők köré csoportosítjuk, mint az előzőekben a könyvvételre vonatkozó részleteket.

²⁷⁷ *Ibid.*, 730.

²⁷⁸ .RLt. A. II. 927.

²⁷⁹ „A specificált defectusoknak nagyobb része igen sokára halladott; nem hiszem, hogy lehessen kapni” – írja már 1771. július 30-i levelében.

²⁸⁰ A bécsi beszerző ekkor pontosan utánanézett a folyóirat árának, mert gr. Forgách Miklós azt állította, hogy csak 17 forintba kerül egy évre. (Ld. Nagy Sámuel levelét Rádayhoz, 1764. január 20. RLt. A. II. 808)

²⁸¹ 1756-1759-ig Liège-ben, 1760-tól Bouillonban jelent meg. Évfolyamai a könyvtár anyagában az 1756 és 1788 közötti évekből, több-kevesebb hiánnyal, 256 kötetben megvannak, 0,76 jelzet alatt.

²⁸² WIELAND, Christoph Martin, a neves német költő, 1773-1789-ig *Der Teutsche Merkur*, 1790-1810-ig pedig *Neuer Teutsche Merkur* néven szerkesztett folyóirata; évente 9 kötetben jelent meg. A könyvtár anyagában az 1773-1782-ig terjedő évfolyamok vannak meg, 0,5148 jelzet alatt.

²⁸³ *Deutsches Museum*. Lipcsében jelent meg. Évfolyamai megvannak 1776-1781-ig, 17 kötetben, 6 darabban, (jelzete: 0,684)

²⁸⁴ Ld. Szatsvay nyugtáját 6 rh. forint előfizetési díjról, 1789. március 23. (RLt. 228. fasc.)

Szilágyi Sámuel egyik korai, 1734. október 2-án írt levelében, mely egyben első könyvtártörténeti szempontból jelentős híradása, egy külföldről Bécsbe érkezett könyvcsallítmányról ír. A Ráday Gedeon Odera-Frankfurtból való hazatérése óta eltelt másfél éves időköz ellenére bizonyos – amint erre Szászky-Tomka közreműködéséről írt soraimban már rámutattam –, hogy itt az ő külföldi tanulmányútján szerzett könyvekről volt szó, amelyeket Szilágyi juttatott tovább Pozsonyba. A csallítmányt a bécsi harmincadon feltartóztatták, az ágens azonban megnyugtatta barátját, hogy egy ismerős consiliárius révén a könyvek továbbengedését el tudja intézni, hiszen – amint igazolásul írta – már 25 mázsa könyvet szabadított ki a revízió alól. A költségek fedezésére 70 tallér azonnali felküldését kérte. A negyvenes évek közepén, midőn többször vásárolt Rádaynak könyvet, Szilágyi ismerősökkel, jóbarátokkal küldte le azokat Pestre, ill. Pécelre. Egy alkalommal a postást is megnevezte: az 1746. szeptember 26-án vett munkákat a Rádayakkal rokon Teleki család egyik tagjára, Teleki Sámuel óbesterre bízta.²⁸⁵ Az erdélyi és pozsonyi csallítmányokra vonatkozó adatokból elének rajzolódó kép tehát nem változott a bécsi gyűjtőkörből Pécelre érkező könyvküldeményekkel kapcsolatosan sem, – a beszerzett művek csallítására a megbízottak ismerősöket, jóbarátokat kértek meg, s csak a Nagylstván, főleg azonban Nagy Sámuel működése alatti nagyarányú vásárlások tették szükségessé dunai hajósok igénybevételét.

Nagy István idején Mauss Gellért pesti könyvkereskedő, aki sokszor utazott fel Bécsbe ügyeinek intézésére és járatos volt könyvbeszerzésekben is, többször vitt le kisebb könyvküldeményeket péceli üzletfelének, vagy közvetítette a gyűjtő és megbízottja között az üzeneteket és megrendeléseket. Mellette, egy ízben, felhasználta Nagy postásnak 1759 februárjában (február 6). Szathmári Pál testőrhadnagyot²⁸⁶ is. Nagyobb, több ládányi könyvcsallítmány leküldésére Nagy István éppúgy, mint Nagy Sámuel, főképpen komáromi kereskedőkkel szerződött. Név szerint egy Jókay²⁸⁷ említ, akivel két „pakétban” küldött le könyveket (1759. február 6). A csallítás ilyen módja bizony hosszú időt vett igénybe, s nem egy levelében sajnálkozik Nagy, hogy a komáromi kereskedő, akire pénzt és könyveket bízott, még mindig nem juttatta el azokat Rádayhoz (1757. március 29).

A vízen való csallítás legnagyobb nehézségét a pozsonyi vám jelentette. Ráday embere, nem bízva a kereskedő ügyességében, hogy ki tudja játszani a hatóságokat, inkább kiváltotta a csallítvány vámcéduláját. Szavai nagyon jellemzőek az udvar gazdaságpolitikájára, mely a nyomdatermékek közül is csak az osztrák kereskedőktől származókat engedte felemelt vámtarifa nélkül az országba csallítani: „Maut czédulát veszek reájok és a mellett vitetem, mert félő, hogy ha tsak hir nélkül vinné az ember, el vennék. Fogom specificálni és reá irattni, hogy az itt való bibliopoláktul való, hogy ha Posonba kérdenék meg, mutathatná azon emberséges ember. Mindazáltal ugy mondgya eő kegyelme, Jókay Ur, hogy ha lehet, posonyi revisiót nem fogják látni, de precautio véget a Maut-czédulát kiveszem és legitime vitetem, hogy kárt az által ne vallyunk. Fődeles hajón megy és a könyvek meg nem áznak, valami 10 vagy 12 nap múlva Pesten akar lenni” (levél datum nélkül).

Türi Sámuel egy Henter nevű ember által küldött le megvásárolt munkákat Rádaynak,²⁸⁸ egy Csépán nevű²⁸⁹ „betsületes komáromi ember” hajójára pedig a kastély újonnan épült részeibe való berendezés – székek és tükrök – mellett felrakott egy könyves „Verschlagot” is (1760. december 6). Nagy Sámuel – aki ágensi hivatalánál fogva amúgy is állandóan érintkezett a külföldet járó diákokkal, hiszen ő intézte a Kancellárián ügyeiket –, mint a gyűjtő bécsi megbízottja tartotta a kapcsolatot a könyveket kereső peregrinus diákok és patrónusuk között. A leveleket továbbította Pécelre, a könyvcsallítványokat pedig átjuttatta a bécsi harmincad nehézségein. Az általa aukciókon és kereskedőktől vásárolt anyagot

²⁸⁵ 1710-1783. Nem azonos az erdélyi kancellár és híres könyvgyűjtő Sámuellel, aki Ráday sógorának fivére volt, hanem ezeknek unokatestvére. NAGY Iván, XI. 88. p.

²⁸⁶ Borsod-megyei családból származott (NAGY Iván, VI. 269. p.), melynek tagjai a 16. században a református egyház életében nagy szerepet játszottak. Nagybatya, Szathmári Király György a tiszáninneri egyházkerület főgondnoka volt, s az itt említett Pál Nagy Sámuel egyik ellenjelöltjeként az 1762-1763-as ágensválasztáson is részt vett.

²⁸⁷ Feltétlenül az ásvai Jócai család egyik tagja, talán Sámuel. Ld. KEMPELEN, V. 66. p.

²⁸⁸ VAS Margit, i.m. 19. p. A levél ma nincs meg a Ráday levéltár missilis anyagában.

²⁸⁹ NAGY Iván és KEMPELEN több ilyen nevű családról tud, ezek azonban mind Borsod és Heves megyébe valók.

megbízható emberei, vagy komáromi hajósok által küldötte le Pestre. Az 1760 és 1770 közé eső évek megnövekedett beszerzéseinek megfelelően, leggyakrabban a víziutat vette igénybe, nemcsak olcsósága és viszonylag biztonságos volta miatt, hanem azért is, mert egyedül hajókon tudta a hatalmas, könyveket tartalmazó ládákat rendeltetési helyükre eljuttatni. Az évek folyamán felhasználta Nagy könyvek szállítására Teleki Józsefet, Ráday Ester férjének unokaöccsét (1765. december 13 és 1767. október 16). Kuti János „betsületes Szatmár megyei nemes embert és prókátort” (1766. február 25);²⁹⁰ Laczkovics Imrét, ebben az időben Pest megye másodalispánját,²⁹¹ aki a „herceg locumtenens” köszöntésére ment fel Bécsbe a megye részéről, s Nagy rögtön átadta neki a Lucianusokat és Herinnes katalógusát, hogy levigye Rádaynak (1766. december 31); Repetzki uramat (1769. január 5);²⁹² Bessenyei Mihályt, Bessenyei Györgynek, a magyar irodalmi élet ébresztőjének nagybátyját,²⁹³ őt többször is említi a bécsi megbízott a hetvenes évek elején (1711. november 9. 1772. június 16 és 1772. május 1);²⁹⁴ Darvas Pált, a Rádayak atyjafiát (1772. április 3);²⁹⁵ Lázár, Pongrácz és Dálnoki uramat (1771. október 19, 1775. augusztus 1, és 1771. július 30).²⁹⁶ A kereskedők közül Maixner pesti kalmár nevét találjuk a levelekben, ki még 1761 tavaszán vitt le egy csomag könyvet (1761. május 8), aztán Ernest Klopstockét, aki a pesti vásárra leutazóban, többször is hozott le Rádaynak Bécsből könyveket;²⁹⁷ Caithot, a görög kereskedőt (1784. január 19) és Panda Ferencet,²⁹⁸ akinek egy-két máriás borralalóval való megajándékozását javasolja egyik alkalommal levelében Nagy Sámuel (1766. április 15.; 1771. november 12).

A komáromi kereskedők hajón szállították le a könyveket Komáromig, s onnan hajón vagy kocsin indították tovább útnak Pestre. Így Poroszlai (1763. október 25),²⁹⁹ Szokolai (1763. október 6), Tahi József (1761. augusztus 21) és Újvári., kinek négy máriást fizettek a szállításért, kettőt pedig a legényeknek (1761. szeptember 22); legtöbbször azonban „a komáromi igen jó betsületes kereskedő” Bodainak és vejének, Csépánnak neve fordul elő, de csak az 1762. év leveleiben (1762. augusztus 3, augusztus 6, augusztus 24, valamint november 16 és 1762. október 29).³⁰⁰

A könyveket mindig „Verschlagokba”, jó erős ládába csomagolták; néha megtörtént, hogy zsákvászonba varrták be (1771. november 12),³⁰¹ de mindenképpen úgy, hogy a víztől védve legyenek. Nagy Sámuel nem szerette, ha a könyvek sokáig álltak nála, mert félt, hogy télen, fűtésekor, kicsiny szobájában kár eshet bennük (1762. november 16).³⁰² Legtöbbször bizony mégis elég hosszú ideig, sokszor évekig nála maradtak, kötetés, zavarok, szállítóeszköz hiánya, vagy éppen feledékenység miatt. Még a legbiztosabb szállítási eszköz, a hajó is csődöt mondott a nagy őszi és tavaszi árvizek idején, sőt 1762-ben, augusztus elején is azt adja okául a könyvek késésének, hogy „a nagy árvíz nem engedvén a

²⁹⁰ Valószínűleg annak a Kuthy Jánosnak leszármazottja, akinek felesége Kajali Ilona, Ráday Gedeon anyjának rokona volt. NAGY Iván, VI. 519. p.

²⁹¹ NAGY Iván, VII. 7. p.

²⁹² NAGY Iván, IX. 680. p.

²⁹³ KEMPELEN, II. 174. p.

²⁹⁴ „Az említett első két levél a RLt. A. II. 991. jelzete alatt található.

²⁹⁵ NAGY Iván, III. 244. p.

²⁹⁶ Nem lehet pontosan azonosítani őket. A levelek: jelzete:RLt. A. II. 985, A. II. 1114 és A. II. 980.

²⁹⁷ Klopstock levelei Rádayhoz, 1776. március 12. és 1778. augusztus 16. dátummal.

²⁹⁸ NAGY Iván, IX. 106. p.

²⁹⁹ RLt. A. II. 802.

³⁰⁰ *Ibid.*, 724.

³⁰¹ *Ibid.*, 986.

³⁰² *Ibid.*, 724.

hajóknak jó helyet kikötni, az akkori alkalmatossággal elmaradtanak" (1762. november 16).³⁰³ Előfordult, hogy a könyvküldemény elveszett, mint 1784 januárjában, midőn a Caith nevű görög kereskedőre bízott csomag nem érkezett meg Rádayhoz, sőt egyáltalán nem került meg (1784. január 19, január 31, február 9).

A szállítás legnagyobb akadálya azonban mégiscsak a pozsonyi cenzúra volt. A jezsuita cenzorok kímélet nélkül elkobozták a protestáns teológiai munkákat, még a bibliafordításokat is, nem beszélve az új eszméket hirdető, „káros szellemű” művekről. Különösen nagy jelentőségű volt a cenzúrának ez a működése az olyan könyvek szállításánál, mint amelyek a péceli könyvtár anyagát alkották, – hiszen az állomány elemzése világosan mutatja, hogy a Ráday könyvtár könyvanyagára döntő módon rányomta bélyegét Rádaynak a protestáns teológia, az „értéktelen” szépirodalom, valamint a tudomány friss eredményeit és a felvilágosodás eszméit hirdető művek iránti érdeklődése. Nagy Sámuel több, ekkor írott levelében utal erre, s idevonatkozó sorai őszintén jellemzik a helyzetet: „A könyvek revisiója Posonban olly stricte megyen, hogy tsak egy valamire való könyvünk sem bújhatik rajta által, mint a feljebb hetekben való példákbl tapasztalhatom. Itt pedig, ámbár ide repraesentáltván, bizna az ember valamelly relaxatiójához azon szerenításoknak, mind azon által nagyobb részént tsak helybe hagyatik a dolog. Tettem eránta a feljebb való harmadik holnapra repraesentatiót is, de ugy látom, semmi haszna nintsen. Még tsak a magyar bibliák is és holmi német praedikáttziós könyvek, amellyekről eddig kérdés sem volt, szélűben inter confixos tevődnek” (1768. június 17 és július 1). Nyilvánvaló tehát, hogy ha ezek a tiltott könyvek elkerültek Pécelre és hatottak a magyar művelődésre, az csak a megbízottak és a hajósok ügyességének volt köszönhető.

³⁰³ *Ibid.*

ÖTÖDIK FEJEZET

A KÖNYVTÁR RÁDAY GEDEON KORÁBAN

III. RÉSZ

Gyarapodás: Beszerzések külföldön

A péceli Ráday könyvtár külföldről,¹ tehát a Magyarországon és Ausztrián kívüli könyvpiacról, származó gyarapodásának áttekintését, a Ráday Gedeon diákéveinek gyűjtésére vonatkozó adatok összegezésével kell kezdenünk. Ezzel kapcsolatban emlékezzünk vissza peregrinációjának benyomásaira; Berlinre, ahol Dániel Ernest Jablonski erős egyénisége gyakorolt rá maradandó hatást, és az Odera–Frankfurt-i egyetemi életre, melyben a svájci és holland egyetemek protestáns teológiai hagyományaival szemben inkább a francia szellem hatása érvényesült, s az új tudományok és eszmék felé való tájékozódás volt érezhető.

Ráday gyűjtésének első időszakára nézve legjelentősebb az a levél, melyet atyja, Pál írt, 1731. augusztus 8-án fiának, Odera-Frankfurtba. Ennek bennünket érdeklő idevonatkozó része így hangzik: „Valamint instructiodban adtam, most is intelek, hogy szépen bánj pénzeddel, haszontalanságra ne kölcsed, sőt könyveket is most ne végy egyebet, hanem a melyek ahoz szükségesek, a mit tanulsz. Elég ideje lesz az többinek megszerzésének akkor tájban, a midőn Isten jóvoltából le fogsz készülni. Nem tudom penig, felvitted-e magaddal az Catalogust, a kit írtál, mert itt is maradtak arrul való jedzetid?” Ezek a sorok bizonyítékai annak, hogy a fiatal Gedeonban már a pozsonyi évek alatt kifejlődött a könyvgyűjtő hajlam; jegyzeteket készített, katalógust állított össze az őt érdeklő könyvekről, s azzal a szándékkal ment ki Odera-Frankfurtba, hogy ott utánuk néz és megveszi őket magának. Ezért inti apja, hogy vigyázzon a pénzére; nem mintha Ráday Pál sajnálta volna a könyvekre költött forintokat, hanem a családra nehezedő súlyos anyagi terhek miatt intette fiát a takarékoskodásra, hiszen sokba került a külföldi tanulás, s ebben az időben adták férjhez Ester lányukat is Teleki Lászlóhoz. Gedeon külföldi tanulmányútja pedig amúgy is három esztendőre volt tervezve, s a harmadik év folyamán, – amikor már többé-kevésbé helyrejöttek anyagilag – még elég alkalma nyílhatott megvenni azokat a munkákat, melyeket haza akart hozni.² Ráday Pál idézett levelének sorai a szerető apai gondoskodás mellett utalnak arra is, hogy irányítása rányomta bélyegét Gedeonnak a könyvgyűjtés terén tett első lépéseire, s a fia által vett könyvek lajstromait mindig ellenőrizte.³ Így a könyvtár két korszaka nem válik el élesen egymástól, nincs közöttük döntő határvonal, mert Gedeon nem apja halála után, hanem annak életében és irányításával kezdte meg gyűjtését.

¹ Nem tartoznak ide az előző fejezetben már ismertetett, a bécsi kereskedők közvetítésével külföldről hozott könyvanyagra vonatkozó részletek.

² Ráday Pál levele Gedeonhoz. Pécel, 1732. március 24. Az ide vonatkozó rész így hangzik: „A könyvek vételit tsak a harmadik esztendőre had, hogy én is addig succurrálhassak, mert most az Hugod menyegzői szükségire alkalmas költséget kell tennünk.”

³ „Atyád Urad parancsollya, hogy az könyveid leistromát küld meg, hogy tudhassa eő kegyelme, még micsoda könyvekrül kel rendelést teni.” (Kajali Klára levele fiához, dát. nélkül.) Gedeon nem tudta, hogy milyen lajstromot küldjön: „Irja Kegyelmed, hogy az könyvek leistromát fel külgjem, de minthogy nem tudom az megvetteknek-e, vagy az veendőknék, errül kérem méltóztassék bizonyosítani Kegyelmed.” (Ráday Gedeon levele anyjához, Odera-Frankfurt, 1733. március 10.) Ezeknek a soroknak, különösen Kajali Klára megjegyzésének alapján túlzás lenne az apát és fiút

A peregrinációs évek beszerzéseivel kapcsolatban adatok nem maradtak. Gedeon a Berlinben töltött esztendőkhöz bizonyára részt vett aukciókon is,⁴ s már itt jó pár munkát szerezhetett be. Ezekről nem küldött haza listát, így csak néhány, hevenyészve feljegyzett címből⁵ következtethetünk arra, hogy általában milyen műveket keresett ekkor. E könyvcímek azt mutatják, hogy elsősorban azok a munkák érdekelték, amelyek jogi tanulmányait segítették elő, másrészt – az államismereti irány elveinek megfelelően – a hazai földrajzra és történelemre vonatkozó tudását gyarapították. Az mindenesetre kitűnik anyjának 1733. június 1-én írt leveléből,⁶ de Szilágyi és Szászky-Tomka könyvszállításra vonatkozó híradásaiból is, hogy az ifjú Ráday Gedeon aránylag nagyszámú munkát vásárolt össze diákévei alatt.

A későbbi esztendők folyamán – midőn a péceli könyvtár gyűjtése a hazai és bécsi könyvpiacokon már javában folyt – a külföldi beszerzések jórészt éppen úgy idegenben tanuló protestáns ifjak végezték el, mint Ráday Pál korában. Ezek mind Ráday patronáltjai voltak, s rendszerint peregrinációjuk előtt szolgálatában is állottak. Abban a viszonyban, mely őket patrónusukhoz, anyagi és szellemi támogatójukhoz fűzte, feltétlenül a familiaritás intézményének korlátozott formában való továbbélését kell látnunk, a magyar feudalizmus e kései, bomló szakaszában.

a) Bázel

A Ráday külföldi gyűjtésére vonatkozó adatokat – diákkora beszerzéseinek áttekintése után – az egyes városokhoz, ill. az ott tanuló ifjakhoz – megbízottakhoz – kell kapcsolnunk, s célszerűbbnek látszik, ha az eddig követett módszerrel szemben nem választjuk külön az aukciókon és kereskedőknél tett vásárlásokra utaló részleteket, hanem azokat egységesen, egy meghatározott körön belül mutatjuk be.

A péceli gyűjtő külföldi beszerzéseinek egyik középpontja Bázel volt. E nagy református egyetemi város sok magyar diákot vonzott magához, s az itt tanulók közül a század egyházi és szellemi életének jelentős alakjai kerültek ki. Ráday patronáltjai is töltöttek rövidebb-hosszabb időt ebben a városban, s ekkor a péceli gyűjtő beszerzőiként bekapcsolódtak az ottani könyvpiac életébe.

Az első bázeli hírek és beszerzések Nagy Sámuel ott tartózkodásának idejéből származnak. A könyvtár e legeredményesebb beszerzőjének életrajzával kapcsolatban már említettem, hogy 1760 januárjának végén, otthagya a kis Gedeon melletti nevelői állását, Nagy elindult külföldi útjára. A híres svájci egyetemi városban állapodott meg, ahol Teleki Józseffel, Ráday unokaöccsével együtt jártak előadásokra. Bécsi beszerzői tevékenységének általunk megállapított jellegzetes vonásai jellemzőek itteni rövid működésére is, – s amint a császárvárosban vitt szerepe a legjelentősebb beszerzővé teszi őt a péceli könyvtár szempontjából, ugyanúgy a peregrinus diákok közül is az ő gyűjtése a legfontosabb. 1760. március 1-én iratkozott be az egyetemre, de már 5-én arról ad hírt, hogy az akadémia jubileumán⁷ könyvek aukciója

mereven szembeállítani, mint gyűjtőt és beszerzőt. Közlebb járunk az igazsághoz, ha természetesen fogjuk fel a könyvgyűjtő apa irányítását a fiú első önállóbb lépéseinél.

⁴ Egynek sem említi a nevét.

⁵ A feljegyzett művek: BEHAMB, Johann Ferdinand, *Notitia Hungariae antiquo modernae Bernegeriana*. Strassburg, 1676 (RMK, III. 2773); VANEL, P., *Histoire des troubles de Hongrie*. Amsterdam, 1722. 4. kötete (a ma meglévő teljes példány jelzete: 0,3938 Hung.); GROTIUS, Hugo, *In Vitriario parvus, sive institutiones juris naturae et gentium*. Nürnberg-Leipzig, 1726 (jelzete: 0,4342); VITRIARIUS, Philipp, *Institutiones juris publici Romano-Germanici*. Nürnberg-Leipzig, 1727 (jelzete: 0,3525); *Corpus Juris portabile*, (a művet nem tudtam azonosítani); HOFFMANN, Christian Gottfried, *Praecognita generalia jurisprudentiae*. Leipzig, 1723 (jelzete: 0,3681)

⁶ Kajali Klára azt tanácsolta levelében fiának, hogy peregrinációjában vett könyveit hagyja Berlinben Jablonskinál és ha majd a hazaszállításra módot talál, akkor elhozzák őket. Ezek a sorai is kétségtelenné teszik tehát, hogy a másfél év múlva külföldről Bécsbe érkező szállítmány, melyet Szilágyi, majd Szászky-Tomka juttatott tovább, a Ráday diákévei alatt gyűjtött könyvekből állott.

⁷ Az 1460. április 4-én megnyílt bázeli egyetem 1760 tavaszán háromszáz éves fennállását ünnepelte.

is lesz, melynek katalógusát még csak most nyomtatják.⁸ Ezt később megküldte Pécelre a gyűjtőnek; a licitálendő munkákra vonatkozó utasítást azonban már csak az aukció megtörténte után kapta kézhez. A levélhez csatolt jegyzéken szereplő művekre viszont még volt reményük, mert nem aukción, hanem „aestimatio” – becslés – szerint adták el őket (1760. május 17).⁹ Ezek közül, bár Ráday válasza ekkor is megkésett, Nagy Sámuel mégis vett egyet: „meg nem állhattam, hogy a Sueur, *Histoire de l'Église et de l'Empire*¹⁰ meg ne venném az Ur számára in 4-to, 7 tomos, Amstelodam, igen szép s jól vagyon conditionálva. Az ára 7 forint és 48 krajcár. Talám kedvet találtam vele az Ur előtt” (1760. július 5).¹¹ A május végén aukciónálásra kerülő Burckhard-féle könyvek katalógusából szintén kiírt néhányat, hogy gazdája ízelítőt kapjon belőlük.¹² Júliusban jelenti, hogy mindenki Osterwald fia,¹³ a francia prédikátor könyveinek árverését várja; kivált francia könyveit dicsérték (1760. július 5).¹⁴ Utolsó bázeli leveléből tudjuk, melyet már hazafelé készültében írt, hogy egy október elején licitálásra kerülő könyvanyag katalógusából némelyeket kiírt,¹⁵ s megküldte a listát Rádaynak, hogyha vannak közöttük szükséges munkák, akkor idejében megbízhatson valakit megszerzésükkel (1760. július 19).

Az aukciók figyelemmel kísérése mellett Nagy Sámuel bázeli könyvkereskedőkkel is tartott kapcsolatot. Egyikük nevét sem említi, de július 19-i levelében schaffhauseni vagy szentgalleni könyvekről ír, melyeket egy kereskedőtől akart megvenni. Ez ravasz ember volt, s Nagy gyanúja szerint csak azért állította bázeli könyvekről azt, hogy schaffhauseniek, máskor meg, hogy szentgalleniek, hogy a vectura (szállítás) költségeinek felszámításával árukat feljebb nyomja. E könyvek kéziratok katalógusából szintén kiírt egy sor munkát, és megküldte Pécelre.¹⁶ Ráday a megbízottja által készített jegyzékben vörös írónnal megjelölte a neki szükséges munkákat; ezekből és a Nagy Sámuel által tett jelzésekből kétségtelenül megállapítható, hogy a bázeli szerzemények a Ráday könyvtár anyagában Zwinglinek az evangéliumokhoz és levelekhez írt magyarázatai,¹⁷ *Commentarius*,¹⁸ a gondviselésről szóló írása¹⁹ és Jakab levelével foglalkozó tanulmánya,²⁰ Rathramnus *De corpore et sanguine Domini* c. munkája,²¹ Oecolampadius és Zwingli

⁸ RLt. A. II. 648.

⁹ *Ibid.*, 654.

¹⁰ SUEUR, Jean le, *Histoire de l'Église et de l'Empire*. Amsterdam, 1730 (jelzete: 0,406). Kötése azonos PICTET, Bénédict, *Histoire de l'Église et du monde*. I–III. köt. Amsterdam, 1732, című művével, így az utóbbi is Nagy bázeli szerzeménye lehet.

¹¹ RLt. A. II. 656.

¹² A jegyzék a RLt. 228. fasc.-ban található.

¹³ Osterwald, Johann Friedrich (1663-1747), neuchâtelai prédikátor az ortodox kálvinizmussal, de a felvilágosodással is szembenálló teológus volt, akit a svájci kálvinizmus második reformátoraként tart számon. RGG, IV. 829-830. h.

¹⁴ RLt. A. II. 656.

¹⁵ Szintén a RLt. 228. fasc.-ban található.

¹⁶ *Ibid.* Ez a jegyzék értékes dokumentum, mert a felsorolt 78 műnek mindegyikénél közli az árat is, tehát fontos adalék a svájci könyvkereskedelem 18. századi történetéhez.

¹⁷ *Annotationes in evangelicam historiam ...* kiadta Leo JUDÄ. Zürich, Christoph Froschauer, 1539, ára 35 kr volt. (jelzete: I. 83)

¹⁸ *Commentarius de vera et falsa religione*. Zürich, Christoph Froschauer, 1530, ára 12 kr volt. (jelzete: I. 19)

¹⁹ *De providentia Dei*. Zürich, Christoph Froschauer, 1530, ára 30 kr volt (jelzete: I. 25)

²⁰ *Expositio brevis et luculenta in epistolam beati Jacobi*. Zürich, Christoph Froschauer, 1533, ára 3 kr volt. (jelzete: I. 20)

²¹ [RATHRAMNUS] BERTRAMUS, *De corpore et sanguine Domini*. Genf, Michael Sylvius, 1541; 6 kr-ba került, (jelzete: I. 45)

levelezése,²² végül Heidegger *Historia papatus*, és Guicciardini hasonló című értekezése.²³ E szerzemények legnagyobb része a reformáció korának leghíresebb nyomdájából, Christoph Froschauer bázeli műhelyéből került ki, s ez magyarázza talán rendkívüli olcsóságukat is. Basnage Ráday által óhajtott *Histoire de l'Église*²⁴ című művét, valamint a „Rei Musicae authorokat” Nagy nem tudta megszerezni (1760. július 5).²⁵

Nagy azonban nemcsak Bázelen nézett könyvek után, hanem figyelme kiterjedt más egyetemi városokra is, az ott végbemenő aukciókra és kínálózó lehetőségekre. Már első, 1760 tavaszán írt levelében (1760. március 5)²⁶ jelenti, hogy Strassburgban lesz egy nagy licitáció Böcler²⁷ orvosprofesszor könyveiből, mely két hónapon át – május-június – fog tartani. Ennek katalógusából kiírta azokat a címeket, amelyek Rádayt érdekelhették, s felajánlotta, hogy a válasz vétele után megvéteti egy jóbarátjával a megjelölt munkákat.

Nagy Bécsből Bázelen vezető útján pár napot időzött Ulmban is, bázeli leveleiben írja le itteni élményeit és benyomásait. E dunaparti városban találkozott azzal a Miller nevű tudós rektorral, aki „igen szép formában” adta ki a klasszikus szerzőket, mivel azonban egy berlini bibliopola fedezte költségeit, a könyveken Berlin olvasható megjelenési helyként (1760. március 5). Egy másik alkalommal felsorolta a Miller által addig kiadott köteteket, feltüntetve az árakat is: 1. Plautus, 3 tomus, 5 forint 30 krajcár; 2. Vergilius, 1 forint 30 krajcár; 3. Horatius, 45 kr; 4. Ovidius, 4 tomus, 4 fl; 5. Juvenalis, 45 kr; 6. Phaedrusz, 45 kr; 7. Cicero, 8 tomus, 6 fl 30 kr; 8. Curtius, 1 fl 30 kr; 9. Nepos, 1 fl; 10. Livius 3 tomus, 3 fl; 11. Justinus, 1 fl; 12. Horus, 1 fl; 13. Sallustius, 1 fl; 14. Caesar, 1 fl 30 kr; 15. Velleius Paterculus, 1 fl; 16. Plinii *Epistolae* 1 fl 30 kr; 17. Valerius Maximus. Egészen mai szemmel értékeli Miller részletes jegyzetelését, s az árak magyar pénzbe való átszámítására alapul közli, hogy ottlétekor Bázelen 1 holland aranyért 5 forintot adtak (1760. május 17).²⁸

A könyvek szállítására Nagy Sámuel először egy Käymüller²⁹ nevű bázeli szűcsöt akart felhasználni; ez a vándorkereskedő portékájával sokszor egész Pozsonyig is eljött. A könyvekért járó összeg továbbítására pedig egy bécsi, Scheidling nevű pénzváltót ajánlott, ki a kezéhez lefizetett summát eljuttatta volna Bázelen. Mikor már hazafelé készült, akkor is erre a két emberre hívta fel gazdája figyelmét, a később, más megbízottak által szerzendő könyvek szállítására, s a pénz átutalására (1760. július 13). 1760 nyarán viszont két alkalommal, június végén és júliusban, a Regensburgban is üzlettel bíró Baderhez, Ráday egyik bécsi könyvszállítójához küldötte a Pécelre szállítandó könyveket. Bader 1760. június 25-én jelzi, hogy Bázelen, Nagy Sámuelről hozzá érkezett egy láda, melynek szállításáért 1 fl 45 krajcárt fizetett. Mivel Nagy azt üzenté, hogy a láda felett Ráday rendelkezik, azért a kereskedő utasítást kért, hogy Pozsony, vagy Pest felé irányítsa-e? Előzőleg azonban szüksége volt a benne lévő könyvek jegyzékére, hogy a regensburgi könyvcenzúrán a továbbításra az engedélyt megszerezhesse. Regensburgon keresztül irányította hazafelé a bázeli diák Sueur hétkötetes művét, Teleki József tanulótársa könyveivel együtt, július közepe táján. Ezeknek Bécs felé küldéséről azután már Nagylstván intézkedett.³⁰ Nagy Sámuel rövid bázeli

²² OECOLAMPADIUS, Johannes – ZWINGLI, Ulrich, *Epistolarum libri IV*. Kiadta Theodor Bibliander. Basel, Thomas Platterus és Balthasar Lasius, 1536, ára 2 fl 24 kr volt. (jelzete: I. 150)

²³ HEIDEGGER, Johann Heinrich, *Historia papatus ... Accedit Francisci GUICCIARDINI. Historia papatus*. Amsterdam, 1684, 1 fl 12 kr-ba került. (jelzete: 0,1102)

²⁴ BASNAGE, Jacques, *Histoire des Églises réformées*.

²⁵ .RLt. A. II. 656.

²⁶ .Ibid., 648.

²⁷ Johann Heinrich Böcler; *ADB*, I. 1165. h.

²⁸ .RLt. A. II. 654.

²⁹ A tévedés elkerülésére még azt is hozzátette, hogy a „Käymüller auf dem Fishmarkt” nevű Käuhandler lenne a közvetítő.

³⁰ Ld. Nagy Sámuel idézett júliusi leveleit.

tevékenységéről meg kell állapítanunk, hogy lelkiismeretességében, alaposságában megmutatkoznak későbbi bécsi működésének jellegzetességei, leveleinek a többi városokra vonatkozó adatai pedig a külföldi gyűjtőkör kiszélesedésére utalnak, mintegy előképét adva a Lipcséből szétgyűrűző beszerzéseknek.

Bázel szerepe a péceli könyvtár történetében ezzel nem fejeződött be: Szathmári Paksi Mihály,³¹ a Johann Bernoullitól matematikát tanuló diák 1768-ban nézett körül az egyetemi város könyvpiacán patrónusának megbízásából,³² egy jó évtized múlva pedig az ott tanuló Blasek Mihály működése révén került előtérbe Bázel. Blasek 1753-ban született; Debrecenben diákoskodott, s e nagy tiszántúli városban bocsátották ki a teológiáról. A hetvenes évek folyamán a Ráday családnál volt nevelő, 1780 utolsó hónapjaiban ment ki Bázelbe. Itt tanulmányai mellett igyekezett patrónusának is szolgálatot tenni, ezért beszámolt a könyvpiac helyzetéről és vállalkozott beszerzésekre. 1781 őszén Svájcban átment Hollandiába, Utrechtbe, de innen írott levelei közül egy sem maradt fenn a Ráday család levéltárában. Utrechtben sem időzött hosszasan, mert már 1782 elején hazahívta a tiszántúli egyházkerület, hogy mint szlovák származású teológus, menjen ki a morva atyafiak közé, akik tárt karokkal várták a magyar lelkészeket. II. József 1781-ben kiadott Türelmi Rendelete ugyanis lehetővé tette a régi cseh-morva gyülekezetek feléledését. Újra szervezkedtek tehát a cseh reformátusok és morva atyafiak, nagy nehézséget jelentett azonban számukra a lelkészhiány, hiszen a Habsburgok másfélszázados rekatolizáló uralma alatt nemcsak az egyházi élet, hanem a lelkészképzés is szünetelt. Ezért a magyar reformátussághoz fordultak segítségért, emlékezve a régi kapcsolatokra, és lelkészeket kértek. A négy egyházkerület készséggel sietett segítségükre; természetesen a fiatal papok közül csak azok jöhettek számításba, akik csehül vagy szlovákul, de legalább németül tudtak. Az egyház vezetőinek választása így esett többek között Blasek Mihályra, aki a hívó szóra hazajött, s 1782. július 16-án vizsgát tett Debrecenben a consistorium superintendentiale előtt, felavatták és kibocsátották Morvaországba. Már augusztus 26-án megérkezett Nusslauba, így ő volt az első magyar lelkész, aki a Türelmi Rendelet kibocsátása után Morvaországba ment. Nusslauból 1784 júniusában Jimranovára távozott, ahol 1827. október 10-én bekövetkezett haláláig működött. Irodalmi munkássága jelentős; azt a törekvést tükrözi, hogy híveinek kezébe saját nyelvükön adhasson énekeskönyvet, katekizmust, elmélkedéseket. Lefordította Szikszay György *Keresztyén tanítások és imák* című művét, s kiadta cseh nyelven a berlini énekeskönyvet.³³

Négy Bázelből Rádayhoz írott levele maradt fenn. Ezekben kereskedők katalógusainak és néhány könyvnek a küldését jelezte. Működése nem járt sok eredménnyel, hiszen a svájci könyvpiac ekkor, a többi országokéhoz viszonyítva, még kialakulatlan volt, s Blasek messze elmaradt ügyességben és alaposságban Nagy Sámuel mögött. Rádaynak katalógusok küldésére és könyvek beszerzésére vonatkozó kérésén először csodálkozott: „Alázatos engedelmet kérek tekintetes urtul, hogy ilyen jó alkalmatossággal, mint az Weingand uram könyveinek le szállításával, több és jobb catalógusokkal nem szolgálhatok tekintetes urnak. Mert ha tudtam volna, hogy az helvetiai, nyomorult bibliopoláknál található könyvekkel is kíván megismerkedni tekintetes ur, eddig mind a tigurumi [= zürichi], mind a bernai vagy más lehető catalógusokat is meg szereztem volna. Azért most tsupán tsak a baseliakkal tudok udvarolni, melyekről is alázatosan kívántam tekintetes urat informálni, hogy sokaknak az ára nevezetesen alábbszállott és némelyek egészen el költek. Mindazonáltal most tavasszal egynéhányan az academicusok között innen haza készülnek, reménylem lesz szerentsém akkor tekintetes urnak több és jobb catalógusokkal udvarolnom (1781. február 23). Ugyanakkor küldötte haza a Weingand és Köpff cég számára bázei könyvtárak által küldött szállítmányhoz csatolva az 1781 körül megjelent bázei Reformatiions-Ordnungot, valamint a Simler zürichi iskolarektor által készülő nagy gyűjteményes kiadásából „mustrául” kibocsátott levelet.”³⁴

³¹ Szathmári Paksi Mihály (1745-1773) tanár, Ráday Pál beszerzőjének unokája. 1767. november 20-án a bázei, 1770. július 15-én az utrechti egyetemre iratkozott be. ZOVÁNYI-LADÁNYI, 575. p.

³² 1768. január 17-i levelében írja Rádaynak: „Ha valamely könyvnek megszerzésében méltóztatna velem a Tekintetes Ur parantolni, nagy örömmel tselekedném. Itt kívált juristák nagy sereggel vagynak. Nevezetesen Iselius Rodolf ... a Bádo-Durlaeuni háznak belső consiliárusa, a maga iszonyu és nagy gonddal válogatva szedett bibliothekáját szándékozik áruba bocsátani, minthogy az ő egyetlen egy fia (a mint maga szokta tréfásan mondani) apostatává, azaz kalmárrá lett.” Április 14-én pedig jelenti, hogy „az megirt tudós ember könyveinek seriesét még ki nem nyomtattatta; azon leszek tellyes igyekezettel, hogy a catalógussal annak idejébe a Tekintetes Urnak szolgálhassak.”

³³ Ld. SEGESVÁRY, 1954, i.m.

³⁴ Ld. Blaseknek Rádayhoz 1781 első heteiben írott, dátum nélküli levelét: „Minap Tigurumban experientiae causa mulatván, mint több derék és tudós emberekhez, úgy nevezetesen Gessner, Lavater és Hess uraimékhoz volt

Blasek éles szemmel figyelte a körülötte zajló életet, a hazai tespedt viszonyoktól, a magyar parlagoktól annyira különböző, új utakon járó polgári világot és érdekes, színes képet fest Rádaynak a svájci könyvpiacról, a szellemi életről, tudósokról és készülő művekről. „Alázatos engedelmet kérek pedig, hogy több és jobb catalógusokkal nem szolgálhattam ezuttal, reményem mindazáltal, hogy most legközelebb innen Helvetiából haza készülő academizáns tiszteletes férfiaktól többekkel fogok udvarolhatni. Ami pedig az idevaló auctiókat illeti, azok, amennyire eddig tapasztalhattam, vagy hallhattam, qua quantitasra s qua qualitasra nem is hasonlíthatók az hollandiai vagy a német országi auctiókhoz; sőt oly aprólékosok, hogy az catalógusa nem elébb, hanem csak három, legfeljebb négy héttel az auctió előtt szokott nyomtatni s publicáltatni, azért is nem látom által, mitsoda móddal lehetne oly rövid idő alatt tekintetes ural communicálható. Legjobb és leggyakorább való auctiók egész Helvétiaiban szoktak Tigurumban és Schaffhausban előfordulni. Tigurumban mindenkor legtöbb magyar szokott lakni, és minthogy Schaffhausba deákok nintsenek, az odavaló conector, tiszteletes Kirchoffer³⁵ uram a magyarok mindenkorai fautora. De megfordulnak itt is néha ritkább könyvek is, mint minap Tigurumba comissiót adtam G. Thököly Imre históriájára, de minthogy magam jelen nem lehettem, tiszteletes Sárkány³⁶ uram elkapta előlem. Itt pedig vagyon Cornelii Agrippae Arcana Philosophiája, de 15 duplonon tartották, azért el sem is kelhet. Itt Basiliában [= Bázeli] mostani élő auctorok közül alig tudnék többet kettőnél nevezni, t.i. tiszteletes Grynaeus³⁷ uramat, akinek a catalógusokból is megtetszhető német munkáin kívül, rövid idő alatt Werenfels Sámuel uram minden munkája ki fog jönni az ő kegyelme fordításából, deákul pedig most actu prelum alatt vagyon Trajectumba [= Utrecht]. Más idevaló nevezetes mostani élő auctor város nótáriusa, Iselin Isák³⁸ uram, akinek Monatliche Schrifft ez alatt a titulus alatt: *Ephemeriden der Menschheit*, mindenféle statisticumokat, oeconomicumokat, legfőbb könyvek recensióját, mostani iskolák állapotját s az igen szép és solida crissel recenseálja és azért az egész Németországban felette nagy betsben vagyon. Kezdetre pedig 1776 esztendőben; oly szerentsés voltam, hogy az egész munkát kezdetitől fogva usque ad praesentem mensem Februarii tiszteletes professor Buxtorf³⁹ uram engedelmeiből által olvastam, és meg kell vallanom, hogy haszonnal éltem vele. De jóllehet ilyen kevesen vagynak itthon Baselbe a munkás, híres tudósok közül, találatnak mindazáltal majd minden részeiben Európának az idevaló burgerek közül legfőbb emberek; mint Petersburgba virágoznak Euler⁴⁰ uram és ma holnap tsalhatatlan successora Fus⁴¹ uram,

szerentsém, kinnél személy szerint tettem kötelességemet és ditsekedhetek vele, hogy igen kedvesen acceptáltak mindenütt. Nem különben meghallván egy itten nagy betsülletben lévő scholae Inspector Simler nevű tudós uri embernek újabb historia ecclesiasticára tartozó levélbeli collectió felől való szándékát, oda is elmentvén, elbeszéllette előttem az egész planumát, s ugyanazt két exemplárba velem is communicálta. Minthogy pedig abban is assecurált, hogy valamint most Anglián kezd, úgy a reformátorok lengyel, magyar s egyéb országokkal való commerciumát is fogja idővel continuálni, – mustrául ki is botsátott egy levelet Jana Grajae ad Henricum Bullingerum, – de minthogy terhes lett volna most ide accludálnom, csak magát a projectumot kívántam most a Tekintetes Urral közleni, mert az egész feltételét egészségesen declarálja benne; a levelet akkorra hagyván, mikor az itten most legújabb időkben kiadott secularis statutumokkal Reformation Ordnung titulus alatt ki botsátott és a Fő Tanács auctoritásával publicált erköltsökre tartozó rendelkezések collectiójával együtt fogok a Tekintetes Uraknak udvarolhatni.” SIMLER, Johann Jakob (1716-1788) kéziratos gyűjteménye *Abschriften wichtiger Dokumente für die Reformationsgeschichte* cím alatt 196 kötetben, 62 kötet regiszterrel, ma a zürichi Zentralbibliothekben található. RGG, V. 496. h.

³⁵ Melchior Kirchofernek, a Schaffhausenben 1775. január 3-án született, s az egyik legszorgalmasabb svájci történetírónak atyja. RTH, X. 496. p.

³⁶ Sárkány József ref. prédikátor, 1780 nyaratól 1782 júniusáig svájci akadémiákon tanult. SZINNYEI, XII. 194. h.

³⁷ A sváb eredetű, neves teológus nemzetséget Simon Grynaeus, a reformátori nemzedék egyik jeles tagja (1493-1541) alapította, aki a bázeli polgárjogot is megszerezte. A család utolsó sarja volt a Blasek által említett Simon Grynaeus (1725-1799), kinek neve bibliafordítása és francia, valamint angol deista munkák németre átültetése révén vált ismertté. RTH, VII. 221. p.

³⁸ Isaak Iselin (1728-1782) filozófiai író. Bázelen élt, 1754-től a nagytanács tagja, 1756-tól a tanács jegyzője. Ő alapította a „Gesellschaft der Guten und Gemeinnütigen” nevű társaságot, amely Pestalozzi és Basedow törekvéseit képviselte. Főműve a *Geschichte der Menschheit*. I-II. köt. 1764, mely 1786-ban már az ötödik kiadást érte meg. Történetfilozófiájában Herder előfutára; Rousseau-val szemben az emberiség teljes tökéletességre jutó fejlődésében hitt. Az *Ephemeriden der Menschheit* hét kötetben 1776-tól 1782-ig jelent meg. Brockhaus, 11. köt., 228. p.

³⁹ Neves bázeli teológus-család, melyből többen hebraistaként tűntek ki. Az itt említett Buxtorfól a lexikonok nem emlékeznek meg.

idevaló kovátsnak a fija. Chalcographus Mechel⁴² uram, mostani szüntelen való bétsi lakos; Bernoulli⁴³ uram, qua berlini astronomus; Londonban most holt meg a leghíresebb képiró, annak is helyébe idevaló burger Luttenburger⁴⁴ uram succedált; Parisba Court de Gébelin⁴⁵ mind híres munkájával: *Monde primitif*, mind egyéb meritumaival igen nagy hirre s névre kapott és az Erudita Societastól a legfőbb praemiumot elnyerte. De az status internus, vagy ecclesiasticus, valamint Tigurumba, Genevába, socinianizmusra annyira hajlamos, hogy nagyobb részint publice sem szégyenlik profiteálni, ugy itten az stricta orthodoxia observantia mellett más extremumra hajlani tapasztaltatnak, tudniillik pietismusra (amint ők mondják), sed (quod verum est) Zinzendorfanismusra, és olly publica professiót üznek belőle, hogy a legfőbb emberek, sőt a papok közül is taláztatnak egynéhányak, akik publice gyakorolják gyűléseiket, és afféle separata gyűlésekben valamely különös szentségben építgetik magokat, sőt eddig talán külön is szakasztottak volna magokat az orthodoxusoktól, hanem ez előtt hat vagy hét esztendővel volt itt egy fő (archimandritájok) Fucker⁴⁶ nevű, aki okossága szerint intette őket, hogy külön el ne szakasszák magokat, hanem inkább jól teszik, ha a templomot is szorgalmasan gyakorolják (1781. március 6).

Ezekből a sorokból is nyilvánvaló, hogy Blasek Svájcban Ráday beszerzőjeként működött s a péceli gyűjtő megbízásait intézte. Fent idézett leveléhez mellékelte Johann Bernoullinak, a nagy fizikus unokaöccsének, a kiváló berlini csillagásznak mára már elveszett nyugtáját legújabb művére való előfizetésről, sőt intézkedett a felől is, hogy a példányokat Berlinből, ahol a mű megjelent, egyenesen Pestre igazítsák. Miután Ráday Simler művének mustráját megkapta, s az megnyerte tetszését, intézkedett, hogy Blasek fizessen elő a gyűjtemény megjelenendő köteteire. Ő el is járt az utasítás szerint, s a prenumeratióra vonatkozó „testimoniálist” augusztus 15-én küldte el Pécelre.⁴⁷

Patrónusa megbízásából nézett utána Albertus Regis⁴⁸ munkáinak is. Berni és lausanne-i látogatásából visszatérve számolt be érdeklődésének eredményéről: „Albertus Regis iránt curiosus voltam bernai tiszteletes professor uraimék előtt, de még tsak a neve is esmeretlen volt előttük. Azután Lausannába utánnam izent tiszteletes Kocher⁴⁹ uram, hogy valamely kitsiny compendiumra reá akadott és jó itélettel volt felőlle. De ez alatt nagyobb esmeretséget vetvén a lausannai deákokkal, végére jártam: nekik kevés controversiájok lévén, nem szoktak ordinarie disputálni, kivévn, mikor vacál valamely theologica cathedra és akkor professorok nem adnak theseseket, hanem pro argumento kiválasztván ex Alberti Regis *Exercitationibus* valamelyiket, azt kell a respondensnek defendálni. Ő maga lausannai professor volt és jóllehet a németeknél esmeretlen, de minden frantziák előtt igen nagy betsülletben vagon. Egy

⁴⁰ Leonhard Euler (1707-1783) bázeli születésű matematikus és fizikus. Pétervárott 1730-tól a fizika, 1733-tól a magasabb matematika professzora. 1741-ben Nagy Frigyes hívására Berlinbe ment, 1744-ben az Akadémia matematikai osztályának elnöke lett. 1766-ban visszatért Pétervárra. *Brockhaus*, 5. köt., 729-730. p.

⁴¹ Paul Heinrich Fuss a pétervári egyetem matematika professzora. (Unokájával kapcsolatban említi az *ADB*, VIII. 252. p.

⁴² Christian Mechel (1737-1818) rézmetsző, a firenzei festőakadémia tagja. Szülővárosában, Bázelen műkereskedést és rajziskolát nyitott, míg 1777-ben II. József császár-király hívására Bécsbe ment a Belvedere Galériájának berendezésére. 1787-ben tért vissza Bázelbe, de 1789-ben már ismét elhagyta szülővárosát s az örök várost, Rómát látogatta meg. *ADB*, XXI. 153. p.

⁴³ Johann Bernoulli (1744-1807) berlini királyi csillagász, a híres bázeli matematikus és fizikus család egyik kisebb jelentőségű tagja. Legfontosabb műve volt a *Receuil pour les astronomes*. I–III. köt. Berlin, 1771-1779.

⁴⁴ A szakirodalomban rá vonatkozó adatokat sehol nem találtam.

⁴⁵ Antoine Court de GÉBELIN műveit a bibliográfiák és nagy könyvtárak katalógusai említik; fent idézett munkájának pontos címe: *Monde primitif analysé et comparé avec le monde moderne*. I–III. köt. Paris, 1773-1782.

⁴⁶ Nevét a biográfiai és teológiai lexikonok nem említik.

⁴⁷ A Blasek által megküldött „testimoniálist” nem találtam a levél mellé csatolva.

⁴⁸ Életrajzáról adatokat a biográfiai és teológiai lexikonok nem közölnek.

⁴⁹ Rá vonatkozólag sem találtam adatokat az irodalomban.

esmerősomnek adtam reá comissiót és reményilem, egynéhány nap múlva kezemhez veszem" (1781. augusztus 15).

Blasek Utrechtbe távozásával lezárult a bázeli gyűjtés, rövidesen bekövetkező hazatérésével pedig beszerzői tevékenysége is véget ért. Ilyen konkrét beszerzésekre vonatkozó adatokkal, mint az eddigiekben, nem is találkozunk többet a peregrinus diákok leveleiben. Meg kell azonban említenünk Teleki Pált (Göttingen, 1752. szeptember 20),⁵⁰ Ráday unokaöccsét; az őt kísérő Halmágyi Istvánt,⁵¹ s végül Komjáti Ábrahámot (Utrecht, 1784. április 13),⁵² akiknek levelei arról tanúskodnak, hogy akár Utrechtben, akár Göttingában vagy Hannoverben jártak, mindig készek voltak Ráday közismert gyűjtőszenvédelvényének szolgálatába állni s a könyvtárakról és könyvekről szóló beszámolókkal vagy katalógusok küldésével kedvében járni.

b) Leipzig

Ráday külföldi gyűjtésének, Bazel mellett, másik jelentős központja Lipcse volt, ahol Ábrahám Christoph Thiele⁵³ intézte megbízásait. Thielét nem mint könyvkereskedőt ismerjük meg leveleiből, hanem ügyes, bár nem nagy tőkeerővel rendelkező ügynökként (1786. május 13), aki egyaránt intézte német és külföldi gyűjtők megrendeléseit, könyvek, festmények vagy érmék beszerzésére vonatkozólag. Rádaynak sem szállított csupán könyveket, hanem értékes festményeket – közöttük egy Lucas Cranach képet –, és érméket is.⁵⁴ Széles, elsősorban Németországra kiterjedő kapcsolatai nagy segítségére voltak működésében; ha nem tudott elmenni maga egy-egy városba, az ottani árverésre, mindig akadt ismerőse, akire rábízta a könyvvétel elintézését. Vevőkörét igyekezett mindinkább kiszélesíteni, s magyar gyűjtőket is bekapcsolni.⁵⁵

Thiele működése elsősorban szászországi aukciókkal kapcsolatos. 1784 és 1791 között különféle megrendeléseket kapott a péceli gyűjtőtől, s több lipcsei, drezdai és gothai aukció katalógusát küldötte el neki, fennmaradt leveleinek tanúsága szerint; legtöbbször azonban csak egyes, Rádayt érdeklő és értékes részüket tette postára, kiszedve a terjedelmes katalógus felesleges lapjait (lásd pl. 1791. február 7-i levelét), hogy ezzel is csökkentse a portó összegét. Sőt, sok esetben saját maga kimásolta a katalógusokból a fontosabb munkákat. 1783 folyamán Thiele Rádaynak a Krebs-⁵⁶ és Richter-féle⁵⁷ aukciókon vett könyveket,⁵⁸ összesen 16 művet, 39 tallér, 19 groschen⁵⁹, portóval együtt 40 tallér értékben.

⁵⁰ NAGY Iván, XI. 92. p.

⁵¹ Talán valamelyik azok közül, akiket KEMPELEN említ munkájának IV. kötetében a 465. p.

⁵² Komjáti Ábrahám (1743-1827) miskolci rektorprofesszor, majd alsóborsodi esperes. 1775-ben ment külföldre: járt Berlinben, Párizsban, Brüsszelben és Londonban; 1782-ben Utrechtben doktorált.

⁵³ A levelekben sekretárként említik, mert a Schönborn család titkára volt. (Ld. Bártfai SZABÓ László, *A sárvár-felsővidéki gr. Széchényi család története*. Bp., 1911-1926. II. köt. 385. p.) A lexikonok nem hoznak rá vonatkozó adatokat, a család azonban Lipcsében és Szászországban ismert volt, egy-két kiemelkedő tagja révén. Ebben az időben élt Karl Christoph Thiele, a meissenai porcelángyár festője, akivel Ráday ügynöke bizonyára közelebbi rokonságban állott. MEUSEL, Johann Georg, *Das gelehrte Deutschland*. Lemgo, 1783-84. IV. köt. 19. p.

⁵⁴ ZSINDELY, 1956, i.m.

⁵⁵ Thiele megpróbálta Rádayt felhasználni magyar vevőkörének megszervezésére, s 1791-ben – a feudális szemlélettel ellentétben, a kapitalista gyakorlat törvényét követve – felajánlotta Rádaynak, hogy ha a neki küldött katalógust továbbítja más magyar gyűjtőknek, a 12 gr. portóköltséget jóváírja számláján (1791. február 7). Thiele Rádayn kívül kapcsolatban állott Teleki Sámuellel, Prónay Gáborral, Széchényi Ferencével, s talán Bruckenthal Sámuellel is.

⁵⁶ Valószínűleg a Bach-tanítvány Johann Ludvig Krebs (1713-1780) zwickauai, zeitzi, végül altenburgi orgonista könyveiről ír Thiele, melyeket Lipcsében vagy Altenburgban árverezhettek el. *Brockhaus*, 10. köt., 568. p.

1784 tavaszán árverezték el Lipcsében Bél Károly Andrásnak,⁶⁰ Bél Mátyás fiának, több ezer kötetből álló könyvtárát, melyben nagy számmal voltak Bél Mátyás kéziratai is.⁶¹ Ezen az aukción tíz munkát szerzett Thiele a péceli gyűjtőnek (ld. az 1784. március 4-i leveléhez csatolt elszámolást), melyek közül egy Aldina,⁶² valamint a *Pietistische Intriguen*⁶³ című nyomtatvány említésre méltóak, rajtuk kívül megvett a két Bél – apa és fiú – kéziratai közül, is kilencet,⁶⁴ valamint Pancratiusz Mihály⁶⁵ későbbi erdélyi evangélikus püspök *Tractatus politico-juridicus in paragraphum* című, Kassán 1668-ban megjelent munkájának⁶⁶ kéziratos másolatát.

E kéziratokkal kapcsolatban Rádaynak komoly gondjai voltak. 1784-ben a Bécsen keresztül jövő lipcsei szállítmány, éppen a Belféle licitáción megvett anyagot tartalmazó láda, hónapokig késett, s mikor végre megérkezett Pécelre, a gyűjtő hiába kereste benne a kéziratokat. Thiele azzal mentette magát, hogy a manuscriptumok embereinek feledékenysége miatt maradtak ki, s ígérte, hogy a legközelebbi

⁵⁷ A Richter-licitáció könyvei bizonyára a kiterjedt drezdai Richter-család egyik tagjának tulajdonát képezték. E család a 18., főleg pedig a 19. század folyamán sok neves tudóst és művészt adott hazájának. (A nyomtatott katalógus könyvtári jelzete: 0,5337)

⁵⁸ Az 1783. április 30-án keltezett s a május 3-i levélhez mellékelt jegyzéken felsorolt művek közül csak egy-kettő van meg, s azokról sem bizonyos, hogy lipcsei szerzemények, így fel kell tételeznünk, hogy ez a könyvszállítmány nem érkezett meg Pécelre. Egy későbbi feljegyzés szerint viszont erről az aukcióról származott Kupetzkinék Ráday könyvtárában lévő metszetgyűjteménye.

⁵⁹ Egy tallér = 1 1/2 rajnai forint = 30 garas = 90 krajcár.

⁶⁰ Bél Károly András (1717-1782) egyetemi tanár, udvari tanácsos, az akadémia és a királyi könyvtár elnöke volt; a roveredói tudományos akadémia és a göttingeni történelmi társaság tagjává fogadta; a németnyelvű *Acta Eruditorum*ot 1751-től 1781-ig szerkesztette. SZINNYEI, I. 777-780. h.

⁶¹ A könyvtár katalógusa a következő címmel jelent meg: *Catalogus librorum Caroli Andreae Belii ...* Leipzig, 1784; Bél Mátyás kéziratai az 565-569 lapokon találhatók.

⁶² STROZZI, Titus Vespasianus – STROZZI, Hercules, *Poemata*. Venezia, Aldus és Asulanus, 1513, ára 12 gr volt.

⁶³ E kisebb, a pietistákat támadó röpiratot, vagy gúnyíratot, az őssanyagban nem találtam.

⁶⁴ BÉL Károly András:

a), *Compendium geographiae Hungariae*. Pozsony, 1741. (Szinyei erről nem tud) Egykorú másolat, a szerző sajátkezű javításaival; a jegyzék nem közli a vételárát, (jelzete: RLt/K, K. 1. 1)

b) *Adparatus ad historiam criticam ducum et regum Hungariae*. Részben autográf, ára 2 tallér 13 gr volt. (jelzete: RLt/K, K. 0. 57)

BÉL Mátyás:

a) *Hunniaca. I. Historica. II. Geographica*. A mű első fele részben autográf; a IV. caput végén Bél feljegyzése: „Finitum Jaurini 1729. Mense Martii. Lecta et correcta mp.” második fele egykorú másolat. E kézirat a következővel együtt 7 tallérba került. (jelzete: RLt/K, K.0. 55)

b) *Hungariae antiquae periodus Scythica*. 18. századi másolat. (jelzete: RLt/K, K.0. 56)

c) *De vinis Hungariae*. Egykorú másolat, a szerző sajátkezű kiegészítésével; ára 2 tallér volt. (jelzete: RLt/K, K.0. 8)

d) *De metallis Hungariae fragmenta*. Egykorú másolat; 2 tallérba került. (jelzete: RLt/K, K.0. 7)

e) *De re vestiaria Hungarorum*. Részben autográf; a másolt részek Szászky-Tomka János javításaival; ára 2 tallér volt. (jelzete: RLt/K, K.0. 11)

f) *De re rustica Hungariae*. Részben autográf; a másolt részek szintén Szászky-Tomka javításaival, 8 gr-ba került. (jelzete: RLt/K, K.0. 10)

g) *De fluviis Hungariae*. Egykorú másolat Szászky-Tomka János javításaival, 2 gr-ba került. (jelzete: RLt/K, K.0. 9)

h) *Epistolarium familiarium Matthiae Bélii collectio, ab anno 1735*. Egykorú másolat, benne találhatók Bél saját kezűleg írt levelei is; ára 3 tallér 8 gr volt. (jelzete: RLt/K, K.0. 398)

⁶⁵ Pancratiusz Mihály (1631/32-1690) SZINNYEI, X. 250-253 p.

⁶⁶ *RMK*, II. 1134; ára 1 tallér 2 gr volt. (jelzete: RLt/K, I. 248)

szállítmánnyal elküldi azokat. Ráday azonban gyanakodott, hogy az eredetieket le akarja másoltatni, s így, e másolatokat küldve el, őt becsapja és kettős nyereséghez jut. Thielének leveleiből is kivilágó, pénzéhes természete jogossá tette Ráday feltételezését, aki felháborodva írta Cornidesnek: „Aber ich fürchtete mich, dass man mir anstatt die Originalien Copien zuschicken wirdt, den darzu hatten Sie Zeit genug. Um dessentwillen habe an Herrn Thiele geschrieben, dass mir die Handschrift von Herrn Mathias Bell recht gut bekant ist, wäre mir also nicht lieb, wenn man mich mit einem qui pro quo, auszahlen wollte” (1748. augusztus 28). Meg is okolja, hogy miért ragaszkodik annyira a kéziratokhoz: „... zu diesen komt das Pretium Affectionis, welches vor die Ungarische Manuscriptas habe”(1784. augusztus 13).⁶⁷ Cornides is valószínűnek tartotta, hogy a lipcsei ügynök, nagyobb anyagi hasznót remélve, visszatartotta a kéziratokat, s elítélte az üzleti tisztességbe ütköző eljárását: „Es ist in der That kein schöner Zug in dem Charakter des Herrn Thiele, dass er die erstandenen Manuscripte zurück gehalten und vielleicht jemand andere theuer verhandelt hat und anstatt derselben Eueren Gnaden zur Entschädigung die Rotterdamer Ausgabe des Dictionaire des Bayle, vom Jahre 1702, zugeschickt hat; ein Werk, das für 29 Thaler nicht nur theuer genug entstanden worden, sondern welches Euere Gnaden auch entbehren können, da Hochdieselben die holländische vermehrte Ausgabe vom Jahre 1740 besitzen. Zugeschweigen, dass sich Handschriften auf denen ein praetium affectionis haftet, durch keine gedruckten Bücher ersetzen lassen, Herr Thiele verliert durch dergleichen Streiche seinen Credit, und verdient alierdings einen derben Verweis” (1784. augusztus 18). A gyanú nem vált valóra, mert Ráday az eredeti, katalógusban is szereplő kéziratokat kapta meg, melyek ugyan csak részben autográfok, de vagy maga Bél, vagy utódja, Szászky-Tomka javította őket, s egy-kettő kivételével egykorú másolatok. Bayle *Dictionnaire*-jének rotterdami kiadását Thiele egyébként tévedésből, és nem a kéziratok helyett küldte le, az elég drága mű végül is Rádaynál maradt, s mindkét kiadás megvan a könyvtár anyagában.⁶⁸

1784 tavaszán hallunk még a lipcsei Marck-féle⁶⁹ aukcióról és egy hallei árverésről is. Az előzőn 16 művet – közöttük Bullinger,⁷⁰ Beverland,⁷¹ Vossius⁷² munkáit és egy Aldinát⁷³ – vásárolt Thiele a péceli gyűjtő számára (1784, május 7), 13 tallér 20 groschenért; az utóbbin pedig két munkát 4 tallér 23 groschen vételáron.⁷⁴ Az év végén ment végbe Drezdában a Crusius-licitáció,⁷⁵ mely december 6-án kezdődött. Erről Ráday szinte megfélemedezett, s késve küldte meg a katalógusból kiírt, neki szükséges könyvek jegyzékét Thielének.⁷⁶ Az árverés utolsó napjain mégis hozzájutottak néhány munkához, melyek összesen 23 tallér 23 groschen 6 krajcárba kerültek.

⁶⁷ Ráday mindkét levelének jelzete: *MTAK*, 4. r. 156.

⁶⁸ Az 1702-es rotterdami jelzete: 0,1870; az 1740-es amsterdamié: 0,13.

⁶⁹ A biográfiai lexikonokban nem találtam hasonló nevű, a 18. század második felében meghalt lipcsei könyvgyűjtőt vagy tudóst.

⁷⁰ BULLINGER, Heinrich, *De origine erroris*. Zürich, Christoph Froschauer, 1539, ára 12 gr volt. (jelzete: I. 62)

⁷¹ BEVERLAND, Adrian, művei: *De stolatae virginitatis jure*. Leyden, 1680. (jelzete: 0,3003); *De fornicatione cavendo admonitio ...* London, 1698. (jelzete: 0,2958); *Peccatum originale*. Eleutheropolis, 1678. (jelzete: 0,5813) A három mű együtt 2 tallér 22 gr-ba került. Az aukcióról beszámoló levelében azt írja Thiele, hogy váratlanul olcsón jutott hozzá Beverland, műveihez, hiszen ritkán fordulnak elő, s úgy hallotta, hogy egy-egy darabért általában 3-4 tallért szoktak kérni.

⁷² VOSSIUS, Gerhard Johann, *Aristarchus, sive de arte grammatica libri VII*. Amsterdam, 1662; 1 tallér 11 gr-ba került. (jelzete: 0,1732)

⁷³ A Thiele által *Grammatici veteres* néven említett Aldina Nicolaus PEROTTI és Marcus Terentius VARRO latin nyelvtani műveit foglalja magában. Aldus társával, Asulanusszal együtt, 1513-ban nyomtatta; ára 3 tallér 7 gr volt. (jelzete: I. 164)

⁷⁴ Elszámolás a Bél aukció könyveinek anyagával együtt.

⁷⁵ Christian Gotthold Crusius, a drezdai könyvtár protokönyvtárosa volt.

⁷⁶ Ld. Ráday feljegyzését a december 6-i licitáció anyagábólól szükséges könyvekről: RLt. 228. fasc.

1785 folyamán csak egy aukcióról ír a lipcsei ügynök; az ezen licitált Franck-féle⁷⁷ gyűjtemény katalógusa 26 ezer művet sorolt fel (1785. június 12). Sajnos, nincs nyoma annak, hogy ebből a tekintélyes anyagból mi került. Pécelre. Talán ebben az esztendőben volt még a Polz-féle,⁷⁸ egy 1786 tavaszán írt levélben (1786. május 13) említett árverés is. 1786 jelentette Thiele működésének csúcspontját a Ráday könyvtár beszerzéseinek szempontjából. Ennek az évnek tavaszán négy nagy licitáción vett, illetve vétetett megbízottaival könyveket a gyűjtőnek (1786. május 13). Ezek közül a Körner⁷⁹ és a Clodius⁸⁰-féle aukciók Lipcsében mentek végbe; e kettőn összesen 12 tallér 6 groschen értékben vásárolt Thiele munkákat. A drezdai Fritsch⁸¹ aukcióról több értékes mű került Rádayhoz:⁸² Amadis de Gaule történetének egy szép példánya;⁸³ Dares Phrygius *De bello Troiano* című művének 16. századi kiadása;⁸⁴ Giordano Bruno munkái;⁸⁵ Gottsched színdarabgyűjteménye,⁸⁶ s Tarducci érdekes, magyar vonatkozású könyve.⁸⁷ Az innen származó 20 műért járó összeg összesen 19 tallért, 10 groschent és 6 krajcárt tett ki. A Gothában sorra került Stroth⁸⁸ árverésről szóló elszámolás⁸⁹ főleg irodalmi és rendszerező, bibliográfiai vagy lexikonszerű, műveket említ, melyek közül Schmid költészeti⁹⁰ és Keil teológiai⁹¹ bibliográfiáit, valamint Meineke *Synopsisát*⁹² érdemes kiemelni. A Stroth aukción vásárolt tíz Pécelre került könyv ára 16 tallér és 1 groschen

⁷⁷ Valószínűleg Johann Georg Frank (1705-1784) evangélikus teológus, hohentzanderni szuperintendens könyveit árverezték ekkor. Frank a bibliai kronológiával foglalkozott, s egy új asztronómiai-kronológiai rendszert állított fel. *ADB*, VII. 253. p.

⁷⁸ Nem tudtam megállapítani, ki lehetett a könyvtárlajdonos Polz.

⁷⁹ Christian Gottfried Körner (1756-1831). 1783-ban Drezdában élt, ahol magasabb állami tisztségeket töltött be. Felesége egy lipcsei rézmetsző leánya volt, bizonyára Drezdába költözésükkel kapcsolatban adta el Körner a család rámaradt könyveit. *Brockhaus*, 10. köt., 478-479. p.

⁸⁰ Christian August Clodius (1738-1784) német filozófus és költő. 1760-tól a filozófia, 1782-től a szónoklattan és költészet tanára Lipcsében. Dagályos költeményeit Goethe lipcsei diákkorában kicsúfolta, s bőven ír róla *Dichtung und Wahrheit* című önéletrajzában.

⁸¹ Az árverésen bizonyára a nagy lipcsei könyvkereskedő és kiadó család egyik tagjának vagy lerakatának könyveit aukcionálták.

⁸² Thiele elszámolását ld. RLt. 228. fasc.

⁸³ AMADIS DE GAULE. I–XII. köt. Paris, 1546-1556; ára 2 tallér 16 gr volt. (jelzete: I. 134)

⁸⁴ DARES, Phrygius, *De bello Troiano*. H. ny. é. N, ára 4 gr volt. (jelzete: I. 54)

⁸⁵ BRUNO GIORDANO, *Arotisanus, seu rationes articulorum physicorum*. Wittenberg, 1588, 14 gr-ba került. (jelzete: 0,2952. Ant.)

⁸⁶ GOTTSCHED, Johann Christoph, *Die deutsche Schaubühne*. I–III. köt. Leipzig, 1746, ára 1 tallér 2 gr volt. (jelzete: 0,1588)

⁸⁷ TARDUCCI, Achille, *It turco vincibile in Ungaria*. Ferrara, 1597, 1 tallér 6 gr-ba került. (jelzete: 0,5399 Ant. Hung.)

⁸⁸ Friedrich Andreas Stroth (1750-1785), a felvilágosodás egyik legjelentősebb német pedagógusa. 1774-től a gothai gimnázium rektora. *ADB*, XXXVI. 624. p.

⁸⁹ RLt. 228. fasc.

⁹⁰ SCHMID, Christian Heinrich, *Anweisung der fornehmsten Bücher in allen Theilen der Dichtkunst*. Leipzig, 1781, ára 20 gr volt. (jelzete: 0,5853)

⁹¹ KEIL, Carl A. G., *Systematisches Verzeichnis derjenigen theologischen Schriften und Bücher*. Stendal, 1783, ára 10 gr volt. (jelzete: 0,5851)

⁹² MEINECKE, Johannes H., *Fr. Synopsis eruditionis universae*. Leipzig-Dessau, 1783, 5 gr-ba került. (jelzete: 0,5801)

volt. A levéltári anyagban nyoma maradt még a drezdai Johann Konrád Walther⁹³ könyvei licitációjának is, melyre egyedül a Ráday által a katalógusból kimásolt művek jegyzéke⁹⁴ utal, így sem időpontját nem tudjuk, sem azt, hogy Thiele szerzett-e onnan megbízójának munkákat. Az utolsó árverésről e lipcsei beszerző 1791 telén írt levelében (1791. február 7) olvashatunk; ez március 24-én kezdődött, s katalógusát Ráday ügynöke elküldte Pécelre. Thiele természetesen minden alkalommal felvette a maga honoráriumát, a könyvekre kifizetett összeg minden tallérja után három groschent (ld. például 1783. május 3. és május 13. leveleit).

Bár alig van adat rá, mégis meg kell állapítanunk, hogy Ráday Lipcsében nemcsak aukciókon, hanem kereskedőknél is vásároltatott. Megbízásainak intézéséről többször számolt be megbízottja (pl. 1784. május 7). Ez a tevékenysége jelentőségében azonban eltölpül emellett, hogy az említett aukciókon keresztül bekapcsolta Rádayt, a péceli gyűjtőt, a nagy szászországi városok könyvpiacának vérkeringésébe.

A könyvek szállítása Bécsen keresztül bonyolódott le. Thiele az egyes szállítmányokat Peter Ochs⁹⁵ pénzváltóhoz, a császárváros egyik jelentős pénzemberéhez irányította, aki a bécsi vám elintézése után továbbította azokat Pestre, a Weingand és Köpff céghez. Ez az útvonal általában jónak bizonyult, mégis sokszor megkésett egy-egy lipcsei küldemény, akár megfelelő fuvaros hiányában, akár a vámosok akadékoskodása miatt. Ilyenkor Ráday nyugtalanságában a Bécsben tartózkodó Cornidesnek írt, hogy nézzon utána, mi van a könyveivel. Legjobban 1784 nyarán izgatta a lipcsei szállítmány sorsa, amikor a Bél-féle kéziratokat is várta, s a láda csak hosszas késés után érkezett meg. Mivel nem volt megfelelően lezárva, a gyűjtő azonnal írt barátjának, hogy menjen el Ochshoz, és tudja meg, mi történt. Cornides augusztus 18-án számolt be a pénzváltóval való beszélgetéséről: „Euer Gnaden gnädigen Befehlen zufolge begab ich mich sogleich zum Herrn Peter Ochs, um wegen der Beschaffenheit des von Herrn Thiele an ihm geschickten Bücherverschlags die gehörigen Nachrichten einzuholen. Ich las dem Herrn Ochs denjenigen Abschnitt in Hochderoselben Briefe vor, der den von Leipzig angekommenen Verschluss betrifft. Herr Ochs antwortete mir herauf, dass der Verschluss, so wie ihm Herrn Thiele geschickt hat, sehr wohl gepackt und verwahrt gewesen; aber hier auf der Hauptmaut hätte man den Verschluss aufgemacht gewogen, die Mautgebühr dafür genommen, den Verschluss wieder vermacht, und plombirt. Dieses, fügte Herr Ochs hinzu, geschicht mit jedem Verschluss, die nach Ungarn geht. Wenn also der Verschluss nicht gut vermacht und der Deckel daran nicht gut befestigt gewesen, so wäre die Schuld davon, wie Herr Ochs sagte, nicht den Herrn Thiele, sondern den hiesigen Mautbedienten bezumessen. Herr Ochs versicherte übrigens, dass auf der Mauth nicht das Geringste hinzu oder hinweggekommen sey; wenn also in den Verschluss sich Bücher befänden, die Euere Gnaden nicht verschrieben, oder wenn einige darinnen fehlen, die Euere Gnaden erwartet haben: so müssten Euere Gnaden, setzte Herr Ochs hinzu, sich an niemanden andere, als schlechterdings an Herrn Thiele halten, der dafür responsible wäre.” Cornidesnek itt és már előzőleg idézett sorai mutatják, hogy nem tartotta Thielét becsületes és jószándékú embernek, az általa vázolt kép azonban utal a 18. század vége nemzetközi kereskedelmének nehézségeire is.

⁹³ Nevét a biográfiai lexikonokban nem találtam.

⁹⁴ RLt. 228. fasc.

⁹⁵ A biográfiai lexikonok nem szólnak róla, de néhol vannak utalások egy „Ochs und Geymüller” Co. nevű cégre. Ráday és a protestánsok összeköttetéseiben máskor is közvetített Ochs. Ld. idézett cikkemet a *Református Egyház* 1954. évfolyamában.

c) Odera-Frankfurt

1782-ben Ráday arról értesült, hogy Odera-Frankfurtban elárverezik a Stosch-féle⁹⁶ nagy gyűjteményt. Ezért Johann Causse⁹⁷ ottani lelkészhez fordult, akinek valamelyik felmenője őt tanította. Causse 1782 decemberében (december 24) közvetlen és baráti hangú levélben válaszolt, arról értesítve Rádayt, hogy a Stoschius aukcióval kapcsolatos megbízását továbbította Schultze⁹⁸ egyetemi titkárnak, mert nem találta helyesnek, hogy ő, akinek nővére az elhunyt özvegye, működjön közre a beszerzésben. Schultze pedig, hivatalos teendői miatt, egyelőre nem nagyon foglalkozhatott a dologgal – írja Causse – bár már szerzett Rádaynak könyveket; ezeknek jegyzékét a levélhez csatolta. A terjedelmes lista 38 művet tartalmaz, melyek, egy-két klasszikus – Martialis, Pindaros – kivételével, mind teológiaiak; összesen 50 tallér 3 groschen és 6 krajcárba kerültek.

Úgy látszik, Ráday azt is kérte az Odera–Frankfurt-i lelkésztől, hogy lépjen összeköttetésbe néhány ottani könyvkereskedővel, akik az ő megbízásait, melyeket a bécsiek közvetítésével juttatott volna ki, elintézzék. Causse Ottót, Raitschot, Rudeliust és Strausst említette, mint akik bármikor hajlandók erre. A könyvek Bécs, illetve Pest felé irányítását magára vállalta, sőt azt is megígérte, hogy a saját munkái közül is tesz majd közülük néhányat, egy hosszabb levéllel együtt. A szállítmány azonban egyre késett, s Ráday 1783 tavaszán már nyugtalankodott miatta. Írt Szerentsi Nagy Istvánnak Pozsonyba, aki jól ismerte Causse lelkészt Odera-Frankfurtban való tanulásának éveiből, hogy érdeklődjön ő is közös barátjuknál, mi lehet a könyvek késésének oka? Szerentsi Nagy azzal próbálta megnyugtatni Rádayt (1783. március 1), hogy bizonyosan Lipcsén keresztül jön a szállítmány, s így az út több időt vesz igénybe. Ő saját tapasztalatainak⁹⁹ nyomán tanulta meg, hogy Odera-Frankfurtból Bécsbe Boroszlón, nem pedig Lipcsén át vezet a rövidebb és olcsóbb útvonal. Júniusban viszont már ő sem volt nyugodt, nem értette, mi történhetett a frankfurti könyvekkel. Nem csak Causse-nak, hanem az ott lévő magyar atyafiaknak is írt már, de választ nem kapott (1783. június 4). Végre aztán novemberben Nagy Sámuel jelentette Bécsből, hogy egy Bremer nevű kereskedőtől könyvekkel teli láda érkezett a nevére.¹²⁶ Nem tudta, kinek jött; ezért sürgős választ kért Rádaytól: „Gyanakodom ugyan, hogy a Nagyságod számára érkeztek, de a gyanúság nem tudomány,” s addig nem akarta a bécsi harmincadot kifizetni, – a 9 forintot kitevő, Bécsig való szállítási költséget már úgylis rendezte, – míg biztosat nem tudott.

⁹⁶ Eberhard Heinrich Daniel Stosch (1716-1781) református prédikátor. A berlini joachimstahli gimnáziumban végzett; 1733-tól 1736-ig az Odera–Frankfurt-i egyetemre járt. 1749-től ugyanezen az egyetemen professzor, 1755-től pedig az ottani református gyülekezet első lelkésze. 1757-ben vette el Maria Causse-t, egy francia prédikátor lányát, egyik kollégájának testvérét. *ADB*, XXXVI. 462. p. Könyveinek nyomtatott katalógusa a könyvtárban 0,5320 jelzet alatt található.

⁹⁷ Életrajzi adatait sehol sem találtam.

⁹⁸ Talán Benjamin Wilhelm Daniel Schultze (1715-1790) a berlini Joachimicum gimnázium tanára, az itt említett Odera–Frankfurt-i megbízott. *ADB*, XXXVI. 761. p.

⁹⁹ Levelében elmondja, hogy amikor Odera–Frankfurt-i tanulmányait bevégezve hazajött, könyveinek szállítása Frankfurtból Boroszlóig mázsánként 8 garasba, Boroszlótól Bécsig 2 fl-ba került, így 12 mázsányi könyvének hazahozatala mintegy 42 fl-ot tett ki.

HATODIK FEJEZET

A KÖNYVTÁR RÁDAY GEDEON KORÁBAN IV. RÉSZ

Gyarapodás : Ajándékozás

A péceli könyvtár állományának Ráday Gedeon idején történt gyarapodásával kapcsolatban meg kell emlékeznünk – éppen úgy, mint a páli korszakban – a gyűjtőnek író-kortársai vagy barátai és tisztelői által ajándékozott műveiről is. E munkák jelentőségét nem a számuk adja meg, mely elenyésző a beszerzésekhez képest, hanem az, hogy a felvilágosodás nagy íróinak és a kor kiemelkedő tudósainak művei közül jó pár így került be a gyűjtemény anyagába, kifejezve azt a tiszteletet és ragaszkodást, mely szerzőjüket Rádayhoz fűzte. Rádaynak a 18. század második felében kulturális és irodalmi téren, valamint a protestánsok küzdelmeiben vitt tevékenységét illetően itt csak utalok az életrajzi részben elmondottakra. Közismert az a tisztelet, mellyel Bod Pétertől Kazinczyig és Batsányiig a kor számottevő emberei, akikkel érintkezésben állott, hozzá közeledtek, s tudva könyvgyűjtő szenvedélyéről, saját munkájukkal vagy más jó könyvvel kedveskedtek neki. Természetes az is, hogy a családhoz közelálló barátok, patronált diákok némelyike feleségének, Szentpétery Katalinnak dedikált egy-egy művet, különösen a magyar munkák közül, mert azok az ő szobájában álltak.

Az ajándékozók felsorolásában nem törekedhetem teljességre, hanem a levéltári anyag alapján inkább egy sokszínű képben szeretném bemutatni, hogy milyen változatos volt az ajándékozóknek, tehát a Rádayhoz ragaszkodóknak sora.

Az irodalmi és tudományos élet jelesei közül Kazinczy már első kis munkájával, – *Magyar ország geographica, az az földi állapotjának leírása*¹ – kedveskedett a szeretve tisztelt öregnek s a későbbiek is mind megküldte neki az *Orpheus* megjelent számaival együtt (1790. február 23).² Batsányi tudósítja, hogy Bécsben megjelent a *Jámbor Szándék egy Magyar Tudós Társaság iránt*,³ elsőnek szeretett volna udvarolni vele (1790. június 9).⁴ Arról is ő értesíti Rádayt, hogy Szabó Dávid költeményeinek két első kötete már kikerült a sajtó alól: „A szerző imitt kedveskedik Nagyságodnak egy exemplárral.”⁵ Péczeli József 1787-ben Young fordítását⁶ küldte meg (1787. október 1);⁷ 1789-ben kis munkácskáját, a *Mindenes Gyűjteményt*

¹ Kassa, 1775. (jelzete: 0,5389)

² Ld. Kazinczy még kiadatlan levelét Rádayhoz. (RLt/RGL)

³ Bessenyei György, *Egy magyar társaság iránt való jámbor szándék*. Wien, 1790. Ma nincs meg a könyvtárban.

⁴ Közölve: *ITK*, 1907. 210. p.

⁵ BARÓTI SZABÓ DÁVID, *Költeményes munkái*. I–II. köt. Kassa, 1784. Ráday példánya elveszett. Ld. Batsányi 1789. július 4-i levelét Rádayhoz. Közölve: *ITK*, 1907. 206. p.

⁶ YOUNG, Edward, *Étszakája és egyéb munkái*. I–II. köt. Győr, 1787. (jelzete: 0,3369)

⁷ Ráday levele Péczelihez, *MTAK*, 4. r. 148. sz.

(1786. szeptember 18),⁸ 1791-ben pedig az *Ótestamentumi Ekklesia Historia* első kötetének egy példányát (1791. április 27).⁹ Két hónappal később bocsátja útnak a fenti mű második kötetét, alázatosan bemutatva Rádaynak, mint „vallásunk és ecclesiánk buzgó Mósesének” (1791. június 3). Ráday a már előzőleg általa megrendelt *Mindenes Gyűjteményt* és a Maissonnet-féle históriát nem akarta ingyen elfogadni, s végül ki is fizette árukat a kiadónak, Webernek¹⁰, ezért írja válaszában Péczeli, hogy „én ugyan nyereségemnek tartom, hogyha Nagyságod úgy, mint tsekély ajándékomat el venni méltóztatik; de ha csak ugyan Wéber úrnak le fogja azt tenni, leg alább arra kérem Nagyságodat, hogy a hollandiai papirosra nyomtatottat csak szint úgy, mint a másikat, egy egy forintyával méltóztassék fizetni” (1791. június 3). Hatvani István debreceni professzor¹¹ *Introductiót*skáját¹² küldte ajándékba a péceli gyűjtőnek, valamint Heinecciusnak általa kiadott *Philosophia rationalis et moralis*át;¹³ ez utóbbit azzal a céllal, hogy Ráday az általa írt előszót elolvashassa (1763. március 12).¹⁴ Cornides Dániel, a híres tudós, aki időközönként mint beszerző is működött, a Rádaynak küldött, Frank Bálintot ábrázoló metszethez egy ritka kis magyar munkát mellékel Szentpétery Katalin számára 1770 júliusában: „Zu die Ungarische Bibliothek der Gnädigen Frau, meiner grossmüthigen Wohlthäterin, habe ich ein Buch bekommen, welches folgenden Titul führt: *Itinerarium Catholicum, azaz: Nevezetes vetélkedés az felől: Ha az Evangélicusok tudományjae uy; vagy az mostani Római valláson való Páristáké? És: Az Páristák Ecclesiájaje, vagy Evangélicusoké igaz, és Világh végéigh állandó?* etc. Nyomtatott 1616. esztendőben. 8-vo. Die Dedication ist an alle Einwohner Ungerns und Siebenbürgens gerichtet, und der Verfasser nennt sich darinnen: Theocritus Presbyter, Clavius. Das Buch selbst scheint mir sehr gründlich geschrieben” (1770. július 3).¹⁵ Zilai Sámuel marosvásárhelyi professzor pedig a Ráday által irodalmi munkásságukhoz nyújtott sok segítségért érzett hálája jeléül Kovásznainak Utrechtben általa kiadott verseit és orációit, valamint Zrínyinek Marosvásárhelyen, az irodalmi élet „szent öregjének” inspirálására kiadott *Ne bánts d a magyart*-ját juttatta el Pécelre (egy dát. nélk. és 1791. augusztus 7.-én kelt levelei).

Szentpéteri Hodor József vágási lelkész egy Balassa-kéziratot küldött a gyűjtőnek, gondolván, hogy jó helye lesz a gyűjteményben: „Nunc mitti Valentini Balassa Ms., quod utrum fuerit, eius patebit pag. 124, ubi ad calcem hoc habet: itt rekedett bé az Balassa Bálint Filemiléje etc. Si auctori fuerit factus, fiet de quo mihi gratulabor” (1760. május 10). Meskó Sámuel¹⁶ „némely jó magyar könyveket” vett barátja számára, melyeknek átküldését a legközelebbi alkalomra ígéri 1743. november 21-én írott levelében.¹⁷ Sorai bizonyítja azt, hogy Ráday már a 40-es évek elején híres volt szenvedélyéről. Nagy Sámuel, a bécsi ágens és beszerző Bázélbe indulása előtt, 1759 decemberében leutazott Pécelre holmiját becsomagolni és postára adni. Innen, a jól ismert falaktól való elváláskor küldte búcsúzó levelét neveltjéhez, Ráday Gedeon fiához, aki ekkor Ludányban időzött a családdal. Kéri almáriumba tett könyveinek jó helyre való elrakását és ezzel kapcsolatban írja: „Ugyan oda tettem a Tekintetes Ur számára való egy dissertatiótskáját győri lutheránus

⁸ Ráday példánya mára elveszett.

⁹ *Az ó testamentumi ekklesiának históriája a sz. írás szerint ...* MAJZONNET Lajos után. Ford. Péczeli József. Komárom, 1791. A könyvtár anyagában nem található.

¹⁰ A megrendelésre és az ár kifizetésére vonatkozólag ld. Rádaynak 1790-91-ben Péczelihez írott leveleit. *MTAK*, 4. r. 148. sz.

¹¹ Működése teológiai, orvosi, természettudományi, sőt irodalmi téren is jelentős. *SZINNYEI*, IV. 503-508. h.

¹² *Introductio ad principia philosophiae*. Debrecen, 1757. (jelzete: 0,4376)

¹³ HEINECCIUS, Johann Gottlieb, *Elementa philosophiae rationalis et moralis*. Debrecen, 1761. (jelzete: 0,4230)

¹⁴ *RLt.* A. II. 754.

¹⁵ ALVINCZI Péter munkája, nyomtatták Debrecenben, 1616-ban. *RMK*, I. 462. (jelzete: RMK 1,19)

¹⁶ NAGY Iván, VII. 437. p.

¹⁷ A könyvtár anyagában több mű található, melyben Meskó Sámuel possessor bejegyzése olvasható, így I. Rákóczi Györgynek kötéséről híres bibliája is.

rector Torkos Uramnak is *De juditio ferri condentis et aquae ferventis*,¹⁸ jó lesz ezen tudós embernek az Ur bibliothecájában levő több apró dissertatióihoz. A tekintetes Asszony könyvei szaporítására pedig egy magyar prédikáziót, mely néhai judex curiae Esterházy József ur felett mondatott Pozsonyban, s ugyan ott is nyomtatott,¹⁹ mássát pedig, mely a Nagy Váradi cathedrale templom fundamentoma letételekor mondatott el.²⁰ Mint emlékezetes alkalmatossággal mondatottak, talán bé mehetnek a több halotti praedikáziók száma közé" (1759. december 7). A hűséges, Rádayéknál szinte családtagnak számító Nagy nem egyszer kereste gazdáinak kedvét a későbbi évtizedek folyamán is könyvek ajándékozásával. Így Bázalból való visszatérése után pár hónappal Bod Péter legújabbban megjelent munkájával kedveskedett Rádaynak, melyet a svájci egyetemi városból hozott magával, ahol a mű megjelent (1761. május 9).²¹ Mihályfalvi János, az 1775-től működő pozsonyi ágens a földművelésről magyar nyelven írt két munkát küldött el Pécelre a minden iránt érdeklődő öreg Rádaynak: „Igen nagyra fogja becsülni a írójok, ha Nagyságod ítéllete szerint is méltónak ítéltetik arra, hogy olvassassék" (1783. április 9). Végül meg kell még említenem Nagy Andrást, aki az ifjabb Ráday Gedeont Losoncról jól ismerte. Ez a fiatal rézmetsző, Szászky-Tomka Magyarországról való térképét Bécsben újra rézbe metszette és magyar helynevekkel kinyomtatta. Mindkettőjüknek, apának és fiúnak, kívánt egy-egy példánnyal udvarolni, jelentette 1762 februárjában Nagy Sámuel (1762. február 19).²²

A felsorolt adatok mind annak bizonyítékai, hogy írók, tudósok, professzorok, diákok, – a magyar szellemi élet újjáébredésének munkásai, – mennyire tisztelték Rádayt, s nemcsak személyes érzelmeken keresztül kapcsolódtak hozzá, hanem mint kritikushoz fordultak a „szent öreghez", mértéknek fogadva el az ő ítéletét.

¹⁸ TORKOS József, *De ferri candentis ordalio... aevo medio apud Hungaros*. Győr, 1746. A könyvtár anyagában nem található.

¹⁹ *Végnélkül való nagyság, mellyel Eszterházy József életében magának szerzett ...* Pozsony, 1748. (jelzete: 3-4522)

²⁰ A nagyváradi püspöki székesegyház építését 1752-ben kezdték meg, tehát a fent jelzett beszéd is ekkor hangozhatott el. A mű leírása nem elég pontos ahhoz, hogy azonosítani lehessen.

²¹ *Az Isten vitézkedő anyaszentegyháza állapotjának... rövid históriája*. Basel, 1760. (jelzete: 0,3527)

²² SZINNYEI, IX. 530. h. említi Nagy András rézmetszőt, de csak az 1799-ben, Győrben készített térképéről tud. Ld. RLt. A. II. 685.

HETEDIK FEJEZET

RÁDAY GEDEON SZAKRENDSZERE ÉS AZ ÁLLOMÁNY ELEMZÉSE

1. Ráday Gedeon szakrendszere

A 18. század rendszerezői általában 5–6 főosztályra osztották fel az anyagot, s jórészüket, elsősorban a franciák, Garnier és Boilleau hatása alatt állott. Ki kell emelnünk közülük Gabriel Martin nevét, aki öt csoportot sorolt fel: (hittudomány, jogtudomány, művészetek és mesterségek, irodalom, történelem), mert az ő rendszerét átvette a királyi könyvtár, a mostani Bibliothèque National is. L'Abbé Girard szintén az ötös felosztás mellett maradt, s ezt a következőképpen okolta meg: az embernek lelki szükséglete, hogy egy földöntúliba kapaszkodjék, egy természetfeletti erőben bízzen, – ezért van teológia; életkörülményei azonban bebizonyították számára, hogy embertársaira, a közösségre is támaszkodnia kell, – e kölcsönös támogatásra irányuló szükséglettel kapcsolatos tudományokat foglalja magába a nomológia; szükségletévé lett emellett az is, hogy a rövid életet meghosszabbítsa azáltal, hogy emléke az utódok között tovább él, – erre szolgál a történetírás; az első felfedezések nyomán feltámadt benne a vágy a kutatásra, – ennek eredményeit foglalják össze a természettudományok, a bölcsélet; a megszerzett ismereteket viszont fel is kell használni, tovább kell adni, aminek eszköze a nyelv, a beszéd, – s tudománya a filológia; végül az ember célja a boldogság, melyet a művészetek és mesterségek útján lehet leginkább elérni, – erről szól a technológia. Johann Michael Francke, a Bünau-féle könyvtár katalógusának köteteiben már egészen új módszerrel próbálkozott: az első kötetben először a vallásos és profán tudományok forrásait, utánuk a tudományok történetére vonatkozó kiadványokat csoportosította, s így haladt tovább végig élesen elválasztva a világi és egyházi ismereteket.

Magyar szempontból különösen fontos Michael Denisnek, a bécsi császári könyvtár igazgatójának szakrendszere, melyet 1774-ben megjelent *Einleitung in die Bücherkunde* című művében fejtett ki. Hét főcsoportra osztotta a tudományokat: isteni tudomány – jogtudomány – bölcsészet – orvostan – matematika – történelem – filológia. Minden szak végén olyan alosztály állt, mely már átvezetett a következőhöz, például a hittudomány utolsó alosztályát a zsinatokra vonatkozó munkák alkották, melyek már a jogtudományhoz is kapcsolódtak. Denis felfogása nagy hatást gyakorolt a magyar szakrendszerek kialakulására, így az egyes gyűjtőkre is. Széchényi Ferenc nemcsak lelkes hallgatója volt a Teréziánumban, hanem rendszerét elfogadta és alkalmazta, s könyvtárának kinyomtatott katalógusa elé vele íratott előszót.

Ráday Gedeon felosztása részben hasonlított a bécsi tudóséhoz, részben eltért tőle. Az 1792–1793-ban, a gyűjtő halála után készült, de az őáltala elrendezett szakokat feltüntető katalógus a következő csoportokat sorolja fel:

Historia litteraria; bibliographia	Historici
Autores classici veteres Graeci	Scriptores Byzantini
<i>Autores Latini</i>	Philologia
Aetatis aureae	Scriptores prosaici elegantiores recentiores
Aetatis argenteae	Poetae Latini recentiores
Aetatis aereae	Poetae Germanici
Aetatis ferreae	Poetae Gallici
	Poetae Italici
<i>Collectiones</i>	Poetae Hispanici
Poetae Graeci	Poetae Poloni
Poetae Latini	Philosophia
Poetae gnomici Graeci et Latini	Paedagogica
Poetae ecclesiastici Graeci et Latini	Mathesis et ars militaris
Oratores Graeci	Historia
Epistolographi	Subsidia historica:
Grammatici	numismatica, diplomatica, heraldica
Jurisconsulti	Itineraria et geographica et statistica opera
Scriptores rei agrariae et rusticae	Tabulae geographicae
Philosophi, mathematici et astronomi	Jurisprudentia
Scriptores rei militaris	Medicina
Scriptores rei musicae	Historia naturalis
Medici	Oeconomica
Apologi, mythologi et ethici	Theologia et historia ecclesiastica
Geographi	Biblia

Ez a rendszer több szempontból jelentős, s a későbbi fejlődés irányába mutat. Már az első csoport, irodalomtörténet, bibliográfia, szembeötlő. A század szakrendszereiben ugyanis sehol sem találunk az egész felosztás elején általános műveket, tudománytörténettel foglalkozó munkákat, vagy éppen bibliográfiákat. Ráday ezeket felosztásának elejére tette, s így ugyanazon az úton járt, mint Melvil Dewey a decimális rendszer megalkotásánál. Felfogása önként következik a könyvészet iránti nagy érdeklődéséből, s egyben utal rendszerező szellemi alkatára is. Rendszerének legkidolgozottabb része az irodalom. Ez teljesen érthető, hiszen Ráday egész tevékenysége az irodalmi élet körül összpontosult. A poéták gyűjteményét helyileg is elkülönítette, ez azonban nem egyedülálló jelenség a korban, hiszen például Teleki Sámuel is külön tartotta a klasszikus ókori írókat és költőket. Az irodalmi szakot a gyűjtő két részre osztotta: az ókori és az újkori írók munkáira. Figyelemre méltó aprólékos részletezése, mellyel szétválasztotta a latinoknál az aranykor, ezüstkor stb. íróit, a moderneket pedig nemzetiségük szerint. Külön kategóriaként vette fel a reneszánsz és humanizmus latin nyelven verselő, de már új szellemet hirdető költőit. Ugyanezt a gondosságot figyelhetjük meg a kollektívoknál, melyeknél sokszor csak egy-két darabot is külön elosztásként fogott fel, pontosan elhatárolva a más témakörbe tartozó műveket.

A továbbiakra nézve meg kell állapítanunk, hogy a péceli gyűjtő, igen helyesen, önálló osztályként vette fel a pedagógiát; az egyháztörténetet pedig, szemben a kor többi rendszereivel, a teológiához sorolta,

megadva ennek a diszciplínának természetes helyét. A történelmi segédtudományoknak a történelemtől, a térképeknek a földrajztól, a bibliáknak a teológiától való elválasztása is azt mutatja, hogy Ráday rendszerét alapos átgondolás után állította fel, a különféle összefüggő osztályok mint mellérendeltek viszonyulnak egymáshoz. A matematikának és a katonai tudományoknak egy csoportba kerülése viszont arra utal, hogy a péceli bibliotéka szakrendszere a gyűjtő szubjektív érdeklődését tükrözi, s nem a kor tudományosságának eredményeit felhasználva készült, így kerülhetett e két tudományág egy csoportba. Végül meg kell emlékeznünk a gazdaságtudományi, természetrajzi és földrajzi-statisztikai művek csoportjáról, melyek nemcsak a már annyiszor emlegetett államismereti iskola hatására figyelemztetnek a gyűjtő műveltségében, hanem külön szakként való felvételük jelzi Ráday Gedeon érdeklődését az előző száz év folyamán született, vagy ekkor új életre ébredő tudományok – leíró statisztika, közgazdaságtan – s egyáltalán az új kor friss tájékozódását nyújtó diszciplínái iránt.

2. Az állomány elemzése

Egy könyvtár anyagának minőségét elsősorban a gyűjtő műveltsége, gyűjtésének szempontjai határozzák meg. Így a péceli könyvtár állományának analizisét azzal kell kezdenünk, hogy rámutatunk Ráday Gedeon gyűjtésének néhány fontos vonására, mintegy összegezve az eddigi fejezetek során elszórva tett megállapításokat.

Ráday Gedeonnál, éppúgy mint apjánál, megtaláljuk a magyar könyvek iránti felelősségteljes szeretetet, mely kezdettől fogva rányomta bélyegét a péceli könyvtár anyagára. A magyar nyelvű irodalom nagy száma különösen szembeűnő volt Ráday Pál aránylag kevés művet magába foglaló könyvtárában. A gedeoni gyűjtésben sokkal inkább eltörpül a hatalmas mennyiségű külföldi gyarapodás mellett az újonnan bekerülő magyar anyag, ez azonban éppen nem a fiú csökkent érdeklődését jelenti a nemzeti nyelven megjelent irodalom iránt, hanem a gyűjtés horizontális kiszélesedésére s a hazai lehetőségeknek és a határon túli piacoknak szomorú különbségére utal. Kétségtelen, hogy más gyűjtők is, különösen Széchényi Ferenc, nagy súlyt helyeztek a magyar nyelvű és magyar vonatkozású könyvek beszerzésére s ezt nagyobb anyagi erejük révén talán jobban meg is tehették; az elsőség azonban a Rádayaké, akik egy félszázaddal – és a magyar történelmi fejlődésben döntő félszázaddal – előzték meg a többi könyvtáralapítót. 1780 után már nem volt olyan egyedülálló jelenség a magyar nyelvű irodalom gyűjtése, mint 1710 és 1760 között, hiszen az íróknak és a nyelvújítás zászlóvivőinek munkássága nyomán már kezdett ébredezni a nemzet, s fiai egyre öntudatosabbakká váltak.

Ráday könyvtárában sok és érdekes darabja megvolt a nyomtatott magyar munkáknak, kezdve Sylvester 1541-ben megjelent *Újtestamentumán*; különleges értékű editio princeps, melyeket az irodalom és nyelvészek rendelkezésére bocsátott s így számos új kiadást tett lehetővé, lendületet adva a kritikai munkásságnak. De nem csak az előző századok magyar irodalmát gyűjtötte, hanem saját, szellemileg mind élénkebb korának új termékeit is. A század utolsó évtizedeiben az irodalmi tevékenység, a könyv- és folyóiratkiadás egyik középpontja és mozgatója volt, akár mint író, akár mint patrónus. Így természetes, hogy a *Magyar Museum* és *Orpheus* számai, Kazinczy, Batsányi, Baróti Szabó, Révai vagy Kovásznai Tóth kiadott munkái rögtön megjelenésük után bekerültek könyvtárába. Ráday tehát tudatosan törekedett arra, hogy a fellélegző magyar irodalmi élet jelei mind meglegyenek bibliotékájában. Gyűjtése e jellemző vonásának alapját hazafiasságában kell keresnünk. Politikában nem vett részt, írásban nem foglalt állást, de szívében visszacsengtek a kuruc apának tanításai. Beállítottságának erre az irányára utalnak kortársainak véleményei is, akik jó hazafinak tartották Ráday Gedeont.

A magyar könyvek beszerzésére való törekvés mellett ki kell emelnünk Rádaynak, a protestáns köznemesnek érdeklődését az új eszméket hordozó munkák, a felvilágosodás nagy íróinak művei iránt. Szükséges hangsúlyozni itt is, hogy Ráday mint protestáns és mint köznemes közeledett a friss szellemi áramlatok felé, mert e két tényező alapvetően meghatározta az újjal szembeni magatartását. Reformátussága, sőt a 17. századi puritanizmusban gyökerező életfelfogása bizonyos mértékben megkönnyítette számára a francia felvilágosodás eszméinek megértését, hiszen a reformáció nagy szerepet játszott az újkor gondolkodásának és a polgári világnak kialakításában. Ugyanakkor azonban vallásossága

elfordította a felvilágosodás Holbach, Helvétius és a többi ateista gondolkodó által képviselt irányától, s ezek közül csak Helvétius munkáinak egy példánya található könyvtárában. Szemléletének és társadalmi helyzetének adottságai mindenesetre megakadályozták abban, hogy a felvilágosodás eszmevilágának központi jelentőségű szociális tartalmát felfogja. Figyelembe kell vennünk emellett Odera-Frankfurtban szerzett franciás műveltségét is, mert a diákkorában kapott hatásoknak nagy része lehetett a felvilágosodás iránti érdeklődésében.

A felvilágosodás irodalmának klasszikusai közül Voltaire-nek, Rousseau-nak és Diderot-nak majd minden műve megvolt a péceli bibliotékában, s amint az előző fejezetekből láttuk, megszerezte a gyűjtő az *Enciklopédia* legfrissebb kiadását és Bayle *Dictionnaire*-jét is, valamint járatta a *Journal encyclopédique* című folyóiratot. Jellemző arra, hogy Rádayt mennyire úgy ismerték mint a francia szellemet képviselő munkák gyűjtőjét, egy levél, melyben a nevét eltitkoló levélíró Voltaire és Rousseau újonnan megjelent, „tiltott, egyébként azonban jó könyveit” („verboten, sonst aber gute Bücher”) ajánlotta neki, utalva a már előzőleg is kötött üzletekre. Ráday beszerzéseiben általában igen nagy szerepet játszottak a „prohibitus” könyvek, melyeknek csak egy részét alkották a felvilágosodás termékei, hiszen sok volt közöttük a katolikus egyház kívánságára eltiltott protestáns munka, vagy a pápaságot a gallikanizmus és jozefinizmus szellemében támadó mű is.¹ Mindezekből tehát levonhatjuk azt a következtetést, hogy magatartását az új szellemi áramlatok felé a nyitottság, könyvgyűjtését pedig az enciklopédikus teljességre törekvés jellemezte.

Végül, Ráday gyűjtésének harmadik jellegzetességeként, az irodalom, a szépliteratúra iránti vonzalmáról kell beszélnünk, melynek eredményeképpen jöttek létre könyvtárában a különféle irodalmi kollekciók. A gyűjtő maga is elsősorban irodalmár volt, akinél a gyűjtés szenvedélye részben ebből a mélyen fekvő irodalmi ösztönből fakadt. Nemcsak irodalomkedvelő, hanem maga is ír, igazi „poeta doctus”. Ahhoz azonban, hogy poeta doctus-szá, egy nemzedék irodalmi kritikusává és vezérévé válhassék, szüksége volt nemcsak az ókori klasszikusoknak, hanem mindenekelőtt saját kora íróinak és költőinek ismeretére, verseiknek és drámaiknak állandó forgatására. Ezért lett gyűjteményének egyik legértékesebb részévé a „poéták collectioja”; s kétségtelenül ezek megszerzésével és hozzáférhetővé tételével tette a legnagyobb szolgálatot a fiatalabb nemzedéknek és egész nemzeti művelődésünknek.

Az állomány részletesebb elemzésénél az egyes szakok által felölelt anyagot egyrészt a tudománytörténet szempontjából, másrészt az emberi kiteljesüléshez való viszonyában kell néznünk. A két szempont az esetek többségében összeesik, hiszen egy tudomány történetében is azok a művek mutatnak előre, azok jelentik az újabb eredményeket feltáró fejlődést, amelyek ugyanakkor az általános emberi haladást is szolgálják és előrerendítik a társadalom életét. Olyan esetekben, midőn egy mű vagy tudományos irány e két kritériuma kettéválik, élesen rá kell mutatnunk erre a kettősségre, nehogy a mű vagy felfogás nagy jelentősége, melyet szakszempontból tulajdonítunk neki, elfedje az általános fejlődésben játszott negatív szerepét.

A péceli könyvtárban a legtöbb művet számláló szak tehát az irodalmi volt. Ennek ókori részében drámaírók, költők, rétorok és meseírók között megtaláljuk Homérosz *Iliászát* és *Odüsszeiáját* számtalan kiadásban; a Dares Phrygius neve alatt ismert elbeszélő költeményt, mely a középkor minden Trójáról szóló alkotását ihlette; a halhatatlan görög verselőket, Sapphot, Anakreont, Pindaroszt s az aranykor lantosait, Vergiliust, Horatiust és Ovidiust. Mellettük ott vannak a görög-római tragédiák és vígjátékok szerzőinek ma is igazi „katharsis”-t nyújtó alkotásai, Aischylosz, Euripidész, Sophoklész és Arisztophanész, vagy Plautus és Terentius darabjai. Nagy számmal álltak a fehér-arany tékáik polcain a rétorok műveit magukban foglaló könyvek is: Demoszthénész, Lysias, Iszokratész, Aphtoniosz, Cicero és Aelianos Claudius, – nevek, melyek a görög polissok s a római fórum szabad szellemét hirdették egy, az idegenektől elnyomott, sanyargatott országban. Végül okvetlenül meg kell említenünk minden kor gyermekének kedves mesélőit, Aesopuszt és Phaedrusrzt, lezárva velük az ókori kultúrát lehelő könyvek sorát, – bár ha a katalógus megsárgult szélű leveleit tovább lapozgatjuk, szemünkbe tűnik, hogy mégis mennyi ismert név, mennyi jeles alkotás maradt ki e pár vonással felvázolt képből. Az ókori klasszikusok felsorolt művei szinte kivétel nélkül a 17. és 18. század nyomdáinak műhelyéből kerültek ki, és jórészt magyarázatos, sokszor pedig gyűjteményes kiadásban.

Az újabbskori világi irodalom tulajdonképpen csak a 15. századig nyúlik vissza, s a reneszánsz levegőjének frissességében indul fejlődésnek. A középkor kifejezést korlátozó szelleme alól felszabadult írók egyszerre visszafordulnak a természet és az ember felé s bőven merítenek az ókor kincseiből. Ennek az

¹ Ld. a könyvtár anyagában Febronius, Eybel és Rautenstrauch munkáit, s a névtelenül megjelent röpiratokat.

irodalmi megújulásnak három forrása Dante, Petrarca és Boccaccio művészete volt. Mindhármójuk korszakalkotó művei, a *Divina Commedia*, a szonettek és a *Dekameron* megvoltak a péceli gyűjtő könyvtárban, nem csak egy kiadásban, vagy csupán eredeti nyelven, hanem fordításokban is. Sok munka képviselte mellettük az első nemzedéknek, a humanistáknak költészetét és írásait, elsősorban Konrád Celtes, aztán Paulus Crosnensis, Helius Eobanus Hessus, Rudolph Walter, Jacopo Sannazaro, a két Strozzi vagy Sebastian Brant. A kialakuló nemzeti irodalmak fejlődése végigkísérhető Ráday bibliotékájának anyagán, egészen saját korának klasszikusaiig. Minél közelebb érkezőnk azonban a 18. század második feléhez, annál szélesebben tárul elénk a korabeli, de különösen a francia és német irodalom képe, míg az egykorú termésnek már minden darabja érdekelte a gyűjtőt. Így a Ráday korabeli francia és német irodalomnak sok apró, a mai ember szemében már értéktelen terméke – színdarabok, versek, gúnyiratok – tárható fel az őssanyagból, ezek az emlékek részletes képet adnak a kor irodalmi életéről, egyes irányok és törekvések intenzitásáról és valóra válásáról.

A német irodalom Wolfram von Eschenbachtól Goetheig képviselve volt a könyvtár állományában, mely a felvilágosodás idején újraeledő nemzeti lírát és drámát a maga egészében megismerhetővé tette Klopstock, Gessner, Gellert, Gottsched, Kleist, Koetzebue és Lessing művein keresztül, a szentimentalizmustól a romantikáig, a *Messiástól* Lessing irányító kritikájáig. Emellett más nemzeti irodalmak világhírű alkotásainak német fordításai közül is jó pár egészítette ki a német literatúrára vonatkozó anyagot, s ezeknek bizonyára volt szerepük abban, hogy Ráday éppúgy, mint nemzedéke, oly fontosnak tartotta a nyelvújítás szempontjából idegen munkáknak magyarra való átültetését.

A franciák írásművészetéhez elsősorban klasszikus prózájukon és drámájukon, Fénelon, Rabelais, Corneille, Racine, Molière, La Fontaine és Cyrano de Bergerac művein keresztül kapcsolódhatott az, aki a szépen kötött könyveket Pécelen a kezébe vette, s ha kedve volt rá, Villon verseit vagy Clément Marot zsoltárait is olvashatta; a felvilágosodás eszméit sugárzó „esprit”-t pedig Montesquieu, Rousseau, Voltaire és Diderot munkáiban csodálhatta meg. A francia anyag legnagyobb részét is a drámák alkotják. Számtalan kerül az ember szeme elé ha tekintetével végigfut a polcokon, s Ráday, akit a magyar színművészet ügye állandóan foglalkoztatott, kétségtelenül tudatosan igyekezett megszerzésükre. Baculard d'Arnaud, Destouches, de la Motte, Campistron, Boursault, Crébillon, Du Belloy, és végül a legjelentősebb, Marivaux darabjaira, illetve ezeknek magyarországi hatására mai stíluskritikai kutatásunknak is fel kell figyelnie. A meginduló művészi kritikát többek között Batteux képviseli, s rendszeresen gyűjtötte Ráday a divatos *mémoire*-irodalmat, nemcsak a nagy nevek alatt megjelent emlékiratokat, hanem a sokkal jellemzőbb, *Mémoires de Cécile*, stb. című s a szentimentalizmusra utaló írásokat is, valamint beszerezett a 18. században szokásos levélformájú művek közül a legkiemelkedőbbeket, így pl. Madame de Sévigné híres leveleit.

Az angol irodalmat Defoe *Robinson*-ja, Fielding, Pope és Swift részben fordított munkái, az olaszt a renaissance nagy triásza mellett Tasso, Vittoria Colonna, Angelo Politiano, Metastasio és Goldoni; a spanyolt Calderón, Lope de Vega és Cervantes *Don Quijote*-ja, a lengyelt pedig néhány eredeti s több fordítás képviselte Ráday bibliotékájában.

Az irodalmi anyag elemzésének lezárásaként meg kell még állapítani, hogy Ráday értékesnek tartotta és gyűjtötte a históriákat, népies dalokat, verseket vagy kalandos történeteket magukban foglaló ún. népkönyveket, s a korában gomba módra szaporodó gúny- és röpirodalmat.² Szerette és megszerezett a különféle *Bibliothèque der Romane*, *Bibliothèque de Campagne*, vagy *Damen-Bibliothèque*, stb. néven közismert, válogatott gyűjteményeket is. Mindezek a vonások azt mutatják, hogy Ráday az ókor és az egyes nemzeti irodalmak klasszikusainak megszerzése mellett elsősorban saját kora irodalmának ismeretére és megszerzésére törekedett, komoly szolgálatot téve ezzel a nemzeti műveltségnek, mert így a péceli könyvtár is egyik közvetítőjévé válhatott a külföldi, elsősorban a felvilágosodás nyomán fellépő irodalmi irányoknak és hatásoknak. A nyugatról bejövő formák, az onnan érkező eszmeiség és irodalmi mozgalom pedig döntő volt a 18. század végének Magyarországon, hiszen nyilvánvaló, hogy a nemzeti függetlenségért és a társadalmi haladásért vívott harc ebben az időszakban kulturális síkon a nyelvújításért és új magyar irodalomért vívott küzdelem formájában jelentkezett.

A filológia körébe tartozó könyvek legnagyobb része szótár vagy lexikon, s ezek között is a legtöbb a héber, görög vagy latin nyelvű, illetve az ókorral foglalkozó munka. A kor műveltségi viszonyaiból ez

² Ld. pl. *Sammlung von Minnesingen; Lieder der Deutschen mit Melodien*; vagy a *Der Schkndrian, Der Hipochoondrist, La femme docteur, Arlequin janseniste* című iratokat.

természetszerűleg következik, s magyarázatul szolgál az is, hogy az egyes nemzeti nyelvekre vonatkozó tudomány csak a 18. század második felében született meg. A klasszikus filológia humanista képviselői közül Jean Louis Vives, Johannes Metzler és Theodor Gaza műveit kell megemlítenünk, aztán Henri Estienne *Thesaurus graecae linguae* című munkáját. A latin szerzőket kommentáló franciák közül Casaubon könyvei és sok általa kiadott klasszikus munka, a holland szövegkritikai iskola művelőinek sorából pedig Vossius írásai szerepelnek a könyvtár anyagában. A későbbi filológusokat Charles Dufresne du Cange, Sam Pitisco és Christoph. Cellarius nevei képviselték a péceli bibliotéka polcain.

A filozófusok művei után kutatva, szinte minden ókori irány képviselőjének 17–18. században megjelent munkáját felfedezhetjük a Ráday könyvtár anyagában. A korszakot jelentő nevek közül Empedoklész, Platon, Arisztotelész és Epiktétosz tűnnek szemünkbe. Követőik sorából pedig csak néhányat emelek ki: Theophrasztosz és Andronikosz Rhodioszt, a peripatétikus iskola későbbi fejeit; Arisztipposzt, a hedonistát; Porphyrioszt, Jamblichoszt és Prokloszt, az újplatonikusok közül; Libaniust, a szofistát, valamint a latinok Senecáját és Apuleiuszát. A skolasztika írói viszont jóformán teljesen kimaradtak Ráday gyűjtéséből, csak egynek, a legnagyobbak műveit találjuk meg a díszes bordázatú kötetek között: Aquinói Tamás *Opera omnia*-ját. A reneszánsz és humanizmus korából a Platon felé visszaforduló gondolkodók közül Bessarionnak, a humanista kardinálisnak és Marsilius Ficinusnak, a firenzei akadémia tanárának munkái kerülnek kereső kezünkbe; aztán a nettesheimi Cornelius Agrippa és Julius Caesar Scaliger művei, s végül az európai tudományok bölcsőjénél álló Giordano Bruno egy-két írása.

Az újkori filozófia irányai közül Ráday beállítottsága kétségtelenül az idealista-racionalista felfogáshoz állott közelebb, s ennek fejlődési vonala szinte hiánytalanul követhető az anyagban. René Descartes-nak, az emberi tudatból mint egyetlen, közvetlen bizonyosságból kiinduló gondolkodónak műveitől Leibniz írásain át Christian Wolffig jutunk el, a 18. századi Németország legnagyobb hatású filozófusához, a leibnizi irány legkiválóbb terjesztőjéhez, akit Voltaire „Praeceptor generis humani”-nak nevezett. Wolffnak, a német filozófiai oktatás és terminológia megteremtőjének népszerűségét az is mutatja, hogy egy magyar gyűjtő könyvtárában majdnem húsz munkája volt meg. A Leibniz-Wolff féle iskolát képviselték még Thomas Abbt és Jacob Brucker művei is. A leibnizi iránytól függetlenül gondolkodók közül elsősorban Christian Thomasiust kell kiemelnünk, akinek az egészséges ész követelményeit hangoztató, a dogmatizmust és a tekintélyeket tagadó felfogását több munka hirdette a péceli könyvtár polcain; Ralph Cudworthnek, a 17. században élt, de voltaképpen a 18. században hatott angol filozófusnak Mosheim által latinra fordított *Systema intellectualis*-át a beszerzésekkel kapcsolatban is olvashattunk. A racionalizmus mellett az újkor másik nagy iránya az empirizmus volt. Ennek legnagyobbjait is megtaláljuk a Ráday által gyűjtött anyagban: Verulami Bacon és Locke munkáit, valamint Hobbes műveit. Velük együtt kell szólni Gassendiről, aki műveiben a legerősebben támadta Descartes-ot, s felelevenítette Demokritosz és Epikurosz atomelméletét. A francia felvilágosodás nagy íróit, Montesquieu-t, Rousseau-t, Voltaire-t, Diderot-t, Helvétiuszt már sokszor említettük, az ő írásaik jelentették a könyvtár anyagának egyik legértékesebb részét. Végül azt is szükséges megemlíteni, hogy Moses Mendelssohnnek, Lessing barátjának és küzdőtársának művei is aránylag nagy számban bekerültek a péceli bibliotékába.

Ráday Gedeon szemléletében a fejlődő természettudományok még éppen úgy nem váltak el a filozófiától, mint apjának, Pálnak gondolkodásában. Ezért Newton, Bonnet vagy Tschirnhaus műveit is a filozófiához sorolta. Newtonnak, a modern világkép egyik kialakítójának minden fontosabb munkája megvolt könyvtárában, s ez a tény arra a már eddig is jelentkező vonásra mutat könyvgyűjtésében, hogy élenként érdeklődött az új, mindinkább fejlődő természettudományok iránt.

A pedagógia szakból Basedownak, a híres nevelőnek művei érdemelnek említést. Általában feltűnő a könyvtár anyagában a filantrópista munkák és brossúrák nagy száma; ezek arra utalnak, hogy a péceli gyűjtő figyelemmel kísérte az új iskolák működését, s elfogása egyezett a Basedow által képviselt iránnyal.

Rádaynak filozófiai és pedagógiai könyveiről általában azt mondhatjuk, hogy a kor nagy irányait és gondolkodóit többé-kevésbé képviselték, bár a legnagyobb filozófusok művei közül hiányoznak Spinoza írásai; felfogásának vallásos beállítottságából és neveltetéséből következett azonban, hogy elsősorban a metafizikus-racionalista irány felé vonzódott, s az empirizmusnak materializmus felé hajló árnyalatát, így a szenzualizmus szellemében író gondolkodókat, mint például Condillac, kevésbé kedvelte, s műveiket nem nagyon kerestette.

A matematikai szakban nagyrészt már eddig is ismert nevekkal találkozunk – Descartes, Leibniz, Hobbes, Newton, Christian Wolff –, hiszen a filozófiát és matematikát sok filozófus együtt művelte, különösen a 17. és 18. században. A régebbiek közül Archimédész és pergei Apolloniosz művei kerülnek

szemeink elé; aztán a nagy firenzei matematikus, Geronymo Cardano és a kiváló humanista pedagógus, Johann Sturm munkái; a 17. és 18. század tudósainak sorából pedig Leonhard Euler, Athanasius Kircher és Isaac Barrow nevét kell kiemelnünk. Ráday a matematikától sem a csillagászatot, sem az építészetet nem választotta el. Az elsöre vonatkozó művek köréből az arab Albohazen Haly és az elméletével a középkort megdöntő Nicolaus Copernicus műveit, az utóbbival kapcsolatban Angermann nevét s az *Architecture Moderne* című, 1728-as párizsi kiadványt kell megemlíteni.

Amint az előző fejezetben közölt felosztás mutatta, a péceli gyűjtő a hadtudományt a matematikával egy szakba osztotta. Ezért az eredeti rendszert követve itt kell szólnunk a könyvtárába megszerzett hadászati művekről is. Ezeknek száma a péceli gyűjteményben 20 körül járt, közülük Bemard Foret de Bélidor francia hadmérnök művei érdemelnek említést. Bélidor a modern harcászati technika egyik legkiválóbb fejlesztője volt, az aknaharc megteremtője, aki kitűnő hadmérnöki és vízépítészeti munkákat írt.

A história, az irodalom és a később sorra kerülő teológia mellett, Ráday könyvtárának legtöbb művet számláló szakja volt. Anyagának jórészt a 16–18. század bőven termő történeti irodalma tette ki, melynek mai szemszögből nézve nem sok értéke van, kizárólag a történelemnek mint tudománynak történetéhez szolgáltat anyagot. Külön szót érdemelnek, mert a kutatás számára fontosak az annalesek, krónikák, históriák, mémoire-ok, különféle *Sammlungok*, s a jellegzetes műfajt képviselő Testamentok, mint például a *Testament politique du Colbert* (Haag, 1694.) és a pamfletek. Az idevonatkozó anyag áttekintését is az ókorral kell kezdenünk: a görög és római történetírók közül szemeink előtt sorakoznak Hérodotosz, Thukydész, Xenophon, Polybiosz, Plutarkhosz, valamint Sallustius, Livius, Tacitus, Florus, Suetonius és Cassiodorus művei, akikhez odaszámíthatjuk a zsidóság történetét megíró Josephus Flaviust is. Megvolt Rádaynak az arab Ismael Abulfeda és a jakobita Gregorius Abulpharagius egy-egy műve; a keresztény egyháztörténet-írók közül pedig Eusebius és Rufinus munkái. A későbbi korok történeti anyagából a reneszánsz nemzedékének, Enea Silvio Piccolomininek, a későbbi II. Pius pápának, Tommaso Campanellának, Niccolo Machiavellinek, Francesco Guicciardininek, Laetus Pomponiusnak, Polydorus Vergiliusnak és Paulus Joviusnak írásait kell kiemelnünk, külön megemlítve Hartmann Schedel nagy krónikáját. Mellettük a történeti szak könyvei között sorakoznak a 17. és 18. század forráskiadványai, mint Muratori *Scriptores rerum italicarum*ja, aztán Graeve *Thesaurus antiquitatum Romanorum*ja és Fabricius antik történettel foglalkozó munkája. A természetjogász Pufendorf és a neves államférfi, Hugo Grotius kritikai szellemű műveivel együtt Marsiglinek, a Magyarországot is megjárt tábornoknak, aztán Leibniznek, Menckének, a svájci Aegidius Tschudinak, a dán Ludvig Holbergnek, a franciák közül Rapin de Thoyrasnak, La Bruyère-nek, Philippe de Comminesnek, Fontenelle-nek, Voltaire-nek s az Ancien Régime képviselő Boulainvilliers grófnak történeti könyveit találjuk a péceli gyűjteményben. Mint érdekességet kell megemlíteni Kobierzickynek és Kojalovitznak a lengyel és litván történettel foglalkozó műveit, egy Lomonoszov által szerkesztett, németre fordított *Jahrbuch der russischen Regenten* (Riga 1771) című kiadványt; a feudális abszolutizmus udvari szellemiségének termékeit: Dux de la Callières és Balthasar Gracian munkáit, s a terjedelmes történeti mémoire-irodalmat, így például Brantôme vagy Rabutin emlékiratait. A Ráday könyvtár történeti irodalma tehát sokszínű és változatos volt, és az ókori írók mellett elsősorban a 17. és 18. század históriai munkáit foglalta magában. A gyűjtő átfogó teljességre törekedett ebből az időszakból, bár ez nem sikerült neki, s felfedezhetjük nála azt az igyekezetet is, hogy a tényekre támaszkodó és kritikát érvényesítő szerzőket szerezze be.

A péceli gyűjteményben éppúgy, mint a többi korabeli könyvtárban, nagy számmal voltak útleírások, földrajzi munkák. Ezek a század emberének legkedvesebb olvasmányai közé tartoztak, s a *Voyage*-ok, Reisebeschreibungen minden művelt ember könyvpólcának tekintélyes részét foglalták el. Kezdtől kitágulni a horizont, s az ismeretlen földekről szóló beszámolókból, az idegen tájak leírásába való elmerülésben az intenzívebb megismerési vágy nyilatkozott meg. Hosszú lenne Ráday Gedeon idetartozó könyvei közül csak az érdekesebbeket is felsorolni, inkább arra kell rámutatni, hogy ezek mellett beszerezte a tudományos, leíró földrajz olyan úttörőinek, mint Anton Friedrich Büschingnek, vagy Johann Christoph Gatterernek műveit, s más tudós geográfusoknak, a perui fokméréseket végző La Condamine-nak, vagy a nyelvtani munkáiról híres Cellariusnak könyveit. Az ún. statisztikai munkáknak a földrajzhoz való sorolása is fényt vet arra, hogy ezekkel kapcsolatban nem a mai értelemben vett statisztikai feldolgozásra kell gondolnunk, hanem az egyes nemzetek, népek helyzetét ismertető, viszonyait leíró, tulajdonképpen földrajzi munkákat. Így ezek természetesen nem is válnak el a földrajztól s együvé sorolásuk teljesen jogos. Közöttük ma is érdekes olvasmányok találhatók, így pl. a *Le Bourgeois politique impartial d'Amsterdam* című, 1774-ben Amsterdamban megjelent kis pamflet.

A jurisprudentia megjelölés áll Ráday katalógusában a geográfiát követő szak élén. Ennek jelentését tisztáznunk kell, mielőtt a hozzátartozó anyag áttekintésébe foglalnánk. A jurisprudentia az elmúlt századok emberei számára nemcsak a jogtudományt jelentette, hanem a legszélesebb értelemben vett államtudományokat, melyeknek körébe tehát beletartozott a jogtudományon kívül a közgazdaságtan és a szociológia is. A közgazdaságtant Ráday már kivette ebből a körből, külön csoportot csinált belőle a többi gazdaságtudománnyal együtt, a jurisprudentia átfogó jellege azonban így is megmaradt. A jogtudományi anyag elején első pillantásra egy feltűnő hiánnyal találkozunk: a péceli könyvtár anyagában nincsenek meg a nagy római jogászok művei. Ez a tény annál is meglepőbb, mert Ráday könyvtárában az eddigiek folyamán minden szakban nagy számmal voltak ókori klasszikusok, hiszen ezek ismerete a gyűjtő műveltségének integráns részét képezte. Megtalálhatjuk viszont az ókori szerzők glosszált műveit a gyakorlatban alkalmazó, ún. postglosszátorok közül Bartolus de Saxoferratis és Cynus da Pistolát, valamint a humanista Alciatit; a római jog Németországra kiterjedő érvényét csak az adott esetek megvizsgálása után elismerő, ún. „usus modernus pandectarum” nevű irány képviselőit, Hermann Conringet és Benedict Carpozowot. A természetjogi iskola mindkét híres képviselőjének – Grotiusnak és Pufendorfnak – művei is ott álltak a péceli bibliotéka polcain, s a nemzetközi jog úttörőinek, Emerich Felix Wattelnek és l'abbé de Saint-Pierre-nek munkái, s ugyancsak Macchiavelli *Il principe* című könyve. Az utópizmust Morus, a kameralistákat Justi képviselte. Kezünkbe akadnak a római jog tekintélyét először megdöntő, s a természetjog büntetőjogi vonatkozásait elsőnek kidolgozó Christian Thomasiusnak, a felvilágosodás úttörőjének, Sonnenfelsnek, a girondista Thomas Payne-nek, az abszolutizmust természetjogi alapon igazoló Thomas Hobbesnak írásai, s Rousseau korszakalkotó *Contract socialja*. A 17–18. század nagy francia jogásza közül Bodin, Montesquieu és Necker nevei csillannak felénk aranyozott betűkkel a francia kötetű könyvek hátáról, s Voltaire *Traité de la tolérance*-át is felfedezhetjük mellettük. E két évszázad német jogászeit Achenwall, Heineccius és Christian Gottfried Hoffmann, Ráday Odera–Frankfurt-i professzorai, Georg Adam Struve, a két Cocceius és a befolyásos bécsi Martini képviselte. A jogtudományi anyag jórészt ezek mellett az írók mellett a nagy törvény- és joggyűjtemények teszik ki, például a *Codex Theodosianus*, mellettük az egyes nemzetek jogrendszerét vagy meghatározott irányú jogot, így a lovagrendek jogait összefoglaló munkák.

Az orvostudományi szak anyaga igen változatos és színes képet mutat. Ráday, bár nem értett hozzá, mégis szívesen megszerezte az idetartozó munkákat. Az ókort ebben a csoportban Hippokratész, Nikander és Galenus; a bizánci orvosokat Oraibasiosz; az arabokat Avicenna és Haly; a középkort Savonarola, az arab iskola követője és a renaissance előtti évszázadok legnagyobb orvosa, Arnold von Villanova képviselték a péceli gyűjtő könyvtárának polcain. A gyógyítás természettudományos kutatásának első harcosai: Paracelsus, a tekintélyelv megdöntője és Andreas Vesalius, az anatómia új alapokra fektetője voltak. Mindkettőjük műveit megtalálhatta a kutató a szép, arany-fehér tékákon. A 16–17. század orvosi könyvei között Alexander Benedictusnak a Mannagetta-licitáción vett kis munkácskája és Marcello Malpighinek, a kapilláris vérkeringés felfedezőjének egy-két írása bukkan elő. A 18. század orvostudományi munkáival volt a leggazdagabban ellátva a könyvtár: Friedrich Hoffmann hallei, Hermann Boerhaave, az eklektikus módszert követő leydeni professzor, Albrecht Haller, a modern tapasztalati lélektan, Giovanni Baptista Morgagni, a patológus anatómia megalapítója, és végül Gerhard van Swieten, a régi bécsi iskola felvilágosult és nagyhatalmú tagja sorakoznak itt egymás mellett. Az orvostudományi rész is azt mutatja, hogy Ráday éles kritikával válogatott, minden tudomány szak legjobbjait igyekezett beszerezni.

A természetrajz – historia naturalis – csoportjába a gyűjtő sok oda nem tartozó művet, elsősorban fizikai munkákat osztott be. A természetrajzzal foglalkozó könyvek közül a két legismertebb nevet, Buffonét és Linnét emelem ki, a fizikai művek közül Otto von Guericke, a nagy német fizikus, Robert Boyle, l'abbé de Nollet, Athanasius Kircher, a „laterna magica” feltalálójának munkáit, és Descartes postumus, fizikai tárgyú kis kötetét kell megemlítenünk.

Az oeconomia csoportjában mindenféle gazdaságtudományi munkát találunk. Vannak közöttük közgazdaságiak, mint Chomel *Dictionnaire oeconomique*-ja, vagy Justi *Staatswirtschaftja*; mellettük Duhamel du Monceau és Réaumur könyvei tűnnek először a szemünkbe. A sok kisebb irat rendkívül érdekes címei közül csak néhányat sorolunk fel: *Der vollkommene Fischer*; *Éléments du commerce*; *Allgemeine Haushaltungs- und Landwissenschaft*, stb.

A teológiai szak könyvei az irodalom után a legnagyobb részt foglalták el a péceli bibliotékában. Ezek adták Ráday Gedeon könyvtárának erősen protestáns színezetét, tükrözve a gyűjtőnek a családi házból magával hozott, az üldözések és nehézségek között csak szilárdabbá váló református hitét.

A teológiai munkák az irodalmi művek mellett a könyvtár leginkább forgatott anyagához tartoztak, s ezekben az évtizedekben épp úgy, mint Ráday Pál idején, olvasmányul szolgáltak a gyűjtőt ismerő embereknek, prédikátoroknak és diákoknak, valamint a protestáns köznemességhez tartozó barátoknak és ismerősöknek.

A péceli gyűjtemény teológiai anyagát a könnyebb áttekinthetőség kedvéért négy részre kell tagolnunk:

1. Az első századok egyházatyáinak és vallásos íróinak művei számtalan 16–18. századi kiadásban.

2. A középkor teológusainak munkái alkotják a második csoportot, közöttük Nagy Leó és Hrabanus Maurus írásai, Nicolaus de Lyra *Postillái*, Abélardnak, a korai skolasztika képviselőinek, s a legnagyobbak, Aquinói Tamásnak, kötetei.

3. Harmadsorban a 15–16. század új korszakot nyitó alkotásairól kell megemlékeznünk, melyek közül sokat első kiadásban találhatunk a könyvtár tartóin. A humanista Erasmus művei mellett az előreformátor Wyclif és Husz munkái, aztán a nagy reformatori nemzedék, Kálvin, Luther, Zwingli, Bucer, Melancthon, Oecolampadius, Bullinger, Béza és Thomas Cartwright írásainak egykorú kiadásai tűnnek szemünkbe; az ellenreformáció kiemelkedő alakjai közül azonban csak Bellarminnak, a Pázmányra is nagy hatást gyakorló jezsuita kardinálisnak szellemét hirdeti néhány nyomtatvány.

4. A 17. és 18. század teológiai irodalma – de itt is csak a protestáns – annál bővebben volt képviselve. Csak mint egy-egy irány jelzőit emeljük ki a kisebb-nagyobb munkák sorából Cocceiusnak, a föderalista teológia kiemelkedő tanítójának, Jean le Clerc-nek, Arminius követőjének, François Turretinnek, Friedrich Spanheimnek és Campegius Vitringának, a szigorú kálvinista ortodoxia védelmezőinek, a lutheránus teológia melanchtoni irányát képviselő Martin Clemnitznek, az orientalista Leusdennek, Samuel Werenfelsnek, a tiszta tanítás helyett a gyakorlati magatartásra súlyt helyező s az ész igényeit hangoztató teológusnak, vagy a már pietizmus felé hajló Johann Franz Buddeusnak, s magának Philipp Jakob Spenernek, a pietista mozgalom elindítójának műveit. Külön színt jelentettek a hugenotta Isaac de Beausobrenak, a tüzes szónoknak és éles elméjű apologetának kinyomtatott írásai, s Ráday történeti és teológiai érdeklődését egyaránt kielégítő egyháztörténeti munkák, mint Mosheim, Offerhaus, La Sœur, Lenfant és Lampe művei. Végül utalnunk kell a 18. század második felének egyre szaporodó, febroniánus és jozefinista szellemet árasztó irodalmára – röpiratokra, brossurákra vagy nagyobb tanulmányokra – megemlítve szerzőik közül magának Febroniusnak, aztán Eybelnek, Rautenstrauchnak és Rieggernek nevét.

A teológiai anyag elemzésével kapcsolatban meg kell állapítanunk, hogy a kálvinista irány szinte minden árnálata képviselve volt Ráday Gedeon könyvtárában; a reformatori nemzedéket követő lutheránus ortodoxia már alig, a pietizmus is elég szegényesen; a római katolikus szellemet hirdető művek pedig jóformán teljesen hiányoztak a péceli bibliotéka polcairól. Ezzel a negatív vonással szemben viszont azt látjuk, hogy Ráday megszerezte a zsidóság szent könyvét, a *Mischnát*, vagy a Zoroaszter tanításait tartalmazó *Zend-Avestát*, sőt a legnagyobb középkori zsidó gondolkodó Moses Maimonides műveit is.

Az állomány eddigi elemzéséből kitűnik, hogy a Ráday halála után készült nagy katalógus csak az idegen nyelvű munkákat öleli fel, a külön elhelyezett magyar könyvek nem szerepelnek benne. A hazai irodalomból így csupán a latin vagy német nyelvű tudományos munkákat sorolja fel. Ezekre nem térünk ki az eddigiek folyamán sem, hanem a magyar nyelvű művekkel összekapcsolva, most vesszük sorra őket, egységes képet nyújtva a péceli könyvtár állományának hazai irodalmáról.

Ráday irodalomszeretetét már eleget hangsúlyoztuk, itt legfeljebb arra kell rámutatnunk, hogyha a klasszikusok költészete, vagy a humanisták írásai, különösen pedig saját kora egyes nemzeteinek kialakuló irodalma annyira érdekelte, mennyivel inkább törekedett az elmúlt századok magyar irodalmának, s a szemei előtt újjászülető hazai „szépliteratura” termékeinek megszerzésére, hiszen ezek olvasgatása jelentette számára a legnagyobb örömet. A szépirodalmi anyaggal kapcsolatban már első pillantásra érdeklődésének egyik jellegzetes vonását figyelhettük meg. Feltűnő ugyanis a könyvtár régi magyar anyagában a históriás énekek és történetek nagy száma. Ráday ezeknek gyűjtésével, olvasgatásával messze túlhaladta főúri könyvgyűjtő és irodalompártoló kortársait, s a vásárokon ponyván árult irodalmat, a szélesebb rétegek olvasmányait, épp oly szeretettel kezelte, köttette, mint Gyöngyösi vagy más elismert költő műveit. Ezzel helyt adott bibliotékájában annak az eddig értéktelennek tartott, a nép számára készült elbeszéléseknek és verseknek, melyeket a többi gyűjtők elhanyagoltak és nem tartották őket könyvtárunk méltó darabjainak. Bogáthi Fazakas Miklós, Csáktornyai Mátyás, Cserényi Mihály, Göröcsönyi Ambrus, Ilosvai Péter, Istvánffy Pál, Nagybánkai Mátyás, Ráskai Gáspár, Temesvári István és János és Valkai András históriái, s különösen Heltai nagyértékű *Cancionáléja* ma is értékes darabja a Ráday könyvtárnak.

Gyöngyösi munkái közül sok megvolt a gyűjtőnek,³ szeretett Zrínyijének híres *Syrenáját* pedig a legelső kiadásban szerezte meg; ugyanakkor szembetűnő azonban, hogy Balassi és Rimai költeményeinek egyetlen kötetét sem találjuk bibliotékája anyagában. Meggyőződésem szerint bizonyára ott álltak Gyöngyösi és Zrínyi mellett e két költő verseinek kiadásai is a péceli könyvtár tartóin, de talán még a gyűjtő életében, vagy a 19. század első évtizedeiben elvesztek. A régiebb termékek mellett 18. századi irodalmunknak legtöbb hajtását felfedezhetjük ma is az őssanyagban, elsősorban az utolsó négy évtizedben született műveket, Bessenyei és a testőrírók munkáitól Kazinczynak, Batsányinak, Baróti Szabónak és a kor többi jelentős alakjának az 1790-es évek elején megjelent írásaiig.

A nyelvészeti munkák közül Farkas János *Ungarische Grammatikját*, Kalmár György latin, kismarjai Veszelin Pál héber és Sincai Gheorghe román nyelvtanát kell kiemelnünk. A kisszámú hazai, filozófiai tárgyú mű közül a magyar reformátusok közt oly népszerű ramusi logikát átvevő írásokat, Apáczai Csere és Mártonfalvi György munkáit, s a katolikus egyház hivatalos filozófiáját, a tomizmust összefoglaló és Kéry János váci püspök által írt három kötetet kell megemlíteni. Pedagógiai vonatkozásban Franckének, a nagy pietista nevelőnek Bárany György által magyarra fordított *Oktatása a gyermeknevelésről*; a matematika, fizika és csillagászat köréből Ónádi János, Hadaly Károly, Sajnovics és Martinovics művei, valamint Kempelen *Mechanismusa* érdemel említést.

Történetírásunkat Heltai, Benczédi Székely és Lisznyai Kovács Pál krónikái, Bethlen Farkas és János históriái mellett a már Ráday Pál könyvtárával kapcsolatban említett Istvánffy, Otrokócsi és Parschitius művei képviselték; a 18. századi kutatásokra vonatkozóan pedig a nagy forráskiadványokat, mint Schwandtner kollekcióját, s a katolikus történeti iskola – Pray, Katona, Kaprinai, Pálma, Wagner, stb. – vagy Benkő József és Cornides Dániel műveit kell megemlítenünk.

Irodalomtörténetírásunk első munkásai is a 18. században tűnnek fel hazánkban, épp úgy, mint a kritikai irányú történettudomány első képviselői, munkáikban azonban csak a kezdeti lépéseket tették meg, írói lexikonokat készítettek rövidebb-hosszabb életrajzokkal. E lexikonok közül Ráday könyvtárában Czvittinger Dávidét, Seivert Jánosét, Haner Györgyét, Bod Péterét és Horányi Elekét találhatjuk meg. A magyar feudális jogot magukban foglaló munkák nagy része megvolt már Ráday Pál könyvei között, ehhez az anyaghoz fia, Gedeon elsősorban a 18. század második felében megjelent tanulmányokat – pl. a Benczur Józsefét – szerezte meg, melyek a jozefinizmus szellemében az uralkodó jogait hangsúlyozták az egyház és a klérus hatalmával szemben. Megtaláljuk azonban a jogtudományi szakba tartozó művek között Decsi Csímor János *Syntagma jurisát*, vagy a tanszékéről elmozdított pesti jogtanár, Perthold Lukács által kinyomtatott tételeket is.⁴

Magyar orvosok munkái közül jó néhány kerül a szemeink elé, ha végignézzük a péceli bibliotéka anyagát, s Pápai Páriz *Pax Corporisa* mellett többek között Dombi Sámuel, Kovács György, az ifjabb Köleséri Sámuel, Moller Dániel, Lischoviny Sámuel, Jessenius János és a budai egyetemi tanár, Rácz Sámuel disszertációi sorakoznak. A növénytant Nadányi *Florus Hungaricusa*, Benkő József *Transsilvaniája*. és egyéb munkái; a gazdaságtudományokat a felvilágosodás nemzedékéhez tartozó, s a magyar polgári fejlődést munkáló Tessedik és Nagyváthy művei képviselik.

A péceli gyűjtemény magyar nyelvű anyagának legnagyobb részét a teológiai szak képezte. Ennek okát nemcsak a gyűjtő érdeklődésében és beállítottságában kereshetjük, hanem magyarázatul szolgál az is, hogy a magyar nyelvű nyomtatványok közül a 17. század közepéig a legtöbb protestáns teológiai mű volt, s ide sorolhatjuk még a 18. század első felében megjelent írások jórészét is. Ugyanakkor meg kell állapítanunk, hogy hazai vonatkozásban nem érvényes a külföldi anyag elemzése folytán nyert egyik eredményünk, hogy ti. Ráday nem gyűjtötte a katolikus teológiai munkákat, mert szép számmal találhatunk gyűjteményében a magyarországi uralkodó egyház teológusainak tollából származó műveket. A teológia szakból Szegedi, Dévai, Bornemisza, Melius, Félegyházi Tamás és Károlyi András nevét emelem ki elsősorban, akik a magyar reformatori nemzedéket képviselik írásaikkal Ráday könyvtárában; azután a hitvitázó Alvinczi Pétert és Matkó Istvánt; a 17. századi Erdély hitéletének kiemelkedő alakjait, Keresztúri

³ Gyöngyösi munkáinak 18. századi kiadásai közül is vannak nagyon értékesek Ráday könyvtárában; így az 1730-ban, a budai Nottenstein nyomdában nyomtatott *Murányi Vénusz*, melynek egyetlen csonka példánya ismeretes a Rádayén kívül az Országos Széchényi Könyvtárban. MKSz, 1938. 318. p.

⁴ Mária Terézia azért mozdította el Pertholdot az 1757-ben alapított pesti iskola tanszékéről – magát az iskolát is bezáratta, mert a kiadott jogtételek között Perthold az uralkodás törvényességének kellékeként említette a koronázást. SCHERMANN, i.m. 53-54. p.

Pált, Geleji Katona Istvánt és Medgyesi Pált; a tatárabságot megjárt Selyei Balog Istvánt; a kegyességi irodalom írói közül pedig Csuzi Cseh Jakabot, Diószegi Istvánt és Petróczi Katát. Külön értéket jelentett Pécelen a magyar nyelvű bibliák hosszú sora, a vizsolyi bibliától Sylvester János *Új testamentumán* át, a 18. század második felének kiadásaiig; aztán a fontos kánongyűjtemények, s a számtalan halotti oratio. A lutheránusok és unitáriusok munkái közül csak egy-egy volt meg a gyűjtőnek hírmondóul; a katolikus teológia felfogását azonban Pázmányon és Káldi Györgyön kívül Telegdi Miklós, Illyés András, a konvertita Otrókócsi Főris Ferenc, Sámbar Mátyás, Szentiványi Márton, Tarnai István és még sok más szerző műve hirdette.

NYOLCADIK FEJEZET

A RÁDAYAK GAZDASÁGI HELYZETE ÉS A KÖNYVTÁR FEJLESZTÉSE

A Rádayak, akik a péceli könyvtárat nagy áldozatok árán és sok gond között hozták létre, nem tartoztak a dúsgazdag nemesek közé. Anyagi erejük a jómódú középnemességének megfelelő volt, gazdálkodásuk azonban a korszerűsítés, külföldi kereskedőkkel kötött bor- és gabonaüzletek révén, a korban szokásos kereteket messze túlhaladva, igen magas színvonalat ért el.¹

Ráday Pál örökségét mindössze 80–120 lakott jobbágytelek, 30 pusztá telek, 6 nemes ülés, 40 pusztá falu vagy falurész és ezek tartozékai alkották, melyekhez házassága révén az ugyanakkora nagyságú Kajali birtokok járultak. Ezeket a kor középnemesi, úrbéri gazdálkodási módja szerint művelte, azonban már „kezdetől fogva a majorsági gazdálkodás növelésére törekedett, ezen a téren messze megelőzve főleg köznemesi birtokostársait. Annyira, hogy a 18. század első felében Pest és Nógrád megyében senki, de országos viszonylatban is csak kevesen végeztek olyan arányú allodizálást, mint ő. Ezzel szorosan összefüggött az a törekvése, hogy gazdálkodásának súlypontját a túlsúlyolt és kevésbé termékeny Felvidékről, a gyéribben lakott, de jobb termést biztosító Alföldre helyezze át ... Halálakor, a negyedszázaddal előbb még javarészt pusztákból álló birtok nagy részén már intenzív gazdálkodás folyt, s megindult a tőkefelhalmozás is.”² Évi jövedelme hozzávetőlegesen 200 mázsa búza, 100–120 fl pénz, s a malmok, árendák, szőlők, majorok révén még egyszer ekkora haszna lehetett. Ehhez hozzá kell számítanunk azt a sok természetbeni szolgáltatást is, mely az úrbéri gazdálkodás formái között a földesúrnak járt.³

Kajali Klára halála után, 1742-ben, a három testvér – Ester, Gedeon és Pál – közötti osztozkodás alkalmával a birtok három részre oszlott; Pál korai, 1746-ban bekövetkezett halálával azonban az ő része visszaszállt testvéreire. Ráday Gedeon nővérét, Teleki Lászlónét több ráeső birtoktest ellenértékeképpen pénzzel elégítette ki, így az apja által kezelt birtokok nagy része az ő kezében maradt.

A Ráday családi birtok az ő idejében érte el a legnagyobb kiterjedését. Egy, az osztás előtt az 1740-es évek elején készült összeírás szerint a tulajdonukban lévő szántó- és szőlőterület mintegy 7800, a pusztákkal együtt 23 000 kat. hold volt. Ebből leszámítva a Ráday Ester örökségeként a Telekiek gazdaságához csatolt földeket, még mindig jókora terület maradt Ráday Gedeon kezén. Ehhez járultak aztán a Szentpétery Katalin hozományaképpen kapott gömöri birtoktestek, melyekkel együtt jóval nagyobb katasztrális hold területű birtok felett rendelkezett a gyűjtő, mint elődei. Természetesen a tulajdonában lévő földek mennyisége csak köznemesi szempontból volt számottevő, s eltörpült a nagybirtokosok több százezer holdja mellett.⁴ A tudós, irodalmár és gyűjtő Rádayt érdeklődése másfelé vonzotta és nem foglalkozott a birtokain folyó gazdálkodás irányításával. A hét megye 75 helyiségében szétszórta, egymástól néha 200 km távolságra fekvő birtokrészek kezelése és gondozása Fatavícs Ferencnek, a Rádayakat több évtizeden át hűségesen szolgáló bonorum directornak kezében nyugodott. Fatavícs nagymértékben továbbfejlesztette a Ráday Pál által megindított allodizálást; az ő provizorsága alatt létesültek az alföldi majorságok, s Pécelen, tízévi munka nyomán, nagyszabású majorsági központ épült ki. Az ő javaslatára indult meg az ötvenes

¹ Ráday Pál gazdálkodására ld. *Ráday Pál iratai*, i.m. bevezetését, NÉMETH, i.m., valamint BALÁZS, i.m.

² NÉMETH, i.m. 2-3. p.

³ *Ráday Pál iratai*. I. köt. i.m. 1. h.

⁴ Pl. a szomszédos garamszentbenedeki apátság 40 ezer hold felett rendelkezett; Grassalkovich herceg gödöllői birtoka 132 ezer hold volt.

évektől kezdve a fokozott árutermelésre való berendezkedés is, melynek folytatásaképpen ifjabb Ráday Gedeon 1770 után a családi birtokot kifejezetten árutermelő nagyüzemmé akarta alakítani.

A gazdálkodás intenzitását mutatja, hogy 1741-ben már a birtokok felén, 1765-ben pedig csaknem mindenütt a háromforgós rendszer volt az uralkodó. A gabonatermelés mellett a század első két harmadában – Mária Terézia vámszabályozásáig – Ráday Pál és Gedeon is különös súlyt helyeztek a bortermelésre, s hegyaljai szőlőik borát a porosz király és a drezdai fejedelmi udvar csakúgy fogyasztotta, mint Potemkin herceg Moszkvában, s a szállító hajók Konstantinápolyba és Chersonba is elvitték az értékes árut. Mindezekből a forrásokból, a majorsági, úrbéri és árendás jövedelmekből az 1770-es évek elején valamivel több, mint 15 000 fl volt a család évi bevétele, mely ekkor már megoszlott Ráday Gedeon és fia között. A Rádayak tehát „a birtok kiterjedése által szabott korlátokat korukban, az Alföldön szinte egyedülálló intenzív gazdálkodással igyekeztek áttörni. A főuraktól eltérően, állandóan birtokukon éltek s a gazdálkodást maguk tartották kezükben. Így vált lehetségessé, hogy mindig friss kezdeményező kedvvel keressék a jövedelmezőbb termelési eljárásokat és gyakorlatban próbálják ki, majd honosítsák meg a táji jellegnek legjobban megfelelő agrotechnikai módszereket. Míg az abszontista főurakat csak a földből és jobbágypól kisajtolt pénz érdekelte, amit többnyire idegenben, Bécsben vertek el, addig a köznemes Rádayak egygyéforrottak birtokukkal, és jövedelmükből a kultúrának emeltek olyan bástyákat, mint a péceli könyvtár.”⁵

Ráday Gedeon halálával, 1792-ben lezárult a Ráday birtokok köznemesi gazdálkodásának kora. Fia, a fiatal Gedeon, a földtől elidegenedett, a nemzeti kultúrára nem áldozó arisztokrata volt. Már az 1800-as évek elején megindult a birtokok bomlása, s 5–6 évtized múlva a nagy birtoktestekből csak töredékek voltak a család kezén.

A Rádayak gazdasági helyzetének felmérése után össze kell vetnünk anyagi erejükkel a könyvtárfejlesztés – beszerzés, köttetés – által rájuk rótt terheket, hogy világosan lássuk, mekkora áldozatokat hoztak a péceli bibliotékaért.

Ráday Pál könyvtára nagyságát tekintve még nem volt jelentős. Beszerzésének és köttetésének költségei nem róttak különösen nagy terhet a gyűjtőre, bár – ha csak a Pozsonyban kötetett biblia kötésének árát, 25 fl-ot összevetjük évi 240–250 fl készpénzjövedelmével, már akkor is kézzelfoghatóvá válik számunkra, hogy milyen nagy áldozatot jelentett egy 18. századi köznemesnek könyveket gyűjteni. Sajnos, Ráday Pál kiadásairól nem maradt ránk részletes feljegyzés, Gedeon korából ugyan annál több, azonban ezek alapján sem lehet egy összesített kimutatást készíteni arról, hogy mennyit költött a péceli gyűjtő hat évtized alatt a könyvtár fejlesztésére.

Ráday Gedeon beszerzései, amint az előző fejezetek mutatták, hatalmas arányúak voltak s anyagilag igen nagy megterhelést jelentettek neki. A könyvek iránti szeretetének, de a nemzeti művelődésért hozott áldozatának nagyságát is itt lehet lemérni igazán, hiszen épp a családi viszályokról, sokszoros kamatot jelentő adósságokról szóló részletekben mutatkozik meg, hogy milyen más körülmények között született a péceli könyvtár, mint a Teleki, Széchényi vagy Festetics téka, s az egyes hatalmas főpapi könyvtárak. A 18. század Magyarországon a nagy könyvgyűjtők százada; a létrejött pompás és a nemzeti kultúra szempontjából számottevő könyvtárak között azonban csak egy köznemesi gyűjteményt találunk, mely értékben a többiekkel egyenlő volt, s a magyar művelődésben játszott szerepe szerint is az első közé tartozott: Ráday Gedeon könyvtárát. Már maga ez a tény is utal arra, hogy mennyivel nagyobb erőfeszítésre volt szüksége Rádaynak, mint a többi százezres vagy milliós jövedelemmel rendelkező gyűjtőknek.

Példaképpen hasonlítsuk össze a köznemes Ráday Gedeon jövedelmét a nagybirtokos gróf Széchényi Ferenc évi bevételeivel, s akkor megértjük, hogy miért küszködött a péceli gyűjtő állandóan pénzzavarokkal, miért növelte évről-évre adósságait. Mindketten – Ráday és Széchényi – szenvedélyes gyűjtők voltak, s mindketten országos hírű, a nemzet művelődésének szempontjából értékes gyűjteményt hoztak létre. Széchényi könyvtára a Rádayénál mennyiségben kétségtelenül gazdagabb, s kézírataiban értékesebb volt – a péceli könyvtár állományának minősége azonban semmivel nem maradt a cenkié mögött, sőt némely vonatkozásokban felülmúlta azt. A két gyűjtemény közötti különbség semmiképpen sem fejezi ki a két gyűjtő rendelkezésére állott anyagi erő közötti különbséget. Ráday Gedeon egy esztendői jövedelme, melyet megosztott a fiával, az 1770-es évek elején, 15 000 fl volt. Ez az összeg birtokához képest magasnak mondható, s csak azzal az intenzív majorgazdálkodással lehetett elérni, melyet a Rádayak és Fatavícs bevezettek a birtokon. 1760 és 1775 között pedig, a legnagyobb beszerzések idején, az általa

⁵ NÉMETH, i.m. 15. p.

évente könyvekre költött összeg 2–3 ezer fl körül mozgott. Ugyanakkor Széchényi Ferenc egy évi jövedelme 250–300 ezer fl-ot tett ki.⁶ Széchényi gazdálkodása – saját szempontjából – nagyon eredményes volt: negyven év alatt megháromszorozta az örökölt vagyont. Egy összesítő kimutatás szerint 1775-től 1812-ig új birtoktestek szerzésére, befektetésekre, országos és családját illető kiadásokra 3 826 699 fl-ot költött, s ebből a könyvek, érmék, kéziratok vásárlására, a katalógusok nyomtatására 160 000 fl 22 kr jutott.⁷ Önként adódik tehát az a következtetés, hogy bár a Ráday könyvtárára fordított összeg a maga egészében lényegesen kevesebb volt, mint a Széchényi által 37 év alatt gyűjteményére költött 160 ezer fl, viszonylagosan, évi jövedelmükhöz mérve, mégis sokkal nagyobb terhet vállalt a cenki gyűjtőnél, hiszen a 15 000 fl évi jövedelemből ráeső résznek egyötödét könyvekre költötte. Emellett figyelembe véve péceli nagy építkezéseit is, nem csoda, hogy kisebb-nagyobb kölcsönöket volt kénytelen felvenni, s a család súlyos eladósodása már az ő idejében elkezdődött.

Midőn Ráday Gedeon a birtokok kezelését átvette, 28 000 fl készpénz volt a családi kasszában. Ezt a nagy összeget pár év alatt elköltötte, s az ötvenes évek második felétől kezdve már állandóan kölcsönügyletekbe bonyolódott. Ekkor pedig még nem is annyira a könyvtárfejlesztés, hanem inkább a péceli építkezések vitték el a pénzét. Ha a könyvbeszerzéseket gyűjtőkörönként és korszakonként tekintjük át, azt kell látnunk, hogy az 1760 előtti évek beszerzései, valamint az erdélyi, pozsonyi és felvidéki gyűjtőkörökből származó anyag nem emésztett fel olyan összeget, mely a gyűjtői adósságokba sodorta volna. Igaza volt Bod Péternek, mikor azt írta: „Száz renens forintok iránt ír a Méltóságos Úr a magyar könyvek szerzésekre, hogy akar küldeni. Sok magyar könyvek kellenének ennyi pénzre” (1755. április 16). Ezzel szemben hatalmas summába került az 1760-as évek kezdetétől a 80-as évek elejéig beszerzett, s a bécsi könyvpiacról származó gyarapodás, melyhez a pesti Weingand és Köpff cégnél vett könyvekért fizetett jelentős összeg és a sokkal kisebb külföldi beszerzések járultak.

Ráday tehát a nagy összegeket felemészítő könyvvásárlások és péceli építkezések miatt kénytelen volt kölcsönöket felvenni, s a hetvenes évek közepére már tekintélyes összegű adósságai voltak. Ezekről élete végéig nem tudott megszabadulni – egyik hitelezőjének kifizetésére a másiktól vett kölcsönt –, s ez a családi birtokokra súlyosodó teher az évek folyamán egyre nőtt, az öreg gyűjtő főrangú utódainak, különösen menyének, Fáy Zsuzsannának pazarló életmódja következtében, úgy, hogy a családot terhelő összes adósság 1801-ben 181 ezer fl-ot tett ki.⁸

Ráday hitelezői közül elsőnek Teleki Sámuelnek kell megemlítenünk. Teleki 1768 tavaszán Nagy István közvetítésével 15 000 fl-ot ajánlott fel kölcsönképpen péceli rokonának, mivel ezt a pénzt nélkülözni tudta s ki akarta helyezni. 5% kamatot kért utána, bár 6-ra el lehetett volna helyezni még Erdélyben is, de inkább hajlandó volt kevesebbért odaadni, csak azt kérte, hogy a dolog maguk között maradjon, mert nem akarta irigyeit ezáltal is szaporítani (1768. május 17). Ráday elfogadta ajánlatát, s Nagyl István 1769 januárjában (január 19). már a Teleki Sámuelnek fizetendő félesztendei kamatra vonatkozó intézkedést sürgette gazdájánál. A kor – Széchényi és Festetics mellett – harmadik világi és főrangú gyűjtője tehát akkora összeggel segítette ki a köznemes Rádayt, mely annak egy évi jövedelmével volt egyenlő. Ez a tény feleslegessé tesz kettőjük anyagi ereje között minden összehasonlítást.

A péceli gyűjtő hitelezői között találjuk a könyvtár aranykorának leghűségesebb és legeredményesebb beszerzőjét, Nagy Sámuel is. Nagy az ágensség mellett üzletekkel és közvetítésekkel is foglalkozott, nagyon takarékosan élt, így érthető, hogy a három évtized folyamán, melyet életéből mi ismerünk, mindig volt pénze, s amit kölcsön formájában akár Rádaynál, akár másoknál jól kamatoztatott.⁹

⁶ 1804-ben: 232 098 fl; 1814-ben: 351 686 fl 25 kr. Bártfai SzABÓ László. *A sárvár-felsővidéki gróf Széchényi család története*. II. köt. 542. és 553. p.

⁷ *Ibid.*, II. köt. 546-552. p. Ugyanakkor Festetics György gróf, a keszthelyi könyvtár és a Georgicon alapítója sokkal nagyobb anyagi erő felett rendelkezett. A ránk maradt becslések szerint egy évi egész jövedelme 1807-ben 416 382 fl volt; egy 1812-es kimutatás szerint 4 003 506 fl értékű vásárlással gyarapította a ráhagyott javakat. Ebben az időben – a 19. század eleje – az esztergomi érsek évi jövedelme 100 000, a kalocsaié pedig 40 000 fl-ot tett ki. SZÁNTÓ Imre. *A parasztság kisajátítása és mozgalmái a dunántúli Festetics-birtokon, 1711-1850*. Bp., 1954. 135. p.

⁸ Ld. a RLt. 72. fasc.-ban található kimutatást.

⁹ Nem tudjuk, hogy kiknek adott még Rádayn kívül kölcsön, bizonyos azonban, hogy másoknak is hitelezett. 1765-i elszámolásával kapcsolatban például azt írta, hogy a „supererogatum” 500 fl-ot, mellyel ura neki tartozott,

Már 1761 elején olvashatunk urának adott kölcsönéről, 500 fl-ról. Ez az összeg azután az évek folyamán hol nőtt, hol csökkent, de mindig elszámolásban voltak. Ráday 1768 és 1773 között évente átlag 1000 fl-tal maradt adós Nagynak, s a későbbi esztendőben is szerepeltek kisebb-nagyobb összegek a számadásokban, mint Nagy túlfizetései a Ráday által küldött pénzek felül. A gyűjtő mindig törlesztett adósságából, de egy-egy következő aukció újabb százasokkal növelte meg azt. 1772 szeptemberében már 8000 fl-ra emelkedett a Nagy Sámuelről kölcsönzött összeg. Ez év májusában ugyanis Rádaynak 8000 fl-ra volt szüksége, hogy más adósságait kifizethesse. Nagy – igen okosan – azt írta erre: „... úgy tartom, még jobb kisebb tőmőbe kipótolni, mint egy tőmőbe valahol felvenni, mivel a kisebb posztóknak kifizetése is könnyebb” (1772. április 3), s ő maga rögtön 2000 fl-ot felajánlott. Evvel 8000-re emelkedett gazdájánál levő pénze, s ezt hajlandó volt 10-re kipótolni. A kerek 10 ezer fl-ért pedig 6 helyett csak 5% kamatot számított volna (1772. szeptember 4). Ráday nem fogadta el ajánlatát s Nagy Sámuelnél lévő adóssága ezután éveken át nem változott. Ennek megfelelően 1777-ig, elszámolásuk teljes kiegyenlítéséig, a Bécsben akkor szokásos 6%-os kulcs alapján évi 480 fl kamatot fizetett az ágensnek.¹⁰ Ezt az összeget általában összel küldötte fel a császárvárosba, mint egyéb adósságainak kamatait is, hiszen ekkor adta el bor- és gabonatermését. Beszerzőjénél lévő adósságát 1777 januárjában rendezte Ráday – ettől az időtől kezdve nem esik többé szó a 480 fl „interesse”-ről. A szükséges pénzt úgy teremtetten elő, hogy Harta községben fekvő birtokrészét elzálogosította Laczkovics Imrének 8000 fl-ért, 1777. január 1-től számított 15 esztendőre.¹¹ A későbbi évek folyamán 1783 májusában vett fel 1000 fl-ot a péceli gyűjtő bécsi megbízottjától, aki ugyanakkor magához váltotta a Nagylésvánnál lévő s még 1766-ból származó 4000 fl-os váltót is, így újra 5000 fl-ja volt Nagynak uránál (1783. május 23).¹²

A levelekből kapott kép alapján úgy ismerjük meg Nagy Sámuel, mint jó üzletembert, aki pontosan tisztázta urával, hogy milyen kamatra adja a kölcsönt; sőt, még arra is van példa, hogy csak akkor volt hajlandó adni, ha 6%-ot fizetett neki, pedig idegentől 5%-ért is kaphatott volna (1772. május 13). Meg kell állapítanunk azonban azt is, hogy mindig igyekezett Ráday szolgálatára lenni, s midőn maga nem tudott rajta segíteni, akkor mástól szerezte meg neki a szükséges összeget.

Mindig szegyenkezett, ha kérnie kellett urától azt a pénzt, mellyel túllépte a rendelkezésre álló keretet: „Igen sajnálom s szokásom ellen is vagyok, hogy vele alkalmatlankodnom kelljen, de nekem is megszorodván a költségeim, kéntelenül a szükség az egyéb eránt általam szorossan observáltatni szokott szemérmesség reguláját is által hágni,” írta 1777 januárjában, midőn az október óta felgyűlt 152 fl 34 kr-nyi adósság megküldését kérte (1777. január 7). A gyűjtő és beszerzője közötti viszony, akik a pénzügyek terén mint adós és hitelező álltak egymással szemben, zavartalan volt, bár Ráday ügykezelése nem volt pontos; a bohém emberek rendszertelenségével válaszolatot megadottjának, tartotta számon a pénzügyeket; pontatlanságával, midőn hónapokon át nem válaszolt ajánlatokra vagy elszámolásokra, igen kellemetlen helyzetbe hozta Nagy Sámuel, vagy jelentős károkat okozott neki. 1772 nyarán például 1000 fl-ja maradt kihasználatlanul, mert Ráday hónapokig nem felelt a sürgetésekre, hogy szükséges-e neki a pénz (1772. december 29). Így érthető, hogy Nagy Sámuel hangja néha, különösen az 1772–73-as években kissé neheztelő és sértődött: „Az abba levő dolognak¹³ már egyszer érjünk véget, mivel sok dolgaimra nézve in suspensio kelljen lennem, míg azon által nem esünk (1772. december 29). 1773 márciusában már végleg el van szánva az elszámolás körüli félreértések tisztázására, soraiból úgy látszik, mintha Ráday azzal gyanúsította volna, hogy be akarja őt csapni. Hangja itt egész élessé válik: „... azért bíróra nem szorulunk”

kölcsönadná, ha pedig Rádaynak nem kell, akkor arra kérte, hogy helyezze el másnál (ld. 1765. június 12-i levelét). 1769-ben 6% kamatra ketten is kérték tőle a pénzét, ezért Ráday sürgős válaszát kérte, hogy szükséges-e neki, mert a többieknek 14 napon belül kellett feleletet adnia (1769. április 17). Arra is van adatunk, hogy Ráday Gedeon fia is tartozott neki, mert 1771 tavaszán az öreg Ráday azt kérte Nagytól, hogy válassza el tartozását a fiától (1771. április 26).

¹⁰ Ld. pl. Nagy 1774. június 5-én, vagy 1766. október 24-én Rádayhoz írott leveleit, melyekben nyugtázza az „interesse”-t.

¹¹ RLt. 21. fasc. Az ifjú Ráday Gedeon a szerződést annak lejártakor meghosszabbította.

¹² A Nagy István-féle kölcsönre vonatkozólag ld. a pozsonyi ágens 1766. március 11-én írott levelét.

¹³ Az előzőekben említett 8000 fl-os adósságról volt szó.

(1773. március 13).¹⁴ Néha aztán egészen kíméletlen volt Nagy. Attól félve, hogy a betegeskedő öreg Ráday meghal és a kölcsönadott 8000 fl-nak vagy búcsút mondhat, vagy csak hosszadalmas peres eljárással szerezheti meg az örökösöktől, többször sürgette az adósság rendezését, azt adva okul: „hogy hallandók vagyunk” (1772. szeptember 4), s „jobb elkerülni a confusiókat” (1772. szeptember 24 és 1773. április 13).¹⁵ Ezek a kellemetlenségek azonban hamar elsimultak közöttük, s Nagy újra a leghűségesebb kölcsönszerzője lett az öreg gyűjtőnek a császárvárosban.

Ráday, Teleki és a két Nagy mellett, kölcsönt vett fel Windischgrätz grófnőtől;¹⁶ Jablántzy József udvari titkártól;¹⁷ özv. Péterffynétől;¹⁸ az egyik Wallaszskaytól;¹⁹ Kántor Zsuzsától;²⁰ Huszár Istvántól;²¹

¹⁴ RLt. A. II. 995.

¹⁵ *Ibid.*, A. II. 996.

¹⁶ Windischgrätznéől, aki Kevenhüller lány volt, 4000 fl-ot vett fel a gyűjtő, 5% kamatra. Az ezért járó évi 200 fl-ot fizette is rendszeresen. 1785-ben azonban a hitelező visszakövetelte pénzét, így újabb hosszú futkosás kezdődött Bécsben, míg Nagy 1786 januárjára egy másik kölcsönt tudott szerezni, hogy Windischgrätznéét kielégíthessék. Megnehezítette a helyzetet, hogy II. József rendeletének értelmében a Magyarországra és Erdélybe kimenő tőkéért éppen úgy, mint a külföldre irányulok után, 10% illetéket kellett fizetni. Ide vonatkozólag ld. Nagy Sámuel 1785. március 12-én, július 8-án, augusztus 10-én és 1786. január 27-én írott leveleit.

¹⁷ Nagy 1783. március 11-én 2000 fl-ot vett fel tőle Ráday számára, 6% kamat fizetését vállalva. A kamatokat még 1786-ban is fizették. Ld. a megbízott leveleit, 1784. március 14.; március 30.; 1786. március 3.; március 31.

Gerhart Páltól,²² Podmaniczky Jánostól,²³ Beniczky Annától,²⁴ Pongrác Boldizsártól,²⁵ több ízben Drozdik János bécsi evangélikus ágenstől²⁶ és a pesti piarista rendháztól.²⁷

Mindezekből láthatjuk, hogy Ráday Gedeon áldozatkészsége, – ha könyvekről volt szó – nem ismert határt, s inkább vállalta családjával is a harcot, csak hogy bibliotékáját szaporíthassa. Felesége, Szentpétery Katalin sokszor csökkenteni akarta a könyvekre költött nagy összegeket, félve a csődtől. Nagylstván már idézett megjegyzése utal erre, midőn Szászky-Tomka könyveinek katalógusát ígéri, „ha szinte a Tekintetes Aszontul meg tiltatom is, mivel a protestatioval az Urtul meg eloztettem.” Életének utolsó másfél évtizedében pedig menyé, Fáy Zsuzsanna is sokat veszekedett vele a könyvek miatt: „Ha a menyé a sok könyvvásárlást vetette szemére, ilyenkor az öreg nekiment legdrágább porcellánjainak, s földhözverte kínjában.”²⁸

¹⁸ Ezer fl-ot; kamatfizetésről nyugta: 1765. május 12. RLt. Nyugták. 83-87. fasc. A következők nyugták ugyanitt találhatóak meg.

¹⁹ Ezer fl-ot; nyugta: 1765. október 18.

²⁰ Hátezer fl-ot; nyugta: 1761. december 19.

²¹ 1755-ben négyezer fl-ot vette fel; nyugta: 1758. szeptember 24.

²² Háromezer fl-ot; nyugták: 1759. szeptember 29.; 1763. október 5.

²³ Ötezer ötszáz fl-ot; nyugta: 1753. április 11.

²⁴ Háromezer fl-ot; nyugták: 1755. szeptember 14.; 1757. január 12.

²⁵ Ezer fl-ot; nyugták: 1765. május 28.; 1767. február 24.

²⁶ 1762-ben ezer, 1764-ben ötszáz, 1767-ben háromszáz fl-ot vett fel Drozdiktól. Az összegek egy részét az ágens által szállított könyvek ellenértéke alkotta, melyet Ráday nem tudott kifizetni. Ld. Nagy Sámuel leveleit Rádayhoz, 1764. január 17.; 1767. július 24. (RLt. A. II. 917)

²⁷ Egy ízben kétezer fl-ot; nyugta: 1766. június 23, de ezen kívül még több alkalommal is vett fel kölcsönt Ráday a piaristáktól.

²⁸ Vas Margit, i.m. 32. p.

KILENCEDIK FEJEZET

A KÖNYVTÁR KÜLSŐ KÉPE

A péceli Ráday-kastély külső képe

A barokk kastély elmaradhatatlan kiegészítője, díszítőeleme volt a teremkönyvtár. A Rádayak Grassalkovich-stílusban épült, késői barokk péceli kastélyához is feltétlenül hozzátartozott a nagy könyvtárterem, freskóival és díszesen kötött könyveivel. Ez a külső keret szinte ellentmondott a könyvtár belső jellegének, hiszen a Ráday gyűjtötte könyvanyag fővonásai, a könyvtár funkciója s elsősorban a gyűjtő szándéka és szempontjai már nem a barokkra mutatnak, hanem a 18. század szellemiségének tudatosságát, kitágult horizontjait sugározzák vissza, a felvilágosodás és a szélesebb körűvé váló művelődés felé irányítják pillantásunkat. Ez az ellentét csak a könyvtár jellegét tulajdonképpen kialakító gyűjtő, Ráday Gedeon egyéniségének dialektikájában oldódik fel, akinek alakja két világ határán áll, mert szemléletében részben már az újat képviseli, részben azonban még a régihez tapad.

A könyvtár történetével kapcsolatban, arra törekedve, hogy a felvázolt kép teljes legyen, foglalkoznunk kell tehát esztétikai profiljával is, magával a könyvtárteremmel, a freskókkal, a könyvtartókkal és végül a könyvek köttetésével,¹ melyek hozzájárultak ahhoz, hogy a híres bibliotéka a Pécelen járt kortársak emlékezetében olyan mély nyomot hagyjon.

Ráday Pál az általa összegyűjtött könyveket ludányi kúriájában, majd pedig, midőn Pécelen is építkezett az 1730-as évek második felében,² részben Pécelen tartotta. Ide hozatta fia, Gedeon is peregrinációjának, majd a 40-es és 50-es éveknek főleg bécsi és erdélyi beszerzéseit. Az 1755 után megindult építkezések közben többször esik szó a Ráday Pál féle épület „régibibliothékájáról”, de ennek fekvéséről, nagyságáról semmit sem tudunk. Néhány könyv Ludányban, sőt Pesten való elhelyezéséről hallunk a későbbi évtizedekben s a 19. század első felében is, a tulajdonképpeni Ráday könyvtár azonban 1762–63-tól a péceli kastély könyvtártermében és kisebb helyiségeiben volt elhelyezve.

E nevezetes könyvtárterem a Ráday Gedeon által megindított, 1755 és 1766 között folyó nagy építkezésekkel kapcsolatban alakult ki, amikor Ráday az apja által Pécelen létrehozott szerényebb „residentiát” Mayerhoffer András, a kor egyik leghíresebb magyarországi építésének fia, Mayerhoffer János által pompásabb barokk kastéllyá építette át. 1759-ben a könyvtárterem már feltétlenül készen volt, hiszen Kossuth Ferencnek, a péceli intézőnek ebben az évben írt egyik levele³ szerint a kőművesek már nem a könyvtárban, hanem a mellette lévő két szobában dolgoztak. Bizonyára az építkezések miatt még jóideig nem vált használhatóvá a könyvtár helyisége, s két évvel később is arról érdeklődik Szilágyi Sámuel péceli barátjától, hogy „bibliothecája helybe állott-é?” (1761. december 20), mert kölcsönözni szeretett volna tőle, de az építkezés idejére elrakott könyvekből nem lehetett.

A viszonylag nem túl nagy könyvtárterem a kastély homlokzati főépületének földszintjén, a balsarokban, a keleti szárny végében fekszik. A négyzetes alaprajzú helyiség egy-egy oldala 9,40 m, két ablaka a főfrontra nyílik, egyik ajtaja akkoriban Rádaynak a keleti szárny felé eső dolgozószobájába vezetett, a másik a homlokzati főépületben lévő kis bibliotékába. Boltozatát négy vörös márványpillér tartotta, aranyozott rokokó fejezettel, a hevederíveken szürke-fehér-arany rokokó kartusokkal. Így a mennyezet három nagyobb és hat kisebb mezőre oszlott, melyeknek kifestésére 1763-ban, amint a könyvtárterem elkészült, keresett megfelelő embert. Először Besztercebányán próbálkozott, ahol Kutzelnik Sámuel kőműves ajánlotta neki Kietsch János Ferenc⁴ odaváló festőt. Kietsch jelentkezett is Rádaynál, hallván, hogy „történelem-festőre (Historien-Mahler) van szüksége ... és hogy könyvtárát különféle freskókkal akarja díszíteni” (levél dátum nélkül). Nem szívesen vállalkozott azonban a dologra, mert ő csak „olajjal, holland módra” szokott dolgozni, nem pedig „mészre, vagy falra.” A gyűjtő bizonyára nem is tárgyalt tovább vele, hanem még ugyanabban az évben megbízást adott Schervitz Mátyásnak,⁵ akiben megtalálta a megfelelő embert a könyvtár freskóinak festésére. Az 1763-ban Budán kötött szerződés⁶ kétségtelenné teszi, hogy a péceli könyvtár freskói nem 1782-ből, hanem 1763-ból valók, nem Johann Nepomuk Schöpf, hanem Schervitz Mátyás művei, és a kastélynak időrendben nem utolsó, hanem első freskói, amint ezt a legújabb kutatás a Kazinczy ellenőrizhetetlen adatain alapuló eddigi felfogással szemben bebizonyította.

¹ Az építkezésre, a freskókra és a könyvtartókra vonatkozólag ld. ZSINDELY, 1956, i.m., akitől a leírásokat és meghatározásokat nagyobb változtatások nélkül átvettem. A könyvkötésekre vonatkozólag viszont ld. KOROKNAY, i.m. 354-360. p.

² Pécelt Ráday Pál kapta hozományképpen feleségével, Kajali Klárával, Kajali Pál nógrádi főjegyző lányával. Sem az 1692-es, sem az 1707-es úrbéri összeírás nem emlékezik meg arról, hogy kúria vagy más urasági épület lett volna Pécelen; egy 1735-ből való egyezségről viszont világosan kiderül, hogy valóban Ráday Pál építtetett először „residentiális curia”-t és hozzá való „appertinentiákat” a péceli birtokon, megvetve ezzel a későbbi majorsági központ alapját.

³ Kossuth levele Nagy Sámuelhez, 1759 március, RLt. 111. fasc.

⁴ Besztercebányán született; 1752-ben iratkozott be a bécsi akadémiára. GARAS Klára, *Magyarországi festészet a 18. században*. Bp., 1955, 226. p.

⁵ 1701-1771. 1741-ben nyert polgárjogot Budán, ahol mint festő 1741 és 1760 között több egyházi és főúri megrendelésnek tett eleget. Dekorációs munkák mellett freskókat és oltárképeket is festett. Eddig ismert egyetlen hiteles műve a kapucinusok Szent Erzsébet oltárképe, melyhez 62 éves korában festett utolsó művei, a péceli könyvtár freskói járulnak. GARAS, i.m. 67. és 247. p.

⁶ RLt. 49. fasc.

A Ráday és Schervitz között kötött szerződésből kiderül, hogy a festő a 9 mezőből álló könyvtármennyezet kifestését „az Ur által megadott terv szerint vállalta” – s Ráday elgondolására mutat az is, hogy a freskókon ábrázolt könyvek, így például az *Acta Eruditorum*, mind megvoltak könyvtárában.⁷ A festmények, a könyvtár tartalmára utalva, a tudományok enciklopédiáját jelenítik meg, a tervező klasszikus műveltségének megfelelően allegorikus alakokkal. A középső mennyezeten Pallas Athene felhőkön ülő alakja a diadalmas tudományt jelképezi. Körülötte az architektúrán elhelyezett amorették a világ minden tudományát összefoglaló könyveket tartják kezükben, az egyiknél a magyar polihistorok listája látható. A főalakot, Pallas Athénét veszik aztán körül a többi nyolc mezőben az egyes tudományok ábrázolásai a grammatikától a teológiáig, s a képeken sűrűn látható amorették kezében vagy a földre állítva, az illető tudományág legfontosabb könyvei láthatók. A freskók a barokk monumentális stílusában készültek, bár az architektúra a helyszűke miatt szegényes, s a mai napig jó állapotban maradtak meg élénk színeikkel, csak néhol gyaníthatók bizonyos restaurálás nyomai.

A péceli könyvgyűjtemény anyaga azonban nemcsak a könyvtárteremben volt elhelyezve, hanem ezenkívül 4–5 szobában. Kazinczy így írja le a könyvtár 6 helységét: Ráday dolgozószobájából, ahol „élete nagyrészt ... élte le”,⁸ „nyílt az ajtó bibliothekájába, mely a keleti és a déli szögben állott, négy veres márványoszlop tartván boltozatát. Ehhez még két szomszéd szobát kelle elfoglalni a kapu felé. Poétái egy negyedik szobában állottak, dolgozója mellett, az udvarra; a magyar könyvek hitvese szobájában. Ami a 6 szobában el nem fért, Pesten tartaték és Ludányban.”⁹ Kazinczy híradása itt feltétlenül hiteles; a levéltári anyagban is van nyoma annak, hogy Ráday külön kezelte a „poéták collectioját”, s köztudomású volt az is, hogy a magyar könyvek Szentpétery Katalin szobájában állottak.¹⁰ De ha nem is lenne ilyen pontos képünk arról, hogy hol voltak elhelyezve Ráday könyvei, akkor is fel kellett volna tételeznünk, hogy a könyvtártermen kívül igénybe vett más helyiségeket is az állomány raktározására, hiszen a 60-as, 70-es években beszerezett, nagy mennyiségű anyag nem férhetett el a könyvtárteremben.

E terem mellett a homlokzati főépület földszintjén még két szoba szolgált tehát könyvek lakóhelyeül. Ezek közül az, amelyik közvetlenül a márványpillérekkel és freskókkal díszített terembe nyílt, volt a kis bibliotéka. Ennek mennyezetét és falait is freskók díszítik, melyek valószínűleg még 1776 előtt¹¹ készültek. Ezek is bizonyára mind Schervitz munkái: stílusukon és színezésükön kívül az is a budai mester mellett szól, hogy ő még évek múlva is dolgozott Pécelen, szinte haláláig.¹² A szoba mennyezetén Arion, a költő látható, lyrájával, amint egy delfin hátán ülve, a tengerből megmenekül. Az ajtók és az ablak felett egy ismert mitológiai történet – Orpheus az alvilágban – jelenetei díszítik a falakat. E freskók mintájául Bemard Picarnak, az Amsterdamban dolgozó francia rézmetszőnek metszetei szolgáltak;¹³ megfestésükkor kaphatott kedvet Ráday arra is, hogy a kastély nagytermét Picart metszeteivel díszíttesse.

A könyvtár berendezésére, a könyvtartókra vonatkozólag a levéltári anyag szintén sok adattal szolgál. A könyvtárteremben és a mellette lévő kisebb szobákban elhelyezett polcok számát megközelítő pontossággal leírja egy 1864-ből származó jegyzék, mely a könyvtár eladásakor Pestre szállított tékákat

⁷ Az sem valószínű, hogy a budai festő a kor tudományos irodalmát és folyóiratait ismerte volna.

⁸ KAZINCZY Ferenc, *Magyar Pantheon*. Bp., 1886. 27. p.

⁹ KAZINCZY Ferenc, *Pályám emlékezete*. Bp., é. n. 203. p.

¹⁰ Ld. Bod Péter, Nagy Sámuel vagy Cornides Dániel idézett leveleit. Egyébként a kor szokása volt, hogy a magyar könyvek az asszonyok szobájában állottak; az ismerősök ezeket mint az ő könyveiket tekintették. Megtaláljuk ezt a szokást a Telekieknél épp úgy, mint a Rádayaknál. Ebből azonban nem lehet azt a következtetést levonni, hogy a magyar könyveket Kajali Klára, akinek a szobájában álltak Ráday Pál idején, vagy később menyje, Szentpétery Katalin gyűjtötték, mert ennek kifejezetten ellentmond a már eddigiekből megismert missilis anyag is. Az viszont kétségtelen, hogy például a Kajali Klára halála után, 1742-ben véghezvitt osztálykor Teleki Lászlóné Ráday Eszter örökölte az anyja szobájában állott magyar könyveket, a két fiú, Gedeon és Pál pedig az idegen nyelvűeket. (RLt. 47. fasc., Pécelre vonatkozó iratok, 196. sz.)

¹¹ Ekkor bútoroztatta be Ráday a kis bibliotékát.

¹² Ld. Ráday Gedeonné levelét fiához. 1770. szeptember 21.

¹³ Arion képe a *Temple des Muses*, Amsterdam, 1732, 100. p. utáni táblán található, míg az Orpheus az alvilágban jeleneteit Ovidius művéből, *Metamorphoses* (Amsterdam, 1732) 326. p., másolták ki.

sorolja fel: „Hat külön osztályú keményfa álványok szétszedve. Nyoltz külön osztályú lágyfa álványok fiókokkal ellátva. Egy keményfa íróasztal fiókokkal el látva. Egy külön osztályú lágyfa álvány (keskeny). Egy lágyfa festetten álvány (közönséges). Egy díjő fa szeletekkel bé borított keskeny álvány (egyben). Két darab fehérre festett üveges szekrények (az első emeleti nagy teremben.)”¹⁴ Ezek közül ma már csupán 4 nagy, egyforma méretű, rokokó stílusú könyvállvány található a Ráday könyvtár műemléknek nyilvánított részében, ebből kettőnek mindkét homlokzatát rokokó faragás díszíti, a harmadiknak csak egyik homlokzata faragott, a negyediké pedig sima.¹⁵ A többi ma meglévő könyvállvány legnagyobbbrészt a 19. század végén készült, a régiek mintájára.¹⁶ Megmaradt az egyik rokokó stílusban készült kis üveges szekrény is, elől kettős ajtóval, kétoldalt egy-egy sor apró rekesszel.¹⁷ A tartók és a szekrény egyaránt fehérek voltak, aranyozott díszítéssel, – a későbbi egyhangú szürke átfestés alatt meglelhető az eredeti színezés.¹⁸

A könyvtárberendezés eredetére, beszerzésére, az ajánlatokra és próbálkozásokra sok érdekes részletet találunk a gyűjtő és megbízottjai közötti levelezésben. Szilágyi Sámuel bécsi ágens és beszerző már 1740-ben aprólékosan leírja barátjának saját könyvespolcait, le is rajzolja, és melegen ajánlja azokat, mint a legmodernebb rendszerűeket (1740. december 10). Ekkor azonban még nem vált annyira égetővé a könyvtartók beszerzése, hiszen valószínű, hogy a meglévő anyag elfért a Ráday Pál idejéből megmaradt állványokon, s új könyvtárteremről még szó sem volt, – így Ráday Gedeon az érdeklődésnél nem ment tovább. Annál sürgetőbb lett 1762–63 tavaszán a díszes teremnek és a kastély egész barokk-rokokó jellegének megfelelő tékák beszerzése. Ennek elintézését is Nagy Sámuel vette kezébe; már 1762-ben díszes berendezést ajánl Rádaynak egy dobrakerülő hagyatékából, egy íróasztalt kétoldalt polcokkal, egy kisebb könyvállványt, két sarokba való háromszögletű piramist díszes fafaragással, benne a könyvtár tulajdonosának nevével; s végül néhány nagyobb, négy részből álló könyvespolcot.¹⁹ A levélhez mellélt rajz érdekesen szemlélteti egy 18. századi divatos könyvtár berendezését, közölve a bútorok méreteit is. A rajzzal való összehasonlítás alapján bizonyos, hogy a ma meglévő tékák nem a Nagy Sámuel által ajánlottak közül valók.

1766–67-ben csináltatta Ráday Rakovitz Henrik pozsonyi asztalosmesterrel a kis bibliotékába való könyvállványokat. Még 1764-ben, az országgyűlés alkalmával ismerkedett meg vele, megrendelte nála a „szála” és néhány mellette lévő szoba parkettáját.²⁰ 1766 tavaszán Rakovitz Pécelen járt (1766. június 7). ekkor bízta meg a kis bibliotéka könyvespolcainak elkészítésével. A továbbiak folyamán is a Pozsonyban lévő Nagy István tartotta vele a kapcsolatot, rendszeresen beszámolva urának a munka haladásáról. A tervet csak 1766 végén küldte le az asztalos Rádaynak, pedig már nyárra ígérte (1766. július 27). A következő év nyári hónapjaiban aztán javában dolgozott a polcokon, s őszre számította elkészülésüket. Közben még az is kérdésessé vált, hogy a kialakított árért, „száz forintért megcsinálhatya-e egyik bibliothecát, mind az által, mivel a felső Bildhauer Arbeit kisebb lesz, mint az Abrissben volt lerajzolva, gondollya, hogy már most a Bildhauer is kevesebbet fog kérni ...” (1766. július 18). Mivel úgy látszott, hogy a tartók még szeptemberre sem készülnek el, Nagy már azzal gyanúsította az asztalost, hogy „minden mester embernek szokása szerint Rakovitz is megh hazutta magát” (1767. szeptember 15). Végre azonban szeptember 30-án azt jelentette, hogy a polcok és a szobába való kemény fa táblák (parketták)

¹⁴ „Gr. Ráday péceli kastélyban be hozatal végett el helyezett holmi félék jegyzéke. Péczel 1864. február 19.” RLt. Ráday könyvtár iratai, 134. fasc.

¹⁵ Egy-egy téka hossza: 4, 60 m, szélessége: 80 cm, magassága: 3, 10

¹⁶ PRUZSINSZKY-HAMAR, i.m. 74. p.

¹⁷ A szekrény szélessége 2,55 m, magassága 2,56 m, mélysége 38 cm.

¹⁸ 1986-87-ben az említett péceli könyvespolcokat és a könyvszekrényt restauráltatták, ennek során visszakapták korábbi fehér színüket és az aranyozást.

¹⁹ A diófából készült tartók polcai zöldre voltak festve; ez ellen Nagy Sámuel kifogást emelt, mert „azon erős festés a könyveknek alját nagyon meg rongálja, és a midőn az ember tisztogatya a portul mind a thécákat, mind a könyveket, azon, a könyvek által le dörgölődött por az ember mellének nagyon ártalmas” (1762. március 11).

²⁰ Nagy István levele Rádayhoz, 1768. május 17

leszállításáról alkudozik a hajósokkal, akik 25 forintot kértek, s Nagykénytelen volt ebbe az összegbe is belemenni (1767. szeptember 30). 1768 elején még egy tékát csinált Rakovitz Rádaynak (1768. január 19), melyért 60 forintot kért. Így a Pozsonyban készült tartók, Nagy István elszámolása szerint, összesen 360 forintba kerültek; a három elsőért egyenként 100 forintot, a negyedikért pedig 60-at fizettek (1768. április 6).²¹ Ezek az aránylag magas árak nagyméretű könyvállványokra utalnak, az egyforma árak pedig három, nagyjából egyforma darabra, tehát feltételezhetjük, hogy a ma meglévő három, azonos méretű könyvespolc, s a negyedik, egyszerűbb kivitelű, Rakovitz műhelyéből került ki.

Magánkönyvtárak történetében különös hangsúlyt kell helyezni a könyvek kötésére, hiszen minden kor gyűjtői számára az esztétikai szempont legtöbbször épp oly fontos, mint a tartalom. A barokk ízlés idején, a kastély pompáját és fényét emelő teremkönyvtárak rendeltetése miatt, nem is tehetett mást a gyűjtő, minthogy csak az elegáns és szép kötésű darabokkal gyarapította gyűjteményét; a felvilágosodás eszméinek hatása alatt pedig a könyvet szerető, literátus ember szükségesnek érezte a jó könyv tartalmának megfelelő kötésről gondoskodni.

Ráday Pál, főleg azonban Ráday Gedeon esetében is ezt láthatjuk. Gedeon beszerzéseinek tárgyalásánál már többször rámutattam arra, hogy a péceli gyűjtő rossz, hibás kötésű könyvet nem vett meg, s erről az oldaláról megbízottja is ismerték. Ha mégis rákényszerült ilyenek megvásárlására, mert másképp nem juthatott hozzá a műhöz, vagy ha „in crude” kapta a megrendelt munkákat a kereskedőktől, akkor azonnal bekötötte mindegyiket a neki dolgozó könyvkötőkkel. Az eddigiek folyamán kialakult képet kell tehát kiegészíteni a Rádayak kötetésre vonatkozó adatokkal, – a kötések szakszerű elemzését, az egyes mesterek formakincsének, technikájának vizsgálatát és összehasonlítását a könyvkötészettel foglalkozó szakértőkre hagyva.

Ráday Pál idejéből csekély számmal maradtak fenn kötetésekre vonatkozó adatok, ezek azonban kétségtelenné teszik, hogy ő köttette a könyveit.²² Az általa gyűjtött anyag jórészenek bőrkötése arra utal, hogy ugyanabból a beszercebányai vagy losonci műhelyből kerültek ki, melyben a későbbi évtizedek folyamán fia is dolgoztatott. Ezenkívül egy 1721. július 30-án a kalendáriumba tett bejegyzés²³ azt mutatja, hogy Ráday Pál Pozsonyban is kötetett; 25 forintot fizetett ugyanis a könyvek között megtalálható, Béza-féle latin és görög nyelvű Újtestamentum²⁴ egészen különleges munkájú, pozsonyi mester kezére valló kötéséért.

A Ráday Gedeon gyűjtésének évtizedeiből származó gyarapodás – mint láttuk – részben kereskedőktől, részben aukciókról került a péceli gyűjteménybe. Ennek jórésze, elsősorban az aukciókon vásárolt anyag, kötött állapotban jutott a gyűjtő tulajdonába, s ezek között szép és értékes külföldi és magyar kötések találhatók. A kötetlen vagy rossz kötésű munkákat viszont Ráday köttette be, lehetőleg még megbízottainak közvetítésével a beszerzés helyén, vagy pedig, ha nem megfelelő állapotban érkeztek hozzá, akkor a közeli pesti vagy felvidéki könyvkötőknél. A könyvtár kötése így két csoportra oszlanak: az előző századok könyvkötészetének termékeire, melyek között tehát sok feldolgozásra érdemes darab akad – különösen a magyar könyvkötő művészet néhány remeke²⁵ –, és a könyvtár külső képét elsősorban kialakító, 18. századi, aranyozott bordázatú kötésekre.

Ráday Gedeon Bécsben, Pozsonyban, Pesten, Besztercebányán és – talán – Losoncon kötetett. Bécsi kötetésről már 1736-ban tudunk, amikor Szászky-Tomka a bécsi kompaktor részére vett át továbbításra pénzt (1736. január 12); részletesebb adatokat azonban csak Szilágyi Sámuel leveleiben találunk, aki valószínűleg már 1745-ös vásárlásainak idején is kötetett a császárvárosban;²⁶ 1746 őszén pedig az akkor vett *Corpus Historiae Byzantinae*-t, Hasius és Ariosto munkáit, valamint a *La Révolution*

²¹ Rakovitz 1768 végén a fennmaradt 198 forint elküldését sürgeti (Nagy 1768. november 2.-i levele), melynek vételét 1769. január 5-én nyugtázza.

²² Fataovich Ferenc például 1725. január 1-én a kompaktortól kiváltott könyvek megküldését jelenti Pozsonyból.

²³ A kalendárium jelzete: 0,3961/10.

²⁴ Jelzete: 0,1989. Ant.

²⁵ Pl. I. Rákóczi György könyvkötő-műhelyének kötése.

²⁶ Ld. Ráday 1745. január 12-én hozzáfűzött levelét.

d'Hongrie-t köttette be.²⁷ Az elsőhöz crudában jutott hozzá – bizonyára a többihez is –, s mindegyiket francia kötésbe tette. Gondossága odáig terjedt, hogy a bizánci história kötetei közül a vékonyabbakat összeköttette (1746. szeptember 26); a mű folio maior nagyságú volt, „in genere” alkudott meg rá, „a 23 volument 40 forintba, noha nem akarta 2 forinton alól kötni a könyvkötő” (1746. október 22). Ugyanakkor Hasius kötéséért 1 forint 30 krajcárt, Ariostoért és a *Révolution d'Hongrie*-ért együttesen 2 forint 42 krajcárt fizetett (1746. szeptember 26).²⁸ Szilágyi 1748-ban való Erdélybe távozása után, Nagylstván és Türi Sámuel működtek Bécsben 1755 és 1759 között, 1760 végétől 1792-ig pedig Nagy Sámuel. Ebből a hosszú időszakból kevés konkrét adat van a bécsi kötetésekre vonatkozólag, egy-két közvetett utalás vagy elszámolásokban a könyvkötőknek kifizetett összegek említésének kivételével. Valószínű, hogy az ötvenes évek folyamán Ráday csak ritkán kötetett a császárvárosban, az onnan érkező szerzeményeket többnyire saját maga adta a kompaktoroknak. NagySámuel három évtizedes tevékenysége alatt viszont, leveleinek egyes megjegyzései szerint, nagymértékben folyt a kötetés Bécsben, a beszerzések főszínhelyén.

Pozsonyi kompaktorokról szintén a harmincas évek közepén hallunk először; Szászky-Tomka 1735 és 1736 folyamán többször intézett itteni kötetéseket, hol francia, hol angol „mód” szerint rendelve meg a munkát. Nem egyszer a könyvkötő gondatlanságával mentegetődzik, nem tudván idejében leküldeni Pécelre a könyveket (1735. szeptember 15. és 1736. január 12). Ez utóbbi levele szerint Spajzer Ferencsel dolgoztatott,²⁹ akinek Bél *Notitiáját*³⁰ adta oda, hogy minél gyorsabban kösse be az értékes művet, „angol módra”. Stíluskritikai alapon megállapítható, hogy más, a Ráday könyvtárban meglévő munkák is kerültek ki Spajzer műhelyéből,³¹ – rájuk vonatkozó levéltári anyag azonban nem maradt fenn. 1735-től 1738-ig dolgozott Pozsonyban Rádaynak König Sándor,³² akinek több elszámolását találtam a könyvtárral kapcsolatos iratok közt (1735. október 11. 1736. június 22. 1736. október 22. 1736. november 22 és 1738. november 22),³³ melyeken azonban mindössze öt mű kötése olvasható, 6 forint 55 krajcár értékben. Elképzelhető az is, hogy König volt a Szászky-Tomka által említett kompaktor, de erre bizonyíték nincs.

Több mint 20 éven át, 1740 és 1760 között, Pozsonyban nem folyt kötetés. Erre a megállapításra nemcsak a levéltári adatok hiánya ad alapot, hanem az is, hogy 1759 végéig, míg Nagy István Pozsonyba nem került ágensnek, Rádaynak nincs megbízottja ebben a városban. Az erdélyi és bécsi szerzemények kötetése is, minden valószínűség szerint Besztercebányán, Losoncon vagy Pesten folyt. 1760 után, Ráday élete végéig mindig tartózkodott egy-egy jó embere az országgyűlések színhelyén, így ebből az időből maradtak fenn elszórva a könyvkötésre vonatkozó adatok. A 60-as évek közepén Nagy István többször adt hírt leveleiben (1766. június 7, 1766. augusztus 22) egy kompaktorról, akinél dolgoztattak; Weissmann művét³⁴ nemcsak meghozatta, hanem be is köttette vele, és maga szándékozott levinni Pécelre (1765. szeptember 24). Valószínű, hogy a kompaktor, akit Ráday megbízottja leveleiben emleget, Geissler Frigyes Károly volt,³⁵ akinek egy 1767. augusztus 8-án keltezett számlája³⁶ négy mű francia mód szerint való

²⁷ Ezekre vonatkozólag ld. bécsi beszerzésekről szóló fejezet 174-177. sz. jegyzeteit.

²⁸ Az itt szereplő Herberstein-féle *Commentarius* a bázeli, 1751-es kiadás; a könyvtárban található 1700-ban megjelent másik kiadás a besztercebányai Prinz Mátyás kötését viseli.

²⁹ A naptár-privilegiummal bíró, pozsonyi Spajzer könyvkötő család első ismert tagja. ROMHÁNYI, i.m. 90. p.

³⁰ Jelzete: 0,134.

³¹ Jelzeteik: 0,132, 0,147 (RMK I. 382) és 0,2830 (RMK I. 818). A stíluskritikai vizsgálatokat Spajzer műveivel kapcsolatban, valamint a később előforduló esetekben is, Koroknay Éva az Iparművészeti Múzeum osztályvezetője végezte, akinek szíves segítségét ezúton is köszönöm.

³² Nevét a szakirodalom eddig nem ismerte.

³³ E számlák közül az első három Ráday Gedeon, a két utolsó unokája Ráday Pál nevére szól; az előzőek tételről-tételre, szóról-szóra megegyeznek, így valószínű, hogy a könyvkötő egy éven belül háromszor is elküldte számláját Pécelre, míg végül megkapta annak ellenértékét.

³⁴ Ld. a 3. fejezet 50. sz. jegyzetét.

³⁵ Nevét a szakirodalom eddig nem ismerte.

kötéséért 16 forint 24 krajcárt nyugtázott. 1773 és 1780 között Ráday, amint a pozsonyi beszerzésekkel foglalkozó fejezetekből láttuk, sokat vásárolt Anton Löwe ottani kereskedőnél. Löwe egyik levele arra utal, hogy egyes könyveket, melyeket in crude szerzett megrendelőjének, ő köttetett be (1773. május 10). Végül, a pozsonyi kötetésekre vonatkozó utolsó adat egy évtizeddel később, Gyarmathi Sámuel leveleiben (1784. április 18, 1784. január 6) bukkan elő, aki a 80-as évek közepén jelenti, hogy kifizetett 7 forint 17 krajcárt Willfing³⁷ könyvkötőnek.

Pesti kötetésekről az elszámolások csak Ráday életének utolsó két évtizedéből tudósítanak. Ennek ellenére valószínű, hogy már eddig is dolgoztak itteni kompaktorok a gyűjtőnek, a levéltári anyagban azonban – épp úgy, mint a beszerzéseknél – nem maradt ennek nyoma. Fischer János³⁸ hely és keltezés nélkül kiállított számlája³⁹ szerint 24 művet kötött be 43 fl 39 krajcárért. Ezt a munkát – a listán említett művek és a beszerzési adatok összevetéséből megállapíthatóan – 1776 és 1780 között végezhetette el; ennél sokkal nagyobb számú kötés tekinthető azonban a Ráday anyagból az ő műhelye termékének.⁴⁰ 1778–1779-ben Müller Jakab⁴¹ dolgozott sokat Rádaynak. Bizonyára 1778 előtt is a munkák hosszú sorát kötötte be a gyűjtő számára, de csak ezekből az évekből maradtak ránk egy vékony, folio nagyságú füzetben részletes elszámolások.⁴² Ezeknek legnagyobb része Ráday kézírása; a munkák csoportokba vannak osztva, nagyságuk és aszerint, hogy francia vagy angol kötésbe kerültek-e. A felsorolásban 217 mű szerepel, melyeknek kötéséért – az egyes tételek kifizetését igazoló feljegyzések szerint – 169 forint 9 krajcárt kapott Müller. A Rádayakat – akik Nógrádban, Hontban éppúgy otthon voltak, mint Pest megyében – sok szál fűzte a Felvidék középső részéhez s a Zólyom megyei Besztercebányához is.⁴³ Nem meglepő tehát, hogy Ráday kapcsolatba jutott Prinz Mátyás⁴⁴ besztercebányai könyvkötővel, s 1754-ben 13 művet, részben a Bod Péter által Erdélyből küldött könyveket köttetett be vele. A szinte kizárólag régi magyar műveket felsoroló számla 16 forint 55 krajcáról szól (1754. szeptember 17).⁴⁵ Meg kell állapítanunk, hogy ez az egyetlen fennmaradt adat a péceli könyvtár számára végzett munkájának legfeljebb csak a kezdetét jelzi, semmiképpen sem annak egyszeri voltát, hiszen Nagy Sámuel leveleiből (1764. április 27.; május 25) kitűnik, hogy a péceli gyűjtő a hatvanas évek folyamán is köttetett Besztercebányán. Egy adatunk kétségtelenné teszi, hogy Ráday Ludányban is dolgoztatott bizonyos ideig, Pruny Mátyással (1785. január 17). Türi Sámuel megjegyzése pedig arra utal, hogy Losoncon is köttetett. „Mivel az losontzi compactornak nem igen szeretem az aranyozását, nem tudom, a pesti mint dolgozik” – írja –, s vállalkozik, hogy az általa

³⁶ RLt. 228. fasc.

³⁷ Nevét a szakirodalom eddig nem ismerte.

³⁸ Könyvkereskedéssel is foglalkozó könyvkötő, aki 1776. december 17-én kapott pesti polgárjogot. „Bilgram”-ból (Pilgram, Csehszlovákia) származott; 1792-ben már nem élt. Egy összeírás özvegyét említi ebben az időben, az Új Világ utcában. Fia is könyvkötő volt, aki valószínűleg átvette apja műhelyét. ILLYEFALVI Lajos – PALLÓS Jenő, *Pest és Buda polgárjogot nyert lakosai*. I. köt. Bp., 1944. 144. p.; NÉMETHY Lajos. Nyomdászok, könyvkereskedők és könyvkötők Budán és Pesten a 17. és 18. században. MKSz, 1901, 61. p., és ROMHÁNYI, i.m. 84. p.

³⁹ RLt. 228. fasc.

⁴⁰ Koroknay Éva stíluskritikai alapon eddig már 19 műről állapította meg, hogy kötésük azonos a Fischer listáján szereplő munkáival.

⁴¹ 1752. június 15-én kapott pesti polgárjogot, mint győri származású könyvkötő. ILLYEFALVI – PALLÓS, i.m. I. köt. 216. p., és NÉMETHY, i.m. 61. p.

⁴² „Was ich den Gnedigen Herrn von Ráday an bisher verfertiget habe, von anno 1778. Jacob Müller zugehöriges Buch.” (RLt. 228. fasc.)

⁴³ A Rádayak birtokának egyes részei közel voltak Besztercebányához, hiszen némelyik egész Nógrád szélén feküdt. Ráday Pál kapcsolatban állott a besztercebányai Zacharides borkereskedővel (ld. Ráday Pálhoz írt leveleit és számláit); Ráday Gedeon kastélyának építtetése és díszítése közben többször tárgyalt Kutzelnik Sámuel besztercebányai kőművesmesterrel és Kietsch János ottani festővel.

⁴⁴ Nevét a szakirodalomban nem találtam.

⁴⁵ RLt. 228. fasc.

szerzett könyveket Bécsben bekötötteti (1756. szeptember 3). Baumgartner József⁴⁶ könyvkötőt kell végül megemlítenünk, aki az 1765 folyamán bekötött 94 műért 37 forint 39 krajcárról adott nyugtát.⁴⁷ Működését az eddig vázolt képbe nem lehetett beilleszteni, mert nem tudjuk róla, hogy az ország melyik részén, melyik városban működött.

Természetesen a kötetések nem mentek mindig simán; a kompaktorokra vigyázni kellett, sokszor minden rendszeresség és precizitás nélkül, össze-vissza kötötték a könyveket. Montucla *Mathesis Historiájának*⁴⁸ az utolsó leveleit például a könyvkötő bekötötte a táblába, s Nagy Sámuelnek külön kellett leküldenie a hiány pótlását (levele dátum nélkül).⁴⁹ Ügyelni kellett arra is, hogy a levelek sorrendjét megtartsák, mert a nyomás pontatlansága miatt sokszor összezavarodtak. A franciák például a „kis articulusokat, praefatiokat és végső részeket” oda nyomtatták, ahol üres árkus maradt (1762. február 9), nem csoda hát, ha a könyvkötő megzavarodott. A kötetéseknél fontos szempont volt az is, hogy egy-egy kompaktor milyen jól dolgozott, hiszen mind Rádaynak, mind megbízottjainak sok érzéke volt a szép iránt, s a könyvtár külső képét minél pompásabbá akarták tenni. Véleményeik persze nem mindig egyeztek, s ilyenkor vita támadt a gyűjtő és beszerzője között. Láttuk, hogy Türinek nem tetszett a losonci könyvkötő munkája; Nagy Sámuel pedig 1764 tavaszán a besztercebányai kötésekkel szemben a bécsiek mellett szállt síkra. Utóbbi április 27-i levelében értesítette gazdáját, hogy megbeszélte Baderrel a két példányban meglévő Brockesek⁵⁰ Bécsben lévő példányának cseréjét a *Bibliothèque de campagne*-ért,⁵¹ mire azonban Ráday engedélyét megkapta, a kompaktor, „ki akarván tenni magáért,” már igen szépen bekötötte őket. Nagy úgy gondolta, hogy a Pesten lévő példány besztercebányai kötése – Prinz munkája – csak rosszabb lehet a bécsinél, ezért a nála lévő köteteket, a többi könyvvel együtt, le akarta küldeni, hogy Badernek inkább a pesti példányt adják oda (1764. április 27).⁵² Ráday ragaszkodott a Prinz-féle kötésben lévő műhöz, s érveivel meggyőzte Nagyt is, aki belátta, hogy a „besztercei kötésnél e mostaninak kötése nem job,” – így Baderrel megtörtént a csere (1764. május 25).

Ráday nagyon szerette könyveit, könyvtárát, s komoly gonddal igyekezett gyűjteményét teljessé, de ugyanakkor szemét gyönyörködtetővé is tenni. Esztétikai érzékére s a könyvek iránti szeretetére egyaránt jellemző, hogy könyveit nem csúfította el hosszú széljegyzetekkel, exlibrist nem csináltatott, nevét nem írta

⁴⁶ A szakirodalom nem említi sem Prunyt, sem Baumgartner nevét.

⁴⁷ Baumgartner nyugtájából kiderül, hogy mennyit számított fel a különböző nagyságú kötésekért: folio maior: 1 fl 15 kr; rendes folio: 1 fl 3 kr; „median” 4°: 42 kr; rendes 4°: 36 kr; regál nyolcad: 27 kr; közepes nyolcad: 21 kr; rendes nyolcad: 18 kr. A tizenketted rétek kötéséért 15 kr-t kért. RLt. 228. fasc.

⁴⁸ MONTUCLA, [Jeann Étrenne], *Histoire des mathématiques*. I-II. köt. Paris, 1758. (jelzete: 0388)

⁴⁹ RLt. A. II. 908.

⁵⁰ BROCKES, Berthold H., *Irdische Vergnügen in Gott*. I–X. köt. Hamburg, 1736-1748. (jelzete: 0,2206)

⁵¹ *Bibliothèque de campagne, ou amusements de l'esprit et du coeur*. Genève, 1761. (jelzete: 0,4079)

⁵² RLt. A. II. 817.

be a szép kötésű munkákba, mindössze kezdőbetűit jegyezte fel szerényen a könyvtábla belső felének bal felső sarkába.

TIZEDIK FEJEZET

A KÖNYVTÁR KÖLCSÖNZÉSEI

A 18. század, amint már a bevezetés elején megállapítottuk, a magyar könyvtártörténet leglendületesebb korszaka. Utolsó évtizedeiben számos nagy magánkönyvtárt találunk szétszórva az ország egyes részein, melyek mind a nemzeti művelődés értékes támaszaivá lettek, azonban csak egy vált közülük kulturális központtá, a nemzeti irodalom és – ami ezzel egyet jelentett – a nemzeti szellem fókuszává: Ráday Gedeon péceli könyvtára. Ezt érezte és tudta a felvilágosodás és nyelvújítás nemzedéke, s ezt fejezte ki Kazinczy Ferenc, midőn utódainak meghagyta, hogy életrajza elé a péceli kastély metszetét helyezték, mintegy szimbólumként.¹ A polgári fejlődés s az ezt előkészítő felvilágosult eszmék hatásaképpen lassanként megváltozott a gyűjtők szemlélete, s könyvtárukat már nem mint egyéni kedvtelésüket, hanem mint a nemzeti műveltség emelésének eszközt kezdték tekinteni. Az egyelőre csak nyelvi és irodalmi téren öntudatosodó nemzeti érzésnek könyvtártörténeti vonalon a közkönyvtárak kialakulásának ez az egészen kezdeti szakasza felelt meg, mikor a magángyűjtemények tulajdonosai ráébredtek arra, hogy gyűjteményeikkel a hazai kultúrát kell szolgálniuk. Ennek a korszaknak döntő jelentőségű eseménye volt Széchényi Ferenc lépése, aki könyvtárával és egyéb gyűjteményeivel megvetette a Nemzeti Múzeum alapját. Nem sokkal később a Teleki bibliotéka is megnyílt a kutatók előtt, bár csak rövid időre, mert az utódok nem maradtak hűek a gyűjtő végrendeletéhez.

Ebből a fejezetből, mely a könyvtár kölcsönzéseivel, tehát anyagának a nemzeti művelődés szempontjából való értékesítésével foglalkozik, világossá válik azonban, hogy a Rádayak majdnem egy évszázaddal megelőzték koruk többi nagy gyűjtőjét, mert Ráday Pál már 1720 és 1730 között rendszeresen kölcsönzött ismerőseinek; Ráday Gedeon pedig nemcsak egyre inkább kiszélesítette a kölcsönzők körét, hanem már az 1760-as évektől kezdve tudatosan szolgálta bibliotékájával a nemzeti tudományosságot és irodalmat, s szívesen adott értékes könyveiből az érdeklődőknek. Ilyenformán a könyvtár objektíve lemérhető teljesítményeket mutat fel a 18. század magyar kulturális életében.

Ráday Pál kölcsönzéseire vonatkozólag két lista maradt fenn²; ezek a fent mondottakra nézve döntő jelentőségűek. Mivel a magyar könyvtörténet ebből az időből ilyen feljegyzéseket nem ismer, szükségesnek tartom mind a kettőt szó szerint közölni:

¹ Ezt a kívánságát akarta teljesíteni Kazinczy Gábor, s kért a reformkorban élő utódtól egy, a kastélyt ábrázoló megfelelő rajtot. Kazinczy Gábor levele Ráday Gedeonhoz. Bánfalva, 1814. július 20. (RLt. 213. fasc.)

² *Ibid.*, 228. fasc.

I. „Amelly könyveim másoknál vadnak.
Confessio Augustana Gömör vármegyében Czékus urnál³
Historia Bucelini Kandó Sigmond⁴
Hitünk le írása Szemeréné Asszonytól⁵
Magyar Cathechesis Félegyházi Vattai János urnál⁶
Apologia reformatae ecclesiae Rédei Mihályné asszonytól⁷
Jesuiták titkai Rajczay urnál⁸
Lexikon Hübneri Szeleczy urnál⁹
Artes jesuiticae Rédei Jóseff urnál¹⁰
Magyar Bonfinius Radvánszky urnál¹¹
Abdiás históriája Miskolczy urnál¹²

³ Nagyterjedésű, tősgyökeres felvidéki família, melynek birtokai Abaúj, Borsod, Gömör és Szabolcs vármegyékben feküdtek. Minden bizonnyal jóbarátságban, ha nem rokonságban állottak a Rádayakkal. KEMPELEN, III. 192-196. p. Arról, hogy egy ágostai hitvallás is volt Ráday könyvtárában, csak innen tudunk.

⁴ Kandó Zsigmond Pest megyei nemes család sarja; Ráday Pál titkára volt már a szabadságharc alatt. 1730-ban bátyjával, Istvánnal együtt visszakapták adományképpen a család ősi, de elzálogosított birtokát, Egerfarmost. KEMPELEN, V. 345-347. p. A mű Ráday könyvjegyzékében is szerepel; pontos szerzője és címe: BUCELINUS, Gabriel, *Nucleus historiae universalis ad annum 1610*.

⁵ Az itt említett Szemeréné Szemere Lászlónak, Rákóczi egykori brigadérosának volt a felesége, Ilosvay Klára. Fia, László, Darvas Zsuzsát vette el feleségül, s így a Darvasok révén rokonságba is került a Rádayakkal. Ezt a Szemerét sokszor említik Ráday Gedeon és Nagy Sámuel levelezésében. NAGY Iván, X. 602. p. A neki kölcsönadott mű minden valószínűség szerint a következő: *Confessio et expositio fidei christianae: azaz a keresztyéni igaz hitről való vallástétel*. Kolozsvár, 1679.

⁶ NAGY Iván, XII. 90. p. A Vattay család Pest és Nógrád megyében élt. Ennek a Vattaynak a feleségéről volt szó többször Ráday Pál és Mátyóki Ádám levelezésében. (ZSINDELY, 1954, i.m.) A kölcsönzött mű: FÉLEGYHÁZI Tamás, *Az keresztyéni igaz hitnek részéről való tanítás*. Debrecen, 1583.

⁷ Feltétlenül az erdélyi ágból származó Mihály feleségéről, Bánffy Teréz bárónőről van szó, aki ugyan egész fiatal lehetett ebben az időben, hiszen férje is csak 1791-ben halt meg; az egy nemzedékkel korábban élő Mihály, még mielőtt házasságot köthetett volna, meghalt. NAGY Iván, IX. 744. p. Kölcsönkapta: (JEWELLUS, John, *Apologia ecclesiae reformatae*, Debrecen, 1704, című munkáját.

⁸ Rajczay nevű nemes családról sem Nagy Iván, sem Kempelel nem tud; nem tartozott a kor kiemelkedő protestáns egyházi személyei közé sem. A könyv pontos címe: *Jesuita páterek titkai*. Várad, 1657.

⁹ Szeleczy Márton, aki mint őrnagy részt vett Szatmár várának védelmében, 1705-ben Rákóczi foglya volt. 1717-ben Pest vármegye első alispánja lett, aztán a királyi táblánál alországbíró, s 1727-ben báróságot kapott. NAGY Iván, X. 578. p. Johann HÜBNER híres *Staats-Zeitungs und Conversations-Lexicon*-át kérte kölcsön Rádaytól.

¹⁰ Rhédey József 1758 körül halt meg, felesége Bíró Kata volt. Többet róla nem tudunk. Mindenesetre az nyilvánvaló, hogy Ráday Pálnak a Rhédeyekkel szoros kapcsolatai voltak. A kölcsönadott könyv: ALETOPHILUS, *Artes jesuiticae*. Strassburg, 1717.

¹¹ Radvánszky János (1666-1739), zólyomi alispán. Rákóczihoz csatlakozott 1705-ben, hű embere, titkos tanácsosa és a szövöttezett rendek kincstárnoka lett. Barátsága Rádayval ebben az időben szövődhetett. Ld. NAGY Iván, IX. 566. p. A *magyar Bonfinius* BONFINIUS művének HELTAI Gáspár féle fordítása: *Chronica az magyaroknak dolgairól*. Kolozsvár, 1575.

¹² Miskolczy Szigyártó János református lelkész. 1718-tól losonci pap, 1730-tól esperes. Az 1722-23-iki országgyűlésen ő vitte a református prédikátori tiszte. Rádayval Losoncon kerülhetett közelebbi kapcsolatba. Egyike volt azoknak, akik gyászbeszédet mondtak Ráday Pál felett: *Halhatatlan áldott emlékezetnek ... oszlopa* címmel. ZOVÁNYI-LADÁNYI, 408. p. A kölcsönzött mű: CSUZI CSEH Jakab, *Edom ostora, avagy Abdiás próféta*. Debrecen, 1682.

II. „Amelly könyveim másutt vadnak.

1. Historia diplomatica péczeli prédikátornál¹³
2. Historia Turselini
3. Orbis politicus Hornii
4. Confessio Augustana Cékus urnál
5. Tractatus magialis Pelargus urnál¹⁵
6. Apologia Reformatae ecclesiae Rédei Mihályné asszonynál".

A mindkét listán előforduló nevek arra utalnak, hogy a gyűjtő feljegyzéseit egymáshoz közel eső időpontokban készítette. A kölcsönzők valamennyien egy rétegből kerültek ki, a Rádayakkal rokon, vagy jóbarát, kuruc és protestáns köznemesség köréből. Bár Ráday Pál idejében a könyvtár még nem teljesített olyan fontos feladatokat, mint később, – amikor a magyar felvilágosodás zászlóvivőinek, a megújuló irodalmi élet kis és nagy munkásainak tette lehetővé az elmúlt századok magyar könyveihez és a külföldi irodalomhoz való hozzájutást –, nem szabad azért lebecsülnünk ezeket a kisebb kölcsönzéseket sem, mikor a nyomtatott betű, a megmaradó szó fényét terjesztette a széles – mai szóval – olvasórétegekben. Különösen azért nem, mert az olvasók nagy része részt vett a Rákóczi-szabadságharcban, s ezek az emberek most a könyvtár anyagából merítették az érveket a Habsburgok elleni küzdelem új formájának megvívására, a protestáns ellenállásra. Azt hiszem, nem túlzott állítás, ha azt mondom, hogy Ráday Pál személye mellett a könyvtár is összetartó kapcsa volt az üldözött protestánsoknak, s a szabadságharcban részt vett, utána azonban itthon maradt hazafiaknak.

A Ráday Gedeon-kori adatokat úgy csoportosítottam, hogy először a felvilágosodás kiemelkedő egyéniségeinek tett szolgálatokról nyerjünk – amennyire lehetséges – részletes képet, majd pedig a könyvtárnak a szélesebb rétegek művelődésében játszott szerepéről.

A Kazinczyt Rádayhoz fűző kapcsolatok közismertek. Kazinczy úgy tekintett fel Rádayra, mint eszményképére, a haza „szent öregjére”, s irányítását feltétel nélkül elfogadta: „Annyival szívesebben, s igazabban sajnálom ezt” – írja Ráday levelének késésével kapcsolatban, – „a mennyivel szentebb az a tisztelet, a mellyel én méltóságos báró, Nagyságodnak személyje iránt viseltetem; a mennyivel készebb vagyok mindenekben Nagyságodnak javaslásait nem csak bevenni, hanem mintha azok valóban parantsolat képpen adódtak volna, követni” (1790. június 5). Készülő munkáit bírálatra először Rádaynak küldte meg, s levelezésben állt vele, nem csak a verselés, vagy a *Magyar Museum* és *Orpheus* kérdéseiről, hanem egészen személyes dolgokról, így Batsányival való ellentétéről is. Ilyen közvetlen kapcsolat mellett lehetetlen elképzelni, hogy ne kölcsönzött volna Kazinczy inspirátorának híres könyvtárából műveket, hiszen annak éppen az őt érdeklő szakokból – klasszikus és újabb európai költészet – voltak komoly kollekciói. Erre vonatkozó adat azonban alig maradt fenn. Mindössze annyi, hogy 1790 elején a *Magyar Museum* negyedik negyedével a Tytirus¹⁶ is kéri (1790. február 23).

Batsányi 1788-ban vette igénybe Ráday segítségét Osszián fordításához. Júniusban arra kéri, hogy írja ki Priscos rhetorból¹⁷ azt az idézetet, melyet ő az egyik jegyzetben közöl, mivel egész Kassán nem tudott hozzájutni ehhez a munkához (1788. június 23).¹⁸ Szeptemberben Osszián negyedik kötetének elküldéséért

¹³ (OKOLICSÁNYI Pál), *Historia diplomatica de statu religionis evangelicae in Hungaria*. [Frankfurt], 1710. RMK, III. 4721 (jelzete: RMK 4, 17). Nem tudjuk, ki volt ebben az időben a prédikátor Pécelen.

¹⁴ TURSELLINUS, Horatius, *Epitome historiarum*. Nagyszombat, 1723. A könyv bizonyára a kölcsönnevőnél maradt, mert az ősanyagban nem szerepel. Kandónál volt még Georg HORN *Orbis politicus*a is, mely ma már szintén nincs meg.

¹⁵ Két PELARGUS Gyögyről tudunk, kik közül az apa losonci szolgabíró, a fiú helyettes megyei jegyző és ügyész volt. NAGY Iván, IX. 202. p. E feljegyzés alapján nem lehet megállapítani, hogy a kölcsönadott mű mi volt.

¹⁶ Bizonyára TYRTAIOZS műveit kérte, melyeknek Christian Adolph Klotz által összegyűjtött, 1764-es brémai kiadása szerepel Ráday könyvtárában (jelzete: 0,4335).

¹⁷ Műveinek Bél Mátyás féle, 1745-1746-os pozsonyi kiadása volt meg Rádaynak. (jelzete: 0,4873)

¹⁸ Közölve: *ItK*, 1907. 87. p.

esedezett, Pesten is kerestette, de sehol nem található (1788. szeptember 1).¹⁹ Egy alkalommal (levél dátum nélkül)²⁰ pedig arra figyelmeztette Rádayt, hogy küldje meg a *Murányi Vénusz* második kiadását²¹ Görög úrnak, akivel együtt voltak Bécsben, Alberti tipográfiájában. Görög bizonyára ki fog tenni magáért a mű nyomtatásában. Révai Miklós gyűjteményes kiadásának előkészítéséhez először 1782-ben folyamodott Ráday segítségéért. Kérését az ifjú Ráday Gedeon közvetítette atyjához (1782. március 16). Az idősebb Ráday kifejezte örömét, hogy fia a tisztelendő páterrel megismerkedett, s készségesen állt Révainak „minden régi magyar költők” munkái kiadásában segítségére, ha vele a maga „collectiójának titulussait communicálni nem sajnálja, én is az magaméit meg küldöm és ha egyszer tzellyát tudhatom, azt mindenben segíteni igyekezem. Ugyanis a mi régibb poétáink nem annyira úgy érdemlik meg mint poéták, (ha igen keveset kiveszek), mint inkább historicusok, hogy valamely collectióban mennyének” (1782. március 16).²² Ez a közeledés, úgy látszik, abbamaradt, mert Gyarmathi Sámuel²³ 1784. január 13-án olyan hangon értesítette Rádayt Révai tervezett munkájáról, mintha a gyűjtő még nem is hallott volna róla. Jelzi, hogy Révai szeretné az egyes költők életrajzának összeállításához Ráday segítségét kérni. A következő évek folyamán már közvetlen levelezés folyt Ráday és Révai között, s ebben több könyv kölcsönzéséről volt szó: „Esedezem Nagyságodnak” – írja Révai 1786. december 24-én – „hogy a miket kegyesen méltóztatott eddig ajánlani olly gazdag bibliothécájából dolgom előmozdítására, azt most, mivel épen nagy szükségem vagyon már reá, meg küldeni ne terheltessék. Nevezetesen:

1. Gyöngyösi István Kemény Jánosát és Murányi Vénusát.
2. Vajha valamit lehetne bővebben írni Gyöngyösinek születéséről, idejéről, neveléséről s tiszteiről. Erre való bővebb dokumentumokért esedezem.
3. Benitzki Péterről is hasonló instrukciókat kívánnék.”²⁴

Végül azt kérte Révai, hogy ha lehetséges, küldje meg ezeket Ráday Szerentsi Nagy Istvánnak Győrbe, aki majd továbbítja hozzá. „Én, mint a háláló érzés nékem kötelességemül fel adja, ezekért a különös kegyelmekért nyilván is fogok jelenségeket tenni” – fejezi be levelét.

Édes Gergelynek,²⁵ akinek egész fejlődését irányította és a leoninus verselés béklyóiból kiszabadította, Ráday 1792-ben kölcsönzött könyveket. Ezzel elsősorban az volt a célja, amint 1792 márciusában írta,²⁶ hogy a gyűlölt leoninus verselés ellen segítse értékes munkákhoz való hozzájuttatással. Felajánlja azt is, hogy Molnár Borbálának²⁷ szintén küld megfelelő könyveket. Édes 1792 elején két levelében is hálálkodik egy könyvküldeményért:²⁸ „Vettem Isák Altmann zsidó által mind a könyveket, mind a levelet, azon szerént a mint be voltak tsinálva; a melly eránt való háládatosságomnak kiöntésére ez a papíros nem volna elegendő.” Ekkor egy grammatikát vagy magyar oskolát kapott, valamint a Kazinczy által kiadott Heliconi virágokat és Gessner Idilljeit. Nem tudjuk bizonyosan, hogy Ráday kölcsönadott-e Pálóczi Horváthnak egy Sophoklészt és megfelelő szótárt hozzá; Horváth 1789. december 29-én írt levele mindenesetre erre mutat: „... én örömet fordítom Sophoklészt a Gróff Széchényi czélján kívül is; méltóztatson Nagyságod kezembe adni, – de jó lexiconnal együtt, mert gyermek koromi

¹⁹ *Ibid.*, 89. p. Osszián költeményeinek 1768-iki és 1784-iki német kiadása van meg ma a könyvtár őssanyagában.

²⁰ *ItK*, 1907. 82. p.

²¹ Kolozsvár, 1702.

²² Mindkét levelét közölte VAS Margit, i.m. 18-19. p.

²³ NAGY Ottó, *Gyarmathi Sámuel élete és munkássága*. Kolozsvár, 1944.

²⁴ A levelet közölte Csaplár Benedek Révai életrajzában.

²⁵ 1763-1847. Lelkész és költő. SZINNYEI, II. 1197. h.

²⁶ Leköszölve: ABAFI által, *Figyelő*, 1878. 364. p.

²⁷ 1760-1825. Költő; életére vonatkozólag ld. SZINNYEI, IX. 176. h.

²⁸ Mindkettőt leköszölte ABAFI, *Figyelő*, 1878. 352. és 364. p. Az idézet az utóbbi levélből való.

tudományomból igen sokat le von a feledékenység. Néha pedig a görög mellett holmi deák fordítás vagy is, – nehéz eltalálni az auctornak igazi tűzét." Földi János Kazinczyhoz írt egyik levele pedig arra utal, hogy Ráday neki is kölcsönzött könyveket: „A méltóságos báró Ráday úrral közlöttem leveletem. Kértem tőle munkákat és serkentettem magyar poétáinkról öszveszedett jegyzéseinek elvégzésére. Az elsőt maga ajánlotta, hogy fog adni valamit.”²⁹

A kor tudományosságának képviselői közül sokan fordultak Rádayhoz könyvekért, tanácsért. Horányi Eleknél is voltak a péceli könyvtárból munkák, aki a *Memoria Hungarorum* írásakor használta fel őket. Egy meglévő feljegyzés³⁰ szerint 24 könyvet kölcsönzött egy időben Rádaytól, melyeknek több mint háromnegyedét magyar szerzők apró disszertációi tették ki. Horányinál lévő művek visszaszállítását jelenti Nagylstván is: „Ha Óvár táján meg fordulok, Horányi uramtul az Ur könyveit kezemhez fogom venni” (1766. június 7). Szászky-Tomka János, a pozsonyi liceum tanára, aki egy időben Ráday pozsonyi beszerzője volt, nagyon elismerőleg nyilatkozott nemcsak az ő, hanem apja gyűjtéséről is. Könyveket kért kölcsön tőle, sőt ajánlja, hogy könyvtárának katalógusát nyomtassa ki, napfényre hozva ezzel a tudósok számára annak minden kincsét: „Igniscet mihi quod librorum tuorum catalogum postulaverim. Cognovi ex amico, quodam beatum patrem tuum, prout vir fuit litterarum amantissimus, tantum adparatum non minus, scriptorum rerum Hungaricarum, quam librorum lingua Hungarica conscriptorum collegisse: quantus nullibi in regione nostra quaerendus est. Notitiam igitur utrumque scriptorum et qui de rebus Hungarorum quocumque demum idiomata, et qui de rebus diversis sermone Hungarico scripsere, e bibliotheca tua desidero: uti si qui vei Czvtingeri Historiam litterariam, vei Schmeitzeli Bibliothecam scriptorum Hungarorum subterfugere, e catalogis tuis, illustri Domine, suppleri possint. Rem itaque, orbi erudito, gratissimam feceris: sin thesaurum tuum librarium et scrinis in lucem publicam protaxeris” (1737, július 25). Ez az idézet rendkívül fontos a könyvtár történetének szempontjából, nemcsak azért, mert tükrözi egy kortárs véleményét a péceli bibliotékáról, hanem, rámutat arra, hogy már 1737-ben, tehát még a felvilágosodás hatása előtt, nyitva állt a használni akarók, a kölcsönzők számára, s ez a jellege, mely még Ráday Pál korából eredt, közismert volt a tudományokkal foglalkozók körében. Hat évvel később kéziratokat kér Szászky-Tomka Rádaytól: „Praesto est amicus, qui historiam diplomaticam in accuratum redigere contendit ordinem. Ad cuius perfectionem, quamvis multa et innumera praesto sint documenta litteraria, deest nihilominus momentum maximum ad supplendum hiatus temporis Rakotziani inde ab anno 1703 usque ad annum 1712. Credo ego, monumenta inter manuscripta beati parentis tui, Spectabile Domine, occurrere, quandoquidem is erat, unus ex earum nomine, qui ecclesias reddebant evangelicis per Hungariam, communi ordinum nomine” (1743. február 26). Ráday engedélyét szeretné legalább, hogy Kosztolánszky, a losonci rektor, lemásolhassa ezeket. Szászky-Tomka valószínűleg Ribini János³¹ pozsonyi tanár művére céloz – *Memorabilia Augustanae confessionis in regno Hungariae*, 1–2 k. Pozsony, 1785–1789 – mely ugyan jóval később jelent meg, de szerzője az anyaggyűjtéshez már ekkor hozzáfogott. Ribini munkájában valóban megtaláljuk az északnyugati megyéknek a jezsuiták érdekében Rákóczihoz írt 1706-os feliratát, s az erre válaszoló röpirat tartalmi kivonatát.³² Mindkettő megvan Ráday Pál íratái között. Az 1720-as évekből azután többször hivatkozik Ribini Ráday Pál egyházpolitikai irataira.³³ A történettudósok közül Kazinczy útmutatása nyomán Rummy Károly György is több hétig dolgozott a Rádayak levéltárában, de már 1813 őszén, midőn egy többkötetes forráskiadvány számára gyűjtött anyagot, s elsősorban a szabadságharc idejéből való iratokat akart közreadni. 1815-ben megjelent gyűjteményében azonban nem mert a cenzúra miatt csak kettőt leközölni: a szécsényi országgyűlés vallásügyi megegyezését és Rákóczi udvartartási szabályzatát. Nyugodtan mondhatjuk tehát, hogy a 18. század második és a 19. század első felének nagy forráskiadványai használták Ráday gyűjteményének anyagát.

Erdélyből Szilágyi Sámuel, Bod Péter, Kovásznai Tóth Sándor és Zilai Sámuel kölcsönöztek könyvet Rádaytól. Szilágyi valószínűleg Erdélybe kerülése után kezdett történelmi tanulmányokkal foglalkozni. 1749. május 7-én írja: „... in rebus patriis cupiosus kívánok ezután lenni, ugy semmit el nem tartok az én

²⁹ Földi János levele Kazinczy Ferenchez, 1788. október 2. *Kazinczy Ferenc levelezése*, I. köt. 215. p.

³⁰ RLt. 228. fasc.

³¹ 1722-1788. Soproni iskolai igazgató, később lőcsei, majd pozsonyi lelkész. SZINNYEI, IX. 957-958. h.

³² RIBINI, i.m. II. köt. 168. s. köv. p.

³³ *Ibid.*, 295. p.

Uramtól, ha mit acquiescálhatok." 1763-ban (1763. április 10) Szamosköz históriájának kéziratát kéri ifjúkori barátjától – bizonyára látta Rádaynál –, és bármi egyéb kéziratot, ami Magyarország történetére vonatkozik. Könyvkölcsönzései közül tudunk arról, hogy Kollár egyik munkáját kapta meg Pécelről, akit védett egyes támadásokkal szemben, hogy „ugyan csak haza fia” (1764. augusztus 18); 1767 áprilisában (április 20) pedig Bethlen Farkas históriájának folytatását köszönte hálásan. Bod Péter az 50-es és 60-as évek folyamán állandóan ír neki szükséges könyvekről. Csak részben óhajtja őket Ráday gyűjteményéből, több esetben inkább megvételüket, kereskedőktől való megszerzésüket szeretné a maga számára. Így Schwandtner kollekciónak 2–3. kötetére volt szüksége,³⁴ melyeket 1755 tavaszán (1755. április 16) meg is küldetett Ráday. „Kedvesen” esett neki, hogy a kereskedő katalógusokat is tett a könyvek mellé, melyeket szét kellett küldöznie, – mert így ő is tájékozódhatott a könyvpiac felől. 1756 szeptemberében (szeptember 20) Bél Mátyás munkáit kérte. Az *Isten vitézkedő anyaszentegyházának története* című, 1760-ban megjelent könyvét tehát részben a Ráday által szerzett, illetve kölcsönzött művek alapján írhatta meg. 1760 után már nem annyira az egyháztörténettel, hanem inkább a magyar históriával foglalkozott, amint a gyűjtőhöz írott sorai mutatják: „Én viszontág az Magyar ország históriájára való dolgokat kívánnám a Méltóságos Úrtól; mivel az Isten beszéde után, leginkább gyönyörködöm az haza dolgainak tanulásokban” (1766. január 21). Ugyanebben a levélben köszönte meg Pray *Annales*ének harmadik kötetét, mellyel kapcsolatban az volt a véleménye, hogy az első kötet sokkal többet ér, mint a következők.

Kovácsnai Tóthtal és Zilai Sámuellel bizonyára a Telekieknél jártában ismerkedett meg Ráday. E két professzor hozzá írt leveleiben sok szó esett Gyöngyösi munkáinak, elsősorban a *Murányi Vénusz*nak és *Kemény János históriájának* új kiadásáról. Ráday már a velük való kapcsolat előtt is foglalkozott azzal a gondolattal, hogy Gyöngyösi munkáit újra meg kellene jelentetni. Szerentsi Nagy Istvánnal már 1787-ben³⁵ tárgyalt erről, s a győri lelkész jelentette, hogy Streibig nyomdással Ráday megbízása szerint megbeszélte a dolgot, „ki is kap rajta és örömmel kinyomtattya, tsak hogy méltóztassék Nagyságod azon jó originális editiókat véle közleni, vagy én hozzám ad fidelis manus által küldeni. Az ezek elejibe tejendő Nagyságod praefatioját én is nagyon óhajtom ...” Szerentsi Nagy vállalta a nyomda munkája feletti ellenőrzést, s a korrektúrázást is. Ez a kiadás azonban nem sikerült, Ráday tehát másokat keresett, akik saját alá rendeznék Gyöngyösi munkáit. Kapóra jött neki Zilai Sámuel ajánlkozása 1787 októberében – amikor személyesen beszélgettek – majd november 28-án írt levele, melyben megismételte ajánlatát, hogy Kovácsnai Tóth Sándorral együtt kiadnák Marosvásárhelyen, a helybeli nyomda új betűivel, Gyöngyösi munkáit (1787. november 28). Zilainak gyakorlata volt már a nyomtatásban, hiszen Utrechtben Janus Pannonius verseinek új kiadását ő készítette elő, saját kezével tördelve a festéket.³⁶ Mindenekelőtt Ráday tájékoztatta őket, hogy Gyöngyösinek milyen munkáit ismeri, és azok nyomtatott példányai vagy kéziratai közül melyek vannak meg neki. Zilait nagyon megörvendeztette a péceli levél, s boldogan írta: „Nem tudtam hirtelen, méltóságos báró ur, a jelentett ritkaságok ajánlásából vett örömet megosztani: mert mindenik annyira ajánlotta magát előttem, hogy különbséget köztük nem tehettem” (1788. január 23). A szükséges kiadások vagy kéziratok azonban csak részben voltak meg Rádaynak, ezért, bár ewel a munka megkezdése elhúzódt, nem küldött le 1788 folyamán semmit Marosvásárhelyre, hanem megpróbálta felkutatni az első editiókat. Ebben az időben kérte unokáját, Pált is, hogy Eperjesen tartózkodván, a közeli Lőcséről szerezze meg Gyöngyösi munkáinak legrégebbi kiadásait. Közben Kovácsnaiék türelmetlenkedtek, szívesen dolgoztak volna már, de nem foghattak hozzá a munkához, amíg nem voltak kéznél az első kiadások: „Egy 1700-béli lőtsei *Chariclián* kívül ezen tzelra több kezünk között nintsen. Mind azt vártuk, méltóságos báró ur, hogy a Nagyságod készülleteit kezünkhez vehessük, mert azok nélkül lehetetlen boldogulni. Most azért bátorodom Nagyságodnak alázatosan instálni, méltóztassék siettetni azon könyveknek és manuscriptumoknak megküldését, mellyek a Gyöngyösi sebeinek orvoslására elmulhatatlanul szükségesek, hadd foghassunk hozzá” (1789. március 18). 1789 nyarán aztán két küldemény is érkezett Pécelről Marosvásárhelyre, de még mindig nem állt Zilai és Kovácsnai rendelkezésére minden szükséges kiadás,³⁷ így például a *Murányi Vénusz* első, 1664-ben Kassán megjelent editiója sem.

³⁴ *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ...* Kiadta SCHWANDTNER János György. I–III. köt. Wien, 1746-48.

³⁵ Ld. Szerentsi Nagy levelét Rádayhoz, 1787. augusztus 20.

³⁶ Zilai Sámuel levelei Teleki Sámuellel: *OL. Teleki család marosvásárhelyi levéltára*, Teleki Sámuel osztály 2166-2177. sz.

³⁷ „Gyöngyösi hátra maradt munkáit is akár nyomtatásban, akár tsak kézírásban légyenek (mint a Florentina), kezemhez szolgáltatni ne terheltelessék.” Kovácsnai levele Rádayhoz, 1789. július 8.

Ezt 1790 tavaszán kapták meg. Kovásznai nagyon hálás volt érte: „Ha én valamire mehetek a Gyöngyösi verseinek világosításában, azt nagyrészt Nagyságodnak tulajdonítom nagy háladatossággal és alázatos köszönettel. Mert engemet senki annyival nem segített ebben a munkámban, pedig sokakhoz folyamodtam. Oh, mely sokat különbözik ez a kassai editió az én budai, romlott editiómtól. Alig vártam, hogy a Nagyságod gráciájából megláthassam a régi editiót, mert sok helyeken úgy el van romolva a budai, hogy épen nem mértem volna hozzá fogni, ha ez a kassai leírása kezemhez nem jött volna. Ugyan csak felkeresem még a kolosvári editiót is, ha valahol meg kaphatnám: jöllehet eddig is eleget tudakoztam, de sehol nyomába nem akadhattam. Nem is láttam én a *Murányi Vénus*nak sehol régi editióját, úgy elfogyott itt nálunk a mi nemzetünknek nagy gondviseletlensége miatt” (1790. május 2).³⁸ Ez a hosszabb idézet is rámutat az egyes kiadások megszerzésének jelentőségére, és aláhúzza Ráday könyvtárpolitikájának helyességét. Kovásznai munkáját 1792-ben bekövetkezett halála félbeszakította, megpecsételve ezzel Gyöngyösi művei új kiadásának sorsát is. Zilai Sámuel viszont, – amellet, hogy Kovásznainak segédkezett Gyöngyösi költeményeinek kiadásra való elkészítésében, – 1790-ben újra kinyomtatta Zrínyi Miklós *Syrenáját Ne bánts d a magyart* címmel. Még 1789 elején megküldte nekik Ráday ezt a munkát, mert a tragikus sorsú költő-hadvezér verselését sokkal jobban szerette, s e két tudóssal is meg akarta kedveltetni. Kovásznai azonban nem volt hajlandó elpártolni Gyöngyösitől, s a pálmát csak neki adta (1789. január 21); Zilai ellenben a Pécelről kapott példány alapján újra kinyomtatta Marosvásárhelyen Ráday kedves költőjének munkáját.

Számos példát találunk arra is, hogy a könyvtár nemcsak az irodalmi és tudományos élet élvonalbeli alakjainak nyújtott segítséget, kölcsönadva a szükséges forrásanyagot, hanem a rektorok és lelkészek, professzorok és műveltebb köznemeselek sokkal szélesebb körének is, kielégítve igényeiket. Erre vonatkozó adatok természetesen nem nagy számmal maradtak fenn, hiszen barátok és jó ismerősök között a kölcsönkéréseknek csak akkor maradt nyoma, ha a könyvtárlajdonos gondos volt és feljegyezte a kiadott munkákat – s Ráday nem tartozott ezek közé –, mégis itt lehet valójában lemérni a könyvtárnak a nemzeti művelődés szempontjából értékes és fontos szerepét.

Az első ilyen kölcsönzésről szóló adat elég korai: Goschetz Gábor pesti ügyvéd 1743. június 19-én Pestről írt levelében jelenti, hogy a minap kapott novellákat visszaküldötte (1743. június 19). Sárkány Dávid, a sárospataki iskola tudós bölcsészeti professzora,³⁹ egyike azoknak, akik Ráday Pál felett halotti beszédet mondtak, 1743-ban az *Europa secretarius*⁴⁰ 1740 utáni kötetét kérte az ifjabb Rádaytól, mert ő nem tudta megszerezni (1743. november 24). A nógrádi Meskó Sámuel, Ráday földije, Nádudvari munkáját⁴¹ és a magyar Kegeliust⁴² kérte barátjától (1744. február 23). Sebők Péter,⁴³ a diákkorában Ráday által támogatott ragályi lelkész, 1744 tavaszán írta: „Nagy szeméremmel irom a Tekintetes Urnak, igen nagy bajom van, a Magyar Országai Ecclesiái dolgokat a külsőkkel egyben vetni. Nem tudok egy magyar chronicát sehol kapni. Tudom, elég van az Urnak; a mely nélkül leg inkább el lehet, akár deákul, akár magyarul légyen, ne terheltesen egyet küldeni. Az ur Ragályi Ferentz uram kézhez fogja szolgáltatni. Köteles vagyok ugyan holtig etc, a többek között ezt sem felejttem el” (1744. március 20).⁴⁴ A péceli bibliotéka anyagát használta Tóth-Pápai Mihály is, akit mint beszerzőt ismertünk meg. Azt kérte a gyűjtőtől, hogy Boyle⁴⁵ műveiből másoltasson le neki megfelelő részeket, Bécsben pedig Raymundus Lullus *Speculum alchimiaj*át⁴⁶

³⁸ Ld. úgyszintén Zilai levelét Rádayhoz, 1790. április 25.

³⁹ ZOVÁNYI–LADÁNYI, 521. p.

⁴⁰ Ezt a munkát nem tudtam pontosan meghatározni.

⁴¹ Valószínűnek tartom, hogy Meskó Nádudvari Péter (SZINNYEI, IX. 518-520. h.) egyik munkáját kérte Rádaytól.

⁴² KEGEL, Philip, *Tizenkét idvességes elmélkedések*. A munkának több magyar kiadása jelent meg; Rádaynak ezek közül a DEBRECZENI Péter és DESELVICH István féle volt a birtokában.

⁴³ Adatokat rá vonatkozólag nem találtam a lexikonokban.

⁴⁴ RLt. A. II. 543.

⁴⁵ BOYLE, Robert, *Opera omnia*. Genf, 1677. (jelzete: 0,3720)

⁴⁶ A cím téves, a bibliográfiák Lullus ilyen művét nem ismerik.

és egyéb régi kiadásokat szereztessen be számára (1753. április 2).⁴⁷ A gyarapodással kapcsolatban már említett Csapó József Gerhard Noodt egyik Rádaynál maradt munkáját kérte vissza, ugyanakkor jelezte, hogy szívesen venné, ha péceli barátja küldene neki némely őt érdeklő műveket (1757. augusztus 26).⁴⁸ Dobai Székely Sámuel,⁴⁹ aki a gyűjtővel főleg érmékre vonatkozóan levelezett, Teleki József *Essai sur la foiblesse des esprits forts* című, 1760-ban megjelent munkáját⁵⁰ sürgette, melyet Bárczay András vitt el neki.⁵¹ Nagy István ágens pedig egyik leveléhez (1757. /?/ február 17) a pozsonyi rektor kis céduláját csatolta, s az arra felírt könyv után tudakozódott, hogy nincs-e meg kéziratban vagy nyomtatásban? A 80-as évek végén Miliesz József, a kecskeméti, majd pedig a debreceni főiskola nagy műveltségű tanára,⁵² ősének, Miliesz Mátyásnak⁵³ könyveit kérte kölcsön a péceli bibliotékából, s azért esedezett, hogy ha valami rá vonatkozó életrajzi adatot tudna Ráday, azt is küldje meg neki (1785. november 4). Voltak olyan esetek is, midőn Ráday kikölcsönzött könyveit nem kapta vissza, s így elvesztek. Zilai 1788. január 23-án írott leveléből kitűnik, hogy Rádaynak megvolt Gyöngyösi *A tiszta élet géniusza* című művének kézírata. Ezt elküldte Szilágyi Sámuelnek Erdélybe, s az értékes manuscriptum a jó barát halála után, annak bibliotékájával együtt, gróf Székely Ádámhoz⁵⁴ került. Szilágyi végrendelete szerint Székelynek a könyveket és kéziratokat át kellett volna engednie a kolozsvári vagy marosvásárhelyi kollégiumnak. Ő azonban csak a könyveket engedte ki kezéből, a kéziratokat megtartotta. Így Zilaiék nem jutottak hozzá, hogy összevethessék a nyomtatott példánnyal (1788. január 23), s Ráday sem kapta többé vissza. Erdődy Lajos

⁴⁷ PRUZSINSZKY-HAMAR, i.m. 20. p.

⁴⁸ RLt. A. II. 604. „Ha penig az Ur körül is, hallván ritka bibliothecájáru, föl találkoznék, igen akarnám” – írja a NOODT munkájához hasonló művekkel kapcsolatban.

⁴⁹ Katona volt és főképpen éremtannal foglalkozott. SZINNYEI, XII. 603. h.

⁵⁰ Leyden, 1760; Amsterdam 1762.

⁵¹ VAs Margit, i.m. 18. p.

⁵² SZINNYEI, VIII. 1397. h.

⁵³ SZINNYEI, VIII. 1392. h.

⁵⁴ SZINNYEI, XIII. 570. h. A Szilágyi-Székely könyvtárra ld. KONCZ József, A marosvásárhelyi helv. hitv. főtanodai könyvtár ismertetése. MKsz, 1879, 222-223. p.

Magyar Sans-Souci című munkácskája is elveszett, „vagy költsön adás által, nem jutván az után eszembe kinek adtam, vagy talán még illetlenebb elidegeníttetés által ...”, – amint a gyűjtő Kazinczynak írta (1786. február 28).⁵⁵

1780 márciusában (március 23) fiától a gróf Révaynének⁵⁶ és a Szemere Ferencnek⁵⁷ kölcsön adott művek⁵⁸ felől érdeklődött; egy másik alkalommal pedig arról számolt be, hogy kölcsönadott könyveit valaki vonakodott visszaadni, s még gorombáskodott is vele. Őt elfutotta a mérég, az illetőt pofoncsapta, aki aztán pert akasztott a nyakába.⁵⁹

Mindezek az adatok mutatják azt, hogy a péceli könyvtár „nyitott” jellege az egész 18. századon keresztül valóságos volt; ugyanakkor azonban csak szegényesen utalnak arra, hogy milyen szolgáltatokat tett a Rádayak bibliotékája az 1720 és 1792 közé eső időszakban a magyar kulturális életnek.

⁵⁵ *Kazinczy Ferenc levelezése*, i.m., I. köt. 91. p.

⁵⁶ Nem lehet meghatározni, hogy melyik Révayné volt ez a kölcsönző.

⁵⁷ KEMPELEN, X., 117. p.

⁵⁸ Révaynénál 4 könyv volt; Szemerénél pedig többek között BÁRÓTY *Erkölcsei meséi* és *Erkölcsei levelei*.

⁵⁹ Ráday Gedeon levele fiához, 1785, június 29.

TIZENEGYEDIK FEJEZET

EPILÓGUS : A KÖNYVTÁR TÖRTÉNETE RÁDAY GEDEON HALÁLA UTÁN

A Rádayak könyvtára Ráday Gedeon halálával – amint az egykorú krónikás írta – „elveszte istápolóját.”¹ A nagy gyűjtő utódai valóban nem voltak atyjuk és nagyatyjuk örökségének hű ápolói és folytatói. Fiának, Gedeonnak, az aulikus és abszontista főúrnak² kellemetlen volt apja rebellis híre, a család kuruc hagyományai, s ő vetett véget annak a szerepnek, melyet Pécel mint a nemzeti kultúra egyik központja, a 18. század második felében játszott. Felesége, Fáy Zsuzsanna pedig már a hetvenes évektől kezdve megkeserítette apósának utolsó éveit azzal, hogy ellenezte könyvgyűjtését s a frissen ébredő magyar művelődés érdekében hozott áldozatait. A család tagjai között, akik a 19. század első felében éltek, voltak ugyan, akik a magyar színjátszás ügyét szolgálták, mint Pál,³ vagy a reformkor és 1848 lázas napjaiban jó hazafinak bizonyultak, mint Gedeon,⁴ az 1848-as országgyűlésen Pest megye Kossuth párti képviselője, de az irodalom, a könyv, a könyvtár iránt egyiknek sem volt érzéke.

Habent sua fata libelli, – Ráday péceli gyűjteményének az volt a sorsa, hogy gyűjtője halála után több mint fél évszázadon át, elhagyottan pihenjen a péceli kastély könyvtártermének és kis szobáinak mélyén. Fia, Gedeon idején még tudunk néha vásárlásról és kötetésekről, – az 1792 és 1802 közötti évtizedből fennmaradt a Kilián testvérek néhány számlája s egy-két könyvkötő-nyugta⁵ –, ez a gyarapodás azonban nem számottevő. A könyvtár a külvilágtól elzártan, kikapcsolva a magyar művelődés vérkeringéséből, értékeivel már nem gazdagította az egymást követő nemzedékek tudását. Nagy ritkán mégis hozzájutottak egyes kutatók – mint Romy Károly,⁶ akit Kazinczy ajánlott be a gyűjtemény urának – a kincsetérő könyvekhez és kéziratokhoz; egyszer-egyszer kölcsönöztek belőle a család, vagy a könyvtárat pár éven át kezelő Dobos János⁷ péceli lelkész ismerősei,⁸ – így Kollár János pesti evangélikus lelkész, a neves szlovák költő,⁹ Stáhly Ignác főorvos egyetemi tanár,¹⁰ vagy Sebestyén Pál törvényszéki bíró,¹¹ a kikölcsönzött műveket azonban legtöbbször elfelejtették visszavinni, így az állomány nemhogy gyarapodott

¹ RÖSLER, i.m. 79. p.

² 1745-1801. Szeptemvir, koronaőr, a Dunamelléki Református Egyházkerület főgondnoka.

³ 1768-1827. Az eperjesi kerületi tábla elnöke, a Dunamelléki Református Egyházkerület főgondnoka.

⁴ 1806-1873. 1848-49-ben főispán és huszárnagy; 1848 előtt és után a Nemzeti Színház intendánsa.

⁵ RLt. 228. fasc.

⁶ SZINNYEI, XI. 1392-1399. h.

⁷ 1845-1852 között péceli lelkész, a könyvtár gondozója; 1848-ban diétái prédikátor. ZOVÁNYI–LADÁNYI, 153. p.

⁸ Elismervényeiket ld. RLt. 228. fasc.

⁹ SZINNYEI, VI. 747-752. h.

¹⁰ A Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagja. SZINNYEI, XII. 1387-1388.

¹¹ Könyveit a század végén az akkor már budapesti Református Teológiai Akadémia Ráday Könyvtárának ajándékozta.

volna, hanem inkább megfoghatkozott.¹² A 19. század első évtizedének végén összeállított *Tabellarische Übersicht*¹³ szerint ugyanis a könyvtár állománya 4873 mű volt, 10302 kötetben; az 1860-i, Dobos János által készített kimutatásban pedig a művek száma már csak 4526, 9567 kötetben. A fogyás tehát 347 mű, 735 kötet; a szakok közül legnagyobb az apadás az újabb prózai munkákban (100 mű, 135 kötet) és a teológiai művekben (59 mű, 208 kötet).¹⁴

Ráday Gedeon komoly adósságokat és terheket hagyott maga után, melyet a főúri életmódot folytató utódok kiadásai állandóan növeltek. A család anyagi helyzete tehát, az általános gazdasági nehézségekkel párhuzamosan, egyre súlyosabbá vált; így már korán, közvetlenül a nagy gyűjtő halála utáni években gondoltak a könyvtár eladására. Fia, Gedeon I. Ferencről engedélyt kért a könyvtár országhatáron túlra, idegen kereskedőknek való eladására. Erre az engedélyt Pálffy Károly kancellár 1798. augusztus 3-i leirata szerint meg is kapta, azzal a kötelezettséggel, hogy a valódi kéziratok és a könyvtár katalógusát bemutatja. Ráday válaszában (1798. augusztus 22)¹⁵ megköszöni az engedélyt, kifejezi, hogy maga is minél előbb nyomdába szeretné adni a könyvtár katalógusát s mihelyt kijött, be fogja mutatni, és a császári könyvtárnak is megküldi egy példányát. Egyébként a haza dolgait akár a legtávolabbról is érintő kéziratok eladása sohasem volt szándékában – írja tovább –, s azokat a katalógusba sem illeszti be, hanem megtartja magának. E tervekből nem lett semmi, a könyvtár katalógusa nem került nyomdába, s a külföldi eladással kapcsolatos tárgyalásoknak Ráday Gedeon halála előtti időből semmi nyoma nincs a kéziratos anyagban.

A könyvtár eladásának gondolatát a család nem vette le végleg a napirendről, de Ráday I. Gedeon haláláig nem történt újabb lépés ennek érdekében, – talán a fiú kegyelet tartotta vissza Pécel urát attól, hogy apja híres gyűjteményét idegenek kezére juttassa. Halála – 1801. július 10. – után felesége és fiai vevő után igyekeztek nézni, s az országban híre szállt, hogy eladó a péceli bibliotéka. Erre utal gr. Széchényi Ferenc levele is, aki 1802 augusztusában (augusztus 7) jelentkezett az özvegnél, kérve a könyvek licitációjáról az értesítést: „Jó barátomtól értettem, megholt M. Groff eő Excellenciája könyv tárházának licitatio által leendő el adását, mely ha meg bizonyíthatnák, nagy és különöss köszönettel venném mind a licitatio napjának tudósítását Excelenciádtul, mind pedig az catalógusnak közlését, hogy elegendő korán meg tehetném a szükségess könyveknek meg szerzésére rendelésemet.”¹⁶ Nem ismerjük Fáy Zsuzsanna válaszát erre a levélre, s nem hallunk többet arról, hogy Széchényi próbálkozott volna a péceli könyvek megszerzésével. Ennek oka kétségtelenül az lehetett, hogy a család nem licitáción és részletekben akarta eladni a könyvtárat, hanem az egészet, mint egységet, nehogy a kevésbé értékes darabok a nyakukon maradjanak. Éppen ezért kihívták Pécelre Friedrich Hanak pesti könyvkereskedőt,¹⁷ aki számbavette az anyagot, összeállította a már többször idézett *Tabellarische Übersicht*-et, és megállapította azt az árat, melyet az akkori viszonyok között kérni lehetett érte. Hanak szerint a 4873 mű – 10302 kötet – összértéke 134.045 forint volt. Bizonyára e magasan megállapított becsérték következményeképpen nem jelentkezett vevő a gyűjteményre, úgyhogy az továbbra is péceli elhagyatottságban pihent.

Pedig a család sokfelé próbálkozott. Clement Remie¹⁸ színész révén felajánlották a bonni egyetemnek is, ahonnan Remie 1819. március 6-án azt a választ kapta,¹⁹ hogy hajlandók a könyvtár megvételével foglalkozni és értékét megállapítani, mindenekeelőtt azonban a katalógus megküldését kérik.

¹² Jellemző az értékesebb művek eltűnésére SYLVESTER János, 1541-ben kiadott *Újtestamentumának* (RMK, I. 15; RMNy, I. 49) esete, mely jelenleg a kecskeméti Református Gyülekezet tulajdonában van. A könyvbe Jankovics Miklós által tett bejegyzés szerint 1842-ben még Pécelen a Ráday család könyvtárában volt – a következő évtizedekben azonban nyoma veszett, majd Nagy István Szeptemvir ajándékaként került Kecskemétre.

¹³ *Tabellarische Übersicht der Graeflich Rádayschen Bibliothek*. Összeállította Friedrich Hanak. RLt. 228. fasc.

¹⁴ PRUZINSZKY-HAMAR, i.m. . p. Az újabb prózai művek száma nyilván a család, a rokonság és az ismerősök olvasgatása nyomán fogyott meg; szerencsére ez a könyvtár értékes részeit nem érintette.

¹⁵ RLt. 228. fasc

¹⁶ RLt. 194. fasc.

¹⁷ A szakkönyvekben semmi rávonatkozó adatot nem találtam.

¹⁸ Életrajzára vonatkozólag a bibliográfiák adatot nem hoznak.

¹⁹ RLt. 228. fasc.

Valószínű, hogy a dolog már itt megbukott s nem jutottak tovább az üzlet megkötésében, hiszen a könyvtárnak nyomtatott katalógusa nem volt.

1825-ben majdnem tűzvész pusztította el Ráday Gedeon hagyatékát; a faluban tűz ütött ki s a kastély zsindely tetőzete is meggyulladt. Az emeleti helyiségek és a nagyterem komoly károkat szenvedtek; a könyvtár azonban, mely a földszinten volt elhelyezve, épségben maradt.

Az 1830-as évek elejétől kezdve ismét, szinte évről évre, szóbakerül a könyvtár eladásának ügye. Ekkor Ráday Gedeon, a dédunoka, már 80.000 forintért is odaadná, sőt részenként is hajlandó lenne áruba bocsátani, csak annyit köt ki, hogy a vevő a drágább és becsesebb könyvekkel együtt a kevesebbet érőkből is vegyen át – amint Fataavics István fiskálisnak,²⁰ ügyeik intézőjének írja (1831. június 23),²¹ – s az alkuban aztán ennek megfelelően kell megállapítani az árat. A harmincas évek közepén újra jelentkezett Friedrich Hanak is, aki Fataavichhoz intézett levelében felajánlja segítségét, mert kitűnő alkalom nyílt a könyvtár eladására. A lipcsei Brockhaus cég ugyanis az 1836. évtől kezdődően megindította az *Allgemeine Bibliographie für Deutschland* című sorozatát, s ennek mellékleteként a *Bibliographische Anzeigert*. E folyóirat magyarországi levelezőjének pedig Hanakot kérték fel, s ő rögtön arra gondolt, hogy a Rádayak könyvtáráról egy részletes ismertetést küldene ki. Így e széleskörű – Anglia, Franciaország, Hollandia, sőt Észak-Amerika gyűjtőinek szóló – híradással bizonyára sikerülne a gyűjteményt a maga egészében eladni. Két dolog lenne szükséges ehhez: egyrészt, hogy kezéhez jusson az általa készített összesítő kimutatás egy példánya, másrészt annak címe, akihez közvetlenül fordulhatnának az érdeklődők.²² E próbálkozás további fejleményeiről nem maradtak fenn adatok s az évek múlásával, a függetlenségi törekvések erőfeszítései között, a reformkor hangulatában öntudatosodó nemzeti érzés új fordulatot adott a könyvtár sorsának is.

Már a könyvgyűjtő Ráday Gedeon hasonló nevű fiánál is láthattuk, hogy a hazai vonatkozású kéziratokhoz ragaszkodott, nem akarta ezeket áruba bocsátani. Az ő unokája, időrendben a negyedik Gedeon, még tovább megy, s a gyűjteményből nemcsak a „magyar manuscriptumokat”, hanem „az egyenesen Magyar-Ország históriájára tartozó könyveket” is meg akarta tartani.²³ Egyikük sem gondolt azonban arra, hogy milyen veszteséget jelentene a magyar kultúrának, a nemzeti művelődésnek, ha a nagyértékű gyűjtemény többi részeit kiengednék az országból. A megyei köznemesség hazafias része, mely az országgyűlésen a nemzeti törekvéseket képviselte, nem nyugodott ebbe bele, s már az 1835. évi Pest megyei generális gyűlésen határozatot hoztak, – midőn a Nemzeti Játékszín építésére, valamint a Múzeum és a Jankovics Miklós-féle gyűjtemény gyarapítására, illetve megszerzésére 4-500.000 forintot szavaztak meg, – hogy a Ráday család péceli könyvtárát is – az előzőekhez hasonlóan, vásárlás útján – meg kell az országnak szerezni.²⁴ A család sokat remélt ettől a fordulattól s azon igyekezett, hogy több megye – Nógrád, Zólyom, Esztergom – hasonló határozatot hozzon, bevéve azt az országgyűlési követek utasításába. „Ha most nem, úgy sohasem adjuk el bibliothékánkat” – írta ekkor Ráday Gedeon.

Pest megye egyik követe, Dubraviczky Simon²⁵ 1836 januárjának elején nyújtotta be megyéje indítványát annak a circularis deputációnak az ülésén, mely a Ludovika Akadémia és a Múzeum ügyét tárgyalta. Az indítványt el is fogadták és elhatározták, hogy javasolni fogják a rendeknek a könyvtár megvételét a haza számára, az ekkor 53.618 forintban megállapított vételáron.²⁶ Kossuth az *Országgyűlési Tudósításokban* január 30-án ír a Ráday könyvtár megvételével foglalkozó kerületi ülésről. Sorait szükségesnek tartom idézni, oly jellemzőek a megbeszélések hangulatára. „Végre a gr. Rádayak könyvtára, mely a magyar históriára tartozó s ingyen átadatni ajánlott kézirati (leginkább Rákóczi idejébeli) gyűjteményt oda nem érte, 53.618 ft-ra van becsülve; megvételni annnyival inkább szükségesnek találtatott, mivel az

²⁰ NAGY Iván, IV. 125. p. Tévesen őt is Fataavics Ferencnek írja, mint nagyapját.

²¹ RLt. 213. fasc.

²² *Ibid.*, 228. fasc.

²³ Ld. Fataavics Istvánhoz írt levelét.

²⁴ Ráday Gedeon levele ismeretlen barátjához; Pécel, 1835. november 27. RLt. 213. fasc.

²⁵ NAGY Iván, III. 409. p.

²⁶ Dubraviczky Simon levele Ráday Gedeonhoz. Pozsony, 1836. január 10. RLt. 213. fasc.

oroszu udvar és Miklós herczeg is alkuban vannak íránta,²⁷ s méltán félhetünk, hogy Róma tanácskozván, Saguntum elvész; amint késlekedésünk miatt a Viczay gyűjtemény²⁸ kívándorlott örökre hazánkból. Ezen könyvtár megvételéről: ajánlatánál Szirmay kijelenté, hogy ahol liberális véleményt kellett pártolni, szegyenlt volna küldöi unszolására várakozni, de pénzről lévén szó, erszényökbül tudtok nélkül ajánlást nem tehet. Mire Pfansmid azt jegyezte meg, hogy nem sokat ér az olíy liberalitás, a melly a nemzet javára, diszére áldozni nem kész."²⁹

A kerületi ülés határozata alapján az országos ülésen is tárgyalták a péceli könyvtár ügyét. Hosszú üzenetváltás kezdődött az alsó és a felső tábla között a Ludovika és a Nemzeti Múzeum felállításával és az ehhez szükséges pénzalap előteremtésével kapcsolatban, s az üzenetek egyik pontjaként szerepelt a Ráday könyvtár megvásárlása a Nemzeti Múzeum anyagának gyarapítására. A Karok és Rendek igyekeztek a Múzeum részére aránylag nagyobb összegű évi jövedelmet biztosítani,³⁰ kifejezetten arra a célra, hogy újabb gyűjteményekkel gyarapodhasson: „Egyéberánt a Museum pénztára erejének neveltetése annyival inkább kívánatos, minthogy Gróf Ráday nemzetségnek 4873 külömbféle osztályú munkákból (ide nem értvén a magyar munkákat és kéziratokat) álló jeles könyvtára eladandó, mellyben a magyar históriára nézve a leg érdekessebb időszakokat tárgyzó kéz iratok foglaltatnak; – annak megszerzése annál kevésbé elmellőzhető, mivel a könyvtárt külföldiek szándékoznak megvenni. Féltő, hogy ezen tudományos kints a magyar históriai tudományra nézve egészen el ne vesszék” – írják üzenetükben.³¹ A főrendek válaszukban elleneztek a könyvtár megvételét, elsősorban azért, mert nem láttak megfelelő anyagi alapot a vételár fedezésére, „országos segedelem” ajánlásához pedig nem járultak hozzá. Szükségesnek tartották annak leellenőrzését, hogy a Rádayak könyvtárában meglévő munkák nincsenek-e már meg a Nemzeti Múzeum anyagában, s ellenérvként felemlítették azt is, hogy rendes épület hiányában új, nagyobb gyűjtemények számára nem áll megfelelő hely rendelkezésre.³² A további üzenetváltások során az alsó tábla rendei legalább általánosságban óhajtották elhatározni a könyvtár megvételét, mondván, hogy az intézet megszorított jövedelméből ki fog kerülni a vételár;³³ a főrendek azonban szükségesnek tartották, hogy a nádor – a péceli gyűjtemény anyagának megvizsgálása után – szabadon döntsön a vételről, így az elfogadott törvényjavaslat felhatalmazza József nádort, hogy „a Gróf Ráday nemzetségnek könyvtárát, a mennyiben czél érányosnak ismérendi, illő áron a Museum számára, ennek pénztárából szerezzé meg.”³⁴

A következő országgyűlés rendei az 1840. évi május 2-i ülésen foglalkoztak a Nemzeti Múzeum részére megszerzendő gyűjteményekkel, – elsősorban a Rádayak péceli könyvtárával. A mindkét tábla által elfogadott és a nádor elé terjesztett feliratban a könyvtár anyagának megvizsgálását és a nemzeti szempontból benne rejlő értékek megállapítását szorgalmazták, hogy megszerzésével ne kelljen tovább késlekedni. Ebben az iratban törekvéseik még tudatosabban jutnak kifejezésre és világosan körvonalazzák a nemzeti múlt emlékének megőrzésére irányuló szándékukat: „Minekutánna a Nemzeti Museum

²⁷ E tárgyalásoknak a levéltári anyagban nyoma nem maradt.

²⁸ Dr. Viczay Mihály (1756-1831) az archeológia és a numizmatika iránt érdeklődött; élete nagy részét érem- és régiséggyűjteményének szentelte. Hédervári múzeuma az ország legszebb magángyűjteménye volt; 1826-ban 11 432 görög és 13 411 római pénzt és érmét tartott benne nyilván, melyek közül 1243 volt aranyérem. Külföldi tudósok is meglátogatták és írtak róla.

²⁹ *Országgyűlési tudósítások* 1836. január 30. A pénzhiány, mely végső fokon a könyvtár megvételének akadálya volt, már itt, az első lépéseknél is jelentkezett.

³⁰ Javasolják, hogy „az Intézet szükségeinek fedezésére, de leginkább azon okból, hogy annak gyűjteményei esztendőnként nevezetesebben gyarapíttassanak,” a concurrentiális fundus készpénz jövedelmei – évi 12 000 pengő forint – a Ludovika helyett a Múzeumnak adattassék. Izenete a Karoknak és Rendeknek a Ludoviceum Magyar katonai Intézet, a Nemzeti Múzeum és concurrentiális fundus állapotjáról tett hivatalos tudósítás következtében. 493. sz. 1836. február 17. 424. ülés. *Az 1832-36. évi magyar országgyűlés írásai*, Pozsony, 1836. 236. p. (továbbiakban: *Orsz. Gyűl. Iratok*).

³¹ *Ibid.*

³² 571. sz. 1836. március 24. 444. ülés. *Orsz. Gyűl. Iratok*, VII. 97. p.

³³ 574. sz. 1836. március 28. 446. ülés. *Orsz. Gyűl. Iratok*, VII. 105. p.

³⁴ 704. sz. 1836. április 27. 463. ülés. *Orsz. Gyűl. Iratok*, VII. 560. p.

felállításában az Ország Rendei leginkább arról kívántak gondoskodni, hogy az oly nemű ritkaságok, könyvek és kéziratok, melyek Honunknak, nemzetünknek és az állománynak, a hajdankorban tapasztalt viszontagságainak fokenkénti kifejlődésének, és a magános, úgy mint köz életben szokásainak, erkölcsének és törvényeinek történeti emlékéül és felvilágosításul szolgálhatnak, az ügyetlen kezek és idő rombolásától megóvattassanak, és a tudományos férfiak vizsgálódásainak elősegítésére megtartassanak: Gróf Ráday nemzetség birtokában levő könyv- és kéziratok gyűjteménye már a múlt ország gyűlésen magára vonta az Ország Rendeinek figyelmét, meg is méltóztattott Ő Cs. k. Hertzegsége, országunk Nádora ígérni, hogy azon gyűjtemény iránti szerződésnek eszközéséről gondoskodni fog: a Karok és Rendek tehát tisztelettel megkérni kívánják Ő Cs. k. Fő Hertzegségét, hogy ezen gyűjtemény tartalmának nemzeti értékéről, valamint szintén Kovacsics Márton hátrahagyott iratai, úgy az országban egyebütt is létező gyűjteményekről, melyeknek megszerzése a Nemzeti Museum felállítása céljait előmozdítanák, magának közelebb belátást szereztetni, a tapasztalandókról az ország Rendeit értesíteni méltóztassék.³⁵ A nádor már május 4-én megküldte válaszát a rendeknek,³⁶ s ebben kívánságuk teljesítését ígéri, amint lehetségessé válik; egyelőre azonban a két könyvtár állományának összehasonlítását nem lehetett elvégezni. Az 1838-i pusztító árvíz miatt ugyanis a Múzeum egész anyagát összecsomagolva, biztosabb helyre szállították, s így a könyvek katalogizálási munkálatai félbeszakadtak. Ez a munka csak akkor lesz folytatható, ha a Múzeum új épülete elkészül s minden gyűjtemény rendben a helyére kerül – olvassuk tovább a nádor válaszában – ennek megtörténtével, s az állományok összehasonlítása után azonnal intézkedni fog a vételről is.

Az 1843–44-es országgyűlésen újra felvetődött a péceli könyvtár megszerzésének kérdése. A nádor az országos pénztárakról szóló „hivatalos tudósításában” szolt róla, s elismerte, hogy megvétele a Nemzeti Múzeum számára igen értékes lenne, az intézmény rendes jövedelméből azonban nem eszközölhető. Az 1838-as árvíz által okozott károk, s az építkezés vártnál nagyobb költségei ugyanis teljesen kimerítették a meglévő anyagi forrásokat, a még rendelkezésre álló összeg az új épület berendezésére szükséges, így a Rádayak könyvtárát csak egy más, a rendek által e célra szánt alapból lehetne megvenni a köz számára.³⁷

Ezzel a péceli könyvtár megvételének ügye lekerült a napirendről, az országgyűlésen nem tárgyaltak róla többet. Pest megye ugyan még 1847-ben is bevette követeinek utasításába, hogy szorgalmazza a Ráday-féle könyvtár megvételét³⁸; a nemzeti szabadságharc létfontosságú problémái azonban elterelték a figyelmet erről a gyűjteményről, s a küzdelmek és diadalok, remények és nehézségek között nem maradt idő a vele való foglalkozásra.

A szabadságharc alatt, majd a bukása utáni szomorú évtizedben újra a feledés csöndjébe merült a péceli könyvtár, bár Dobos János szerint két német könyvkereskedő – Armbruster és Butts – ebben az időben is kerülgette a híres gyűjteményt, s „mindkettő álmélkodott az itt rejlő kincsek és ritkaságok felett, holott őket a 2000 kötetre menő hungaricák csak antiquariusi szempontból érdekelhették, és előttük több divatos értéke volt egy csonka Amadis de Gaulának, a hátulkötött frivol fametszetekért, mint például egy Bethlen Farkas ép példányának.”³⁹

1857-ben – tehát három esztendővel a könyvtár életében bekövetkezett nagy változás előtt – Albrecht főherceg, a Habsburg önkényuralom képviselője javasolta Ferenc Józsefnek a péceli bibliotéka megvételét a Nemzeti Múzeum számára. Károlyi Árpád kutatásai nyomán derült fény ugyanis arra, hogy az uralkodó magyarországi útjának előkészítésére 1857. március 20-án Bécsben miniszteri értekezletet tartottak a császár elnöklete alatt, Albrecht, Magyarország főkormányzója részvételével. Ezen az értekezleten Albrecht az országot elborító keserű hangulat enyhítésére nagyszámú javaslatot terjesztett elő, melyek egy része régi kívánságok megvalósulását jelentette volna, – így a Ráday család könyvtárának 30.000 forinton való megvételét is, a Nemzeti Múzeum számára, „miután – mondja a megokolás – ez

³⁵ OL, Ladula XX. No. 19. fasc. H. 64. sz.

³⁶ 401. sz. 1839. 145. ülés. 1839. esztendei Magyarország közgyűlésének írásai. Pozsony, 1840. : Orsz. Gyűl. Iratok, IV. 145-146. : p.

³⁷ 177. sz. 1844. július 25. 181. ülés. 1843-44. esztendei magyarországi közgyűlésnek írásai. Pozsony, 1844. : Orsz. Gyűl. Iratok, II. 237. p.

³⁸ Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen, 1847/48. Sajtó alá rendezte BARTA István. Bp., 1951. 194. p.

³⁹ DOBOS, i.m.

a múzeum Magyarország előtt nagyon kedves egy intézet.”⁴⁰ E javaslatok közül egy sem jutott el a megvalósulásig; a könyvtár történetének szempontjából azonban fontos ez az adalék, mert világosan jelzi azt, hogy értékeinek megszerzése még ekkor is, két évtizeddel a reformkori országgyűlések után, mennyire szívügye volt a nemzeti kultúrát ápoló hazafiaknak.

A könyvtár, a maga több mint 10.000 kötetével, 1862 nyarán került el péceli magányából. Török Pálnak, a Dunamelléki Református Egyházkerület püspökének 1855-ben sikerült végre létrehoznia a pesti Református Teológiai Akadémiát. Ennek megalapítása a század 30-as éveinek legvégén megindult, s egy közös protestáns főiskolának Pesten való felállítására irányuló mozgalomnak lett az eredménye.⁴¹ A szerény keretek között működő intézetnek nem volt könyvtára, ezért Török Pál – midőn meghallotta, hogy a Ráday család el akarja adni híres gyűjteményét – körlevelet bocsátott ki, s országos gyűjtést indított, hogy e nagy értéket jelentő kincset megszerezze a főiskolának. A család, megtudva szándékát, a 40.000 forintban megállapított vételár felét ajándékképpen ajánlotta fel. A szükséges 20.000 forint, egyházközségek és magánosok adakozásából, 1861 őszére gyűlt össze, s a könyvtár az egyházkerület tulajdonába ment át. 1862 nyarán ládákba csomagolva, fuvarosok szállították be, s a Kálvin téri egyházközség épületének ugyanabban az évben e célra épített Oroszlán utcai – ma Török Pál utca – részén nyert elhelyezést. Innen jócskán meggyarapodva,⁴² 1912-ben került át a Teológiai Akadémia Ráday utcai épületébe, ahol a földszinten lévő nagy raktárhelyiségben állították fel, még részben Pécelről származó tékáit.⁴³

A Ráday könyvtár jelenleg a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteményének egyik része. A Teológiai Akadémia épületében van elhelyezve, ugyanabban a földszinti szárnyban, melybe 1912-ben került. 1949 után, amikor Pap László teológiai tanár, majd dékán lett igazgatója, a könyvtár egyre jobban bekapcsolódott a magyar kulturális élet vérkeringésébe. A Ráday Pál és Gedeon által gyűjtött törzsanyag a könyvtár többi részétől elkülönítve van felállítva, a 18. századi tékákon.

⁴⁰ KÁROLYI Árpád, A Magyar Nemzeti Múzeum és a Ráday-könyvtár. *MKSz*, 1920/21. 152-154. p.

⁴¹ A mozgalom megindítói és harcosai között találjuk Fáy Andrást és Kossuthot is. A főiskola történetére ld. centenárius alkalmával megjelent kötetet: *A Budapesti Református Teológiai Akadémia története, 1855-1955*. Bp., 1955.

⁴² Gyarapodását elsősorban egyes ajándékozóknek köszönhetette.

⁴³ A Ráday könyvtár 1862 utáni történetére vonatkozóan ld. PRUZSINSZKY-HAMAR i. i.m., valamint Szóts, i.m.

BIBLIOGRÁFIA

(A Ráday Könyvtár munkatársai és Tasnádiné Kulcsár Zsuzsanna
bibliográfiáinak felhasználásával összeállította Molnár Anna)

- ABAFI Lajos. *A szabadkőművesség története Magyarországon*. Bp., Schmidl ny. 1900. Reprint: Bp., Akadémiai Kiadó, 1993.
- Ama mennyei királynak arany vesszejével megillettetett és az ő ortzájának szemlélésére béeresztett kegyes Esther Néhai Ráday Esther ur aszszony, Teleki László urnak élete párja. (Bod Péter, Deáki Filep Sámuel, Intze István, Málnási László prédikációi). Kolozsvár, 1766.
- ARANY János. *Próza dolgozatai, Írói arcképek, Ráday Gedeon*. 258-268 p. In: *Összes munkái*. 2. kiadás. Bp., Ráth Mór, 1884. V. kötet.
- ARÁNYI Lajos. Általános jelentés a pestmegyei, pilis és váci járások egyes községeiben kutatott műemléki (nemkülönböző egyéb régészeti) adatok dorgában. *Archeológiai. Közlemények*, XI. kötet, 1877, 8. p.
- Asszonyi-állatnak, A gyors és erény –, kinek árja sokkal felül-haladja a kárbunkulusokat, ditsérettel tellyes és halált nem esmérő emlékezete. Az az, néhai kajali Kajali Klára ur-aszszonynak, ... Rádai Rádai Pál ur jó tselekedetekkel és alamisnakkal gazdag özvegyének, meghidegedett tetemei felett utolsó tisztességtételnek okáért mondatott prédikációk és magyar oráció. (Kármán András, Paksi Kis András, Téglási B. János, Veresmarti Vég Sámuel halotti beszédei). Kolosvár, 1747.
- ASZTALOS István – BRANDTNER Pál. *Ikladi családok*. Iklad, Önkormányzat, 2002.
- BALÁZS Gusztáv. Hálósipka és dupla fenekű hordó. Családtörténeti könyv jelent meg az ikladi németekről *Népszabadság*, 2002. december 27, 29. p.
- BALÁZS László. A Ráday család és könyvtára. In: *RGyÉ*, VI. kötet. 1989, 135-143. p.
- BALLAGI Géza, *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig*. Bp., 1888
- BALOGH István. Ráday Pál az 1712-15. évi országgyűlésen. (Adalékok a protestánsok helyzetéhez a szatmári béke után). In: *RGyÉ*, III. kötet. 1983. 55-73. p.
- BÁN Imre. Ráday Pál iratai. *ITK*, 1963. 2. sz. 238-240. p.
- BÁNKUTI Imre. Ráday Pál és a fejedelmi kancellária. In: *RPE*, 1980. 127-123. p.
- Barokk tervek és vázlatok 1650-1760*. (Katalógus) Magyar Nemzeti Galéria, Bp., 1981.
- BARTOS György. Kutatások a péceli Ráday kastélyban. *Műemléklap*, 2000. november–december.
- BAYER József. *A magyar játékszín története*. I. kötet. Bp., 1887.
- Bél Mátyás levelezése*. A leveleket sajtó alá rend., a bevezetőt írta és a jegyzeteket készítette Szelestei N. László. Bp., 1993. (Bél Mátyás és Ráday Pál egymáshoz írott levelei: 27, 41, 85, 110-112, 115, 173, 191, 193, 203, 205. p.; Bél Mátyás levele Ráday Gedeonhoz: 306. p.)
- BELICZAY Angéla. Egy könyvtár látogatása szülőfalujában. *Reformátusok Lapja*, 1960. 25. sz. [3.] p.
- Hol jelent meg az Ébrsztó Kakasszó? In: *RPE*, 147-156. p.
 - Kajali Klára, Ráday Pál felesége. In: *RPE*, 157-196. p.
 - Kísérletek a Ráday Könyvtár értékesítésére 1792-1861. között. Sajtó alá rend.: Berecz Ágnes. In: *RGyÉ*, VIII. kötet. 1997. 135-140. p.
 - Mit jelentett Pap László a Ráday Könyvtárnak? *Reformátusok Lapja*, 1991. 24. sz. 4.p.

- A Ráday Könyvtár ritkaságai. 1. Dryander anatómiája. 2. Bessarion Platonja. *Ibid.*, 1982. 37. sz. [6.] p., és 46. sz. [4.] p.
- BENDA Kálmán. A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára. In: *RGyÉ.* I. kötet. 1956. 135-144. p.
- Kétszáz éve halt meg Ráday Gedeon. *Eseménynaptár*, 1992. 3. sz. 6-7. p.
- Ráday Pál politikai iratai. *Levéltári közlemények*, 1954, 141-151. p.
- Ráday Pál és a szatmári béke. In: *RPE*, 43-54. p.
- A "szent öreg". Ráday Gedeon és könyvtára. *Magyar Nemzet*, 1992. aug.7. 8. p.
- BERECZ Ágnes. A janzenizmus hatása Magyarországon Ráday Gedeon könyvtárának teológiai állománya tükrében. In: *RGyÉ.* X. kötet, 2002, 105-132. p.
- Ráday Gedeon aukciós könyvvásárlásai I. A Brifautiana aukció. In: *RGyÉ.* VIII. kötet. 1997. 125-134. p.
- Ráday Gedeon aukciós könyvvásárlásai. II. Az Eszterházy-aukció. In: *RGyÉ.* IX. kötet. 1999. 191-204. p.
- Középnemesi barokk életmód a Ráday-család levelezése alapján 1750-1779; Képes beszéd a falakon. In: Berecz Ágnes – Lángi József: *Aranyidők a péceli Ráday-kastélyban*, Bp., Műemlékek Állami Gondnoksága, 2003.
- BERNÁTH Lajos. A Ráday Könyvtárról. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1912. 27. sz. 422-423. p.
- BINDER Pál. *Utazások a régi Európában*. (Válogatta és jegyzetekkel ellátta B:P.) Bp., 1976. (a Rádayakra vonatkozólag lásd 170-179. p.)
- BÍRÓ Ferenc. *A felvilágosodás korának magyar irodalma*. 3. (bővített) kiadás. Bp., 1998. (Ráday Gedeonról: 273-276 p.)
- BÍRÓ József. *A geryeszegi Teleki kastély*. Bp., 1938. (Lásd a 45, 46, 69, 72, 74, 77, 110, 121. lapokat, és a képet a 21. lapon)
- BORVÖLGYI Györgyi. *Ráday Pál könyvtára*. 2001. (Kézirat, Ráday Gyűjtemény Kézirattára)
- BORY István. A péceli Ráday-könyvtár, a leggazdagabb magyar magángyűjtemény. *Hírlap*, 1948. dec. 29. [2.] p.
- BOTTYÁN János. Centenáriumát ünnepli a Dunamelléki Egyházkerület Ráday Könyvtára. *Református Egyház*, 1962. 5. sz. 97-99. p.
- A Dunamelléki Egyházkerület Ráday Könyvtára. *Az Út*, 1952. márc. 23-29, 5. p.
- Könyvritkaságok a Ráday Könyvtárban. *Ibid.*, 1953. jan. 25-31, 4. p.
- Kutatótörténészek új kincsesbányája: ötvenkilenc hatalmas kötet a Ráday-könyvtárban. *Ibid.*, 1952. máj. 4-10, 3. p.
- Régi könyvremekek kiállítása a budapesti Ráday Könyvtárban. *Ibid.*, 1952. dec. 7-13, 5. p.
- Ráday Gedeon emlékkiállítás Pécelen. *Református Egyház*, 1967. 12.sz. 277. p.
- Ráday Pál emlékest és kiállítás a Ráday Könyvtárban. *Református Egyház*, 1954. 8. sz. 6-7. p.
- BRANDTNER Pál – ASZTALOS István. *Iklad – Egy magyarországi német falu története*. Aszód-Iklad, 1991.
- BUDAI László. *Gróf Ráday Gedeon Szegeden. (Egy királyi biztosság előzményei és története)*, Szeged, SZTE BTK, 2001.
- BUGÁR MÉSZÁROS Károly. A magyar Parnasszus. A péceli Ráday-kastély *Dimenzió*, 2000. július–augusztus, 42-45. I.
- CLOETHER, Hermine. Johann Thomas Trattner. Ein Grossunternehmer in Theresianischen Wien. Graz-Köln, 1952. p.
- CSAPÓ Csaba. Ráday Gedeon és a szegedi királyi biztosság 1869-1872. In: *A hosszú tizenkilencedik és a rövid huszadik század*. Bp., ELTE, 2000. 73-82. p.
- *Ráday Gedeon és a szegedi királyi biztosság. Sajtótörténeti áttekintés* (Kézirat, Szegedi Tudományegyetem BTK)
- A szögekkel kiveret „Ráday-bölcső”. Egy várbörtön anatómiája. *Korall*, 2000, 93-109. p.
- CSAPODI Csaba – TÓTH András – VÉRTESY Miklós. *Magyar könyvtártörténet*. Bp., 1987. (A Ráday Könyvtárra vonatkozólag lásd: 139., 240. p.)
- [CSEKEY Sándor]: *A Ráday Könyvtár duplumkatalógusa*. Bp., 1937.

- CSENKI Éva – J. HALÁSZ Margit: A Ráday Gyűjtemény számára készített könyvkötések és azok mesterei. In: *Luxusiparok. IX. Kézművesipartörténeti Szimpózium*. Veszprém, 1996. szeptember 27-28. Szerk. Horváth Sándor, Szulyovszky János. Budapest-Veszprém, 1997. 51-60. p.
- CSIKÓS Júlia. Ráday Pál könyvei a Székely Mikó Kollégiumban. In: *Örökség és feladat. Tanulmányok a romániai magyar könyvekről, könyvtárakról*. Szerk. Kiss Jenő. Sepsiszentgyörgy, 1995. 63-69. p.
- CZEGLE Imre. Ráday Pál és a Sárospataki Kollégium. In: *RPE*, 197-233. p.
- CZEGLEDY Sándor. Ráday Pál lelki arca. In: *RPE*, 235-260. p.
- DOBOS János. A gróf Ráday család péceli könyvtárának rövid ismertetése. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1860. 25. sz. 780-783. p.
- DOBROVITS Dorottya. *Book and Library Halls in 18th Century Hungary*. Cracow, 1990.
- ENTZ Géza. *A magyar műgyűjtés történetének vázlata 1850-ig*. Bp., 1937.
- E[RDÉLYI] P[ÁL]: Ráday Pál naplója. *MKsz*, 1898. 316-317. p.
- ESZE Tamás. A Mercurius-kérdés revíziója. *ITK*, 1953. 57-75. p.
- A Ráday Könyvtár megújítása. *Az Út*, 1954. 46. sz. 4. p.
 - A Rákóczi-kor irodalma és publicisztikája. *IT*, 1954. 1. sz. 10-15. p.
 - Rákóczi tanácsadója és diplomatája. *Új Tükör*, 1977. 28. sz. 19. p.
- FABINY Tibor. Ráday Pál iskoláztatása. In: *RPE*, 261-280. p.
- FARBAKY Péter. Pálos könyvtár vagy nemzeti könyvtár? In: *A Magyar Nemzeti Galéria Évkönyve*. Bp., 1991.
- FARKAS József. *A Pesti Református Egyház 101 éves története*. Kecskemét, Tóth ny., 1898. (A Ráday Könyvtárról: 153-154 p.)
- FERENCZY Sári. *Ráday "Lelki hódolás" c. imádságos könyvének első kézírata*. Bp., 1911.
- FLEISCHER Gyula. Könyvismertetés. *Századok*, LXVIII. kötet. 1934, 474. p.
- FOGARASI Zsuzsa. A Ráday család képtára. In: *Múzeumi kutatások Bács-Kiskun Megyében*. Szerk. Székelyné Körösi Ilona. Kecskemét, 1995.
- [G. NAGY Ágota]: Megnyílt a Ráday család könyvtára. *Reformátusok Lapja*, 1988. 28. sz. 3. p.
- GALGÓCZY Károly. *Pécel község leírása*. Bp., 1896.
- GARAS Klára. *Magyarország festészete a XVIII. században*. Bp., Akadémiai k., 1955. (A péceli kastélyról lásd: 47, 126-127, 188, 250, 276, 306, 311, 318, 324. p.)
- GARAY, J. Országismertetés: Péczep. *Regélő*, II. kötet. 1834, 126 p.
- GÁRDONYI Albert. Hazai könyvtermelésünk a Pragmatica Sanctio korában. *MKsz*, 1944. 1-18. p.
- *Magyarországi könyvnyomdászat és könyvkereskedelem a 18. században*. Bp., 1917.
 - *Régi pesti könyvkereskedők*. Bp., 1930.
- GENTHON István. Erdély műemlékei. *Szépművészet*, I. kötet. 1940, 8. p.
- GEREVICH, Tibor. L'arte ungherese della Transilvania. *Corvina NS*, III. kötet. 1940.
- GORZÓ Gellért. Ráday Pál imádságai. *ITK*, 1915, 151-172. p.
- Ráday Pál virágénekei. *Ibid.*, 1915. 300-306. p.
 - *Rádai Ráday Pál*. Bp., Atheneum ny., 1915.
- GYENIS Vilmos. *Ráday Pál, az emlékiró*. *ITK*. 1979. 3. sz. 245-263. p.
- Ráday Pál és az irodalom. In: *RPE*, 55-90. p.
- HAMAR István. *A Ráday könyvtár régi magyar irodalmi művei*. [Bp., 1913.]
- Handbuch Deutscher Historischer Buchstände in Europa*, Bd. 5. *Ungarn* (Bearb. von Judit P. Vásárhelyi). Hildesheim-Zürich-New York, 1998. (A Ráday Könyvtárról: 97-102. p.)
- Hazai és Külföldi Tudósítások*, 1825, I. félesztendő, 226 p.
- HECKENAST Gusztáv. Kajali Pál (Ráday Pál apósa). In: *RPE*, 81-313. p

- HEKLER Antal. *A magyar művészet története*. Bp., 1934. (A Ráday Kastélyban található festményekre vonatkozóan lásd: 134, 140, 160, 161. p., és egy reprodukciót a 159. lapon)
- HOPP Lajos. Ráday Pál, a publicista. In: *RPE*, 91-104. p.
- HUNFALVY, Johann. *Pesth und Buda nebst Umgegend*. Pest, 1859.
- HUSZÁR Lajos. Az éremgyűjtő Ráday Gedeon. In: *RGyÉ*, I. kötet. 1956. 46-55. p.
- ILLÉS György: *Mesélő könyvtárak*. Bp., 1984. (Lásd: Irodalmi központ Pécelen. A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Könyvtára, 159-172. p.)
- JUHÁSZ Jenő. Képek és mítoszok. A Ráday kastély fali freskói I-XV. rész. *Lokálpatrióta. Péceli közéleti és kulturális havi lap*, 1999. január-2000. május.
- KÄFER István. Ráday Pál alakja szlovák történelmi regényekben. In: *RPE*, 315-330. I
- Kajali Klára levelei. Közli: Beliczay Angéla. In: *RGyÉ*, II. kötet. 1981, 209-233. p.; III. kötet. 1983. 167-183. p., és IV-V. kötet. 1984-1985. 145-171. p.
- KAPOSSY, Johann. Stellung der Ungarischen Barock in der europäischen Kunstentwicklung. *Ungarische Jahrbücher*. XI. kötet. Berlin, 1931. 44. p.
- KAZINCZY Ferenc levelezése I–XXI. Közzéteszi Váczy János. Bp., MTA, 1890-1911. (lásd különösen az I. és II. köteteket)
- *Magyar Pantheon. Életrajzok és életrajzi jegyzetek*. Kiadta: Abafi Lajos. Bp., é.n. (lásd Ráday Gedeonra vonatkozólag: Gróf Ráday Gedeon, az első, Ráday Pálnak, Rákóczi secretariusának fia, és ekkor egyetlen a familiában, 1-19. p.; és a Rádayakra, 20-35. p.)
 - Pályám emlékezete. In: Kazinczy Ferenc. *Versek, műfordítások, széppróza, tanulmányok* I. kötet. Sajtó alá rendezte Lengyel Dénes. Bp., 1979.
 - *A Rádayak. Felső-Magyarországi Minerva*, 1827. II. kötet.
 - *Utazásai*. Pest 1875.
- KÁROLYI Árpád. A Magyar Nemzeti Múzeum és a Ráday Könyvtár. *MKsz*, 1920-1921. 152-154. p.
- KELECSÉNYI Gábor. *Múltunk neves könyvgyűjtői*. Bp., 1988. (Ráday Gedeonra vonatkozólag lásd: 104-113.p.)
- KELÉNYI György. *Kastélyok, kúriák, villák*. 2. átd. kiadás: Bp., Corvina, 1980.
- KISS Áron. Bod Péter levelei Ráday Gedeonhoz könyvgyűjtési ügyekben. *MKsz*, 1882. 257-263. p.
- KÓKAY György: *Geschichte des Buchhandels in Ungarn*. Wiesbaden, 1990.
- KOÓS Judith. A bibliofil Rádayak. *Confessió*, 1982. 2.sz. 56-68.p.
- A könyv- és műgyűjtés évszázadai meg a Rádayak. *Ibid.*, 1981. 3. sz. 54-65.p.
 - Ráday Gedeon feljegyzései arcképgyűjteményéről. In: *RGyÉ*, III. kötet. 1984. 184-192. p.
 - *Ráday Gedeon könyv- és műgyűjteménye a XVIII. században*. Aszód, 1994.
 - A Rádayak képgyűjteményének története. In: *RGyÉ*, III. kötet. 1984. 75-90. p.
 - A Rádayak kincsei. In: *Műzsák*, 1983/4.
 - *A Rádayak közgyűjteményének kialakulása és könyvművészeti ritkaságai*. In: *RGyÉ*, II. kötet. 1981. 97-119. p.
- KORMOS László. Ráday Pál és a tiszántúliak. In: *RPE*, 331-363. p.
- KOROKNAY Éva, SZ.: Beszámoló a Ráday Könyvtár kötetlábláinak vizsgálatáról, In: *RGyÉ*, VI. kötet. 1989. 354-360. p.
- KÓSA Judit, N. Pécelen megtalálták Herkulest. *Népszabadság*, 2001. október 18, 17. p.
- KOSÁRY Domokos. *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1983.
- A könyv és a könyvtár a magyar társadalom életében az államalapítástól 1849-ig*. Összeáll.: Kovács Máté. Bibliogr. összeáll.: Szelle Béla. Bp., 1963.
- KÖPECZI Béla. Ráday Pál, a diplomata. In: *RPE*, 9-16. p.
- Körlevél a Ráday Könyvtár megvásárlása ügyében 1860*. Közli: Szabó György. In: *RGyÉ*, IV-V. kötet. 1984-1985. 174-176. p.

- KUBINYI Ágoston. A Magyar Nemzeti Múzeum, mint intézet és tulajdonörökítése a gróf Ráday-féle könyvtár megvétele érdekében. *Pesti Napló*, 1859. 17., 18., 31., 83., 85. és 86. számok.
- LADÁNYI Sándor. Aranka György levelei Ráday Gedeonhoz. In: *Acta Historiae Litterarum Hungaricarum*. 13. kötet. Szeged, 1973. 159-171. p.
- Ráday Pál vallásügyi tevékenysége a szatmári béke után – Ráday Pál szerepe a magyarországi protestáns egyházak életében. Bp., 1997.
 - Ráday Pál. In: *Levéltári Szemle*, 1977. 27. évf. 3. sz. 607-619. p.
 - Ráday Pál, az egyházpolitikus. In: *RPE*, 105-111. p.
 - Ráday Pál, az első református egyetemes főgondnok. *Theológiai Szemle*, 1978. 21 évf. (új évf.) 48-54. p.
 - Ráday Pál, a református főgondnok mintaképe. Születésének 300. évfordulójára. *Képes Kálvin Kalendárium*, 1977, 80-82. p.
 - II. József türelmi rendelete és a két Ráday Gedeon. In: *"Fölbuzog szívem szép beszédre". Tanulmányok D. Dr. Tóth Kálmán tiszteletére 80. születésnapja alkalmából*. Szerk. Dr. Tenke Sándor és dr. Karasszon István. Bp., KRE, 1997, 125-131 p.
 - Zrínyi Török Áfiuma és Gyöngyösi verseinek XVIII. századvégi kiadástörténeti problémáihoz. Zilahi Sámuel levelei Ráday Gedeonhoz (1787-1792). *ITK*, LXXIX. kötet. 1974/5, 486-498. p.
- LÁNGI József. A péceli Ráday-kastély falképei. In: Berecz Ágnes – Lángi József: *Aranyidők a péceli Ráday-kastélyban*. Bp., Műemlékek Állami Gondnoksága, 2003.
- LANGER Mór: *A magyar és külföldi bibliofília története*. Bp., Jakab M.H. könyvnyomda, 1936.
- LÁZÁR Béla. *Mányoki Ádám élete és művészete*. Bp., 1933.
- LUGOSI Döme. *Kelemen László és az első magyar játékszín társaság*. Makó, 1927.
- Egy nap Péczelen. *Vasárnapi Újság*, 1857, 89. p.
- Magyar Kurir*, 1805, 7. p.; 1813, 1. félesztendő, 232. p. és 2. félesztendő, 25. p.
- Magyar színháztörténet 1790-1873*. Szerk. Kerényi Ferenc. Bp., 1990.
- MAKKAI László. Ráday Pál és a magyar művelődés. In: *RPE*, 113-123. p.
- MÁLYUSZNÉ CSÁSZÁR Edit. A Rádayak és hazai színjátszásunk. In: *RGyÉ*, I. kötet. 1956. 72-80.p.
- MATLEKOVITS Sándor. *Magyarország a Millenium évében, 1896-ban*. Bp., 1899.
- MEZEI Márta. *Ráday Gedeon*. Bp., 1965.
- NAGY CZIROK László. *A Ráday kor s a szegedi vár titkai*. Kiskunhalas, 1962.
- NÉGYESY László. *Rádai Ráday Pál munkái*. Bp., 1889.
- NÉMETH Balázs. *A Ráday birtokok gazdálkodása a 18. században*. *RGyÉ*, I. 1956.
- NÉMETHY Lajos. Nyomdászok, könyvkereskedők és könyvkötők Budán és Pesten a XVII. és XVIII. században. *MKsz*, 1901. 53-62. p.
- Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képekben*. III. kötet. Bp., 1893.
- PAP László. Ráday Pál egyházirodalmi munkássága. *Református Egyház*, 1953. 19.sz. 17-22. p.
- A Ráday Könyvtár. In: *A budapesti Református Teológiai Akadémia története 1855-1955*. Szerk. Bucsay Mihály, Pap László. Bp., 1955. 193-195. p.
- Párjához igaz... szívnek gyógyíthatatlan sebe, melyet Rádai Pál úrtól a halál által lett megfosztásával... illetetett... Kajali Klára asszony... fájdalmát kívánta enyhíteni... [Debrecen], 1735. Miskoltzi Szigyártó János, Kármán András, Patai Sámuel, Jánosi György, Sárkány Dávid halotti beszédei.
- PATAKY László. Ráday Pál és Kenessey István levelezése. In: *RPE*, 365-391. p.
- A péceli Ráday-kastély falképeihez kapcsolódó mitológiai történetek*. Összeállította: Műemlékek Állami Gondnoksága. Bp., MÁG, 1998. (Soksz.; kiegészítve Zsindely Endre *A péceli Ráday-kastély* című tanulmányával)
- Pesten és környéke hárman. In: *Auróra, hazai almanach*. Pest 1834, 37-38. p.
- PÉTER Zoltán. A jubiláló Ráday Könyvtár 1711-1861-1961. *MKsz*, 1962. 4.sz. 303-316. p.
- PORZÓ [Ágai Adolf]. *Utazás Pestről Budapestre*. Bp., 1908. (lásd 8 és 10-11. p.)

- PRATT, Michael. *The Great County Houses of Central Europe*. New York-London-Paris, Abbeville Press, 1991. (Pécelre vonatkozólag lásd: 186-197. p.)
- PRUZSINSZKY Pál. Ráday Pál. *Protestáns Szemle*, 1912. 6.sz. 355-367. p.
- PRUZSINSZKY Pál–HAMAR István: *A budapesti Református Theológiai Akadémia Ráday-könyvtárának múltja és jelene*. Bp., 1913.
- PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR Jolán: *A Nemzeti Színház százéves története*. Bp., 1940.
- *A pesti és budai német színház története 1812-1847*. Bp., 1923.
- RÁDAY Gedeon gróf. *Összes munkái*. Sajtó alá rendezte, bevezető: Váczy János. Bp., 1892.
- Ráday Pál Emlékkönyv, 1677-1733. Előadások és tanulmányok születésének 300. évfordulójára*. Szerk.: Esze Tamás. Bp., Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1980.
- Ráday Pál iratai*. I. kötet. 1703-1706. Sajtó alá rendezte Benda Kálmán, Esze Tamás, Maksay Ferenc, Pap László. Bp., Akadémiai Kiadó, 1955; II. kötet. 1707-1798. Sajtó alá rendezte Benda Kálmán, Maksay Ferenc. Bp., Akadémiai Kiadó, 1961; [iii. kötet.] 1709-1711. Sajtó alá rendezte Benda Kálmán. Bp., Ráday Gyűjtemény, 2003.
- *Lelei hódolása*. Jubileumi kiadás. Megjelent a szerző születésének 300. évfordulójára. Sajtó alá rend. L. Kozma Borbála. A tanulmányt írta Ladányi Sándor. Bp., Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1977.
- RADOS Jenő. *Magyar kastélyok*. Bp., Műemlék Országos Bizottsága és a Könyvbarátok Szövetsége, 1931. (A péceli kastélyra vonatkozólag lásd: 87, 221. p.)
- *Magyar kastélyok*. Bp., 1923. (Pécellel kapcsolatban lásd: 13, 15, 18, 20, 21, 44. p.; képét a 19. p., és LVIII, CVII. számú táblákon)
- Rákóczi-tár*. Történelmi érdekű naplók, emlékiratok, levelezések, pátensek, hadi-szabályok, országgyűlési diariumok és törvénycikkek gyűjteménye II. Rákóczi Ferenc korához. I. kötet. Szerk. Thaly Kálmán. Pest, 1866. (Ráday Pál "napló-írása" 1677-1720, 397-419. p.)
- RÉH Elemér. *A régi Buda és Pest építőmesterei Mária Terézia korában*. Bp., 1932. (A péceli kastéllyal kapcsolatban lásd: 34-44, 46, 48, 54. p.)
- ROMHÁNYI Károly. *A magyar könyvkötés művészete a XVIII–XIX. században*. Bp., 1937.
- RÓNAY György. Ráday Gedeon. *IT*, 1962. 1. sz. 41-61. p.
- RÖSLER, Johann Cristoph. Die gräflich-Radaysche Bibliothek zu Peczel, bey Pesth. *Ungarische Miscellen*, II. kötet, 1805. 79-81. p.
- RUFFY Péter. A Ráday örökség. *Magyar Nemzet*, 1975. okt. 12, 11. p.
- RUPP Kornél. A Ráday Könyvtár. *MKsz*, 1897, 173-180. p.
- SCHEIGER, J. E. *Flüchtige Bemerkungen...* *Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst*, XV. kötet. 1824, 199-200. p.
- SCHERMANN Egyed. *Adalékok az állami könyvcenzúra történetéhez Magyarországon Mária Terézia haláláig*. Bp., 1928.
- SCHNEIDER Miklós. Néhány adat a Nógrád megyei Ráday-birtokokról a XVII–XVIII. század fordulójáról. In: *RPE*, 393-407. p.
- SEGESVÁRY Viktor. Blasek Mihály levelei Ráday Gedeonhoz. *Református Egyház*, 1954. június 1, 8-17. p.
- Egy magánkönyvtár a XVIII. században. Ráday Pál és Ráday Gedeon a magyar kultúra szolgálatában. In: *RGyÉ*, I. kötet. 1956. 27-35. p.
- A Ráday Könyvtár antiqua könyveinek katalógusa. In: *Ibid.*, I. kötet. 1956. 103-134.p.
- A Ráday Könyvtár ősnymtatványainak katalógusa. In: *Ibid.*, I. kötet. 1956. 96-102. p.
- *A Ráday Könyvtár 18. századi története*. Bp., Ráday Gyűjtemény 1992.
- SOMKUTI Gabriella. Ráday Gedeon bécsi könyvbeszerzője (Nagy Sámuel 1730-1802). *MKsz*, 1968. 2. sz. 147-170. p.
- A Ráday Gyűjtemény. *Könyvtáros*, 1986. 7. sz. 386-395. p.
- SZABÓ József, S. Hogyan gyűjtötte alapítója a híres Ráday Könyvtárat? *Kálvinista Szemle*, 1930. 40.sz. 321-322. p.
- SZABÓ Sándor. *Mányoki Ádám 1673-1757*. Rövid életrajzi ismertetés. Kiadja: Szokolya község Tanácsa, nagy festőfia születésének 300. évfordulóján rendezett ünnepségek alkalmából. Szokolya, 1973.

- SZALAY László. *Magyarország története*. 6. kötet. Pest, 1859. [1860.]
- SZARVAS Margit. *Magánkönyvtáraink a XVIII. században. (Főpapok és főurak, nemesek és polgárok gyűjteményei)*. Bp., 1939. (A Ráday Könyvtárra vonatkozólag lásd: Főúri könyvtárak, 51-82. p., bibliográfia, 127-128. p.)
- SZELESTEI N[agy] László. Árva Zay Anna hazatérése lengyelországi bujdosásából. In: *RPE*,. 409-423. p.
- Ráday Pál Lelki hódolás című művének kiadásai. In: *RPE*, 425-434. p.
- SZEMEREI SZEMERE Pál munkái. I. kötet. Bp., 1890.
- SZŐKE István. *Ráday Pál 1677-1733*. Beregszász, 1934.
- SZÓTS Farkas. *A budapesti evangélikus és református Theológiai Akadémia múltja és jelene*. Bp., 1896.
- TRÓCSÁNYI Zsolt. Ráday Pál és az 1707-i marosvásárhelyi országgyűlés. In: *RPE*, 435-461. p.
- TSCHISCHKA, Franz. *Kunst und Alterthum in dem österreichischen Kaiserstaats*. Wien, 1836.
- VALKÓ Arisztid. *Régészeti és történelmi emlékek Pest-vármegye területén*. Pécs, 1939.
- VÁLYI András. *Magyar országnak leírása*. III. kötet. Buda 1799.
- VÁRKONYI Ágnes, R.. Ráday Pál, a politikus. In: *RPE*, 1980. 17-41. p.
- VAS Margit. *Ráday Gedeon élete és munkássága*. Bp., Sárkány ny., 1932.
- VAYK J. Régi magyar mecénások. *Művészet*, I. kötet. 1902, 211. p.
- VÉRTES O. Augusztá. *Gyarmathy Sámuel levelei a Rádayakhoz*. Klny. a Nyelvtudományi Közleményekből, 1960.
- VIDA Mária. Magánkönyvtárból közkönyvtárba. A Ráday Könyvtár története. *Élet és Tudomány*, 1971, 1. sz. 3-8. p.
- VIRÁG Zsolt. *Magyar kastélylexikon. Pest megye kastélyai és kúriái*. 2. jav. kiad.: Bp., Perfect Project, 2001.
- VOIT Pál. *Régi magyar otthonok*. Bp., 1943.
- VORSTIUS, Juris. *Grundzüge der Bibliotheksgeschichte*. Leipzig, 1936.
- WIDMANN, Hans. *Geschichte des Buchhandels vom Altertum bis zum Gegenwart*. Wiesbaden, 1952.
- XÁNTUS Zoltán. *A Ferencváros története*. Bp., 1959.
- ZOVÁNYI, Jenő. Ágensválasztás 1762–63-ban. *Protestáns Szemle*, 1914. p.
- ZSEDÉNYI Aladár. *Vörös cserepek. Károlytól-Bethlenig. Korrajz*. Bp., 1925.
- ZSINDELY Endre. Mányoki Ádám levelei Ráday Pálhoz. *Művészettörténeti Értesítő* 1954. 2. sz. 270-276. p.
- A péceli Ráday kastély. *Ibid.*, 1956. 2. sz. 253-276. p.
- *A péceli Ráday kastély*. Bp., 1959.
- Ráday Gedeon élete és munkássága. In: *RGyÉ*, I. kötet, 1956. 36-45. p.
- Ráday Gedeon élete és munkássága. *Református Egyház*, 1955. aug. 15, 366-369. p.

NÉVMUTATÓ

Készítette Orosz Anna
(A Ráday-család, Ráday Gedeon I. és Ráday Pál I. nevét nem tartalmazza)

A

Abafi Lajos, 128
Abbt, Thomas, 104
Abelardus, Petrus, 72, 107
Abod Mihály, Ajtai, 31
Abulfeda, Ismael, 105
Abulpharagius, Gregorius, 105
Achenwall, Gottfried, 106
Ács Mihály, 44
Adonyi Pál, 36, 45
Aelianos, Claudius, 102
Aesopusz, 102
Ágoston, Szent, 76
Agricola, Georg, 65
Agricola, Rudolph, 65
Agrippa von Nettesheim, Cornelius, 27, 88, 104
Aischylosz, 102
Ajtai Abod Mihály. *See* Abod Mihály, Ajtai
Alberti nyomdász, 128
Albrecht főherceg, 138
Alciati, Andrea, 106
Aldus, Manutius, 59, 91-92
Alegambe, Philippe, 59
Alembert, Jean Le Rond d', 70
Aletophilus, Tacitus. *See* Ritter, Johann Jacob
Alopecius, Heron, 65
Alphen, Hieronymus Simons van, 17
Alsted, Johann Heinrich, 48
Altmann, Isak, 128
Alvinczi Péter, 97, 108
Amerbach, Johann, 62
Amesius, Vilhelmus, 26
Ammonius, 59
Anakreon, 102
Andronikos Rhodios, 104
Angermann, Johann Gotthilf, 105
Apáczai Csere János, 4, 27, 108
Aphthoniosz, 102
Apolloniosz Pergaeus, 104
Apuleiusz, 104
Aquinoi Tamás, 104, 107
Aranka György, 16, 50
Archimédész, 104
Aretinus, Leonardus, 77
Arion, 118
Ariosto, Lodovico, 64, 120-121
Arisztipposz, 104
Arisztophanesz, 102
Arisztotelész, 27, 59, 75, 104
Armbruster könyvkereskedő, 138

Arminius, Jacob, 107
Arnaud, François Thomas Marie de Baculard d', 103
Arnold von Villanova, 106
Artaria, Matthias, 72-74
Asulanus, associate of Aldus, 59, 91, 92
Athanasiusz, 67
Averroës (Ibn Rushd), 59
Avicenna (Ibn Si'na), 59, 106

B

Bach, Johann Sebastian, 90
Bacon, Francis, 104
Bader, Felix Emerich, 51-53, 65-69, 74, 86, 123
Balásfy Tamás, 60
Balassi Bálint, 30, 108
Balázs László, 8, 19, 110
Ballagi Aladár, 37
Ballagi Géza, 5, 140
Bánffy Teréz, gróf II. Rhédey Mihályné, 126-127
Bányai-Szabó István, 46
Bárány György, 108
Baranyai Decsi (Csímor) János, 108
Barcafalvi Szabó Dávid, 39
Bárczay András, 132
Barkóczy J., 43
Baróti Szabó Dávid, 96, 101, 108
Báróty Sándor, 133
Barrow, Isaac, 105
Barta István, 138
Bartenstein, Johann Christoph, 56
Bártfai Szabó László, 90, 112
Bartholomaeides Ádám, 46
Bartolus de Saxoferratis, 106
Basedow, Johann Bernhard, 88, 104
Basnage, Jacob, 86
Batsányi János, 16, 96, 101, 108, 127
Batteux, Charles, 70, 103
Bauer könyvkereskedő, 51, 65
Baumgartner József, 123
Bayer, Teophil, 76
Bayle, Pierre, 23, 52, 92, 102
Beausobre, Isaac de, 107
Beer Vilmos, 14
Behamb, Johann Ferdinand, 84
Bél Károly András, 91, 92
Bél Mátyás, 14, 21, 64, 91-92, 94, 121, 127, 130
Bélidor, Bernard Foret de, 105
Bellarmin, Roberto, 107
Belloy, Dormont de, 103
Benczédi Székely István, 34, 108
Benczur József, 40, 77, 108

Benda Kálmán, XI, 2, 6, 8
 Benedictus, Alexander, 59, 106
 Beniczky Anna, 115
 Beniczky Péter, 44
 Benkő Ferenc, 34
 Benkő József, 108
 Benyitzky Péter. *Lásd* Beniczky Péter
 Bercsényi Miklós, 12
 Berghold (Perthold), Paulus Lucas, 108
 Bernhardt, Friedrich, 51-52, 54, 63-70, 72, 79
 Bernoulli, Daniel, 71
 Bernoulli, Johann, 71, 87, 89
 Bertius, Pierre, 26
 Bertrand, Elias, 71
 Bessarion, G., 58, 104
 Bessenyei György, 43, 81, 96, 108
 Bessenyei Mihály, 81
 Bethlen Farkas, gróf, 108, 130, 138
 Bethlen János, gróf, 26, 108
 Bethlen Kata, gróf Teleki József I, özvegye, 30-33
 Beverland, Adrian, 92
 Bèze, Théodore de, 22, 107, 120
 Bibliander, Theodor, 86
 Bingham, Joseph, 55, 56
 Bíró Kata, gróf Rhédey Józsefné, 126
 Bitaubé, Paul, 37
 Blasek (Blazsek) Mihály, 71, 87-90
 Boccaccio, Giovanni, 103
 Böcler, Johann Heinrich, 86
 Bod Péter, 28, 30-34, 96, 98, 108, 112, 118, 122, 129, 130
 Bodai K., 81
 Bodin, Jean, 57, 106
 Boehme, Anton Wilhelm, 22
 Boerhaave, Hermann, 106
 Boethius, Anicius Manlius Severinus, 59
 Bogáthi Fazekas Miklós, 107
 Boilleau, Nicolas, 99
 Boissard, Jean-Jacques, 59
 Bojardo, Matteo Maria, 73, 75
 Bőjthy (Böjte) Antal, 30
 Bonet (Bonnett), Jacob Andreas, 71
 Bonfini, Antonio, 26, 61, 62, 126
 Bora Dávid, 34
 Bornemisza Péter, 31, 108
 Borrichius, Olaus, 63
 Bouillau, Ismael, 25
 Boulainvilliers, Henri de, 57, 105
 Boursault, Edme, 70, 103
 Boyle, Robert, 106, 131
 Brant, Sebastian, 103
 Brantôme, Pierre de, 105
 Braunschweig, Ulrich von, 76
 Braxatoris (Bánóczy) János, 10
 Bremer könyvkereskedő, 95
 Breuer nyomda, 5, 44, 46
 Brifau könyvkereskedő, 53, 58
 Brill könyvkiadó, 43
 Brockes, Berthold, 123
 Brockhaus könyvkiadó, 136
 Bruckenthal Sámuel, 7, 90
 Brucker, Jacob, 104
 Bruno, Giordano, 93, 104
 Bucelinus, Gabriel, 126
 Bucer, Martin, 107

Budai Ézsaiás, 43
 Buddeus, Johann Franz, 107
 Buffon, Georges Louis Leclerc, 106
 Bujdosó György, 2
 Bullinger, Heinrich, 88, 92, 107
 Bübau könyvtár, 99
 Burckhard könyvkereskedő, 85
 Burnet, Gilbert, 69
 Büsching, Anton Friedrich, 70, 105
 Butts könyvkereskedő, 138
 Buxtorf, bázeli professzor, 88

C

Cacics, Andreas, 77
 Caith, görög kereskedő, 81-82
 Calderón de la Barca, Pedro, 103
 Callières, François de, 105
 Callimachus Experiens, 62
 Campanella, Tommaso, 105
 Campanus, Johannes Antonius, 58
 Campistron, Jean Galbert de, 103
 Capella, Michael de, 59
 Cappi, Peter, dohánytermékek gyártója, 74
 Cardano, Girolamo (Geronymo), 105
 Carpzw, Benedikt, 106
 Carteromaco, Niccolo. *Lásd* Forteguerri, Niccoló
 Cartwright, Thomas, 107
 Casaubon, Isaac, 104
 Cassiodorus, Flavius Magnus Aurelius, 105
 Castiglione, Baldassare, 18
 Causse, Johannes, 95
 Causse, Marie, 95
 Cellarius, Christoph, 104-105
 Celtis (Celtis), Conrad, 58, 103
 Cervantes Saavedra, Miguel de, 103
 Chomel, J., 106
 Christensen könyvkereskedő, 72
 Cicero, Marcus Tullius, 18, 41, 86, 102
 Clarke, Samuel, 74
 Clavius, Theocritus, 97
 Clemnitz, Martin, 107
 Clodius, Christian August, 93
 Cocceius, Henricus, 106
 Cocceius, Johannes, 106-107
 Colonna, Vittoria, 103
 Comenius, Joannes Amos, 11
 Commynes, Philippe de, 105
 Condillac, Étienne Bonnot, abbé de, 104
 Conradi könyvkereskedő, 36
 Conradus Urspergensis, 62
 Conring, Hermann, 106
 Copernicus, Nicolaus, 105
 Corneille, Pierre, 103
 Cornides Dániel, 33, 49, 62-63, 72, 76-77, 92, 94, 97, 108, 118
 Cranach, Lucas, 90
 Crébillon, Claude Jolyot de, 103
 Crinitus, Johannes, 60
 Crosnensis (Ruthenus), Paulus, 103
 Crousas (Crousaz), Johann Peter de, 68
 Crusius, Christian Gotthold, 92
 Cryphius, Sebastianus, 60
 Csáji Márton, 49
 Csáktornyai Mátyás, 107

Csáky István, 7, 43
Csaplár Benedek, 128
Csapó József, 45, 132
Csapodi Csaba, 3
Csécsi (Tsétsi) János, 19
Csejtey (Csejthey) Zsigmond, 22
Cséppán komáromi kereskedő, 80-81
Cserényi Mihály, 107
Csiba Márton, 26
Csuzi Cseh Jakab, 18, 109, 126
Cudworth, Ralph, 54, 104
Curtius, 86
Cynus da Pistoia, 106
Cyprianus, Thascius Caecilius, 60
Cyrano de Bergerac, Savinien de, 103
Cyril, Konstantine, 60
Czeplédi István, 18, 46
Czékus B., 126-127
Czirjék Mihály, 72
Czobor József, gróf, 55, 70
Czvittinger Dávid, 30, 108

D

Dálnoki K., 81
Dante, Alighieri, 73, 103
Dares, Phrygius, 93, 102
Darvas János, 18
Darvas Pál, 81
Darvas Zsuzsa, Szemere László III felesége, 126
Debreceni Ember Judit, 18
Debreceni Ember Pál, 17-18, 23-24
Debreczeni Péter, 22, 131
Decsy Sámuel, 5
Defoe, Daniel, 103
Dékány Benedek, 49
Demokritosz, 104
Demoszthész, 102
Denis, Johann, 76
Desbillons, François-Joseph, 68
Descartes, René, 27, 104, 106
Deselvich (Deselwich) István, 22, 131
Destouches, Philippe Néricault, 41, 103
Dévai Bíró Mátyás, 108
Dewey, Melvil, 100
Diderot, Denis, 37, 70, 102-104
Dienes Sámuel, 34
Diószeghy Erdődy Lajos. *Lásd* Erdődy Lajos, Diószeghy
Diószegi István, 109
Dithmar, Justus Christoph, 54
Dobai Székely Sámuel, 132
Dobos János, 134, 135, 138
Dobrai Csulák Sámuel, 21
Dombi Sámuel, 108
Dömjén Gergely, 35, 49-50, 64
Döry András, 22
Dreschovszky Sámuel, 6
Drozdik János, 53, 55, 69-70, 115
Du Cange, Charles Dufresne, 104
Du Clos, Dominique, 54
Du Pin, Louis E., 37
Dubraviczky Simon, 136
Dürer, Albrecht, 58
Durey de Noinville, Jacques-Bernard, 66
Dussart kereskedő, 23

E

Édes Gergely, 128
Eliphilus, Anianus, 76
Ember Győző, 58
Empedoklész, 104
Ens, Caspar, 26
Enyedi György, 31-32
Eötvös Lajos, 19
Epiktétosz, 59, 104
Epikurosz, 104
Episcopus, Nicolaus, 60
Erasmus, Desiderius, 31, 60, 107
Erdődy Lajos, Diószeghy, 45-46, 132
Eschenbach, Wolfram von, 103
Esterházy József, gróf, 98
Esterházy Károly, gróf és püspök, 56-57
Esterházy Miklós, herceg, 57
Estienne, Henri, 61, 104
Esze Tamás, 8
Euler, Leonhard, 88-89, 105
Euripidész, 102
Eusebius, 105
Eusebius della Lena, 77
Eybel, Johann Valentin, 72-73, 102, 107

F

Fabricius, Johann Albert, 63, 105
Farczádi Sándor, 34
Farkas János, 108
Fataavics (Fataovich) Ferenc, 21-22, 44, 110-111, 120, 136
Fataavics (Fataovich) István, 136
Fáy András, 139
Fáy Zsuzsánna, gróf Ráday Gedeon II felesége, 112, 115, 134-135
Febronius, Justinus. *Lásd* Hontheim, Johann von
Félegyházi Tamás, 31, 108, 126
Felice, Fortunato Bartolomeo, 71
Fénelon, François Salignac de, 103
Ferenc I, osztrák császár és magyar király, 135
Ferenc József, osztrák császár és magyar király, 138
Ferus, Michael, 58
Festetics György, gróf, 7, 36, 52, 111-112
Festetics Pál, gróf, 52
Ficino (Ficinus), Marsilius, 104
Fielding, Henry, 103
Finácz Ernő, 40
Fischer János, 122
Florentinus. *Lásd* Thaddaeus
Florus, Annius, 20, 105, 108
Földi János, 16, 129
Fontenelle, Bernard, 105
Forgách Miklós, gróf, 79
Forgách Simon, gróf, 11
Formey, Jean Henri Samuel, 41
Forteguerrri, Niccoló, 73
Francke, August Hermann, 108
Francke, Johann Michael, 99
Franckenberg, Friedrich Leutholf, 40
Frank Bálint, 97
Frank, Johann Georg, 93
Freher, Paulus, 58
Fricius, Antonius, 59
Frigyes, Nagy, porosz király, 89

Fritsch könyvkereskedő és kiadó, 93
 Froben (Frobenius) Hyeronimus, 60
 Froben (Frobenius) Johann, 60
 Froschauer, Christoph, 85-86, 92
 Führenberg árverés, 60
 Fuker archimandrita, 89
 Funck, Christian, 26
 Fuss, Paul Heinrich, 89

G

Galenus, Claudius, 106
 Gallaeus, Servatius, 75
 Garas Klára, 117
 Gárdonyi Albert, 4-6, 41-43
 Garnier, Jean, 25, 99
 Gassendi, Pierre, 104
 Gatterer, Johann Christoph, 105
 Gaule, Amadis de, 93
 Gaza, Theodorus, 104
 Gazur Sámuel, 45
 Gébelin, Antoine Court de, 89
 Geisau, Anton, 73
 Geissler, Friedrich Karl, 121
 Geleji Katona István, 109
 Gellert, Christian Fürchtegott, 103
 Gelley József, 47
 Gerhart Pál, 115
 Gessner, Konrad von, 24, 72
 Gessner, Salomon, 71, 87, 103, 128
 Geymüller, társ az Ochs & Geymüller cégben, 94
 Ghero, Ranutio. *Lásd* Gruter, Janus
 Giraldi (Gyraldus), Giglio Gregorio, 63
 Girard, Gabriel, 99
 Giunta, Jacob de, 59, 75
 Glareanus, Henrichus Loritus, 59
 Gleditsch és Weidmann könyvkereskedők, 23
 Goethe, Johann Wolfgang von, 93, 103
 Goldoni, Carlo, 103
 Görcsönyi Ambrus, 107
 Görög Demeter, 128
 Gorzó Gellért, 10
 Goschetz Gábor, 131
 Gottlieb Antal, 5
 Gottsched, Johann Christoph, 70, 93, 103
 Goujet, Claude-Pierre, 65
 Gracian y Morales, Baltasar, 105
 Graeve (Graevius), Johann Georg, 38, 105
 Grafer könyvkereskedő, 79
 Grahl, Johannes Gabriel, 23
 Gramond, Gabriel Barthélemy de, 26
 Grassalkovich herceg, 110, 116
 Grimm, Sigmund, 62
 Grolier, Jean de, 3
 Grotius, Hugo, 27, 84, 105-106
 Gruter, Janus, 72
 Grynaeus, Simon (1493-1541), 88
 Grynaeus, Simon (1725-1799), 88
 Guericke, Otto von, 106
 Guevara, Fray Antonio de, 27
 Guicciardini, Francesco, 26, 86, 105
 Gulyás Pál, 24
 Gyarmathi Sámuel, 122, 128
 Gyöngyösi István, 5, 16, 27, 36, 44, 47, 107-108, 128, 30-132

Gyöngyösi Pál, 14, 22, 39, 40

H

Hadaly Károly, 108
 Haller Albrecht, 71, 106
 Haller János, 20-21
 Halmágyi István, 90
 Haly, Albohazen, 58-59, 105-106
 Hamar István, 46, 73, 119, 132, 135, 139, 145
 Hamberger, Georg Christoph, 70
 Han, Balthasar, 26
 Hanak, Friedrich, 135-136
 Haner György, 108
 Hasius, I.M., 64, 120-121
 Haslinger, Tobias, 73
 Hatvani István, 97
 Haugen, Hans, 63
 Hegyesi István, 20
 Heidegger, Johann Heinrich, 56, 86
 Heineccius, Johann Gottlieb, 97, 106
 Heltai Gáspár, 34, 107-108, 126
 Helvétius, Claude Adrian, 43, 102, 104
 Henrik IV, francia király, 26
 Henter, P., 80
 Herberstein, Siegmund, gróf, 12, 64, 121
 Herder, Johann Gottfried, 88
 Herinnes könyvkereskedő, 40, 51-54, 67-68, 70, 72, 81
 Hermelin, Olai, 12
 Hérodotosz, 105
 Hess, Andreas, 87
 Hessel (Hesselius), Daniel, 59
 Hesus, Melius Eobanus, 103
 Hetzdorfer Miklós, 5
 Hippokratész, 106
 Hobbes, Thomas, 104, 106
 Hodor József, Szentpéteri, 30, 47-48, 97
 Hoffmann, Christian Gottfried, 14, 84, 106
 Hoffmann, Friedrich, 62-63, 106
 Holbach, Paul Henri Dietrich d', 102
 Holberg, Ludvig, 57, 105
 Homérosz, 47, 74, 102
 Honterus, Johannes, 59
 Hontheim, Johann von, 102, 107
 Horányi Elek, 37-38, 74, 108, 129
 Horatius, Quintus Flaccus, XI, 61, 86, 102, 127
 Horn, George., 26, 127
 Horus, 86
 Hrabanus, Maurus, 107
 Hübner, Johann, 126
 Husner, Georg, 58
 Husz János, 107
 Huszár István, 114
 Huszti István, 44

I

Illyefalvi Lajos, 122
 Illyés András, 109
 Ilosvai (Selymes) Péter, 107
 Ilosvay Klára, Szemere László II felesége, 126
 Iréneusz, 60
 Isaak István, 48
 Iselin, Isaac, 88
 Iselius, Rodolf, 87

Istvánfi (Istvánffy) Pál, 26, 62, 107-108
Iszokratész, 51, 102

J

Jablántzy József, 114
Jablonski, Daniel Ernest, 11, 14, 22-24, 75, 83-84
Jahn könyvkereskedő, 51, 56, 67-68, 72
Jamblichosz, 104
Jankovics K. gróf, 36
Jankovics Miklós, 36, 135-136
Jankovics, K. gróf, 36
Janus Pannonius, 33, 41, 130
Jeszenszky (Jessen, Jessinsky) János, 52, 108
Jewel (Juellus), John, 26
Jókai Sámuel, 80
Joscarini, 77
Josephus Flavius, 26, 105
Jovius, Paulus, 105
József II, magyar király, 1, 15, 56, 76, 87, 89, 114
József nádor, 137
Judä Leo, 85
Justi, Johann Heinrich Gottlob, 55-56, 106
Justinianus, 27
Justinus, 26, 41, 60, 86
Juvenalis, Decimus Junius, 86

K

Kajali Ilona, 81
Kajali Klára, Ráday Pál I felesége, 19, 22, 24, 83-84, 110, 117-118
Kajali Pál, 11, 18, 117
Káldi György, 109
Kalmár György, 108
Kálvin János, 107
Kandó István, 126
Kandó Zsigmond, 126, 127
Kanizsai Pálfi János, 19
Kántor Zsuzsa, 114
Kaprinai István, 45-46, 108
Kármán András, 14, 17, 22-24
Kármán József, 5, 36
Károli Gáspár, 31, 47
Károly III, magyar király, 1
Károly V, német-római császár, 26
Károly XII, svéd király, 12
Károlyi András, 108
Károlyi Árpád, 138-139
Károlyi Ferenc, 4
Katona István, 43, 108, 109
Käymüller bázeli szücs, 86
Kayserling árverés, 61
Kazaj (Kazay) István, 45
Kazinczy Ferenc, 6, 13, 15-16, 42, 45-46, 71, 96, 101, 108, 117-118, 125, 127-129, 133-134
Kazinczy Gábor, 125
Kegel, Philipp, 22, 131
Keil, Carl August Gottlieb, 93
Kemény János, Erdély fejedelme, 44, 47, 128, 130
Kempelen Farkas, 108
Keresztúri Pál, 20, 108
Kéry János, 108
Kietsch János Ferenc, 117, 122
Kircher, Athanasius, 105-106

Kirchhofer, Melchior, 88
Kiss Áron, 30
Klaniczay Tibor, 3
Kleist, Ewald Christian von, 71, 103
Klopstock, Ernest, 7, 72, 74-76, 81
Klopstock, Friedrich Gottlieb, 103
Klotz, Christian Adolph, 127
Knorr, Georg Wolfgang, 54-56, 69
Koberger, Anton, 75
Kobierzycki (Kobierzicki) Stanislaus, 105
Kocher, Rev., 89
Kocsi Major István, 49
Koetzebue (Germanus), August Friedrich, 103
Kohlmayer, Samuel, 15
Kojalowicz, Albrecht Wjiuck, 105
Kókay György, 6, 143
Köleséri Sámuel, a fiatalabb, 108
Köleséri Sámuel, az idősebb, 32
Kollár Ádám Ferenc, 58, 62, 130
Kollár János, 134
Komjáti (Komjáthy) Ábrahám, 42, 90
Koncz József, 18, 34, 132
König Sándor, 121
Köpff. *Lásd* Weingand and Köpff
Korabinszky János, 74
Körner, Christian Gottfried, 93
Koroknay Éva, 117, 121-122
Kósa János, 43
Kossuth Ferenc, 61, 117
Kossuth Lajos, 134, 136, 138-139
Kosztolánszky, Iosonci rektor, 129
Kovacsics Márton, 138
Kovácsnai Tóth Sándor, 16, 28, 34, 44, 97, 101, 129-131
Krauss árverés, 62
Krebs, Johann Ludwig, 90
Kulcsár (Koltsár) György, 31
Kuneth J., 38
Kupetzki, Jan, 91
Kuthy János, 81
Kutzelnik Sámuel, 117, 122
Kvačala, Jan, 11

L

La Bruyère, Jean de, 105
La Condamine, Charles Marie de, 105
La Fontaine, Jean de, 103
Lactantius, Lucius Caelius Firminianus, 60
Laczkovics Imre, 81, 113
Ladányi István, 21
Laetus, Julius Pomponius, 105
Lambeck (Lambecius), Peter, 59
Lamotte-Houdar, Antoine (Houdar de la Motte), 103
Lampe, Friedrich Adolf, 17, 23, 107
Landerer nyomdász, 4, 7, 36, 46, 74
Landorpius, Gaspar, 54
Lasius, Balthasar, 86
Laszky, B., 46
Lautenbach, Conrad, 2
Lavater, Johann Kaspar, 75, 87
Lázár D., 81
Lázár István, 32
Lázár János, gróf, 19, 34
Le Clerc (Clericus), Jean, 69, 107
Le Clerc, Sebastian, 58

Le Grand, Antoine, 27
 Le Long, Jacques, 56, 68
 Leibniz, Gottfried Wilhelm, 25, 72, 104-105
 Lenfant, Jacques, 58, 107
 Leó, Nagy, 107
 Leris, Antoine de, 74
 Lessing, Gotthold Ephraim, 103-104
 Lettner könyvereskedő, 7
 Leusden, Johannes, 107
 Lévy Sámuel, 40
 Libanius, 104
 Lichtenberg, Georg Christoph, 6
 Liechtenstein, herceg, 52, 58
 Linné, Carl von, 106
 Lippe, Laurentius, 59
 Lipsius, Justus Hermann, 27
 Lischoviny Sámuel, 108
 Lisznyai Kovács Pál, 108
 Liszti (Listius) László, 45
 Livius, Titus, 26, 86, 105
 Locke, John, 104
 Lomonoszov, Mikhail V., 105
 Lope de Vega, Felix, 103
 Lósi, Pál, 48
 Löwe, Anton, 28, 34-35, 37-39, 41, 74, 122
 Lucanus, Marcus Annaeus, 66
 Luchtmans, Johann, 42-43
 Luchtmans, Jordan, 43
 Luchtmans, Samuel, a fiatalabb, 43
 Luchtmans, Samuel, az idősebb, 43
 Lucianus, Antiochiai, 81
 Lulle, Raimond, 131
 Luther Márton, 107
 Luttenburger, K., 89
 Lyre (Lyra), Nicolas de, 107
 Lysias, 102

M

Machiavelli, Niccoló de, 27, 105
 Macpherson, James, 127-128
 Magyar György, 44
 Maimonides, Moses, 107
 Maisonnet (Majzonnet), Louis, 97
 Maixner kereskedő, 81
 Maksay Ferenc, 8
 Malpighi, Marcello, 106
 Mannagetta, Giovanni Guglielmo, 58-61, 106
 Mátyás István, 14, 23, 126
 Marck árverés, 92
 Marcus Aurelius, 46
 Marguerite de Navarre, francia királynő, 62
 Mária Terézia, magyar királynő, 2, 36, 40, 51, 108, 111
 Marivaux, Pierre Carlet de, 55, 57, 103
 Markusovszky Sámuel, 39
 Marmontel, Jean-François, 75
 Marot, Clément, 103
 Marsigli, Luigi Ferdinando, 105
 Martialis, Marcus Valerius, 95
 Martin, Gabriel, 99
 Martini, Karl Anton von, 2, 106
 Martinovics Ignác, 2, 6, 108
 Mártonfalvi György, 108
 Matkó István, 26, 108
 Matlekovits Sándor, X, 144

Mátyás I, Hunyadi, magyar király, 1
 Maus (Mauss) Gellért, 7, 41, 45, 80
 Mayerhoffer András, 117
 Mayerhoffer János, 117
 Mazarin, Jules, Cardinal, 64
 Mechel, Christian, 89
 Medgyesi Pál, 20, 26, 109
 Megyaszy György, 40
 Meinecke, Johann Heinrich Friedrich, 93
 Meiner, Annemarie, 6
 Melanchthon, Philipp, 107
 Melius Juhász Péter, 45, 108
 Mencke, Otto, 63, 105
 Mendelssohn, Moses, 104
 Meskó Sámuel, 45, 97, 131
 Metastasio, Pietro, 103
 Metzler, Johann, 59, 104
 Meusel (Musculus), Johann Georg, 90
 Michaelis, Johann David, 41
 Mihályfalvi János, 34, 36, 38, 98
 Mihályfalvi János, 35
 Miklós, orosz herceg, 137
 Milesz József, 132
 Milesz Mátyás, 132
 Miller, ulmi rektor, 86
 Miltai (Melotai) Nyilas István, 20
 Mirabeau, Gabriel Honoré Victor Riqueti de, 43
 Miskolczi Szigyártó János, 126
 Missovitz (Missovicz) Mihály, 10
 Misztótfalusi Kis Miklós, 4, 19, 31
 Mocsári László, 48
 Molière, Jean-Baptiste, 41, 54-55, 103
 Moller Dániel, 108
 Molnár Borbála, 128
 Molnár Pápai Tóth Mihály, 46-47, 131
 Monath, Peter Conrad, 23, 40, 45, 51, 65, 66
 Monceau, Duhamel du, 106
 Montesquieu, Charles-Louis de Secondat, 103-104, 106
 Montfaucon, Dom Bernard de, 69, 76
 Montucla, Jean Étienne, 123
 Morgagni, Giambattista, 106
 Morhof, Daniel Georgius, 25
 Morus, Thomas, 106
 Moser, Johann Jakob, 68
 Mosheim, Johann Lorenz, 104, 107
 Mozart, Wolfgang Amadeus, 73
 Müller, Jakob, 122
 Müller, Johannes von, 18
 Müllern, Heinrich Gustav von, 12
 Muratori, Lodovico Antonio, 54, 105
 Mylius, Craton, 62
 Myt, Jacob, 59

N

Nadányi János, 20, 108
 Nádasdy Ferenc, 74
 Nader Peter, kereskedő, 76
 Nádasdy Péter, 131
 Nagy András, 98
 Nagy István, 28, 34-37, 40, 49-51, 53-54, 64-67, 77-78, 80, 86, 112-115, 119-121, 129, 132
 Nagy István, Szeptemvir, 135
 Nagy Ottó, 128

Nagy Sámuel, 29, 31-32, 36, 40, 49-62, 64-73, 75-82, 84-87,
95, 97-98, 112-119, 121-123, 126
Nagybáncsai (Nagybánkai) Mátyás, 107
Nagymihályi Szomoló Gergely, 19
Nagyváthy János, 108
Naudé, Gabriel, 24
Necker, Jacques, 106
Negyedi Sámuel, 24
Négyessy László, 10
Németh Balázs, 110-111, 144
Némethy Lajos, 122
Nepos, Cornelius, 86
Neuberg árverés, 60
Newenstein könyvkereskedő, 51, 54, 61, 67
Newton, Isaac, 104
Nicandrosz (Nicander), 106
Niphus, Alexander, 59
Nogell István, 35
Nollet, Jean Antoine, 37, 41, 106
Noodt, Gerhard, 132
Nösselt, Johann August, 39
Nottenstein György, nyomdász, 4, 6, 108

O

Ochs, Peter, társ az Ochs & Geymüller cégben, 94
Oecolampadius, Johann, 85-86, 107
Offerhaus, Leonhard, 68, 107
Okolicsányi Pál, 127
Ónádi János, 108
Oporinus, Johannes, 59
Oppianos. *Lásd* Pseudo-Oppianos, *Lásd* Pseudo-Oppianos
Oraibasiosz, 106
Orczy Lőrinc, 15
Osszián. *Lásd* Macpherson, James
Osterwald, Johann Friedrich, 71, 85
Otrokócsi Fóris Ferenc, 26, 108-109
Otto, L., 95
Ovidius, Publicus O. Naso, 41, 68, 86, 102, 118

P

Pálffy János, gróf, 12
Pálffy Károly, gróf, 135
Pallós Jenő, 122
Pálma Ferenc Károly, 108
Pálóczi Horváth Ádám, 128
Pancratiusz Mihály, 91
Panda Ferenc, 81
Pannartz, Arnold, 58
Pap László, XI, 8, 139, 145
Pápai Páriz Ferenc, 20, 24, 108
Par, G. gróf, 55
Paracelsus, Theophrast Bombast von Hohenheim, 106
Parschitius Kristóf, 26, 108
Pataki István, 34
Pavich Imre, 77
Payne, Thomas, 106
Pázmándy József, 35
Pázmány Péter, 60, 107, 109
Péczei József, 96, 97
Pekry Kata, 24
Pelargus György, 127
Perliczy (Perlicius) János Dániel, 45, 78
Perotto (Perotti), Niccoló, 92

Perthold Lukács. *See* Berghold (Perthold), Paulus Lucas
Pestalozzi, Johann Heinrich, 88
Péterffy A. felesége, 114
Petki Nagy Sámuel, 19
Pető Ferenc, 2
Petraeus, Henricus (Herdasanus), 18
Petrarca, Francesco, 103
Petri, Heinrich, 59
Petróczi Kata Szidónia, 109
Petrus, Comestor, 58
Pfansmid, K., 137
Phaedrusz, 86, 102
Philoponus, Joannes, 59
Picart, Bernard, 57, 118
Piccolomini, Enea Silvio, II. Pius pápa, 105
Pictet, Benedict, 85
Piles, Roger de, 54
Pindaros, 95, 102
Piper, Carl, 12
Pitisco, Sam, 104
Pius VI, pápa, 76
Platina, Bartolomeo Sacchi, 48
Platon, 58, 60-61, 104
Platter, Thomas, 86
Plautus, Titus Maccius, 86, 102
Plinius, Gaius, 27, 66, 86
Plutarkhosz, 105
Podmaniczky János, báró, 40, 115
Pohl árverés, 60
Politiano, Angelo, 103
Pollux, Julius, 75
Polybiosz, 105
Polz árverés, 93
Pongrácz Boldizsár, 115
Pongrácz K., 81
Pontano, Giovanni, 59
Pope, Alexander, 103
Poroszlai Sámuel, 81
Porphyriosz, 104
Potemkin, M., 111
Prágai András, 46
Prault, C., 75
Pray György, 30, 43, 72, 108, 130
Prinz Mátyás, 121-123
Priscos Rhetor, 127
Proklosz, 104
Prónay Gábor, 43, 74, 90
Pruny Mátyás, 122-123
Pruzsinszky Pál, 46, 73, 119, 132, 135, 139
Pseudo-Oppianos, 59
Pufendorf, Samuel, 105-106
Puky András, 43, 46
Pulci, Luigi, 73, 75
Puteanus (Putteus), Petrus, 55

R

Rabelais, François, 103
Rabutin, Roger de, 105
Racine, Jean, 103
Ráckevi M., 43
Rácz Sámuel, 108
Ráday András I, 8
Ráday András II, 8
Ráday Ester, gróf Teleki Lászlóné, 19, 81, 83, 110, 118

Ráday Gáspár II, 8
 Ráday Gedeon II, 14, 72, 97, 111, 113, 118, 128, 134-136
 Ráday Gedeon III, 134, 136
 Ráday Gedeon IV, 136
 Ráday Ilona, 19
 Ráday Pál II, 118
 Ráday Pál III, 44, 130, 134
 Radvánszky János, 126
 Ragályi Ferenc, 131
 Raitsch, P., 95
 Rajczay S., 126
 Rákóczi Ferenc, Magyarország és Erdély fejedelme, 1, 2, 4,
 9, 11, 12, 25-26, 47, 77, 126-129, 136
 Rákóczi György I, erdélyi fejedelem, 97, 120
 Rakovitz Henrik, 119-120
 Rapin, Paul de Thoyras, 69, 105
 Ráskai Gáspár, 107
 Ráth Máttyás, 39
 Rathrammus, Bertram, 85
 Rautenstrauch, Johann, 102, 107
 Real, Gaspar von, 74
 Réaumur, René Antoine Ferchault de, 65, 106
 Regis, Albertus, 89
 Remie, Clement, 135
 Repetzki K., 81
 Reuber (Reuberus), Justus, 66
 Révai Miklós, 16, 70, 101, 128
 Révay grófnő, 133
 Rhédey János, gróf, 54
 Rhédey József, gróf, 126
 Rhenanus, Beatus, 60
 Ribini János, 129
 Riccoboni, Lodovico, 43
 Riccoboni, Ludovico, 43
 Richelieu, Armand Jean du Plessis, 24
 Richter árverés, 90-91
 Riegger, Joseph Anton, 107
 Rimai János, 108
 Ritter, Johann Jacob, 126
 Rivard, François Dominique, 54
 Robertson, William, 38
 Romhányi Károly, 122, 145
 Rösler, Johann Christoph, 134
 Rotterdami Rézmán. Lásd Erasmus Desiderius
 Rousseau, Jean-Jacques, 57, 65, 67, 79, 88, 102-104, 106
 Rudelius, S., 95
 Rufinus, Tyrannius, 52, 105
 Rumi Károly György, 129, 134
 Rupp Kornél, 8

S

Saavedra Fajardó, Diego de, 27
 Sabatier, Pierre, 62
 Saffran árverés, 56, 68
 Saint-Pierre, abbé de, 106
 Sajnovics János, 108
 Salánki György, 31
 Sallo, Denis de, 56
 Sallustius, Gaius Crispus, 86, 105
 Sámbar Máttyás, 109
 Sande, F., 26
 Sannazaro, Jacopo, 103
 Sappho, 102
 Sárkány Dávid, 12, 131

Sárkány József, 88
 Sárkány Pál, 21
 Sárói (Sáray) Szabó Sámuel, 41
 Sárospataki N. Mihály, 31
 Savonarola, Johannes Michael, 106
 Scaligero, Giulio Cesare, 104
 Schaffrath Lipót, 43
 Schedel, Hartmann, 75, 105
 Scheidling, H., 86
 Schermann Egyed, 40, 108
 Schervitz Máttyás, 117-118
 Schlegel, Friedrich, 70
 Schmeitzel Márton, 129
 Schmid, Christian Heinrich, 93
 Schöpf, Johann Nepomuk, 117
 Schultens árverés, 42-43
 Schultingus (Schultinga), Antonius, 66
 Schultze, Benjamin Wilhelm Daniel, 95
 Schwandtner, Johann Georg, 33, 108, 130
 Scotus, Hieronymus, 59
 Scotus, Octavianus, 59
 Sebestyén Pál, 134
 Sebők Péter, 131
 Segesváry Viktor, XI, 71, 87
 Seivert János, 33, 108
 Selyebi Pál, 23
 Selyei Balog István, 109
 Senckenberg, Heinrich Christian, 61
 Seneca, Lucius Annaeus, 27, 30, 104
 Setzer, Johann, 59
 Seuler nyomdász, 5
 Severini János, 72
 Sévigné, Madame de, Marie de Rabutin-Chantal, marquise
 de, 37, 103
 Seydel könyvkereskedő, 39-40
 Sguropolus, Sylvester, 68
 Simler, Johann Jacob, 87-89
 Simplicius, 59
 Sinai Miklós, 43
 Sincai, Gheorghe, 108
 Sípós Mihály, 22
 Solger, Adam Rudolph, 51, 72
 Sommersberg, Friedberg Wilhelm de, 69
 Sonnenfels, Joseph, 106
 Soós Sívári Kristóf, 20
 Sophoklész, 102, 128
 Soterius György, 30
 Spajzer Ferenc, 121
 Spangár András, 46
 Spanheim, Friedrich, 107
 Spener, Philipp Jakob, 107
 Spinoza, Benedict, 104
 Staël-Holstein, Anna Louise Germaine, Necker bárónő, 62
 Stáhly Ignác, 134
 Stapfer (Stafferus), Johann Friedrich, 65
 Staphilus, 26
 Stephanus (Stephano), Oliva Robert, 51, 62
 Stosch (Stochius), Eberhard Heinrich Daniel, 95
 Straub kereskedő, 40
 Strauss, D., 95
 Streibig nyomdász, 36, 130
 Strohmayer Ignác, 43
 Stroth árverés, 93
 Strozzi, Hercules, 91, 103

Strozzi, Titus Vespasianus, 91, 103
 Struve, Burkhard Gotthelf, 65
 Struve, Georg Adam, 106
 Sturm, Christoph, 36
 Sturm, Johann, 10, 105
 Suetonius, Gaius Tranquillus, 105
 Sueur, Jean le, 85-86, 107
 Sulzer, Johann Georg, 70
 Sweynheym, Conrad, 58
 Swieten, Gerhard van, 106
 Swieten, Gottfried van, 6, 53
 Swift, Jonathan, 103
 Sylvester János, 36, 68, 101, 109, 135
 Sylvius, Michael, 85
 Szabó Károly, 20, 47
 Szamosközi István, 130
 Szántó Imre, 112
 Szász Gergely, 6
 Szászky-Tomka János, 36, 39-40, 80, 84, 91-92, 98, 115, 120-121, 129
 Szathmári F., 43
 Szathmári Paks Mihály, 17-21, 24, 26, 32, 87
 Szathmári Pál, 80
 Szathmáry Király György, 49, 80
 Szathmáry Király Pál, 49
 Szathmáry László, 46
 Szatmári könyvkötő, 46
 Szatmárnémeti Mihály, 20, 31
 Szatsvay Sándor, 79
 Szauder József, XI
 Szavojai Jenő herceg, 45
 Széchényi Ferenc, gróf, 7, 43, 90, 99, 101, 108, 111-112, 125, 128, 135
 Szegedi Kis István, 108
 Székely (Szilágyi) Ádám, 132
 Szeleczky Márton, 126
 Szemere Ferenc, 133
 Szemere László II, 126
 Szemere László III, 126
 Szemere László IV, 47
 Szentesi István, 72, 73
 Szentgyörgyi Mihály, 19
 Szentiványi Márton, 109
 Szentpétery Katalin, gróf Ráday Gedeon I felesége, 20, 36, 96-97, 110, 115, 118
 Szeremley Sámuel, 34
 Szeremley Sámuelné, 34
 Szerencsi (Szerentsi) Nagy István, 34-40, 73, 95, 128, 130
 Szikszay György, 87
 Szilágyi Péter, 29
 Szilágyi Sámuel, 14-15, 28-30, 40, 49, 52, 63-65, 77, 80, 84, 117, 119-121, 129, 132
 Szilágyi Sámuel, Piskárosi, 29
 Szirmay P., 137
 Szluha György, gróf, 36
 Szoboszlai István, 40
 Szokolai P., 81
 Szóts Farkas, 139
 Sztáray Mihály, 45

T

Tacitus, Cornelius, 26, 105
 Tahi József, 81
 Tarducci, Achille, 93

Tarnai István, 109
 Tasso, Torquato, 103
 Tatai Csirke Ferenc, 34
 Telegdi Miklós, 109
 Telegdi Pap Sámuel, 5, 19
 Teleki Ádám, gróf, 40
 Teleki József I, gróf, 30
 Teleki József II, gróf, 30, 33, 60, 62-63, 77, 81, 111, 132
 Teleki József III, gróf, 84, 86
 Teleki László, gróf, 19, 30, 32, 34, 83
 Teleki Pál, gróf, 90
 Teleki Sámuel, gróf, 7, 33, 52, 64, 80, 90, 100, 111-112, 114, 125, 130
 Temesvári István, 107
 Temesvári János, 107
 Temesvári Pelbárt, 27
 Terentius, Publius A., 102
 Tertullianus, Quintus Septimius Florus, 60
 Tessedik Sámuel, 108
 Theophrasztosz, 104
 Thiele, Abraham Christoph, 29, 90-94
 Thiele, Karl Christoph, 90
 Thököly Imre, 88
 Thomas János, 37
 Thomas, Gerhard, 23
 Thomasius, Christian, 104, 106
 Thou, Jacques Auguste de, 25-26, 54
 Thukydidesz, 105
 Thuróczy János, 58-59
 Tied (Tiedius), Johann (Joachim), 36
 Tissot, Simon André, 71
 Tófeus Mihály, 31
 Tolnai Gábor, 19
 Töltési István, 5
 Torkos József, 98
 Törő Pál, 2
 Toroczkai Máté, 32
 Török Pál, 139
 Tournes, Jean de, 62
 Trattner, Johann Thomas, 4, 51, 74, 76, 141
 Trautsohn von Falkenstein, Johann Joseph, 53
 Travenol, Louis, 66
 Trócsányi Zoltán, 5, 20
 Tschirnhaus, Ehrenfried Walter, 104
 Tschudi, Aegidius, 105
 Türi Sámuel, 32, 34-35, 49-50, 66-67, 80, 121-123
 Turóczi János, *Lásd* Thuróczy János
 Turretin (Turretinus), François, 24, 107
 Tursellinus, Horatius, 127
 Tussai György, 19, 21, 46
 Tyrtaios (Tyrtirus), 127

U

Újvári, K., 81
 Uncius, Leonhardus, 57
 Ussieux, Louis d', 37

V

Váczy János, 13
 Valerius, Maximus, 26, 86
 Valkai András, 107
 Vanel (Vanet), P., 84
 Vári Mihály, 20

Varrentrap könyvkiadó, 4
 Varro, Marcus Terentius (Reatinus), 92
 Vas Margit, 13, 29, 73, 80, 115, 128, 132
 Vattay János, 126
 Vattel, Emerich Felix, 106
 Vay Ádám, 12
 Velleius, Paterculus, 86
 Vergilius, Maro Publius, 69, 77, 86, 102
 Vergilius, Polydorus, 105
 Verseghy Ferenc, 43
 Vesalius, Andreas, 106
 Veszelin Pál, 108
 Veszprémi István, 47
 Vianis, Bernardius de, 58
 Viczay Mihály, 137
 Villon, François, 103
 Vitriarius, Johann Jacob, 23
 Vitriarius, Philipp Reinhard, 23, 84
 Vitringa, Campegius, 107
 Vives, Juan Louis, 59, 104
 Voltaire, François-Marie Arouet de, 38, 43, 65, 72, 75, 102, 103, 104-106
 Vorstius, Joris, 3
 Vossius, Gerhardus Johannes, 92, 104

W

Wagner Károly, 43, 108
 Wallaszky, J., 114
 Walter, Rudolph, 103
 Walther, Johann Konrad, 94
 Walther, Johann Ludolph, 76
 Wattel, Emerich Felix. Lásd Vattel, Emerich Felix
 Watteroth, Heinrich Joseph, 36
 Weber, Adam, 23
 Weber, Johann Adam, 27, 97
 Weingand & Köpff booksellers, 7, 41-43, 73-74, 87, 94, 112
 Weinmann, D., 53
 Weis (Földes) Béla, X

Weissmann, Christian Eberhard, 37, 121
 Werbőczy István, 27
 Werenfels, Samuel, 88, 107
 Widemann (Videmann), Elias, 61
 Widmann, Hans, 2, 6
 Wieland, Christoph Martin, 71, 79
 Willfing könyvkötő, 122
 Winckelmann, Johann Joachim, 75
 Windischgrätz, F. grófnő, 114
 Windischgrätz, F., grófnő, 114
 Winter, Robert, 61
 Wirsung, Max, 62
 Wolff, Christian, 66, 104
 Wolff, Hieronymus, 52
 Wyclif, John, 107

X

Xenophon, 105

Y

Young, Edward, 96

Z

Zacharides borkereskedő, 122
 Zalasowsky, Nicolaus, 57
 Zalonyi Nagy János, 6
 Zilai Sámuel, 16, 19, 28, 33-35, 50, 52, 97, 129-132
 Zinzendorf, Nikolaus Ludwig, gróf, 53
 Zinzendorf, Rosalie, gróf Szluha Györgyné, 36
 Zohar, Abhomeron, 59
 Zoltay Lajos, 5, 6
 Zoroaszter, 107
 Zoványi Jenő, 35, 50, 66
 Zrínyi Miklós, gróf, 4, 16, 34, 97, 108, 131
 Zsindely Endre, 9, 14, 23, 69, 90, 117, 126
 Zwingli, Huldrych, 85-86, 107

A SZERZŐRŐL

A miskolci, kolozsvári és budapesti református gimnáziumokban végezte középiskolai tanulmányait. Budapesten a jogi karról 1949-ben három félév után kizárták, s a budapesti Református Teológiai Akadémián nyert lelkészi oklevelet 1953-ban. Az 1956-os forradalomban való részvétele miatt Magyarország elhagyására kényszerült; Svájcban telepedett le, s a befogadó ország állampolgára lett. A genfi egyetemen doktorált a politikai tudományokból, majd református teológiából. Pár évig magánvállalatoknál és a Nemzetközi Vöröskeresztnél dolgozott Genfben, s 1971 és 1994 között az Egyesült Nemzetek egyes gazdasági fejlesztési programjainak igazgatója - Algéria, Afganisztán, Mali, - majd korai nyugalomba vonulása után, mint konzultáns, az ENSZ Fejlesztési Programjának (UNDP) főtanácsadója afrikai és ázsiai országokban. Tizenkilenc évig élt New Yorkban, s 1994 óta a kutatásnak és írásnak szentelte idejét. Hat könyve jelent meg az Egyesült Államokban, három Budapesten, kettő Svájcban, egy Erdélyben. 1994 óta rendszeresen publikál magyarországi és erdélyi folyóiratokban. A Hollandiai Mikes Kelemen Kör online kiadója, MIKES INTERNATIONAL, kiadja egész életművét az Interneten; eddig hét kötet jelent meg. Előadott a Milánói Egyetemen, a budapesti Eötvös Lóránd Tudományegyetemen, a Magyar Tudományos Akadémián, amerikai és nyugat-európai magyar fórumokon. Filozófiai mélységű meggondolásokra alapozott munkásságának legfontosabb témakörei a következők: a világ civilizációinak egymáshoz való viszonya és elkerülhetetlen dialógusa; a kultúra alapvető fontossága az egyes emberek és közösségeik életében; a nyugati világ válságának jelenségei; a kommunikációs és információs technológiáknak valamint a globalizációnak a társadalmi élet és a politikai rendszerek újrendeződésében játszott szerepe. Ezekben a vonatkozásokban, a szerző nemzetközi szinten is újszerű összefüggéseket tár fel.